Versiune electronică: [V1.0]

Victor Hugo

Anul 93

roman

Traducere de Ovidiu Constantinescu
Prefaţă de Al. Hanţă

Bucureşti, 1972

Colecţia Romanului Istoric

Editura UNIVERS

PREFAŢĂ

Personalitatea artistică a lui Victor Hugo, impresionantă prin longevitatea sa creatoare, prin diversitatea şi bogăţia preocupărilor şi rezultatelor, este receptată şi apreciată destul de timpuriu în cultura românească.

Încă din prima jumătate a secolului trecut, când literatura noastră se află în plină căutare a unor căi şi mijloace care să o conducă spre emanciparea tematică şi formală, spirite luminate şi cuprinzătoare, înzestrate cu un excepţional simţ al sintezei şi al adaptării exemplului străin la realităţile noastre, precum Ion Heliade-Rădulescu, Costache Negruzzi sau Vasile Alecsandri, reţin din opera marelui scriitor francez nu numai varietatea temelor, forţa imaginaţiei şi efortul susţinut de înnoire a muncii literare, ci mai ales exemplul unei dăruiri totale pentru triumful ideilor de omenie şi dreptate. Căci prin Victor Hugo literatura lumii şi nu numai cea franceză îşi reformulează şi îşi întregeşte concepţia despre funcţia militantă, socială şi naţională a scriitorului, despre locul şi rolul acestuia în interpretarea şi judecarea faptelor contemporane.

„Ca să vorbesc ceva de Victor Hugo – scria Heliade lui C. Negruzzi, în 1837, în introducerea la *Maria Tudor* – e prea puţin pana mea când de atâţia ani se ocupă tiparul Europii de şcoala lui şi chiar din bătrânii urmaşi ai şcolii cei vechi, cu toate prejudeţele lor, au început a cunoaşte geniul şi adevărul autorului acesta. Atâta zic că la ideile şi geniul lui limba franţuzească cea de acum pe el nu-l încape; şi îl vezi a croi singur vorbe nouă, a-şi numi ideile şi a-şi face un drum nou, a-şi face un loc şi o limbă a sa.”

Negruzzi însuşi, în *Precuvântarea* la aceeaşi scriere, după ce nota pe scurt ecourile lui Shakespeare, Goethe şi Schiller în dramaturgia Europei începutului de veac, menţiona apariţia unui nou „sistem în teatru” în care strălucesc „mai tare adevăraţii poeţi şi scriitori precum Hugo, Delavigne, Dumas ş.a. Aceştia înţelegând duhul parterului ce se săturase de tragediile înalte a lui Corneille, elegiace a lui Racine şi filosofice a lui Voltaire, şi-au croit planul după o sistemă mai potrivită cu veacul lor; şi-au luat şenele (sic) chiar din soţietate precum în Jucătorul de cărţi etc. Sau din istorie precum în Maria Tudor etc. Şi acum nu mai vedem pe un Sudan

concherant falnic suspinând ca un tânăr băeţel după amorul unei fetişoare pentru care apoi să şi înjunghe, niciun Scapin bătând pe stăpânul său în sac! Care aceste amândouă sunt atât de cu greu a se crede.” (Din *Operile* lui Victor Hugo, *Maria Tudor*, tradusă de D. C. Negruzzi, Bucureşti; în tipografia lui Eliad, 1837, pp. III; VII.)

La noi însă, până târziu, Hugo este popularizat şi valorificat ca poet, dramaturg şi ideolog literar, şi aproape deloc ca romancier. De altfel, romanul, ca gen literar, va întâmpină rezistenţe, până dincolo de graniţa jumătăţii veacului. Aceasta nu numai datorită faptului că literatura românească, în strânsă ei legătură cu problematica socială, politică şi naţională a timpului, era preocupată de cultivarea cu precădere a genurilor direct mobilizatoare, cu efecte agitatorice şi morale imediate, ci mai ales datorită unei eronate înţelegeri a profilului, conţinutului şi destinaţiei romanului, cel mai adesea confundat cu romanţiozitatea, evaziunea din real sau cu superficialitatea idilei. În această privinţă, fragmentul versificat *Muierile*, din volumul *Caracteruri* (Bucureşti, 1825) al lui Barbu Paris Mumuleanu, sau „Însemnare a traducătorului”, prefaţa lui Ion Heliade Rădulescu la traducerea cărţii lui J.J. Rousseau, *Julia sau Noua Eloise, ori Scrisori a doi amanţi*…!, (Bucureşti, 1837) sunt edificatoare.

Este adevărat, la această dată, opera de romancier a lui Victor Hugo era la începuturile ei. Apăruseră *Han d’Islande* (1823), *Bug-Jargal*, început prin 1819, dar tipărit de abia în 1826, *Dernier jour d’un condamne* (1829) şi *Notre-Dame de Paris* (1831). Ecourile lor sunt însă în presa literară românească aproape inexistente, Odele, Baladele şi Orientalele poetului Hugo eclipsând total creaţia prozatorului. Chiar şi după 1850, în încercările noastre de roman predomină influenţa lui Balzac şi Eugène Sue, deşi după apariţie, în 1862, a tulburătoarei fresce *Les Misérables*, strădania artistică a lui Hugo, în totalitatea ei, capătă o notorietate profundă şi prelungită.

Opera lui Hugo reprezintă mărturia artistică a unui veac. Chinuit o bună parte din existenţa sa de ideea utopică a armoniei universale, soluţie prin intermediul căreia o sensibilitate pătrunsă de dragostea faţă de umanitate urmărea eliminarea tiraniei, a inegalităţii şi conflictelor dintre naţiuni şi clase sociale, poetul întreprinde lungi incursiuni în istoria frământată a lumii sau intervine cu pasiune în evenimentele prezentului, manifestându-se ca o conştiinţă pentru care scrisul este o armă de luptă. Imaginii colective, clasice, a Omului dirijat de raţiune şi ordine, Hugo îi

opune cu violenţă cultul individualităţii, al omului simplu strivit sub orânduieli nedrepte, dar neîncetat atras de mirajul înălţării. Miturile şi legendele, documentele şi istoria nescrisă, fenomenele vieţii politice şi sociale contemporane sunt redimensionate prin intervenţia unei imaginaţii prodigioase, oferind simboluri cu valoare filosofică sau prefigurând perspective luptei pentru emancipare şi aspiraţiei spre perfecţiune.

Hugo este unul dintre întâii poeţi care creează o fuziune perfectă între datele lumii exterioare şi proiecţia lor în planul trăirilor interioare, subiective.

Atitudinea lirică rămâne puternică, nedisimulată, ca un semn al unei supreme angajări, nu numai în poeziile care prin factura lor o reclamă (*Odes et Ballades, Les Feuilles d'Automne, Les Contemplations, L'Année terrible, L'Art d'être grand-père, Les Châtiments* etc.) dar şi în marile poeme epice, precum *La Légende des siècles*, vastă panoramă a evoluţiei umanităţii, în care dialectica dezvoltării, concretizată într-o luptă perpetuă dintre *Bine* şi *Rău* dintre *Dumnezeu* şi *Satan*, solicită din partea poetului evocator adeziuni şi respingeri, un rol de arbitru în caracterizarea oamenilor şi evenimentelor istorice.

Această trăsătură definitorie este valabilă şi pentru romanele lui Victor Hugo, care, în ansamblul lor, nu pot fi integrate unei anumite formule tradiţionale. Preocupările poetului, dramaturgului, filosofului, omului politic, gânditorului şi luptătorului social persistă, fapt care duce la eliminarea vechilor clasificări ale genului, prin interferenţa şi organizarea în aceeaşi unitate a unor modalităţi la originea lor divergente.

Epicul şi liricul, drama şi comedia, pamfletul şi oda, trecutul şi prezentul, observaţia atentă a realităţii şi meditaţia, de multe ori cu infiltraţii sentimentalist-umanitariste, documentul istoric atestat şi roadele unei subiectivităţi „vizionare” concură la întocmirea unui tot din care autorul nu lipseşte niciodată. Prezentă în poezie şi în teatru, ca un dat fundamental al romantismului, problematica istorică, în strânsa ei legătură cu cea socială, militantă, în această fuziune dintre „document” şi „viziune”, ocupă deci şi în romanul hugolian un loc de prim rang. Reuşitele prozatorului se explică, fireşte, prin excepţionala sa putere de a reînvia epoci şi evenimente, de a imagina împrejurări excepţionale şi oameni pe măsura lor. În acelaşi timp, Hugo beneficia însă şi de experienţa destul de bogată pe care romanul european, în special cel englez,

anterior sau contemporan lui, o câştigase.

În *Han d'Islande* se simte directă înrâurirea romanului „negru”, cultivat de Walpole, Lewis, Maturin, Ann Radcliffe, aşa cum, în *Notre-Dame de Paris*, cu toate atributele sale profund originale, nu pot fi contestate urme din marea reputaţie a scoţianului Walter Scott. Există, de asemenea, posibilitatea unor apropieri comparative între romanele lui Hugo şi cele ale lui Vigny, Mérimée, Gauthier sau Eugène Sue, rezultatul relevând preferinţa scriitorului pentru epoci istorice de mare încordare socială, revoluţionară şi pentru personaje nemulţumite, investite, simbolic, cu pasiuni extremiste care le devoră.

Un model de reuşită în acest domeniu îi era oferit lui Victor Hugo şi de începuturile literare ale lui Balzac, al cărui roman, Left Chouans (1829), inclus mai târziu în *Scénes de la vie militaire* din *Comedia umană*, nara episoade emoţionante, cu multă revărsare sentimentalistă, din răscoala condusă, cu începere din 1791, de cei patru fraţi Cottereau, „fraţii Chouan”, în Vandeea şi Bretania, respectiv cam în aceleaşi locuri în care se va desfăşura şi acţiunea scrierii *Quatrevingt-treize* (Anul 93) a lui Hugo.

Se pare că perioadele istorice de experienţă revoluţionară constituie pentru prozator o predilecţie, ele oferindu-i posibilitatea de a studia procesul dezagregării unei orânduiri, şi, mai ales, de a pune Omul, simbol al perfecţiunii, în faţa propriilor lui responsabilităţi. În general este vorba de lupta dintre mentalităţile conservatoare, „aşezate”, dintre cei care cred în aparenţele „imuabile” ale societăţii şi tendinţele de înnoire, de schimbare a moralei şi echităţii sociale. În acest conflict, „valorile” considerate, prin convenţie şi tradiţie, ca fiind hotărnicite de către istorie pentru totdeauna se dovedesc false, fiindu-le opuse şi compromiţându-le definitiv puritatea sufletească, spiritul de sacrificiu şi de dăruire, sinceritatea şi sublimul conduitei păturilor de jos.

Romanele istorice ale lui Victor Hugo sunt mai întotdeauna istoria unei *dileme*, în sensul că prinse în vâltoarea unor evenimente care le solicită, personajele lor, reprezentanţi ai unor clase şi categorii sociale aflate în luptă, sunt obligate să recurgă la decizii supreme. Actul ultim constituie concluzia unui profund proces de conştiinţă, rezultatul confruntării dintre poruncile reci, necruţătoare ale *datoriei* şi preceptele unei etici larg-umanitariste, personajul preferând, cel mai adesea, dispariţia fizică în faţa alternativei compromisului.

Epoca justifică personajul, iar acesta o ilustrează. Adevărurile morale şi sociale ai căror purtători sunt Bug-Jargal, Quasimodo sau Jean Valjean, eroi ai unor strălucite romane ale lui Victor Hugo, se integrează în ansamblul realităţilor investigate, în ciuda faptului că autorul, animat de ideea unei lupte abstracte dintre *Bine* şi *Rău*, ca factor determinant în istoria umanităţii, le crede eterne, intrinseci condiţiei sociale a omului. Intenţia de frescă este prezentă în permanenţă. Reconstituirea istorică efectuată cu fidelitate nu împiedică însă pe autor să considere circumstanţele specifice ale unei epoci drept o canava pe care se poate broda, în tablouri şi imagini revelatoare, confruntarea unor *teze*, a unor principii esenţiale, cărora personajele le sunt subordonate total.

* * *

Una dintre primele ode ale lui Victor Hugo este dedicată Vandeei (*La Vandée*, în *Odes et Ballades*, 1822–1826), ca un prinos adus acestui periferic pământ al Bretaniei, provincie căreia poetul îi aparţinea prin ascendenţă maternă. Pământ plin de denumiri toponimice, cu rezonanţe simbolice (un exemplu: în traducere liberă Finisterre înseamnă capătul pământului) şi ai cărui locuitori se mândresc cu credinţă că sunt descendenţi direcţi ai vechilor gali. Pe aceste meleaguri, pline de munţi, păduri şi smârcuri, cu drumuri greu accesibile şi mentalităţi închistate în erezii şi relaţii insensibile la presiunea civilizaţiei exterioare, se desfăşoară evenimentele sângeroase ale anului 1793 şi ai celor următori. Victorioasă în oraşe, Marea Revoluţie întâmpină opoziţia acerbă a forţelor reacţionare, monarhiste, din interior, sprijinite de conservatorismul feudal şi de misticismul cultivat asiduu de reprezentanţii clerului. Ţărănimea bretană, în virtutea unei vechi şi amare experienţe, exploatată de veacuri de puterea centrală a regatului, nu reuşeşte, în izolarea ei, să înţeleagă caracterul calitativ nou al relaţiilor şi instituţiilor politice revoluţionare, îngroşând, din înapoiere şi dezorientare, armata contrarevoluţionarilor.

„Bretania, va scrie Victor Hugo, este o bătrână rebelă. De fiecare dată când s-a răzvrătit în decurs de două milenii a avut dreptate; ultima oară însă a greşit. Şi totuşi, în realitate, fie că era îndreptat împotriva revoluţiei, fie că era dezlănţuit împotriva monarhiei, împotriva reprezentanţilor în misiune ori împotriva celor ce guvernau în numele ducilor sau pairilor Franţei, împotriva maşinii de fabricat asignaţii ori împotriva arendării birului pe sare, oricare

ar fi fost personajele angajate în luptă, (…) războiul pe care-l ducea Bretania era mereu acelaşi, un război al spiritului sectar împotriva conducerii centrale.”

. . . .

„Ţară, Patrie, două cuvinte ce rezumă întreg războiul din Vendée; opoziţia ideii sectare împotriva ideii universale; ţăranii împotriva patrioţilor.”

Comentariul de mai sus pleacă de la premisa că anul 1793 este anul războiului Europei împotriva Franţei şi al Franţei provinciale, retrograde, împotriva Parisului revoluţionar, importanţa momentului consistând în victoria Franţei asupra Europei şi a Parisului asupra Franţei.

„De unde, precizează Hugo, şi importanţa nemăsurată a acestei clipe de cumplită răscruce, 93, ce depăşeşte prin măreţia ei toate evenimentele petrecute în secolul respectiv.”

Înfrângând, la Valmy, la 20 septembrie 1792, armatele străine invadatoare, venite în sprijinul regimului perimat al lui Ludovic al XVI-lea, revoluţia capătă răgazul necesar pentru a-şi replia forţele şi a întreprinde eliminarea *Răului* intern. În această direcţie, un rol esenţial în mobilizarea tuturor energiilor, l-a avut Convenţia Naţională (20 septembrie 1792 – 26 octombrie 1795), despre locul căreia în istoria revoluţiei, Hugo scrie:

„14 iulie adusese eliberarea.

10 august fusese lovitură de trăsnet.

21 septembrie aşeză noi temelii.

21 septembrie, echinocţiul, echilibrul. Libra, Cumpăna. Sub acest simbol al Egalităţii şi al Dreptăţii, după cum a remarcat Romme, a fost proclamată republica. Iar instaurarea ei a fost vestită de o constelaţie.

Convenţiunea este primul avatar al poporului. Prin Convenţiune începe o nouă şi măreaţă pagină şi tot prin ea s-a pus temelia viitorului pe care-l trăim azi.”

Acestea ar fi, în linii mari, împrejurările istorice în interiorul cărora Victor Hugo plasează acţiunea romanului său, *Quatrevingt-treize*.

Unele aspecte periferice ale revoluţiei din 1789, prin intermediul căreia autorul evidenţia cu violenţă antagonismul dintre datorie şi etică, dintre raţiunile statului şi avatarurile intime ale unei

individualităţi puse sub porunca lor, făcuseră obiectul romanului *Bug-Jargal*, fragment dintr-o lucrare mai întinsă ce urma să fie compusă cu titlul, *Povestiri în cort*.

În substanţa sa, *Bug-Jargal* era istoria unei revolte.

Quatrevingt-treize se vrea o epopee, epopeea instaurării unei noi orânduiri, aşa cum *Mizerabilii* era, în fond, epopeea unui oraş, Parisul, iar *Notre-Dame de Paris* cartea unui celebru monument de cultură devenit erou literar.

Operă de restituire istorică, *Quatrevingt-treize* încununează activitatea de prozator a lui Victor Hugo, impunându-se prin siguranţa detaliului, meticulozitatea analizelor sociologice, modalitatea plină de sugestie prin care se realizează atmosfera şi culoarea locală, simplitatea şi sobrietatea comportării personajelor, încordarea dramatică a conflictului etc.

Roman istoric şi, în acelaşi timp, *simbolic*, roman cu teză, *Quatrevingt-treize* are o construcţie monumentală, cu planuri multiple, care se succed sau se întretaie, caractere puternice, dispuse simetric, antiteze frapante, ireconciliabile. Înscrierea sa în tradiţia *cântecului eroic* nu este justificată numai de natura excepţională a întâmplărilor şi a oamenilor care le produc, ci şi de permanenta prezenţă a autorului, materializată în intervenţii deschise, cu funcţii de caracterizare morală sau de delimitare retrospectivă a cauzelor sociale şi politice generatoare a răscoalei ţăranilor din Vandeea.

Acţiunea, subordonată intenţiei de *frescă*, îmbrăţişează întreaga viaţă economică, politică, socială şi morală a Franţei revoluţionare, faptele care nu îi sunt direct implicate, dar îi sunt necesare ca justificare, fiind precizate prin intermediul autorului, devenit pentru circumstanţă istoric, sociolog, etnograf etc.

Principalii protagonişti ai romanului, marchizul de Lantenac, viconte de Fontenay, prinţ breton, Cimourdain, fost preot de ţară şi preceptor într-o casă de nobili, acum reprezentantul Convenţiei revoluţionare, şi comandantul Gauvain, nobil convertit la cauza republicană, nepot al primului şi elev al celui de-al doilea, întruchipează prin întreaga lor structură sufletească şi prin actele lor tendinţele dominante ale momentului istoric. Lantenac şi Cimourdain sunt expresii ale datoriei, instrumente ale raţiunilor istoriei. Ei sunt în realitate două lumi, două epoci care se înfruntă într-o luptă fără cruţare. În Lantenac se concretizează feudalismul şi regalitatea, „dreptul sângelui”, abuzul, ignoranţa şi bigotismul.

Cimourdain reprezintă spiritul revoluţionar, cultul „luminii”, conştiinţa dialecticii evoluţiei şi a subordonării pasiunilor individuale comandamentelor progresului. Cimourdain este un vizionar, o sensibilitate însetată de realizarea unor visuri. Lantenac este un conservator, o unealtă a unei orânduiri care, crezându-se veşnică, refuză să dispară.

În Cimourdain se manifestă demnitatea populară, voinţa supremă de a se elucida vechile stări de lucruri. Pentru Lantenac poporul este o masă asupra căreia se exercită voinţa regelui, sinonimă celei a statului. Caractere cu o mare valoare umană, integre, ambii îşi asumă responsabilităţile în numele claselor ai căror exponenţi sunt.

Gauvain încearcă să introducă spiritul de conciliere între cei doi termeni ai antitezei. Încercare vană, autorul căzând victimă generozităţii intrată în conflict cu sine însăşi.

Drama tuturor eroilor sunt ideile, conştiinţa victoriei umanităţii asupra omului individual, şi-n această perspectivă întreaga scriere impune ca element hotărâtor poporul, forţa lui uriaşă, în faţa căruia cazurile particulare pălesc.

Quatrevingt-treize este un roman povestire. Parafraza artistică a unor evenimente de al căror deznodământ depinde accelerarea sau întârzierea împlinirii unor legi istorice, cu largi repercusiuni nu numai pentru destinele Franţei, ci pentru întreaga umanitate.

Invenţia nu afectează cadrul general al istoriei. Scriitorul nu apelează la imaginaţie pentru a fixa etapele revoluţiei, situaţia forţelor sociale, atributele dominante ale personalităţilor care le reprezintă etc.

Din acest punct de vedere, dacă Cimourdain, Lantenac sau Gauvain, instrumentele prin care se rezolvă teza luptei dintre *Bine* şi *Rău*, transpusă în plan istorico-social, sunt creaţii ale geniului hugolian, Danton, Robespierre sau Marat păstrează în gândirea şi atitudinile lor limitele pe care posteritatea, documentele şi legenda le-au fixat.

Naraţiunea, în special sub forma descripţiei, predomină dialogul, care intervine rar şi solicitat de nevoia autodefinirii personajelor. Atmosfera epocii, oamenii şi evenimentele, diversitatea cadrului etc. se realizează prin povestire şi, din această cauza, autorul însuşi este unul dintre protagoniştii esenţiali ai cărţii.

Acţiunea eşalonată iniţial pe două planuri, din necesitatea ilustrării antitezelor: sat-oraş, Bretania-Franţa, Franţa-Anglia,

burghezie-nobilime + ţărănime, girondini-iacobini, revoluţionari-monarhişti etc., îşi uneşte spre final ramificaţiile, faptul contribuind la precipitarea întâmplărilor, mărirea tensiunii încordării, în esenţă la grăbirea soluţiilor morale pe care autorul le avansează.

Quatrevingt-treize este un roman de substanţă, o carte a marilor întrebări şi responsabilităţi. Peste ani, actualitatea ei rămâne incontestabilă ca o frântură din asprul drum parcurs de umanitate spre a-şi afla personalitatea şi a-şi intui destinul.

AL. HANŢĂ

PARTEA ÎNTÂI – PE MARE

CARTEA ÎNTÂI – PĂDUREA SAUDRAIE

În ultimele zile ale lunii mai 1793, unul dintre batalioanele pariziene aduse în Bretania de către Santerre cerceta înfricoşata pădure Saudraie din Astillé. Să tot fi fost cel mult vreo trei sute de oameni, deoarece batalionul fusese decimat de încrâncenările războiului. La vremea aceea, în urma luptelor de la Argonne, Jemmapes şi Valmy, din primul batalion parizian, alcătuit cândva din şase sute de voluntari, nu mai rămăseseră decât douăzeci şi şapte de oameni, din cel de-al doilea treizeci şi trei, iar din cel de-al treilea cincizeci şi şapte. Vremuri de lupte legendare.

Batalioanele trimise de la Paris în Vendée însumau nouă sute doisprezece oameni. Fiecare dintre ele era înzestrat cu câte trei guri de foc. Unităţile fuseseră puse pe picioare în cel mai scurt timp. În ziua de 25 aprilie, Gohier fiind ministru de justiţie iar Bouchotte ministru de război; secţia Bon-Conseil propusese să se trimită în Vendée nişte batalioane de voluntari; unul dintre membrii Comunei, Lubin, întocmise raportul; în ziua de 1 mai, Santerre era în măsură să pună în mişcare douăsprezece mii de ostaşi, treizeci de obuziere şi un batalion de tunari. Aceste batalioane, organizate în cel mai scurt timp, s-au dovedit a fi atât de iscusit întocmite, încât slujesc drept model până în ziua de azi; companiile de linie de foc din vremea noastră sunt organizate după sistemul lor; odată cu înfiinţarea acestor batalioane s-a modificat proporţia dintre numărul soldaţilor şi cel al subofiţerilor.

În ziua de 28 aprilie, comuna din Paris dăduse voluntarilor lui Santerre cuvântul de ordine: *Nici milă, nici cruţare*. La sfârşitul lui mai, dintre cei douăsprezece mii de oameni plecaţi din Paris, opt mii căzuseră în luptă.

Batalionul ce pătrunsese în pădurea Saudraie înainta cu băgare de seamă. Nimeni nu se grăbea. Oamenii erau cu ochii în patru. *Soldatul are un ochi la spate* a spus Kléber. Mergeau aşa de multă vreme. Cât să fi fost ceasul? În ce răstimp al zilei se aflau oare? Greu de spus, căci de obicei în asemenea hăţişuri sălbatice dăinuie tot timpul zilei un fel de amurg, iar în codrul cu pricina nu e

niciodată lumină.

Pădurea Saudraie era un tărâm tragic. În inima acestor bungeturi, războiul civil îşi începuse, încă din luna noiembrie 1792, vărsările sale de sânge; Mousqueton, sângerosul şchiop, ieşise din sânul acestor primejdioase desişuri; crimele săvârşite aici erau atât de numeroase încât ţi se făcea părul măciucă. Nu exista, cred, loc mai fioros. Soldaţii se afundau în pădure cu prudenţă. Pretutindeni era o risipă de flori; jur împrejur se înălţa o împletitură de înfiorate rămurişuri ce lăsa să se răspândească boarea răcoroasă şi desfătătoare a frunzelor; întunecimea verde era străpunsă pe alocuri de razele soarelui; pe jos, săbiuţa, stânjenelul de baltă, narcisele de câmp, sânziana, a cărei floricică măruntă vesteşte vremea frumoasă, brânduşa de primăvară smălţau şi întreţeseau cu fireturi covorul adânc de verdeaţă în care mişunau tot soiul de muşchi, începând cu cel în formă de omidă şi sfârşind cu cel ce seamănă cu o stea. Ostaşii înaintau pas cu pas, pe tăcute, îndepărtând încetişor mărăcinişurile. Deasupra baionetelor, păsările ciripeau.

Pădurea Saudraie este una din acele sihle în care odinioară, în vremuri paşnice, se făcea *pârpără*, adică vânătoare nocturnă de păsări; în locul păsăretului acum erau vânaţi oamenii.

Bungetul era format numai din mesteceni, fagi şi stegari; pământul era neted; muşchiul şi iarba deasă înăbuşeau zgomotul paşilor omeneşti; nicio potecă, nicăieri, sau doar câte un firicel de cărare ce se curma numaidecât; tufani de ilex, porumbari, ferigi, hăţişuri de osul-iepurelui, mărăcinişuri înalte; nu era chip să vezi un om la zece paşi.

În răstimpuri se iţea printre tufişuri câte un bâtlan sau câte o găinuşă-de-baltă, vădind vecinătatea mlaştinilor.

Ostaşii mărşăluiau. Mergeau la voia întâmplării, cu inima strânsă, temându-se să nu dea tocmai peste ceea ce căutau.

Când şi când întâlneau în cale urme de tabere, locuri pârjolite, ierburi călcate în picioare, cruci închipuite din două beţe, crengi însângerate. Ici clocotise ciorba, dincoace se slujise liturghia, iar mai încolo fuseseră pansaţi răniţii. Dar cei ce trecuseră prin partea locului îşi luaseră tălpăşiţa. Unde puteau fi acum? Departe de tot, probabil. Sau poate ascunşi undeva în preajmă, cu flinta în mână. Pădurea părea pustie. Batalionul înainta cu şi mai multă fereală. Singurătate, deci atenţiune. Nu se vedea ţipenie de om; un motiv mai mult să se teamă c-ar putea fi cineva. Era vorba doar de o

pădure rău famată.

Oricând se puteau aştepta să cadă într-o capcană.

Treizeci de grenadieri, trimişi în chip de cercetaşi sub comanda unui sergent, mergeau înainte, la o distanţă destul de mare de grosul trupei. Vivandiera batalionului plecase împreună cu ei. Vivandierele[1] sunt oricând gata să însoţească avangărzile. Îşi pun viaţa în primejdie, ce-i drept, dar cel puţin mai au câte ceva de văzut. Curiozitatea este una din formele sub care se manifestă bravura femeilor.

Deodată, soldaţii micului detaşament avură acea tresărire ce-i încearcă îndeobşte pe vânători în clipa când ajung la un pas de bârlogul fiarei. Se auzise un freamăt în adâncul unui desiş şi parcă se zărise mişcând ceva printre frunze. Soldaţii îşi făcură semne.

Ofiţerii n-au nevoie, de obicei, să se amestece în misiunea încredinţată cercetaşilor care trebuie să pândească şi în acelaşi timp să cerceteze cu atenţie locurile; ceea ce trebuie făcut se îndeplineşte de la sine.

În mai puţin de un minut punctul în care se simţise mişcarea fu încercuit; strânse roată, flintele îl împresurau gata să tragă; miezul întunecat al desişului fu luat la ochi din toate părţile deodată şi ostaşii, cu degetul pe trăgaci şi privirea aţintită asupra locului îndoielnic, nu mai aşteptau decât comanda sergentului ca să-i împroaşte cu plumbi.

Între timp însă vivandiera se încumetase să arunce o privire printre mărăcinişuri şi în momentul în care sergentul se pregătea să ordone: Foc! femeia strigă:

— Staţi!

Apoi întorcându-se spre soldaţi:

— Nu trageţi, camarazi!

Şi se năpusti în hăţiş. Ceilalţi o urmară.

Într-adevăr se afla cineva acolo.

În inima bungetului, la marginea unuia din acele mici luminişuri rotunde pe care le croiesc în pădure cuptoarele de mangal arzând rădăcinile copacilor, într-un fel de firidă în rămuriş, căptuşită cu frunze şi deschisă ca un alcov, o femeie şedea pe covorul de muşchi, ţinând la sân un prunc care sugea şi pe genunchi capetele blonde a doi copilaşi adormiţi.

---

[1] Vivandieră – femeie care însoţea trupele militare pentru a vinde soldaţilor produse alimentare şi alte articole de consum. [n.ed.electronice].

Asta era capcana.
— Ce cauţi aici dumneata? strigă vivandiera.
Femeia înălţă capul.
Vivandiera adăugă furioasă:
— Ce stai acolo? Ai căpiat?
Pe urmă:
— N-a lipsit mult şi te-ar fi curăţat!
Apoi, către soldaţi:
— E o femeie, îi înştiinţă ea.
— Ce naiba, parcă noi nu vedem! spuse un grenadier.
— Auzi colo, să vii în pădure ca să te facă zob! Cui poate să-i treacă asemenea nerozie prin cap? continuă vivandiera.
Uimită, speriată, împietrită, femeia privea ca prin vis puştile, săbiile, baionetele, chipurile fioroase din jurul ei.
Cei doi copii se treziră şi începură a scânci.
— Mi-e foame! spuse unul.
— Mi-e frică, zise celălalt.
Pruncul sugea mai departe.
— Tu eşti cel mai cuminte, îl lăudă vivandiera.
Mama amuţise de groază.
— Nu-ţi fie teamă, îi strigă sergentul, suntem batalionul Boneta-Roşie.
Femeia tremura vargă. Se uita la figura aspră a sergentului, din care nu se desluşeau decât sprâncenele, o pereche de mustăţi şi doi cărbuni aprinşi ce închipuiau ochii.
— Pe vremuri batalionul Crucii-Roşii, adăugă vivandiera.
— Cine eşti, cucoană? întrebă sergentul.
Femeia îl privea îngrozită. Era tânără, palidă, slabă, îmbrăcată în zdrenţe; purta o glugă de stofă groasă a ţărăncilor bretone şi o broboadă de lână prinsă cu o sfoară de gât. Stătea cu sânul gol în văzul tuturor cu o nepăsare de femelă. Picioarele desculţe îi sângerau.
— E o femeie sărmană, spuse sergentul.
Vivandiera vorbi din nou cu glasul ei cazon şi feminin totodată, în care se simţea o tainică blândeţe:
— Cum te cheamă?
Femeia bâigui aproape nedesluşit:
— Michelle Fléchard.
Vivandiera mângâia cu mâna ei butucănoasă căpşorul sugaciului.

— Cât a împlinit broscuţa? întrebă ea.

Mama nu pricepu. Vivandiera stărui:

— Te-am întrebat ce vârstă are asta?

— A, se dumeri mama, optsprezece luni.

— E destul de mărişoară, spuse vivandiera. Nu se mai cade să sugă. Ar trebui s-o înţărci. O să-i dăm nişte supă.

Femeia începea să se liniştească. Cei doi puşti care se treziseră erau mai mult curioşi decât speriaţi. Priveau cu încântare panaşele.

— Sunt lihniţi de foame sărăcuţii, spuse mama.

Adăugând:

— Nu mai am lapte.

— O să le dăm să mănânce, strigă sergentul, şi lor şi ţie. Dar stai că n-am terminat. Care sunt părerile tale politice?

Femeia se uită la el, fără să-i răspundă.

— N-ai auzit ce te-am întrebat?

— M-au trimis la mănăstire de mică, bolborosi ea, dar după aceea m-am măritat, n-am ajuns să mă călugăresc. Măicuţele m-au învăţat să vorbesc franţuzeşte. Au pârjolit satul. N-am ştiut cum să fugim mai repede, n-am apucat nici să mă încalţ.

— Eu te întreb care sunt părerile tale politice?

— Ştiu eu?

— Fiindcă sunt femei care fac pe iscoadele, continuă sergentul. Şi iscoadele sunt împuşcate. Hai, vorbeşte. N-oi fi umblând cu şatra? Care ţi-e patria?

Femeia îl privea mai departe ca şi cum n-ar fi înţeles.

— Care ţi-e patria? stărui sergentul.

— Nu ştiu, răspunse ea.

— Cum. Nu ştii care-i ţara ta?

— A, ţara mea. Ba da.

— Ei, spune atunci, care?

— Ferma Siscoignard din parohia Azé.

De astă dată sergentul rămase cu gura căscată. Stătu un moment pe gânduri, apoi întrebă:

— Cum ai spus?

— Siscoignard.

— Bine, dar asta nu-i o ţară.

— E ţara mea.

Şi după ce cumpăni în minte ceva, adăugă:

— Acu’ ştiu, domnule. Dumneavoastră sunteţi din Franţa, iar eu din Bretania.

— Ei şi?

— Nu suntem dintr-un loc.

— Dar avem aceeaşi patrie! se oţărî sergentul.

Femeia se mulţumi să răspundă:

— Eu sunt din Siscoignard:

— Bine, eşti din Siscoignard, fie, încuviinţă sergentul. De acolo se trag ai tăi?

— Da.

— Şi acum ce fac?

— S-au prăpădit toţi. Nu mai am pe nimeni.

Sergentul, căruia îi cam plăcea să se asculte vorbind, continuă interogatoriul.

— Orice om are neamuri, ce dracu! ori a avut. Cine eşti? Vorbeşte!

Femeia ascultă năucită ţipătul lui – *ori a avut* – ce semăna mai degrabă cu un răget decât cu grai omenesc.

Vivandiera simţi c-ar trebui să intervină. Începu să mângâie din nou pruncul de la sân şi le dădu câte o pălmuţă peste obraji celorlalţi doi.

— Cum o cheamă pe broscuţa asta? întrebă ea; fiindcă-i fetiţă, dacă nu mă înşel.

Mama îi spuse numele: Georgette.

— Şi pe ăl mare? E băiat – nu-i aşa – drăcuşorul?

— René-Jean.

— Dar prâslea? Că şi el tot băiat e, şi ce dolofan încă!

— Alain-Bufleiul, spuse mama.

— Sunt drăgălaşi mititeii, urmă vivandiera; cât îs de mici se poartă ca nişte oameni în toată firea.

Sergentul însă nu se lăsa.

— Vorbeşte odată, cucoană? Ai casă?

— Aveam una.

— Unde?

— În Azé.

— Şi de ce nu eşti acum acasă?

— Fiindcă i-au dat foc.

— Cine?

— Ce ştiu eu! În bătălie.

— De unde vii?

— Dintr-acolo.

— Şi încotro te duci?

— Nu ştiu.
— Răspunde la ce te-ntreb. Cine eşti?
— Nu ştiu.
— Nu ştii cine eşti?
— Suntem nişte bieţi oameni plecaţi în pribegie.
— De partea cui eşti?
— Nu ştiu.
— Eşti cu albaştrii? Eşti cu albii? Cu care dintre ei?
— Sunt cu copiii mei.
Tăcură cu toţii un timp.
— Eu n-am avut copii, spuse vivandiera. N-am avut când să-i fac.
Sergentul însă o ţinea pe-a lui:
— Dar părinţii tăi? Hai. Cucoană, spune ce şi cum e cu părinţii tăi. Uite, pe mine, bunăoară, mă cheamă Radoub; sunt sergent şi stau pe strada Cherche-Midi; taică-meu şi maică-mea tot acolo stăteau, pot carevasăzică să vorbesc despre părinţii mei. Vorbeşte-ne despre ai tăi. Zi, cine erau părinţii tăi?
— Cine să fie? Alde Fléchard. Atâta tot.
— Bine, alde Fléchard sunt alde Fléchard, aşa cum alde Radoub sunt alde Radoub. Dar tot omul are o stare. Ce stare aveau părinţii tăi? Ce făceau? Sau ce fac? Ce învârteau alde Fléchard ăştia?
— Erau plugari. Taica era beteag şi nu putea să muncească fiin'că-l cam cotonogise seniorul, seniorul dumnealui, adicătelea seniorul nostru, pusese să-l bată cu ciomagul, ba încă a fost îngăduitor cu dânsul, fiin'că taica prinsese un iepure şi pentru o ispravă ca asta făptaşul era osândit la moarte; seniorul însă îi făcuse un hatâr: „Daţi-i numai o sută de ciomege!”, le-a poruncit oamenilor; şi de atunci taica rămăsese schilod.
— Mai departe.
— Moşu-meu era hughenot. Domnul părinte nu ştiu ce-a făcut şi l-a trimis la galere. Eu eram mică pe atunci.
— Mai departe.
— Tatăl omului meu făcea contrabandă cu sare. Regele a poruncit să-l atârne în ştreang.
— Da' omul tău ce învârteşte?
— Mai deunăzi lupta în război.
— Pentru cine?
— Pentru rege.
— Şi pentru mai cine?
— Păi, pentru seniorul lui.

— Şi pentru mai cine?

— Păi, pentru domnul părinte.

— Dar-ar toţi dracii-n ei să dea de cioflingari! răbufni un grenadier.

Femeia tresări înfricoşată.

— Precum vezi, doamnă, suntem parizieni sadea, rosti cu suavitate vivandiera.

Femeia îşi împreună mâinile suspinând:

— Doamne Isuse Hristoase!

— Lasă superstiţiile, i-o reteză sergentul.

Vivandiera se aşeză jos lângă ea şi luă între genunchi pe cel mai mare dintre prichindei, care nu se împotrivi câtuşi de puţin. Nimeni nu poate şti de ce uneori copiii sunt încrezători, iar alteori sperioşi. Se vede că au ei semnele lor lăuntrice.

— Biată femeie, orice ar fi, măcar ai parte de nişte prunci drăgălaşi. Pot să-ţi spun, dacă vrei, ce vârstă au. Ăl mare să tot aibă patru ani, frate-său trei. Da' gâgâlicea asta care suge la sân, ce să zic, mănâncă, zău, ca un căpcăun. Ia te uită la ea, priculiciul! Dă-i pace maică-tii, n-o istovi aşa! Vezi şi dumneata, doamnă, că n-ai de ce să te temi. Ar trebui să te înrolezi la noi în batalion. Aşa cum am făcut şi eu. Pe mine mă cheamă Husăroaia; e o poreclă, să ştii. Dar zău dacă nu-mi place mai mult să mă numesc Husăroaia decât demoazela Bicorneau, ca pe maică-mea. Sunt cantiniera batalionului, adicătele aceea care le dă de băut ostaşilor în timp ce-şi găuresc pielea cu plumbi şi se căsăpesc între ei. O harababură de nu mai înţelegi nimic. Pare-mi-se că ne potrivim la picior, am să-ţi dau nişte ciubote de-ale mele. La 10 august mă aflam la Paris. I-am dat să bea lui Westermann[2]. Şi a primit. Am văzut cum i-au tăiat capul lui Ludovic al XVI-lea. Ludovic Capet, cum i se zice acum. Nu voia să se lase. Păi, stai să-ţi spun. Când te gândeşti că la 13 ianuarie încă mai poftea la castane prăjite şi că petrecea fără grijă în sânul familiei! Când l-au culcat cu sila pe aia, cum îi zice, pe basculă, nu mai avea nici haină, nici pantofi în picioare; era doar în cămaşă, cu o vestă brodată, nişte pantaloni de postav gri şi ciorapi de mătase tot gri. L-am văzut doar cu ochii mei. Trăsura cu care l-au adus era vopsită în verde. De-aia, zic, vino cu noi, în batalionul nostru sunt numai băieţi de ispravă: o să fii cantiniera numărul doi; am să-ţi arăt eu ce-ai de făcut şi ai să vezi că nu-i mare lucru! Îţi iei

---

[2] Westermann, François Joseph (1751–1794), general, partizan al lui Danton, s-a distins în luptele din Vendée. A pierit pe eşafod.

plosca şi clopoţelul şi intri în vâltoarea bătăliei, când zarva e în toi, sub focul plutoanelor şi în bubuitul tunurilor, strigând: „Care mai vrea să tragă o duşcă, băieţi?” Asta-i tot, nu-i cine ştie ce scofală. Eu, să-ţi spun drept, le dau tuturor de băut. Să mor dacă nu-i aşa. Şi albilor, şi albaştrilor, cu toate că şi eu sunt albastră. Cu trup şi suflet albastră. Dar când e vorba să dau de băut, nu mai stau să aleg. Răniţii sunt toţi însetaţi. Toţi oamenii mor deopotrivă, oricare ar fi ideile lor. În pragul morţii toţi ar trebui să-şi dea mâna. Zău, ce nerozie să te războieşti! Vino cu noi. Dacă s-ar întâmpla să mă curăţ, o să-mi iei locul. Nu te uita la mine, că aşa-i felul meu; dar să ştii că sunt o femeie de treabă şi un om de nădejde. Să nu-ţi fie teamă.

— Aveam o vecină pe care o chema Marie-Jeanne şi argata noastră se numea Marie-Claude, murmură femeia, după ce vivandiera încetă să vorbească.

Între timp sergentul Radoub îl lua la rost pe grenadier:

— Ţine-ţi gura, vezi doar c-ai speriat-o pe doamna. Nu-i frumos să înjuri când e o cucoană de faţă.

— Auzi vorbă, răspunse grenadierul, păi cum să nu-şi iasă din balamale un om cu minte întreagă când vede nişte sălbatici ca ăştia veniţi de pe altă lume care, cu toate că au socrul schilodit de senior, bunicul trimis de popă la galere şi tatăl atârnat în ştreang de rege, se războiesc – fir-ar dracu’ al dracului – şi iau foc cu gura şi se lasă ciopârţiţi de dragul boierului, popii şi regelui!

— Tăcere în front! strigă sergentul.

— Uite c-am tăcut, răspunse grenadierul, dar orice-ai zice dumneata, sergent, nu se poate să nu te râcâie la inimă când vezi o mândreţe de femeie ca asta în stare să-şi sluţească obrazul pentru o boaită de popă.

— Aici nu suntem la Clubul Secţiei Lăncierilor, grenadier, îi atrase atenţia sergentul. Lasă pologhia!

Apoi întorcându-se către femeie:

— Da bărbatu-tău, cucoană? Ce-i cu el? Ce face?

— Nu face nimic, fin’că l-au omorât.

— Unde?

— În pădure.

— Când?

— Acu trei zile.

— Cine?

— Ce ştiu eu?

— Cum, nu ştii cine ţi-a omorât bărbatul?
— Nu.
— Un albastru? Un alb?
— O zburătură de puşcă.
— Acum trei zile, zici?
— Da.
— În ce parte?
— Către Ernée. Omu-meu s-a prăpădit. Asta-i tot ce ştiu.
— Şi ce faci de când ţi-a murit bărbatul?
— Mi-am luat copiii şi-am plecat.
— Încotro?
— Tot înainte.
— Da' de dormit, unde dormi?
— Pe pământul gol.
— Şi ce mănânci?
— Nimic.

Sergentul avu un tic pe care-l întâlneşti adeseori la militari, răsfrângându-şi buzele în aşa fel încât mustăţile i se lipiră de nas.

— Chiar nimic?

— Adică porumbe, agude, câte au mai rămas de anul trecut prin spinişuri, boabe de afin, frunze tinere de ferigă.

— Da. Adică tot nimic.

Cel mai mărişor dintre copii, care părea să înţeleagă ce vorbesc, scânci:

— Mi-e foame!

Sergentul scoase din buzunar o bucată de pâine cazonă şi-o întinse mamei. Femeia frânse pâinea în două şi o împărţi plozilor. Micuţii începură să îmbuce cu lăcomie.

— N-a păstrat nicio fărâmă pentru ea, bombăni sergentul.
— Nu i-o fi foame, îşi dădu cu părerea un soldat.
— E mamă, spuse sergentul.

Copiii se opriră din mestecat.

— Apă, ceru unul.
— Apă, îl îngână celălalt.
— N-o fi niciun pârâu în pădurea asta afurisită? întrebă sergentul.

Vivandiera luă ceşcuţa de alamă agăţată de centiron lângă clopoţel, răsuci robinetul ploştii pe care o purta în bandulieră şi turnă un strop de băutură în ceşcuţa pe care o apropie de buzele copiilor.

Primul bău şi se strâmbă.

Al doilea bău şi el şi scuipă.

— Totuşi e bun, se miră vivandiera.

— E trăscău? întrebă sergentul.

— Da, şi încă de soi. Da’ ce ştiu ei, nişte ţărani!

Şi se apucă să şteargă ceşcuţa.

— Vasăzică ţi-ai luat lumea în cap, cucoană? continuă sergentul.

— Păi ce puteam să fac?

— Aşa, peste câmp, încotro ai văzut cu ochii?

— Alerg până îmi iese sufletul, pe urma încetinesc pasul şi după aia mă prăbuşesc.

— Biată creştină! spuse vivandiera.

— Oamenii se războiesc, bolborosi femeia. Oriunde te întorci detună puştile. Nu ştiu ce-or fi având de împărţit între ei. Mi-au răpus bărbatul. Asta-i tot ce-am putut să înţeleg.

Sergentul lovi cu patul puştii în pământ.

— Dar-ar dracii-n el de război! răbufni. Ce tâmpenie!

— Noaptea trecută, urmă femeia, ne-am culcat într-o ciotcă.

— Câteşipatru?

— Câteşipatru.

— V-aţi culcat, zici?

— Da, ne-am culcat.

— Adicătelea, spuse sergentul, v-aţi culcat de-a-n-picioarele.

Şi întorcându-se către ostaşi:

— Camarazi, ciotcă, în graiul acestor sălbatici, se cheamă un trunchi găunos de copac bătrân şi uscat, în care omul se poate vârî ca într-o teacă. Ce vreţi! Nu tot omul are parte să se fi născut la Paris.

— Auzi colo, se minună vivandiera, să dormi într-o scorbură! Şi cu trei plozi încă!

— Şi gândiţi-vă când începeau să orăcăie copiii, spuse sergentul, ce şi-or fi închipuit oamenii care, trecând prin partea locului, auzeau copacul ţipând: „Tăticule, mămico!”

— Noroc că-i vară, suspină femeia.

Se uita în pământ, resemnată, cu uimirea ce se oglindeşte în privirile oamenilor în faţa unei năpaste.

Soldaţii stăteau tăcuţi, strânşi roată în jurul acestei întruchipări a nenorocirii.

O văduvă, trei orfani, pribegia, căminul părăsit, singurătatea, războiul ce clocotea dintr-o zare într-alta pe tot cuprinsul, foamea,

setea, nicio fărâmă de hrană decât buruieni, niciun adăpost decât cerul liber.

Sergentul se apropie de femeie şi-şi aţinti privirile asupra pruncului care sugea. Copila slobozi sânul, întoarse încet căpşorul, privind cu ochii ei albaştri de toată frumuseţea chipul bărbos, zbârlit şi sălbatic, ce se apleca, înfricoşător asupra ei, şi prinse a surâde.

Sergentul se ridică din şale în timp ce o lacrimă mare i se rostogolea pe obraji pentru a se anina de sfârcul mustăţii ca un mărgăritar.

— Camarazi, rosti el ridicând glasul, ştiţi ce zic eu? Cred că în curând batalionul nostru o să fie tată. Ne-am înţeles? Vom înfia câteşitrei copiii.

— Trăiască Republica! strigară grenadierii.

— S-a făcut! încheie sergentul.

Şi întinse mâinile peste capetele mamei şi ale prichindeilor.

— Iată, spuse el, copiii batalionului Boneta-Roşie.

Vivandiera sări în sus de bucurie.

— Trei capete sub o bonetă, strigă vivandiera.

Şi izbucnind în hohote de plâns, o îmbrăţişă cu înfocare pe biata văduvă.

— Ce ştrengăriţă-i puştoaica! spuse ea.

— Trăiască Republica! repetară ostaşii.

— Să mergem, cetăţeană, spuse sergentul adresându-se mamei.

CARTEA A DOUA – CORVETA CLAYMORE

I – Anglia în devălmăşire cu Franţa

În primăvara anului 1793, în momentul în care Franţa, atacată simultan de-a lungul tuturor frontierelor, avea parte de pateticul spectacol al căderii girondinilor, iată ce se petrecea în arhipelagul din marea Mânecii.

În seara zilei de 1 iunie, în micul golf pustiu Bonnenuit, de pe coasta insulei Jersey, cam la o oră înainte de scăpătatul soarelui, pe o vreme ceţoasă, atât de prielnică fugarilor, pe cât de primejdioasă este pentru navigaţie, o corvetă se pregătea de plecare. Echipajul aflat la bord era francez deşi nava făcea parte din flotila engleză de protecţie a vaselor de comerţ ce patrula în dreptul limbii de pământ din marginea răsăriteană a insulei, ca şi cum ar fi păzit coasta. Comandantul flotilei engleze era prinţul de la Tour d'Auvergne, din casa de Bouillon, şi corveta fusese detaşată din ordinul său şi în vederea unei misiuni speciale şi urgente.

Corveta, înregistrată la Trinity-House sub numele de *the Claymore*, părea un simplu vas de transport, în realitate era însă o navă de război. Avea înfăţişarea greoaie şi paşnică a unei corăbii de negoţ: aparenţă amăgitoare. Nava fusese construită cu un dublu scop: înşelăciunea şi forţa; să amăgească pe cât era cu putinţă, şi să lupte la nevoie. Dat fiind misiunea pe care o avea de îndeplinit în noaptea aceea, încărcătura ce ocupa spaţiul dintre cele două punţi fusese înlocuită cu treizeci de tunuri de calibru mare. Fie că se aştepta o furtună, fie mai cu seamă pentru a da o aparenţă inofensivă corăbiei, cele treizeci de guri de foc erau ţinute în rezervă, adică, temeinic ancorate în interior cu trei rânduri de lanţuri şi cu ţeava rezemată de tambuchiurile acoperite, aşa încât de afară nu se vedea nimic; sabordurile erau astupate, chepengurile închise, ca şi cum corveta ar fi purtat o mască. De obicei corvetele de ordonanţă nu sunt echipate cu tunuri decât pe punte; cea de forţă, făcută anume pentru a ataca prin surpriză şi a întinde capcane, nu avea nicio armă pe punte, în schimb fusese în aşa fel construită încât să poată adăposti, aşa cum am văzut, o baterie în interpunte. Deşi scundă şi masivă ca înfăţişare, corveta *Claymore* totuşi ţinea la drum; avea cea mai rezistentă cocă din

toată flota engleză şi era aproape tot atât de utilă în bătălii ca şi o fregată, deşi în locul artimonului avea un catarg subţirel cu o simplă brigantină. Cârma, de o formă savantă, neobişnuită, avea un schelet arcuit, s-ar putea spune chiar unic în felul său, lucrat pe şantierele de la Southnmpton şi care costase cincizeci de lire sterline.

Echipajul, în întregime francez, era alcătuit din ofiţeri emigranţi şi din mateloţi dezertori. Totuşi fuseseră aleşi pe sprânceană; n-ai fi găsit un singur om printre ei care să nu fi fost un bun marinar, un bun soldat şi un bun regalist. Erau cu toţii însufleţiţi de aceeaşi credinţă fanatică în corabie, spadă şi rege.

Jumătate din efectivul unui batalion de infanterie marină fusese amestecat cu echipajul vasului, putând fi debarcat la nevoie.

Căpitanul corvetei *Claymore* era contele de Boisberthelot, cavaler de Saint-Louis, unul dintre cei mai destoinici ofiţeri ai fostei marine regale, secundul fiind cavalerul La Vieuville, comandantul companiei de gărzi franceze în care Hoche slujise cu gradul de sergent, iar pilotul navei, cel mai isteţ căpitan de vas din Jersey, anume Philip Gacquoil.

Era lesne de ghicit că vasul trebuia să îndeplinească o misiune excepţională. Într-adevăr, cu puţin înainte se îmbarcase un om care, judecând după înfăţişare, pornise într-o aventură. Era un bătrân înalt, drept şi voinic, cu o figură încruntată, a cărui vârstă ar fi fost greu de stabilit, deoarece părea deopotrivă şi tânăr şi bătrân; unul din acei oameni încărcaţi de ani, dar viguroşi, cu fruntea încărunţită şi cu o privire scăpărătoare; vitalitatea unui bărbat de patruzeci de ani şi autoritatea unuia de optzeci. În momentul în care se urcase pe bordul corvetei, pulpanele pelerinei marinăreşti se desfăcuseră puţin, lăsând să se vadă că purta pe dedesubt nişte nădragi numiţi prin partea locului poturi, o pereche de ciubote cu jambiere de piele şi o haină din piele de capră cu partea argăsită şi brodată cu mătase în afară şi cu perii zbârliţi şi sălbatici înăuntru, adică îmbrăcămintea tradiţională a ţăranului breton. Aceste bundiţe bretone purtate din vremuri străvechi aveau o îndoită întrebuinţare, putând fi întoarse după plac, fie cu partea îmblănită în afară, fie cu cea brodată, după cum erau îmbrăcate într-o zi de sărbătoare ori într-una de lucru: piei de animal în timpul săptămânii, haine de gală duminica. Pentru că asemănarea căutată şi urmărită cu tot dinadinsul să fie cât mai desăvârşită, straiele ţărăneşti pe care şi le pusese bătrânul erau roase la genunchi şi la coate, ca şi când ar fi

umblat cu ele de cine ştie când, iar pelerina marinărească din stofă groasă părea mai curând o zdreanţă de pescar. În cap avea o pălărie înaltă, după moda timpului, cu boruri rotunde şi largi, care, lăsate în jos, o făceau să semene cu un clop ţărănesc, iar răsfrânte într-o parte şi prinse cu un găitan cu cocardă, îi dădeau un aspect cazon. Pălăria lui avea borurile lăsate, aşa cum obişnuiau s-o poarte sătenii, fără găitan şi fără cocardă.

Lordul Balcarras, guvernatorul insulei, împreună cu prinţul de la Tour d'Auvergne ţinuseră să-i conducă în persoană şi să-i instaleze pe bordul navei. Agentul secret al nobilimii, Gélambre, care făcuse parte din garda personală a contelui d'Artois, fratele regelui, se ocupase el însuşi de dichisul cabinei, dovedindu-se însufleţit de o râvnă şi un respect atât de mare, încât nu pregetase să-i ducă el însuşi geamantanul, mergând în urma lui. Părăsindu-l, pentru a coborî pe uscat, domnul de Gélambre făcuse o adâncă plecăciune în faţa călătorului în straie ţărăneşti; lordul Balcarras îi spusese: *Noroc bun, generale*, iar prinţul de la Tour d'Auvergne: *Să ne vedem, cu bine, vere*.

„Ţăranul”, chiar aşa îi şi spuseseră de la început oamenii din echipaj, de câte ori îl pomeneau în convorbirile laconice pe care marinarii le au între ei; dar cu toate că nu ştiau prea multe despre el, îşi dădeau seama că ţăranul cu pricina nu era nicidecum un ţăran, aşa cum corveta de război nu era un vas de transport.

Bătea un vând slab. Corveta *Claymore* părăsi golful Bonnenuit, trecu pe lângă Boulay-Bay şi îşi continuă drumul în direcţia vântului, putând fi urmărită cu ochiul o bucată de vreme; pe urmă se făcu din ce în ce mai mică, topindu-se în noaptea ce începuse să coboare.

O oră mai târziu, Gélambre, întorcându-se la Saint-Melier unde locuia, trimise prin curierul de Southampton domnului conte d'Artois, la cartierul general al ducelui de York, o ştafetă ce cuprindea aceste rânduri:

„Monseniore, plecarea a avut loc. Izbândă sigură. Peste opt zile tot ţărmul, de la Granville şi până la Saint-Malo, va fi în flăcări.”

Cu patru zile mai înainte, reprezentantul Convenţiunii, Prieur de la Marne, aflat în misiune pe lângă armata de pe litoralul oraşului Cherbourg şi stabilit deocamdată la Granville, primise, printr-un emisar secret, scrisă de aceeaşi mână ca şi ştafeta de mai sus, o misivă care suna uşa:

„Cetăţene deputat, în ziua de 1 iunie, la vremea când se retrage mareea, corveta de război Claymore, *cu bateria mascată, se va pregăti de plecare pentru a debarca pe coasta Franţei un om ale cărui semnalmente sunt următoarele: statură înaltă, vârstnic, părul cărunt, straie ţărăneşti, mâini de aristocrat. Vă voi scrie mai amănunţit mâine. Persoana respectivă urmează să coboare pe uscat în dimineaţa zilei de 2. Înştiinţaţi cruciara, capturaţi corveta, daţi dispoziţii ca omul să fie ghilotinat.”*

II – Noaptea se lasă asupra corăbiei şi călătorului

În loc de a lua direcţia sud, îndreptându-se spre Sainte-Catherine, corveta pusese capul spre nord, apoi cârmuise spre vest, pătrunzând vitejeşte în braţul de mare cuprins între insulele Serk şi Jersey şi căruia i se spune îndeobşte Strâmtoarea Pierzaniei. Pe vremea aceea pe ambele ţărmuri nu se afla niciun far.

Soarele asfinţise demult; era o noapte întunecată, mai întunecată decât sunt de obicei nopţile de vară; o noapte cu lună altminteri, dacă nori mari, ca în timpul echinocţiului mai degrabă decât la vremea solstiţiului, n-ar fi acoperit cerul, aşa încât, după toate probabilităţile, luna nu avea să iasă la iveală decât în momentul când cobora pe linia orizontului, cu puţin înainte de a scăpăta. Trâmbe de nori spânzurau până aproape de suprafaţa mării, învăluind-o în pâclă.

Toată întunecimea asta era cât se poate de binevenită.

Intenţia pilotului Gacquoil era să lase insula Jersey în stânga şi Guernesey în dreapta, şi să se avânte cu temeritate printre recifele Hanois şi Douvres, pentru a ajunge într-un golf oarecare de pe litoralul de la Saint-Malo, pe o rută ceva mai lungă dar mai sigură decât dacă ar fi trecut pe lângă stâncile Minquiers, cruciera franceză având ordin să patruleze între Saint-Hélier şi Granville.

Dacă vântul era prielnic şi nu intervenea nimic, desfăşurând toate pânzele corvetei, Gacquoil spera să abordeze coasta Franţei în faptul zilei.

Totul mergea strună; nava tocmai depăşise capul Gros-Nez; pe la orele nouă vremea păru să se îmbufneze, cum spun marinarii, se stârni vântul şi se umflară valurile; vântul însă era favorabil şi valurile puternice, fără să fie năprasnice. Totuşi, uneori, când se prăvălea vreun talaz, prova corvetei lua apă.

„Ţăranul”, pe care lordul Balcarras îl numise *general* şi căruia prinţul de la Tour d’Auvergne îi spusese *vere*, era un om obişnuit cu hula marină şi se plimba tacticos pe covertă cu un aer grav. Nu părea să observe că vasul se clătina atât de tare. Când şi când scotea din buzunarul hainei o tabletă de ciocolată din care rupea câte o bucăţică şi o ronţăia; deşi avea părul nins îşi păstrase toţi dinţii în gură.

Nu vorbea cu nimeni, decât doar, în răstimpuri, îi spunea câte ceva cu voce scăzută comandantului, care-l asculta respectuos, ca şi cum în ochii săi călătorul ar fi fost mai căpitan decât el.

Pilotată cu iscusinţă, corveta *Claymore* îşi urmă drumul, ascunsă în ceaţă, de-a lungul falezei nordice a insulei Jersey, navigând foarte aproape de coastă, de teama primejdiosului obstacol pe care-l constituiau recifele Pierres-de-Leeq din mijlocul braţului de mare cuprins între Jersey şi Serk. Stând în picioare la cârmă, Gacquoil semnala rând pe rând plaja Leeq, capul Gros-Nez, capul Plémont, strecurând corveta printre lanţurile de stânci, ca să zicem aşa, pe dibuite, dar cu deplină încredere în sine, ca unul de-ai casei, care cunoştea bine plăsmuirile oceanului. Corabia nu avea niciun fanar aprins la provă, ca să nu-şi trădeze prezenţa în apele acestea în care navigaţia era controlată. Marinarii nu puteau decât să se bucure aşadar de ceaţă. Ajunseseră în dreptul peninsulei Grande- Etaque; negura era atât de groasă încât abia se întrezărea umbra semeaţă a vârfului Pinacle. În momentul acela auziră ornicul clopotniţei din Saint-Ouen bătând de zece ori, semn că vântul continua să bată din spate. Totul mergea strună ca şi mai înainte; marea era mai agitată însă din cauza apropierii capului Corbière.

Nu trecu mult după zece şi călătorul în straie ţărăneşti fu petrecut din nou de contele Boisberthelot şi de cavalerul La Vieuville până la uşa cabinei sale, care era însăşi cabina comandantului. Înainte de a intra înăuntru bătrânul le atrase atenţia coborând glasul:

— Ştiţi, domnilor, nimic nu-i mai de preţ ca secretul. Niciun cuvânt, deci, până în momentul când va răbufni totul. Nimeni altcineva în afară de dumneavoastră nu-mi cunoaşte aici numele.

— Vom duce taina cu noi în mormânt, făgădui Boisberthelot.

— În ce mă priveşte, continuă bătrânul, chiar de-ar fi să-mi văd moartea cu ochii n-am să suflu o vorbă.

Şi intră în cabină.

III – Nobilimea în devălmăşie cu plebea

Căpitanul şi secundul se urcară din nou pe covertă şi începură să se plimbe împreună discutând. Vorbeau bineînţeles despre pasagerul lor şi vom încerca să redăm mai jos discuţia pe care o purtau între ei şi ale cărei replici vântul le risipea în beznă.

Boisberthelot mormăi, la urechea lui La Vieuville:

— Vom vedea acum dacă e un conducător.

La Vieuville răspunse:

— În orice caz e un prinţ.

— Oarecum.

— Gentilom în Franţa, dar prinţ în Bretania.

— Ca şi cei din familia la Trémoille sau Rohan.

— Cu care se înrudeşte de altfel.

— În Franţa, când e poftit în rădvanul regal, este marchiz, aşa cum sunt eu conte iar dumneata cavaler.

— S-a dus vremea rădvanelor! exclamă La Vieuville. Acum umblăm cu cotiga.

Un timp tăcură amândoi.

— În lipsa unui prinţ francez, te mulţumeşti şi cu unul breton, spuse din nou Boisberthelot.

— De dorul fragilor… Ba nu, de dorul vulturului, te mulţumeşti şi cu un corb.

— Prefer totuşi o pajură, spuse Boisberthelot.

— Cred şi eu! răspunse La Vieuville. Un cioc şi nişte gheare.

— Vom vedea.

— Da, continuă La Vieuville, e timpul să avem un conducător. În privinţa asta împărtăşesc părerea lui Tinténiac: *un conducător şi o pulberărie!* Ascultă-mă pe mine, căpitane, cunosc pe degete aproape pe toţi comandanţii posibili şi imposibili; de ieri, de azi şi de mâine; niciunul dintre ei nu are o căpăţână de războinic aşa cum ne trebuie nouă. Aici, în blestemata asta de Vendée, avem nevoie de un general care să poată fi în acelaşi timp şi procuror; trebuie să-i sâcâim necontenit pe duşman, să ne răfuim cu el pentru orice lucru, o moară, un tufiş, un şanţ sau o piatră, să-i facem zile fripte, să ne folosim de orice prilej, să fim cu ochii în patru, să căsăpim cu nemiluita, să dăm exemple, să nu cunoaştem nici odihna şi nici cruţarea. În momentul de faţă, în armata noastră de ţărani, avem destui eroi dar niciun căpitan. D’Elbée nu face doi bani, Lescure e bolnav, Bonchamps prea milostiv; are inimă bună, ceea ce-i o prostie; La Rochejacquelein e un falnic sublocotenent, Silz un ofiţer

iscusit când e vorba de o luptă în câmp deschis, dar nu poate face faţă unui război în care eşti obligat să recurgi la tot felul de expediente. Cathelineau e un biet căruţaş neştiutor, Stofflet un paznic de vânătoare pehlivan, Bérard un nătăfleţ, Boulainvilliers un caraghios, iar Charette e ceva de spaimă. Nu mai vorbesc de bărbierul Gaston. Drăcia dracului! Ce rost mai are să-i căutăm nod în papură revoluţiei şi ce diferenţă mai poate să existe între noi şi republicani, dacă nobilimea de sânge e obligată să asculte de ordinele unor peruchieri?

— Fiindcă ticăloasa asta de revoluţie a început să se încuibeze şi printre noi.

— S-a întins ca o râie în toată Franţa!

— Râia stării a treia, adăugă Boisberthelot. Numai Anglia ne poate scăpa de ea.

— Şi o să ne scape, fii fără grijă, căpitane.

— Până una alta însă arată urât.

— Te cred, unde te învârteşti numai mocofani; monarhia care a făcut din Stofflet, paznicul de vânătoare al domnului Maulevrier, comandantul suprem al armatei, n-are niciun motiv să râvnească soarta republicii care l-a numit ministru pe Pache, băiatul unui portar în slujba ducelui de Castries. Când te gândeşti cine sunt cei care ţin cumpăna războiului din Vendée: de o parte Santerre, berarul, de cealaltă Gaston frizerul!

— Dragă La Vieuville, dacă-mi dai voie, Gaston al dumitale nu-i chiar de lepădat. Să ştii că n-a procedat rău cât a fost comandant în Gueménée. A secerat frumuşel cu archebuzele trei sute de albaştri după ce i-a pus mai întâi să-şi sape singuri mormintele.

— Să fie sănătos, şi eu aş fi făcut la fel.

— Mai e vorbă? Ba bine că nu. Şi eu tot aşa aş fi făcut.

— Faptele mari de război, stărui La Vieuville, nu pot fi săvârşite decât de un nobil de sânge. Asta-i menirea cavalerilor, nu a frizerilor.

— Cu toate astea, răspunse Boisberthelot, există şi oameni vrednici de stimă printre cei din starea a treia. Să luăm de pildă pe ceasornicarul Joly. A fost mai înainte subofiţer în regimentul Flandra; ajunge apoi căpetenie de răsculaţi în Vendée; e comandantul unei cete de pe coastă; are un fecior care este republican şi, în timp ce tatăl luptă în tabăra albilor, fiul luptă în rândurile albaştrilor. Se întâlnesc. Începe bătălia. Fiul e făcut prizonier de propriul său tată, care-i zboară creierii.

— E un om şi jumătate într-adevăr, recunoscu La Vieuville.

— Un Brutus regalist, întări Boisberthelot.

— Oricum ar fi, e imposibil să te împaci cu gândul că trebuie să asculţi de ordinele unuia de teapa lui Coquereau, a lui Jean-Jean, a lui Moulins, a lui Focart, a lui Bouju sau a lui Chouppes!

— Dragă cavalere, supărarea e la fel de mare şi-n tabăra cealaltă. Burghezii mişună în rândurile noastre, aşa cum nobilii mişună printre ei. Crezi dumneata, oare, că sanchiloţii sunt mulţumiţi că se află sub comanda contelui de Canclaux, a vicontelui de Miranda, a vicontelui de Beauharnais, a contelui de Valence, a marchizului de Custine sau a ducelui de Biron?

— Ce harababură!

— Dar ducele de Chartres!

— Fiul lui Égalité. Ei, ce zici, când crezi c-o să ajungă rege?

— Niciodată.

— Ai să vezi c-o să se urce pe tron. Crimele lui îl ajută să se ridice.

— În schimb năravurile îl coboară, spuse Boisberthelot.

Tăcură iarăşi o bucată de vreme, după care Boisberthelot continuă:

— Cu toate astea ar fi vrut să se împace. Venise chiar să-l vadă pe rege. Eram de faţă atunci, la Versailles, când au scuipat după el la plecare.

— Din capul scării de onoare?

— Întocmai.

— Bine i-au făcut.

— Noi îi spuneam Bourbon Buburosul.

— E chel, plin de bube şi, pe deasupra, mai e şi regicid. Ptiu!

La Vieuville adăugă:

— Ştii, am fost la Ouessant când era şi el acolo.

— Unde, *pe Sfântul-Duh?*

— Da.

— Dacă atunci ar fi ţinut seama de semnalizările amiralului d’Orvilliers, care-l îndemna să meargă în direcţia vântului, le-ar fi tăiat drumul englezilor.

— Cu siguranţă.

— E adevărat că se ascunsese în fundul calei?

— Nu. Dar nu strică să spunem c-a fost aşa.

Şi la Vieuville izbucni în râs.

— Există destui dobitoci, spuse Boisberthelot. Uite, de pildă,

Boulainvilliers, despre care vorbeai adineauri, l-am cunoscut şi l-am văzut de-aproape. La început, ţii minte, ţăranii erau înarmaţi cu suliţe; nu zici că-i intrase în cap să facă din ei suliţaşi? Ţinea cu tot dinadinsul să-i înveţe exerciţiul cu suliţa-n-curmeziş şi suliţa-la-pământ-cu-fieru-nainte. Visa să scoată soldaţi combatanţi din nişte sălbatici. Ce crezi că i se năzărise? Să-i înveţe cum să formeze careuri cu unghiurile teşite, pentru a alcătui batalioane cu patru fronturi de luptă şi mijlocul liber. Îi boscorodea, vorbindu-le jargonul militar de pe timpuri; în loc de caporal spunea cetaş, aşa cum era numit comandantul unei căprării sub Ludovic al XIV-lea. Se încăpăţâna să organizeze un regiment dintr-o gloată de braconieri; înfiinţase chiar nişte companii aşa cum scrie la carte şi, în fiecare seară, subofiţerii erau obligaţi să se-aşeze în cerc, ca să primească parola şi răspunsul de la sergentul primei companii care le suflă la urechea sergentului celei de-a doua companii, acesta le şoptea, la rândul său, celui de lângă el, care trebuia să le comunice mai departe vecinului său şi tot aşa, din gură în gură, până ajungea la urechea celui din coadă. Nu-ţi mai spun că a degradat un ofiţer care nu avusese grijă să se ridice în picioare scoţându-şi chipiul pentru a primi parola de la un sergent. Îţi dai seama ce-a ieşit din toate astea. Bădăranul nu era în stare să priceapă că ţăranii vor să fie conduşi ţărăneşte, şi că nu e posibil să faci ostaşi disciplinaţi din nişte sălbatici. Da, l-am cunoscut pe Boulainvilliers.

Făcură câţiva paşi, adânciţi fiecare în gândurile lui.

Puţin mai apoi discuţia se înnodă din nou:

— Ce voiam să te întreb: s-a confirmat cumva zvonul că Dampierre ar fi fost omorât?

— Da, căpitane.

— În faţa oraşului Condé?

— În tabăra de la Pamars; l-a lovit o ghiulea de tun.

Boisberthelot oftă.

— Contele de Dampierre. Încă unul de-ai noştri care era în slujba lor!

— Călătorie sprâncenată! spuse La Vieuville.

— Dar Domniţele? Unde sunt?

— La Triest.

— Tot acolo?

— Tot.

— Ah, republica asta! exclamă La Vieuville. Câte distrugeri pentru un fleac de nimic! Când te gândeşti că revoluţia a izbucnit

din cauza unui deficit de câteva milioane!

— Cauzele neînsemnate sunt şi cele mai primejdioase, declară Boisberthelot.

— Totul merge prost, spuse La Vieuville.

— Da, La Rouarie s-a prăpădit, Du Dresnay e un idiot. Ce jalnici comandanţi sunt toţi episcopii ăştia, bunăoară, Coucy, episcopul din La Rochelle, Beaupoil Saint-Aulaire, episcopul din Poitiers, Mercy, episcopul din Luçon, amantul doamnei de l'Eschasserie…

— Care de fapt se numeşte Servanteau. Ştii, căpitane, Eschasserie e numele unei moşii.

— Dar aşa-zisul episcop de Agra, care în realitate este preot în nu ştiu care parohie!

— În Dol. Guillot de Folleville, aşa-l cheamă. De altfel e un om viteaz şi nu pregetă să lupte.

— Preoţi, când noi avem nevoie de soldaţi! Episcopi care nu sunt episcopi! Generali care nu sunt generali!

— Căpitane, ai cumva *Monitorul* la dumneata în cabină? întrebă La Vieuville, tăindu-i cuvântul.

— Da.

— Spune-mi ce se mai joacă la Paris în momentul de faţă?

— *Adèle şi Paulin* şi *Peştera*.

— Mi-ar plăcea să le văd.

— Ai să le vezi. Peste o lună vom fi la Paris.

Boisberthelot se gândi o clipă şi adăugă:

— Cel mai târziu. Aşa i-a spus domnul Windham lordului Hood.

— Înseamnă deci că lucrurile nu merg chiar atât de prost, căpitane?

— Totul ar merge strună, zău, dacă războiul din Bretania ar avea parte de o conducere destoinică.

La Vieuville dădu din cap.

— Căpitane, întrebă el, ce facem, debarcăm infanteria marină?

— Da, dacă populaţia de pe coastă este de partea noastră; nu, dacă ne priveşte cu duşmănie. Războiul trebuie uneori să spargă uşile, alteori să se strecoare pe nesimţite. Războiul civil trebuie să aibă totdeauna în buzunar un şperaclu. Vom face tot ce ne stă în putinţă. Mai presus de orice însă avem nevoie de un conducător.

— La Vieuville, ce-ai zice de cavalerul de Dieuzie? întrebă Boisberthelot îngândurat.

— Tânărul?

— Da.

— Ca să preia comanda?

— Da.

— Aş zice că e, totuşi, un ofiţer obişnuit să lupte în câmp deschis după toate regulile tactice. Hăţişurile nu-l cunosc decât pe ţăran.

— Atunci n-ai încotro, trebuie să-i accepţi pe generalul Stofflet şi pe Cathelineau.

La Vieuville rămase pe gânduri câteva clipe apoi spuse:

— Ne-ar trebui un vlăstar regesc, un prinţ francez, un prinţ de sânge. Un prinţ adevărat.

— La ce bun? Cine zice prinţ…

— Zice fricos. Ştiu, căpitane. În schimb face impresie asupra ochilor nătângi şi holbaţi ai flăcăilor noştri.

— Numai că, vezi dumneata, iubite cavaler, prinţii nu vor să se amestece.

— O să ne descurcăm şi fără ei.

Boisberthelot îşi apăsă instinctiv fruntea cu mâna, ca şi cum ar fi vrut să stoarcă din creier o idee.

— În sfârşit, rosti el, să încercăm şi cu generalul ăsta.

— E dintr-o familie mare.

— Crezi că asta-i de ajuns?

— Măcar de-ar fi destoinic! spuse La Vieuville.

— Vrei să zici crunt, preciză Boisberthelot.

Contele şi cavalerul schimbară o privire.

— Ăsta-i cuvântul – crunt – domnule de Boisberthelot. Exact ceea ce ne trebuie nouă. Războiul de faţă nu cunoaşte îndurare. E vremea oamenilor sângeroşi. Regicizii i-au tăiat capul lui Ludovic al XVI-lea, iar noi vom rupe, la rândul nostru, mădularele ucigaşilor monarhului. Da, generalul care ne trebuie în momentul ăsta se numeşte Necruţătorul. În Anjou şi în partea de sus a ţinutului Poitou, conducătorii fac pe mărinimoşii; atâta s-au scăldat în generozitate încât până la urmă s-au împotmolit; nimic nu merge cum trebuie. În Marais în schimb, ca şi în Retz, conducătorii sunt neînduplecaţi şi totul merge ca pe roate. Numai fiindcă e crunt, Charette poate să ţină piept lui Parrein. Două hiene încăierate.

Boisberthelot nu mai apucă să-i răspundă. Un ţipăt disperat îi tăie vorba deodată, şi în aceeaşi clipă se auzi un zgomot care nu semăna cu niciun alt zgomot cunoscut. Ţipătul ca şi vuietul veneau din interiorul navei.

Căpitanul şi locotenentul se grăbiră să coboare în interpunte, dar nu reuşiră să pătrundă înăuntru. Tunarii urcau valvârtej scările ca

scoşi din minţi.

Se întâmplase un lucru înspăimântător.

IV – Tormentum belii[3]

Una dintre gurile de foc ale bateriei, o caronadă de calibrul douăzeci şi patru, se desprinsese din legături.

E poate cea mai cumplită nenorocire ce i se poate întâmpla unui vas pe mare. Nu există calamitate mai cumplită pentru o navă de război în largul mării şi în plină cursă.

Atunci când un tun rupe lanţurile ce-l ţin ancorat, devine dintr-odată un fel de lighioană supranaturală. O maşină transformată într-un monstru. Un colos care alunecă pe roţi, se rostogoleşte ca o bilă pe masa de biliard, se apleacă într-o rână sau se înclină, după cum vasul are mişcări de ruliu sau de tangaj, se duce, se întoarce, se opreşte, ca şi cum ar sta pe gânduri, porneşte mai departe, străbate ca o săgeată corabia de la un capăt la celălalt, face o piruetă, se fereşte, o ia razna, se cabrează, loveşte, ciunteşte, omoară, spulberă totul în cale. Ca un berbece care izbeşte la întâmplare în zidul unei cetăţi. În plus, berbecele este de fier, iar zidul din blăni de lemn. E ca şi cum materia s-ar fi eliberat şi, scăpată din veşnica ei robie, încearcă să se răzbune; descătuşată, răutatea ce zace în aşa-numitele obiecte neînsufleţite pare a fi răbufnit fără veste; s-ar zice că şi-a ieşit din răbdări şi caută să-şi ia revanşa într-un chip ciudat şi misterios; nimic nu poate fi atât de crunt ca furia materiei neînsufleţite. Cuprins de turbare, colosul sare ca o panteră, e greoi ca un elefant, sprinten ca un şoricel, perseverent ca o secure, imprevizibil ca valurile mării, năprasnic ca fulgerul, surd ca mormântul. Cântăreşte zece tone şi saltă uşor ca o minge de copil. Se învârteşte în cerc pentru ca la un moment dat mişcarea să se frângă brusc în unghi drept. Ce-i de făcut? Cum să-i vii de hac? Furtuna potoleşte, ciclonul trece, vântul se astâmpără, un catarg rupt poate fi înlocuit, o spărtură prin care pătrunde apa poate fi astupată, un incendiu stins; dar ce te faci cu namila asta nesimţitoare de bronz? Ce mijloace foloseşti? Un dulău poate fi cuminţit prin cuvânt, un taur poate fi ameţit, un şarpe boa hipnotizat, un tigru înfricoşat, un leu înduioşat; nu e nimic de făcut însă cu un monstru atât de fioros ca un tun dezlănţuit. Nici măcar

---

[3] Marina de război (lat.)

nu poţi să-l ucizi, fiindcă-i mort; e mort şi totuşi trăieşte. Trăieşte o viaţă sinistră care-i vine de undeva, din infinit. Sub el se află podeaua în continuă mişcare. Se clatină legănat de corabie, legănată la rândul ei de valurile mării, şi ele învolburate de vânt. Forţa aceasta nimicitoare în realitate nu este decât o jucărie. E la cheremul navei, al valurilor, o vânturilor; de aceea şi existenţa ei este atât de înspăimântătoare. Ce poţi face împotriva unei asemenea conspiraţii? Cum să frânezi uriaşul mecanism al unui naufragiu? Cum să preîntâmpini mişcările astea capricioase, ocolurile, opririle, izbiturile? Fiecare ciocnire de bordaj poate provoca o spărtură. Cum poţi ghici dinainte toate aceste cumplite meandre? Fiindcă ai de-a face cu un proiectil care se răzgândeşte mereu, care pare să aibă tot felul de idei şi care îşi schimbă în fiecare clipă direcţia. Cum poţi pune stavilă unui lucru de care trebuie să te fereşti? Înfricoşătorul tun se agită, înaintează, dă înapoi, loveşte în dreapta, loveşte în stânga, o ia razna, alunecă, înşală toate aşteptările, sfărâmă piedicile, striveşte oamenii ca pe nişte muşte. Situaţie îngrijorătoare tocmai din pricina lipsei de stabilitate a podelei. Cum să lupţi împotriva unui plan înclinat căruia mereu i se năzăreşte altceva? Ca şi când nava ar ţine încătuşat în pântecele ei trăsnetul care încearcă să scape din închisoare; ceva ce nu se poate asemui decât cu un tunet ce se rostogoleşte bubuind în timp ce pământul se cutremură.

Într-o clipă tot echipajul fu în picioare. Singurul vinovat era servantul tunului, care nu avusese grijă să înşurubeze cum trebuie piuliţa ce ţine fixat lanţul de amaraj şi să înţepenească temeinic roţile caronadei; din cauza asta atât platforma cât şi şasiul aveau un joc, cele două platouri nu se mai suprapuneau exact, aşa încât până la urmă lanţul de călcâi fusese dislocat. Parâma de ancorare plesnise şi mortierul nu mai avea nicio stabilitate pe afet. Pe vremea aceea nu se folosea încă lanţul de călcâi fix, care frânează reculul. Un puhoi de apă lovise sabordul, caronada, slab ancorată, se smucise din loc, rupând lanţul şi începuse a se zbânţui năprasnic încolo şi încoace prin interpunte.

Pentru a vă face o idee despre ciudăţenia acestor mişcări zănatice, închipuiţi-vă o picătură de apă lunecând pe un geam în pripă.

În momentul în care legătura de ancorare se rupsese, tunarii se aflau pe interpunte. Unii în grup, alţii răspândiţi, îndeletnicindu-se cu diferitele treburi marinăreşti pe care oamenii de pe vas le au de

făcut în aşteptarea semnalului de luptă. Azvârlită de tangaj, caronada pătrunsese în mijlocul mulţimii, strivind dintr-o dală patru marinari, pe urmă, smucită şi aruncată de mişcările ruliului, retezase în două trupul unui al cincilea nefericit şi izbise o gură de foc din bateria instalată de-al lungul peretelui de la babord, demontând-o complet. Iată pricina strigătului disperat ce se auzise puţin mai înainte. Oamenii se repeziseră buluc spre scară. Interpuntea se golise într-o clipă.

Namila de fier fusese părăsită. Rămăsese singură de capul său, stăpână pe propria-i soartă şi stăpână în acelaşi timp pe soarta corăbiei, putea acum să facă ce voia cu ea. Obişnuiţi să întâmpine bătăliile cu râsul pe buze, ostaşii de astă dată tremurau. Ar fi cu neputinţă de zugrăvit spaima de care erau cuprinşi.

Căpitanul Boisberthelot şi locotenentul La Vieuville, de obicei atât de curajoşi, se opriseră totuşi în capul scării, privind, palizi, cu gurile încleştate, şovăitori, ceea ce se petrecea în interpunte. În momentul acela cineva îşi făcu loc printre ei şi coborî treptele.

Era călătorul lor, ţăranul, despre care tocmai discutaseră cu câteva clipe mai înainte.

Ajungând jos, la picioarele scării, acesta se opri.

V – Vis et vir[4]

Caronada se rostogolea neîncetat de colo până colo prin interpunte, aidoma carului însufleţit din Apocalips. Felinarul marinăresc ce se legăna în dreptul etravei, sub interpunte, arunca asupra acestei privelişti o ameţitoare oscilare de umbre şi lumini. Atât de aprigă era goana turbată a colosului de bronz, încât aproape că nici nu i se mai desluşeau contururile; îl vedeai când ieşind la iveală negru în bătaia luminii, când lucind stins, ca prin ceaţă, în întuneric.

Tunul continua să distrugă nava. Sfărâmase alte patru piese ale bateriei şi făcuse două spărturi în perete, din fericire mai sus de linia de plutire, dar prin care apa putea foarte bine să pătrundă dacă s-ar fi stârnit vântul. Şi acum se năpustea cu înverşunare asupra schelăriei; coastele întărite erau destul de puternice ca să înfrunte loviturile, blănile de lemn arcuite având o rezistenţă deosebită; se auzeau însă trosnind sub răbufnirile acestui imens

[4] Forţa şi omul (lat.).

buzdugan ce izbea în toate părţile deodată, înzestrat cu o miraculoasă omniprezenţă, mişcându-se cu aceeaşi iuţeală şi aceeaşi lipsă de noimă cu care un grăunte de plumb, vârât într-o sticlă scuturată cu mâna, se loveşte de pereţii acesteia. Cele patru roţi treceau la fiecare alunecare peste trupurile oamenilor striviţi, sfârtecându-le, ciopârţindu-le, căsăpindu-le, în aşa fel încât cele cinci cadavre se prefăcuseră în douăzeci de hălci de carne ce rătăceau purtate de colo până colo pe interpunte; căpăţânile moarte păreau să strige; şiroaie de sânge se împleticeau pe podeaua ce oscila din pricina ruliului. Căptuşeala interioară, avariată în mai multe locuri, începea să crape. Corabia răsuna învolburată de un vuiet înfricoşător.

Căpitanul îşi recăpătase numaidecât sângele rece şi, la ordinul său, echipajul azvârlise prin careu în interpunte tot felul de obiecte ce ar fi putut să încetinească sau să frâneze goana zănatică a mortierului, hamacuri, vele de schimb, saltele, colaci de parâme, saci de efecte, baloturi cu bancnote falsificate, din care corveta ducea o întreagă încărcătură, nevrednică potlogărie născocită de englezi şi care, totuşi, era considerată un mijloc de luptă cât se poate de onest.

Dar ce putere aveau nişte cârpe? Cum nimeni nu se încumeta să coboare pentru a le aşeza în locurile potrivite, în câteva minute fură făcute ferfeniţă.

Marea era destul de agitată pentru ca un asemenea accident să fie cât se poate de grav. În situaţia aceasta cu siguranţă o furtună era de preferat, fiindcă atunci, probabil, tunul ar fi fost dat peste cap, şi, în momentul în care s-ar fi răsturnat cu roţile în sus, oamenii ar fi putut să-l captureze. Între timp însă stricăciunile erau din ce în ce mai mari. Catargele, care, implântate în lemnăria chilei, străbat diversele etaje ale unei corăbii, ca nişte stâlpi rotunzi şi puternici, erau zdrelite, ba chiar plezniseră pe alocuri. Din pricina loviturilor convulsive ale tunului, arborele trinchet avea câteva crăpături şi până şi arborele mare nu scăpase nevătămat. Bateria era pe cale să se distrugă. Zece piese din treizeci erau scoase din luptă; spărturile în bordaj se înmulţeau şi corveta începea să ia apă.

Bătrânul călător care coborâse în interpunte stătea împietrit ca o statuie la picioarele scării. Privea încruntat dezastrul fără să se clintească. Părea cu neputinţă să faci un singur pas în interpunte.

Orice mişcare a caronadei lăsate în libertate ameninţa să scufunde corabia. Câteva minute încă şi naufragiul nu mai putea fi

evitat. Nu le rămânea altceva de făcut decât să piară sau să pună cât mai grabnic stavilă nenorocirii; erau nevoiţi să se hotărască într-un fel, dar cum anume?

Ce vajnic adversar era caronada!

Un nebun primejdios ce trebuia imobilizat.

Un fulger ce trebuia înşfăcat.

Un trăsnet ce trebuia doborât la pământ.

— Crezi în Dumnezeu, cavalere? îl întrebă Boisberthelot pe La Vieuville.

— Da. Nu. Câteodată, răspunse acesta.

— Atunci când se dezlănţuie furtuna?

— Da. Şi în anumite împrejurări, ca de pildă, cea de faţă.

— Într-adevăr, numai bunul Dumnezeu ne poate scăpa din impas, spuse Boisberthelot.

Toată lumea tăcea, lăsând caronada să hodorogească în neştire, cu un zgomot infernal.

Valurile ce se spărgeau de corabie făceau să se îngâne izbiturile tunului cu răbufnirile noianului de apă. S-ar fi zis bocănitul a două ciocane ce loveau alternativ.

Deodată, în mijlocul acestei arene inaccesibile în care tunul descătuşat se zbânţuia într-una sărind încolo şi încoace se ivi un om cu un drug de fier în mână. Era cel ce purta răspunderea dezastrului, tunarul tembel din pricina căruia se produsese accidentul, servantul mortierului. El făcuse pocinogul şi tot el voia acum să-l repare. Înşfăcase o manelă cu o mână, ţinând în mâna cealaltă o torţă cu un ochi la capăt şi sărise prin careu în interpunte.

Începu atunci o încăierare sălbatică; un spectacol gigantic; bătălia tunului împotriva tunarului; duelul materiei cu inteligenţa, lupta obiectului neînsufleţit împotriva omului.

Omul se aşezase într-un ungher, cu o mână încleştată pe manelă, cu cealaltă pe parâmă şi cu spatele lipit de o coastă întărită, proptindu-se temeinic pe picioare, ca pe doi stâlpi de oţel şi, vânăt la faţă, cu un aer tragic, aştepta calm, neclintit, ca şi cum ar fi prins rădăcini în podea.

Aştepta să treacă mortierul pe lângă el.

Tunarul îşi cunoştea arma şi avea impresia că şi ea îl cunoştea la rândul ei. Trăiau doar de atâta timp alături unul de altul. De câte ori nu-i vârâse mâna în beregată. Era lighioana lui cu care se obişnuise. Începu deci să-i vorbească aşa cum ar fi vorbit cu un

câine.

— Vino-ncoace! o îmbia el.

Cine ştie, poate chiar îi era într-adevăr dragă.

Părea că ţine într-adevăr s-o vadă apropiindu-se.

Dar venind spre el ar fi însemnat să vină peste el. Şi atunci nu mai avea nicio scăpare. Cum să facă să nu fie zdrobit? Asta era întrebarea. Şi toţi câţi se aflau acolo de faţă, îl priveau îngroziţi.

Nimeni nu mai îndrăznea să răsufle, în afară poate de bătrânul care rămăsese singur cu cei doi combatanţi, în interpunte, ca un martor sinistru al duelului.

Putea şi el să fie tot atât de bine stâlcit de colosul de bronz şi cu toate astea nu se mişca din loc.

Dedesubtul lor, valurile oarbe conduceau destinele bătăliei.

În momentul în care, încumetându-se să primească această încrâncenată luptă corp la corp, tunarul îşi înfrunta tunul, întărâtându-l, frământările mării făcură ca prin nu ştiu ce întâmplare caronada să rămână o clipă locului nemişcată şi parcă nedumerită. „Hai, vino, de!” o tot ispitea omul. Şi caronada părea să asculte.

Deodată se năpusti asupra lui. Omul însă reuşi să preîntâmpine lovitura.

Lupta se încinse. O luptă fără seamăn. Un om plăpând luându-se de piept cu monstrul invulnerabil. Gladiatorul de carne atacând lighioana de bronz. De o parte o forţă, de cealaltă un suflet.

Totul se petrecea în penumbră. Părea arătarea unui miracol întrevăzut ca prin ceaţă.

Un suflet; curios, caronada s-ar fi spus că avea şi ea unul; un suflet aprins însă de ură şi de mânie. Deşi oarbă se purta ca şi cum ar fi avut ochi. Fiara părea să pândească omul. În colosul de bronz exista, sau cel puţin îţi venea să crezi că există, un dram de şiretenie. Aştepta şi el momentul prielnic. Semăna cu o uriaşă insectă de metal. Uneori lăcusta asta gigantică se lovea de plafonul scund al interpunţii, cădea înapoi pe cele patru roţi ca un tigru pe câteşipatru labele şi iar se repezea asupra omului. Sprinten, mlădios, iscusit, omul se răsucea ca un şarpe în faţa atacurilor ei fulgerătoare. Se ferea tot timpul din calea ei, dar loviturile pe care izbutise să le evite se îndreptau împotriva corăbiei pe care continuau s-o devasteze.

O bucată dintr-un lanţ sfărâmat rămăsese agăţată de tun. Lanţul se înfăşurase cine ştie cum pe şurubul butonului de culată. Unul din

capetele lui era astfel fixat pe afet, iar celălalt, liber, se învârtea fără rost, dând şi mai multă amploare salturilor tunului. Şurubul îl ţinea strâns ca o mână încleştată şi, însoţind loviturile de berbece cu tot atâtea lovituri de laici, lanţul stârnise în jurul mortierului un vârtej înfiorător, ca un harapnic de fier răsucit în aer de un pumn de bronz. Faptul acesta nu făcea decât să îngreuneze şi mai mult bătălia.

Totuşi omul lupta mai departe. Mai mult chiar, uneori, el era cel care ataca tunul, târându-se de-a lungul bordajului, fără să lase manela şi parâma din mână; şi atunci, ca şi când ar fi priceput despre ce-i vorba şi ar fi simţit că vrea să-i întindă o cursă, tunul o lua la fugă. Vajnic, omul însă îl urmărea.

Situaţia aceasta nu putea să dureze prea mult. La un moment dat tunul se opri locului ca şi cum şi-ar fi spus: „Gata! Trebuie să terminăm odată!” Toţi simţeau că se apropie deznodământul. Stând în cumpănă, tunul părea să chibzuiască, sau chiar într-adevăr chibzuia, căci pentru toată lumea era o făptură însufleţită, un lucru cumplit. Brusc, se năpusti asupra servantului. Acesta se trase de-o parte, lăsându-l să treacă pe alături şi-i strigă râzând: „Mai încearcă o dată!” Tunul, clocotind parcă de mânie, sfărâmă o caronadă de la babord; apoi, scăpat ca dintr-o praştie nevăzută, în puterea căreia se afla, se repezi în partea cealaltă, la tribord, tăbărând asupra adversarului care izbuti şi de astă dată să se salveze. Trei caronade se prăbuşiră doborâte de iureşul tunului; cuprins de o furie oarbă şi nemaiştiind parcă ce face, colosul întoarse spatele potrivnicului său şi se rostogoli de la pupă spre prova, pricinuind stricăciuni etravei şi găurind peretele de la prova. Omul se refugie la picioarele scării, la câţiva paşi de bătrânul ce asista la duel. Tunarul ţinea manela ca pe o spadă în poziţie de apărare. Abia atunci monstrul păru să-l observe şi, fără a-şi mai da osteneala să se întoarcă, ţâşni spre el de-a-ndăratelea cu iuţeala unei securi fulgerând prin aer. Încolţit în bordaj, omul părea condamnat. Întreg echipajul dădu un strigăt.

În aceeaşi clipă însă, bătrânul călător, care tot timpul nu se clintise din loc, intervenise la rândul său mai năprasnic decât toate aceste cumplite năprasnicii. Înşfăcase un balot de bancnote false şi, cu riscul de a fi strivit, reuşise să-l azvârle la timp între roţile tunului. Operaţia aceasta hotărâtoare şi periculoasă nu ar fi fost executată cu mai multă precizie şi iscusinţă de un om care ar fi cunoscut pe de rost toate exerciţiile descrise în cartea lui Durosel *Instrucţia de artilerie marină*.

Balotul avu efectul unui tampon. O piatră poate frână alunecarea unui bloc, după cum o creangă de copac poate abate din drum o avalanşă. Caronada se poticni. La rândul său, tunarul, folosindu-se de această întorsătură primejdioasă, se grăbi să vâre bara de fier printre spiţele uneia dintre roţile din spate. Tunul se opri.

Stătea acum într-o rână. Slujindu-se de manelă ca de o pârghie, cu o singură mişcare, omul îl făcu să se răstoarne. Matahala se dădu peste cap, cu zgomotul unui clopot care se prăbuşeşte. Fără să piardă o clipă, scăldat în sudoare, omul se năpusti vijelios asupra ei şi petrecu arcanul troţei pe grumazul de bronz al monstrului doborât la pământ.

Lupta se încheiase. Omul ieşise biruitor. Furnica izbutise să pună mastodontul cu botul pe labe; pigmeul încătuşase tunetul.

Soldaţii şi marinarii începură sa bată din palme. Întreg echipajul se repezi cu parâme şi lanţuri în mâini şi într-o clipită tunul fu ancorat. Tunarul luă poziţie de drepţi în faţa călătorului.

— Mi-aţi salvat viaţa, domnule, îi spuse el.

Bătrânul însă, care avea acelaşi aer indiferent, ca la început, nu-i răspunse nimic.

VI – Cele două talere ale balanţei

Omul ieşise învingător, dar se putea teme pe bună dreptate că tunul nu rămăsese nici el mai prejos. Naufragiul fusese deocamdată evitat, totuşi corveta nu era salvată. Corabia fusese atât de cumplit devastată încât s-ar fi zis că nu mai era nimic de făcut. Bordajul avea cinci spărturi, dintre care una destul de mare la prova; din treizeci de caronade, douăzeci zăceau surpate în cadrul lor. Caronada prinsă şi ferecată din nou în lanţuri era şi ea scoasă din funcţiune; şurubul butonului de culată se strâmbase şi prin urmare tunul nu mai putea fi îndreptat pe linia de ochire. Bateria nu mai număra acum decât două guri de foc. Cala începuse să ia apă. Trebuiau să se îngrijească neîntârziat de avariile produse şi să pună în mişcare pompele.

Interpuntea, acum că putea fi cercetată în fine, era într-un hal fără hal. Nici cuşca unui elefant furios n-ar l i fost atât de cumplit distrusă.

Oricât ar fi fost de necesar pentru corvetă să nu se dea de gol, exista un lucru şi mai necesar în momentul acela şi anume salvarea neîntârziată a navei. Se văzuse aşadar nevoiţi să lumineze puntea

cu câteva felinare, agăţate din loc în loc, de bordaj.

Pe de altă parte însă, cum în timp ce se desfăşura tragicul spectacol întreaga atenţie a echipajului fusese absorbită de o împrejurare ce punea în cumpănă viaţa şi moartea tuturor, nimeni nu se mai sinchisise de ceea ce se petrecea în afara corvetei. Ceaţa se îngroşase; vremea se zbârlise; vântul mânase corabia după bunul său plac; pierduseră direcţia, îndepărtându-se de insulele Jersey şi Guernesey, şi în prezent se aflau mult mai la sud decât ar fi trebuit să fie; între timp marea se învolburase. Valuri mari se îmbulzeau să sărute rănile larg deschise ale corvetei şi sărutările lor erau primejdioase. Tălăzuirea mării era ameninţătoare. Briza devenea vânt aprig. O furtună trecătoare sau chiar o vijelie în toată legea părea să-i pândească. Nu se vedea mai departe de crestele primelor patru valuri.

În timp ce oamenii din echipaj reparau în grabă şi pe apucate stricăciunile pe care le suferise interpuntea, astupând spărturile prin care pătrundea apa, şi se străduiau să refacă bateria, aşezând la locul lor tunurile scăpate de prăpăd, bătrânul călător se urcase din nou pe punte.

Stătea rezemat de arborele mare.

Nici măcar nu băgase de seamă schimbarea ce se petrecuse pe vas. La ordinul cavalerului La Vieuville soldaţii de infanterie marină se aşezaseră în front de o parte şi de alta a arborelui mare, iar în momentul în care şeful echipajului şuierase din ţignal, mateloţii care manevrau parâmele se ridicaseră în picioare pe vergi în poziţie de drepţi.

Contele de Boisberthelot se îndreptă spre călător.

În urma lui mergea un om cu o privire rătăcită, gâfâind, cu hainele răvăşite, dar pe chipul căruia se zugrăvea totuşi mulţumirea.

Era tunarul care se dovedise atât de prompt un îmblânzitor de monştri, punând la respect tunul.

Contele îl salută milităreşte pe bătrânul în straie ţărăneşti, înştiinţându-l:

— Domnule general, acesta este omul cu pricina.

Tunarul stătea în picioare, cu ochii plecaţi, în poziţia reglementară.

— Domnule general, urmă contele de Boisberthelot, nu credeţi că, faţă de fapta săvârşită de omul acesta, superiorii săi ar avea o datorie de împlinit?

— Ba da, cred, încuviinţă bătrânul.

— Binevoiţi atunci şi ordonaţi, spuse Boisberthelot.

— Asta e treaba dumitale. Dumneata eşti căpitanul vasului.

— Dar dumneavoastră sunteţi comandantul, stărui Boisberthelot.

Bătrânul îşi aţinti privirea asupra tunarului.

— Apropie-te, îi porunci el.

Tunarul făcu un pas.

Bătrânul se întoarse atunci spre contele de Boisberthelot, desprinse crucea Sfântului-Ludovic de pe pieptul căpitanului şi o prinse de bluza tunarului.

— Ura! strigară mateloţii.

Soldaţii din infanteria marină prezentară armele.

După care, bătrânul călător adăugă, arătând cu degetul spre tunarul năucit:

— Şi acum omul ăsta să fie împuşcat.

Aclamaţiile fură urmate de cea mai adâncă uimire.

Atunci în mijlocul unei tăceri mormântale se auzi răsunând glasul bătrânului:

— O neglijenţă a pus în primejdie soarta vasului, spuse el. Poate că în momentul de faţă corabia este condamnată. A fi în largul mării e ca şi când ai da piept cu inamicul. O navă care se află în cursă e ca o armată pe câmpul de bătaie. Furtuna se ascunde numai, dar nu dispare. Marea este o uriaşă capcană. Orice greşeala săvârşită în faţa inamicului trebuie pedepsită cu moartea. Asemenea greşeli nu pot fi îndreptate. Curajul se cuvine să fie răsplătit, iar neglijenţa pedepsită.

Cuvintele rostite de el răspicat şi solemn, cu un fel de implacabilă cumpătare, cădeau unul după altul, ca nişte lovituri de secure asupra unui copac.

Apoi, întorcând privirea spre soldaţi, bătrânul ordonă:

— Executarea.

Tunarul pe a cărui bluză strălucea crucea Sfântului-Ludovic, îşi înclină capul.

La un semn al contelui de Boisberthelot, doi mateloţi coborâră în interpunte, pentru a se întoarce îndată aducând hamacul ce slujeşte drept giulgiu morţilor; marinarii erau însoţiţi de preotul vasului care, de la plecare, şedea în careul ofiţerilor şi se ruga; un sergent chemă din front doisprezece ostaşi pe care îi puse să se alinieze pe două rânduri, şase de o parte şi şase de alta; tunarul se aşeză la mijloc, fără să scoată un cuvânt. Preotul, purtând

crucifixul, se apropie şi rămase alături de el. „Înainte marş”, comandă sergentul. Plutonul se îndreptă cu paşi rari spre prova. În urma lui mergeau cei doi mateloţi ce duceau giulgiul.

O tăcere mohorâtă se lăsă asupra corăbiei. În depărtare se auzea vuind uraganul.

După câteva clipe răbufni o detunătură în beznă, fulgeră o lumină, pe urmă se făcu tăcere şi puţin mai apoi se auzi zgomotul căderii unui corp în apă.

Bătrânul călător, care şedea mai departe rezemat de arborele mare, îşi încrucişase braţele pe piept, îngândurat.

Aţintind spre el arătătorul mâinii stângi, Boisberthelot îi şopti cavalerului La Vieuville:

— Vendée are un conducător.

VII – Orice călătorie pe mare este o loterie

Dar care era soarta corvetei?

Norii, care toată noaptea se învălmăşiseră cu valurile, coborâseră atât de jos încât linia orizontului dispăruse cu desăvârşire şi tot întinsul mării părea ascuns sub o manta. Pretutindeni numai negură. Situaţia era orişicum primejdioasă, chiar pentru o corabie teafără.

Şi pe lângă ceaţă mai aveau de înfruntat şi hula marină.

Mateloţii nu pierduseră totuşi vremea degeaba; căutaseră să uşureze încărcătura corvetei aruncând peste bord toate bracurile pe care le putuseră strânge de pe urma stricăciunilor făcute de mortier, tunurile deteriorate, afeturile sparte, coastele răsucite ori smulse din cuie, piesele de lemn şi de fier sfărâmate; deschiseseră apoi sabordurile şi lăsaseră să alunece pe nişte scânduri în valuri cadavrele şi rămăşiţele omeneşti înfăşurate în prelate.

Marea nu mai putea fi stăpânită. Şi nu pentru că furtuna trebuia să se dezlănţuie din clipă-n clipă; dimpotrivă, judecând după zgomote, s-ar fi zis că uraganul ce clocotea dincolo de zare apucase să se depărteze şi că vijelia se abătuse spre nord; talazurile însă se ridicau la fel de ameninţătoare, ceea ce însemna că adâncurile continuau să fie agitate şi, şubrezită cum era, corveta nu mai putea ţine piept zbuciumului mării, iar valurile prea puternice puteau să-i fie fatale.

Gacquoil stătea la cârmă gânditor.

A face haz de necaz e una din obişnuinţele căpitanilor de marină.

La Vieuville, care era din plămada oamenilor deprinşi să întâmpine dezastrele cu zâmbetul pe buze, intră în vorbă cu Gacquoil:

— Cum văd eu, pilot, spuse căpitanul, uraganul n-a făcut nicio pricopseală. Se tot căzneşte să strănute şi nu poate. O să scăpăm ieftin. Cel mult o să se stârnească vântul. Atâta tot.

Gacquoil răspunse fără să zâmbească.

— Creşte vântul, cresc şi valurile.

Nici vesel, nici trist, aşa cum e îndeobşte marinarul. Răspunsul avea un tâlc neliniştitor. Când cresc valurile, o corabie care a început să ia apă se umple mai repede. Gacquoil îşi sublimase prezicerea cu o imperceptibilă încruntare a sprâncenelor. Poate că după nenorocirea cu tunul şi cu tunarul, La Vieuville se grăbise să arunce cu prea multă uşurinţă nişte cuvinte glumeţe. Sunt lucruri care poartă ghinion în largul mării. Marea e de felul ei ascunsă; niciodată nu poţi şti ce are de gând. Trebuie să iei aminte.

La Vieuville se simţi obligat să devină serios.

— Unde suntem, pilot? întrebă el.

— Suntem în mâinile lui Dumnezeu, răspunse Gacquoil.

Pilotul e stăpân; trebuie să-l laşi totdeauna să facă ce vrea, şi adeseori să spună ce-i place.

De altminteri, oamenii de felul lui sunt îndeobşte scumpi la vorbă. La Vieuville plecă.

La întrebarea pusă de La Vieuville pilotului răspunseră însă stihiile.

Marea ieşi dintr-odată la iveală.

Pâclele ce stăruiau deasupra valurilor se destrămară, sumbra tălăzuire a mării se descoperi larg, desfăşurată jur împrejur, şi iată ce li se înfăţişă ochilor.

Cerul era încă perdeluit de nori; trâmbele norilor însă nu se mai îngemănau cu marea; la răsărit albea o lumină ce vestea revărsatul zorilor, iar la apus pălea o altă lumină în locul unde scăpătase luna. Cele două mijiri luminoase învârstau orizontul cu două dungi înguste de palide licăriri, aşezate faţă-n faţă, între marea întunecată şi cerul încruntat.

În dreptul acestor lumini se profilau, drepte şi neclintite, nişte umbre negre.

Spre apus, pe cerul luminat de razele lunii, se conturau trei steiuri de piatră verticale, ca nişte megaliţi celtici.

La răsărit, în zarea alburie a dimineţii, se înălţau opt pânze

aşezate în ordine, la o distanţă destul de mare una de alta, într-un fel ce nu prevestea nimic bun.

Cele trei steiuri alcătuiau o stâncă submarină; cele opt pânze o escadră.

Aveau acum în spate colţii Minquiers, care se bucurau de o proastă reputaţie, iar în faţă patrula franceză. Spre vest genunile mării, spre est măcelul; ameninţaţi pe de o parte de un naufragiu, pe de alta de o bătălie.

Ca să înfrunte stânca, vasul nu avea la îndemână decât o cocă ciuruită, un greement răvăşit, o arboradă zdruncinată din rădăcini; pentru a face faţă cerinţelor unei lupte, dispunea de o baterie de treizeci de tunuri, dintre care douăzeci şi unu deteriorate şi, pe deasupra, pierduse şi pe cei mai destoinici tunari.

Lumina zorilor era firavă şi noaptea încă se mai îngâna cu ziua, o noapte care mai putea să stăruie multă vreme de aci înainte, fiind în primul rând tributară norilor înalţi, groşi şi adânci, ce păreau tot atât de trainic clădiţi ca şi o boltă.

Vântul care risipise în cele din urmă pâclele de pe faţa mării făcea să derive corveta spre colţii Minquiers.

În halul de oboseală şi de dărăpănare în care se afla, vasul aproape că nu mai asculta de cârmaci, rostogolindu-se mai mult decât plutind şi, biciuit de vânt, se lăsa purtat de el la întâmplare.

Colţii Minquiers, stâncă submarină de tristă amintire, pe atunci erau şi mai fioroşi la vedere decât azi. Câteva din turnurile acestei citadele a abisurilor au fost spulberate prin măcinare de perindarea neistovită a valurilor; stâncile îşi schimbă necontenit înfăţişarea; nu degeaba se spune că valurile au muchii; fiecare flux şi reflux acţionează ca un joagăr. Pe vremea aceea, a te apropia de colţii Minquiers însemna moarte sigură.

Cât priveşte patrula franceză, era o escadră din Cancale, care mai apoi a dobândit un strălucit renume sub comanda căpitanului Duchesne căruia Léquinio îi spunea „moş Stejar.”

Situaţia era critică. În timp ce caronada dezlănţuită îşi făcea de cap, corveta derivase pe nesimţite, îndreptându-se mai curând spre Granville decât spre Saint-Malo. Chiar dacă ar fi putut ridica pânzele, navigând mai departe, colţii Minquiers o împiedicau să se întoarcă la Jersey iar patrula îi tăia drumul spre Franţa.

Altminteri, nici pomeneală de furtună. În schimb, aşa cum prezisese pilotul, marea era agitată. Întinsurile ei ce tălăzuiau frământate de vântul aprig, pe un fundal sfâşietor de trist, aveau o

înfăţişare sălbatică.

Marea nu obişnuieşte să-şi dea prea lesne gândurile pe faţă. Abisul ascunde cele mai nebănuite lucruri, chiar şi mici hărţuieli. S-ar putea spune chiar că marea are o tactică a ei: înaintează şi se retrage, propune ceva şi-şi ia numaidecât vorba înapoi, dă semne de furtună şi apoi se răzgândeşte, promite să te tragă la fund şi nu se ţine de cuvânt, ameninţă nordul şi dezlănţuie atacul în sud. Toată noaptea corveta *Claymore* orbecăise prin ceaţă şi se temuse de o vijelie; marea se dezminţise şi de asta dată, dar într-un chip cât se poate de crud; îi ameninţase cu o furtună pentru ca până la urmă să le scoată în cale nişte stânci. Adică tot un naufragiu sub o altă formă.

Mai mult încă, pericolul de a sfârşi zdrobiţi de stânci se îngemăna cu urgia unei bătălii. Doi duşmani ce se completau unul pe altul.

La Vieuville exclamă cu râsul său neînfricat:

— Aici naufragiul, dincolo pârjolul. Două numere câştigătoare deodată!

VIII – 9 = 380

Corveta ajunsese aproape o epavă.

Lumina difuză şi săracă a zilei, întunecimea norilor buluciţi pe cer, mişcările nedesluşite din zare, misterioasele tălăzuiri ale mării aveau un fel de solemnitate funerară. În afara vântului, care sufla cu vrăjmăşie, totul amuţise. Catastrofa se înălţa maiestuoasă din abis. Părea mai curând o nălucire decât un atac adevărat. Niciun freamăt printre stânci, niciun semn de viaţă pe corăbii. O necunoscută, uriaşă tăcere. Totul se petrecea oare în realitate? S-ar fi spus arătările amăgitoare ale unui vis ce pluteau deasupra mării. În legende există asemenea vedenii; corveta se afla încolţită, ca să zicem aşa, între un diavol prefăcut în stâncă şi flota fantomă.

Contele de Boisberthelot dădu ordine cu glas scăzut secundului La Vieuville care coborî în interpunte, apoi, luându-şi luneta, căpitanul se aşeză în spatele pilotului.

Gacquoil se lupta din răsputeri să menţină corabia pe linia de plutire; căci având în coastă vântul şi valurile, nava cu siguranţă s-ar fi scufundat.

— Unde suntem, pilot? întrebă căpitanul.

— În direcţia Minquiers.

— În care parte?
— Cum e mai prost.
— Fundul?
— Stâncos şi colţuros.
— Crezi că putem ancora?
— Totuna e, dacă-i vorba să murim, răspunse pilotul.
Căpitanul îndreptă luneta spre vest şi cercetă stâncile Minquiers; pe urmă o întoarse spre est şi privi corăbiile din zare.
Pilotul continuă ca şi cum ar fi vorbit singur:
— Sunt colţii Minquiers. Popasul carabaşului când zboară spre Olanda sau al goelandului mare cu surtuc negru.
Între timp căpitanul numărase vasele.
Erau într-adevăr opt nave în formaţie reglementară, ale căror siluete războinice se înălţau deasupra apei. La mijloc se zărea statura falnică a unui bastiment cu trei punţi.
Căpitanul începu să-l descoasă pe Gacquoil:
— Cunoşti corăbiile astea?
— Ba bine că nu! răspunse pilotul.
— Ce-ar putea să fie?
— Escadra.
— Care escadră? A Franţei?
— A diavolului.
Tăcură un timp amândoi.
— Asta-i toată patrula? întrebă din nou căpitanul.
— Nu chiar toată.
Într-adevăr, la 2 aprilie, Valazé înştiinţase Convenţiunea că zece fregate şi şase vase de linie încrucişau în Marea Mânecii. Căpitanul îşi aminti de împrejurarea aceasta.
— După câte ştiu, spuse el, escadra e formată din şaisprezece vase. Nu văd aici decât opt.
— Celelalte, spuse Gacquoil, se vântură tot timpul de-a lungul coastei şi pândesc.
Căpitanul, care continua să privească în zare cu luneta, îngână:
— Un vas cu trei punţi, două fregate de rangul întâi, cinci de rangul al doilea.
— Da’ lasă, că şi eu le-am ochit, bombănea Gacquoil.
— Nave serioase, spuse căpitanul, pe unele dintr-astea am fost şi eu cândva comandant.
— Eu, adăugă Gacquoil, le-am văzut de aproape. N-aş putea să mă înşel. Am băgat la cap toate semnalmentele.

Căpitanul îi dădu luneta.

— Priveşte, pilot, şi spune-mi dacă vezi desluşit vasul acela cu mai multe punţi?

— Da, domnule căpitan, e nava *Coasta de Aur*.

— I-au schimbat numele, spuse comandantul. Altădată se chema *Statele din Burgundia*. E un bastiment nou. O sută douăzeci şi opt de tunuri.

Scoase apoi din buzunar un carnet şi un creion şi însemnă pe carnet numărul 128.

— Pilot, care este prima navă la babord? continuă el.

— *Experimentata*.

— Fregată de primul rang. Cincizeci şi două de tunuri. Acum două luni era la armare la Brest.

Căpitanul notă pe carnet numărul 52.

— Dar a doua corabie la babord, pilot?

— *Driada*.

— Fregată de primul rang. Patruzeci de tunuri de optsprezece. A fost în India. Are o frumoasă carieră în armată.

Şi scrise 40 sub numărul 52 notat mai înainte; apoi, ridicând fruntea:

— Şi acum, la tribord.

— Sunt numai fregate de rangul doi, domnule căpitan. Cinci în cap.

— Care e cea mai apropiată de vasul nostru?

— *Nestrămutata*.

— Treizeci şi două de tunuri de optsprezece. Următoarea!

— *Richemont*.

— Acelaşi armament. Pe urmă?

— *Ateea*[5].

— Curios nume pentru o corabie care se încumetă să înfrunte marea. Pe urmă?

— *Calipso*.

— După aceea?

— *Cuceritoarea*.

— Cinci fregate câte treizeci şi două de tunuri.

Căpitanul scrise 160 dedesubtul coloanei de cifre.

— Eşti sigur, pilot, că le recunoşti? întrebă el.

— Dumneavoastră însă, domnule căpitan, răspunse Gacquoil, le cunoaşteţi pe de rost. Să recunoşti un lucru înseamnă ceva

[5] Arhivele marinei. Situaţia flotei în martie 1793 (n. autorului).

orişicum, dar să-l cunoşti e şi mai bine.

Căpitanul stătea cu ochii în carnet şi aduna cifrele, murmurând printre dinţi:

— O sută douăzeci şi opt, cincizeci şi două, patruzeci, o sută şaizeci.

În momentul acela secundul tocmai ieşea pe punte.

— Cavalere, îi strigă căpitanul, avem în faţă trei sute optzeci de guri de foc.

— Bine! se mulţumi să răspundă La Vieuville.

— Ai fost în inspecţie, La Vieuville, spune-mi exact câte tunuri avem în stare să tragă?

— Nouă.

— Bine, spuse la rândul său Boisberthelot.

Luând apoi luneta din mâinile pilotului, privi iar în zare.

Cele opt corăbii, tăcute şi întunecate, păreau că nu se mişcă din loc şi totuşi creşteau mereu.

Se apropiau pe nesimţite.

La Vieuville luă poziţie de drepţi.

— Domnule căpitan, rosti el, am onoarea să vă raportez. N-am avut niciodată încredere în corveta asta *Claymore*. Oricum e neplăcut să te pomeneşti îmbarcat pe nepusă masă pe o corabie care nu te cunoaşte şi nici nu te iubeşte. Navă engleză, piază-rea pentru flota franceză. Ticăloasa aceea de caronadă ne-a dat cea mai bună dovadă. Am fost acum în inspecţie. Ancorele n-au niciun cusur. Nu sunt turnate, ci făurite din bare de fier sudate cu barosul. Inelele de ancoră solide. Odgoane minunate, pot fi manevrate cu uşurinţă şi au lungimea reglementară, o sută douăzeci de braţe. Muniţii berechet. Şase tunari morţi. O sută şaptezeci şi unu de proiectile de fiecare tun.

— Pentru că nu ne-au mai rămas decât nouă cu totul, adăugă printre dinţi căpitanul.

Boisberthelot cercetă din nou prin lunetă depărtările. Escadra continua să se apropie treptat.

Caronadele au un avantaj şi anume acela de a putea fi mânuite numai de trei oameni; în acelaşi timp prezintă şi un inconvenient: nu bat chiar atât de departe şi nici cu atâta precizie ca tunurile obişnuite. Aşadar, nu le rămânea altceva de făcut decât să aştepte până ce escadra va fi ajuns în bătaia caronadelor.

Căpitanul dădu ordinele cuvenite cu glas scăzut. În tot cuprinsul corăbiei se aşternu tăcerea. Pregătirile de luptă fură executate, fără

să se mai dea semnalul obişnuit. Corveta era tot atât de puţin în măsură să înfrunte o bătălie, pe cât era în stare să lupte cu valurile. Se siliră să folosească în chipul cel mai prielnic aceste vestigii ale unei nave de război. Pe pasarelă, lângă troţe, îngrămădiră toate parâmele de legare şi garlinele de rezervă pentru a întări la nevoie arborada. Dereticară postul pentru răniţi. Potrivit tacticii navale folosite pe vremea aceea, înfăşurară bastingajul în prelate şi reţele de frânghie, sistem care putea cel mult să-i apere de gloanţe, dar nu şi de loviturile ghiulelelor. Scoaseră calibrele pentru gloanţe, deşi nu mai aveau vreme să le verifice dimensiunile; nimeni nu se aşteptase însă la atâtea buclucuri. Fiecare matelot căpătă o cartuşieră şi se înarmă cu o pereche de pistoale şi un pumnal pe care le vârî în centiron. Înfăşurară hamacurile; reglară tirul artileriei; încărcară muschetele; aşezară la îndemâna securile şi căngile; pregătiră magazia de cartuşe şi cea de ghiulele; deschiseră magazia de pulbere. Fiecare om îşi luă postul în primire. Toate aceste operaţii fură îndeplinite în cea mai deplină tăcere, ca în camera unui muribund. Cu mişcări grabnice şi într-o atmosferă lugubră.

În sfârşit ancorară corveta. Vasul era înzestrat cu şase ancore, ca o fregată. Toate şase fură coborâte în apă; ancora de speranţă la prova, ancorotul la pupă, ancora de maree înaltă spre largul mării, ancora de maree joasă în direcţia recifului, ancora de afurcare la tribord şi ancora principală la babord.

Cele nouă caronade care rămăseseră tefere, fură aşezate în poziţie de tragere, toate pe o singură parte, faţă-n faţă cu inamicul.

Escadra executase la rândul său până la capăt toate manevrele necesare. Cele opt bastimente alcătuiau acum un semicerc a cărui coardă o închipuiau colţii recifului Minquiers. Închisă în acest semicerc şi ferecată pe de altă parte cu propriile sale ancore, corveta Claymore era ţărmurită în spate de stânci, adică de primejdia unui naufragiu.

Era exact ca un mistreţ împresurat de o haită de câini care îşi rânjeau numai colţii, fără să latre.

S-ar fi zis că se pândeau unii pe alţii.

Tunarii de pe *Claymore* aşteptau în dreptul tunurilor.

— Mi-ar plăcea să deschid eu focul, îi mărturisi Boisberthelot secundului.

— Cochetării, spuse La Vieuville.

IX – Cineva scapă cu viaţă

Călătorul care nu părăsise puntea nicio clipă privea totul cu sânge rece.

Boisberthelot se apropie de el.

— Domnule, spuse căpitanul, am făcut toate pregătirile. Suntem agăţaţi de marginea mormântului şi n-o să-i dăm drumul cu niciun preţ. Ne aflăm la cheremul escadrei sau al stâncilor. Va trebui să ne predăm inamicului ori să ne strivim de stânci, altă cale nu avem de ales. Ce-i drept, ne mai rămâne o ultimă scăpare: să murim. E mai vrednic să lupţi însă, decât să te duci la fund. Mai bine să mor ciuruit de mitralii decât înecat. Dacă-i vorba să-mi aleg moartea, prefer focul, valurilor. Aşa ne-a fost scris, să murim, asta-i soarta noastră; a noastră, numai, nu şi a domniei voastre. Sunteţi alesul principilor şi vi s-a încredinţat o misiune măreaţă, aceea de a lua conducerea luptelor din Vendée. Dacă s-ar întâmpla să pierdeţi, cine ştie, poate că monarhia s-ar duce de râpă; de aceea trebuie să trăiţi. Onoarea ne cere să rămânem pe loc, iar dumneavoastră să plecaţi. Veţi părăsi aşadar corabia, domnule general. Vă voi pune la dispoziţie un om şi o barcă. Făcând un ocol, nu văd de ce n-aţi putea să ajungeţi la ţărm. Nu s-a luminat încă de ziuă, valurile sunt înalte, marea întunecată, aşa că o să vă puteţi strecura. Sunt împrejurări în care a fugi înseamnă a învinge.

Bătrânul îşi înclină, grav, fruntea încruntată, în semn de încuviinţare.

Contele de Boisberthelot înălţă glasul:

— Soldaţi şi mateloţi, rosti el în gura mare.

Orice mişcare încetă pe punte şi, din toate colţurile vasului, mateloţii întoarseră feţele spre căpitan.

— Călătorul care se află în mijlocul nostru, continuă acesta, este reprezentantul monarhului. Ne-a fost încredinţat şi suntem datori să-l apărăm. Tronul Franţei are nevoie de dânsul; în lipsa unui vlăstar domnesc, va fi, cel puţin aşa nădăjduim, comandantul trupelor din Vendée. Este un ofiţer ce şi-a dovedit în chip strălucit destoinicia pe câmpul de luptă. Trebuia să ajungă în Franţa odată cu noi; acum însă, din păcate, va fi nevoit să debarce acolo fără noi. Când fruntea rămâne teafără, înseamnă că totul e salvat.

— Da! Da! Aşa e! strigă într-un glas echipajul.

— Nu încape nicio îndoială, urmă căpitanul, că va avea de întâmpinat la rândul său primejdii destul de mari. Nu e chiar atât de uşor să iasă la liman. Ar trebui să aibă o barcă destul de mare ca să

poată înfrunta valurile şi în acelaşi timp destul de mică pentru a se putea furişa nebăgată în seamă de patrulă. Trebuie apoi să acosteze într-un loc sigur, dacă se poate mai aproape de Fougères decât de Coutances. Pentru asta are nevoie de un marinar voinic, vâslaş iscusit şi bun înotător totodată, care să fie din partea locului şi să cunoască şenalele. E încă destul de întuneric pentru ca luntrea să se poată îndepărta de corvetă fără să bată la ochi. De altminteri fumul ce se va isca în curând o s-o ascundă şi mai bine. Fiind mică, va putea să treacă fără nicio greutate prin locurile unde apa e puţin adâncă. Atunci când pantera cade-n capcană, nevăstuica poate foarte bine să scape. Pentru noi nu există nicio ieşire, pentru ea mai există una. Trăgând la lopeţi cu nădejde luntraşul va izbuti să se îndepărteze de vas fără ca navele inamice să prindă de veste; de altfel între timp, o să le dăm şi noi de lucru. Ne-am înţeles?

— Da! Da! Da! strigă echipajul.

— Nu mai e niciun moment de pierdut, adăugă comandantul. Există un om de încredere pe care să ne putem bizui?

În întunericul ce învăluia puntea, un om ieşi din front şi rosti:

— Eu.

X – Va scăpa oare?

După câteva clipe, una din acele bărcuţe, care în limbajul marinăresc se numesc *pui* şi sunt puse anume la dispoziţia căpitanilor de vas, se desprindea de corabie. În bărcuţă se aflau doi oameni, bătrânul călător care şedea la chilnă şi omul „de încredere” care se aşezase în faţa lui. Negura nopţii era încă destul de groasă. Potrivit îndrumărilor căpitanului, matelotul vâslea voiniceşte în direcţia colţilor Minquiers. Era singura cale posibilă.

Marinarii aruncaseră ceva merinde în barcă, o traistă cu biscuiţi, o limbă de vacă afumată şi un butoiaş cu apă.

În momentul în care puiul se desprindea de corabie, La Vieuville, ca de obicei zeflemitor în faţa morţii, se aplecă peste etamboul de la cârma vasului şi le spuse rânjind, în chip de rămas bun, celor din barcă:

— Salvare sigură, scufundare garantată.

— Nu e momentul de glumit, domnule, îi atrase atenţia pilotul.

Luntrea se depărtă grabnic şi, în scurtă vreme, distanţa dintre ea şi corvetă era destul de mare. Vântul şi valurile înlesneau sforţările vâslaşului şi bărcuţa luneca repede legănându-se în lumina

crepusculară, ascunsă de uriaşele cute ale valurilor.

Stăruia, pe tot întinsul mării, nu ştiu ce mohorâtă aşteptare.

Deodată, în mijlocul vastei şi frământatei tăceri a oceanului, se ridică un glas care, amplificat de portavoce ca de masca de bronz a tragediei antice, părea aproape supraomenesc.

Era glasul căpitanului Boisberthelot care se adresa echipajului:

— Mateloţi ai regelui, trâmbiţă el, ţintuiţi pavilionul alb pe arborele mare. Azi vom vedea răsărind pentru ultima oară soarele.

Şi o detunătură de tun răbufni de pe bordul corvetei.

— Trăiască regele! strigă echipajul.

Atunci se auzi răsunând în fundul zării un alt strigăt, clocotitor, învălmăşit, îndepărtat şi totuşi destul de limpede:

— Trăiască Republica!

Şi un vuiet asemănător cu bubuitul a trei sute de trăsnete răscoli adâncurile oceanului.

Bătălia se dezlănţuise.

Întinsul mării se acoperi de fum şi de văpaie.

Căzând în apă, ghiulelele făceau să ţâşnească spuma ce cădea în stropi peste valurile din preajmă.

Corveta *Claymore* începu să împroaşte cu flăcări cele opt nave. În acelaşi timp, întreaga escadră desfăşurată în semicerc în jurul corvetei deschisese la rândul ei focul, trăgând cu toate bateriile. Zările se învâlvorară, ca şi cum ar fi izbucnit un vulcan din sânul mării. Vântul făcea să se zbuciume imensa flamură purpurie a războiului sub care navele ieşeau la iveală şi piereau ca nişte fantome. În primul plan, scheletul corvetei se profila, negru, pe fundalul sângeriu.

În vârful arborelui mare se zărea pavilionul cu crinii regalităţii. Cei doi oameni care se aflau în barcă tăceau.

Baza triunghiulară a recifului Minquiers, un fel de prispă submarină cu trei vârfuri, mai vastă decât tot întinsul insulei Jersey, este acoperită în întregime de valuri în afară de punctul său culminant, un podiş care rămâne veşnic deasupra nivelului mării, chiar în timpul celor mai puternice maree şi din care se desprind, în partea de nord-est, şase falnice stânci aşezate în linie dreaptă, semănând cu un zid înalt surpat pe alocuri. Strâmtoarea cuprinsă între podiş şi cele şase stânci nu este accesibilă decât pentru ambarcaţiile cu pescaj mic. De îndată ce treci însă prin această sugrumătură, ieşi în larg.

Matelotul, care se oferise să scoată luntrea la liman, pătrunse în

strâmtoare, punând ambarcaţia la adăpost îndărătul stâncilor ce se înălţau ca un scut între ea şi învălmăşeala bătăliei. Se strecură apoi cu iscusinţă pe şenalul strâmt, evitând ciocnirile la babord ca şi la tribord; reciful acoperea acum priveliştea luptelor. Văpaia din zare şi bubuitul furios al tunurilor începeau să descrească, pe măsură ce rămâneau tot mai departe în urmă; dar judecând după detunăturile ce răsunau fără întrerupere, îţi dădeai seama că nava *Claymore* nu voia cu niciun preţ să se dea bătută şi că ţinea să tragă toate cele o sută nouăzeci şi una de salve, până la ultima. În scurtă vreme barca se afla în largul mării, fără a mai avea să se teamă nici de stânci, nici de urgia bătăliei, nici de bătaia proiectilelor.

Treptat, treptat, tălăzuirea mării deveni mai puţin întunecată, licăririle ce se stingeau brusc, înecate de umbre, prindeau să se desfăşoare, spumele dantelate se risipeau în scăpărări de lumină, pete alburii pluteau pe spinările valurilor. În sfârşit se făcu ziuă.

Barca ajunsese prea departe ca să mai poată fi ameninţată de inamic; partea cea mai grea însă abia de aci încolo începea. Scăpase, ce-i drept, de mitralii, dar nu şi de înec. Mare cât o coajă de nucă, fără punte, fără pânze, fără catarg, fără busolă, neavând alt mijloc de a înfrunta oceanul şi furia uraganului decât o pereche de vâsle, rătăcea în larg, ca un atom în puterea unor giganţi.

Atunci, în mijlocul acestor neţărmurite pustietăţi, ridicându-şi faţa ce părea de ceară în lumina palidă a zorilor, omul care şedea la capătul de dinainte al luntrei îşi aţinti privirea în ochii călătorului care se aşezase la chilnă şi-i spuse:

— Sunt fratele celui pe care l-aţi împuşcat.

CARTEA A TREIA – HALMALO

I – Şi Dumnezeu era Cuvântul

Bătrânul ridică încet capul.

Omul care îi vorbea să tot fi avut vreo treizeci de ani. Ca toţi cei ce-şi duc viaţa în largul mării avea fruntea arsă de soare; privirea ochilor săi era ciudată, o privire ageră de marinar, în ochii plini de nevinovăţie ai ţăranului. Ţinea cu nădejde vâslele în mâinile încordate. Părea un om blajin după înfăţişare.

Purta un pumnal, două pistoale şi un şirag de mătănii vârâte în centiron.

— Cine eşti dumneata?

— V-am spus adineauri.

— Şi ce vrei de la mine?

Omul lăsă din mână vâslele, încrucişă braţele pe piept şi răspunse:

— Să vă omor.

— Cum doreşti, spuse bătrânul.

— Pregătiţi-vă, îi porunci matelotul ridicând glasul.

— Pentru ce?

— Să muriţi.

— De ce? stărui bătrânul.

Omul rămase tăcut câteva clipe. Întrebarea părea să-l fi pus în încurcătură.

— Am spus că vreau să vă omor, repetă el.

— Şi eu te-am întrebat pentru ce?

În ochii matelotului scăpără o fulgerare.

— Pentru că l-aţi ucis pe fratele meu.

Bătrânul îi răspunse cu sânge rece:

— Mai înainte însă i-am salvat viaţa.

— Asta aşa e. Mai întâi l-aţi scăpat de la moarte şi după aceea l-aţi ucis.

— Nu l-am ucis eu.

— Dar cine atunci?

— Greşeala lui.

Matelotul se uită la el cu gura căscată; pe urmă încruntă din nou sprâncenele, fioros.

— Cum te cheamă? spuse bătrânul.

— Mă cheamă Halmalo. Dar n-aveţi nevoie să ştiţi cum mă cheamă ca să muriţi de mâna mea.

În momentul acela răsări pe cer soarele. O rază ţâşni pe faţa matelotului, luminându-i din plin chipul sălbatic.

Bubuitul tunurilor, care nu încetase încă, se auzea acum răbufnind sacadat, cu întreruperi, ca şi cum s-ar fi pregătit să-şi dea sfârşitul. O uriaşă trâmbă de fum cobora încet împâclind depărtările. Barca pe care vâslaşul o lăsase la voia întâmplării plutea mânată de valuri. Călătorul îl privea cu atenţie.

Apucând cu dreapta unul din pistoalele vârâte în centiron, matelotul scoase cu stânga şiragul de mătănii.

Bătrânul se ridică în picioare:

— Crezi în Dumnezeu? îl întrebă el.

— Tatăl nostru carele eşti în ceruri, spuse marinarul.

Şi făcu semnul crucii.

— Maică-ta trăieşte?

— Da.

Şi se închină din nou.

— Gata, rosti el apoi. Vă mai dau răgaz un minut, monseniore.

— De ce îmi spui monseniore?

— Fiindcă sunteţi senior. Se vede după faţă.

— Şi tu ai un senior, nu-i aşa?

— Da, şi încă unul mare. Care om de pe lume n-are seniorul lui?

— Şi unde-i acum, seniorul?

— Păi ce ştiu eu! A plecat din ţară. Se numeşte domnul marchiz de Lantenac, viconte de Fontenoy şi e os domnesc în Bretania; e stăpân peste Şapte-Codri. Nu l-am văzut niciodată dar, chiar aşa, tot stăpânul meu se cheamă că este.

— Şi dacă l-ai vedea, ai asculta de cuvântul său?

— Mai încape vorbă! Că doar n-oi fi păgân să nu-i dau ascultare! Orice om trebuie să se supună lui Dumnezeu, pe urmă regelui care-i ca şi Dumnezeu, pe urmă seniorului care-i ca şi un rege. Dar asta nu înseamnă nimic, l-aţi omorât pe fratele meu, şi de-aia trebuie să muriţi de mâna mea.

— E adevărat, răspunse bătrânul, l-am omorât pe fratele tău şi bine am făcut.

Matelotul încleştă degetele pe pistol.

— Gata, spuse el.

— Bine, încuviinţă bătrânul.

Şi adăugă liniştit:

— Unde-i preotul?

Matelotul se uită la el.

— Preotul?

— Da, preotul. Eu i-am adus un preot fratelui tău, eşti dator să faci şi tu la fel.

— N-am niciun preot, răspunse marinarul.

Adăugând apoi:

— De unde să găseşti un preot în mijlocul mării?

Zbuciumul clocotitor al bătăliei se auzea din ce în ce mai departe.

— Cei ce mor acolo în clipa de faţă au un preot la căpătâi, spuse bătrânul.

— Adevărat, murmură matelotul. Îl au pe domnul părinte.

— Din pricina ta, continuă bătrânul, sufletul meu nu va fi izbăvit, ceea ce e mare păcat.

Marinarul lăsă capul în jos, îngândurat.

— Şi dacă din pricina ta sufletul meu o să rămână neizbăvit, vorbi din nou călătorul, nici al tău nu se va putea mântui. Ascultă! Mi-e milă de tine. Vei face aşa cum doreşti. Eu nu mi-am îndeplinit decât datoria adineauri, salvându-i mai întâi viaţa fratelui tău, ca după aceea să i-o scurtez, şi nu-mi fac decât datoria acum, străduindu-mă să-ţi scap sufletul de la pierzare. Gândeşte-te bine! Toate astea pentru tine le spun. Auzi cum bubuie tunurile? Sunt atâţia oameni acolo care pier în momentul ăsta, atâţia deznădăjduiţi care trag să moară, atâţia soţi care nu vor mai avea parte să-şi vadă soţiile, părinţi care nu vor mai avea parte să-şi vadă copilul, fraţi care, ca şi tine, nu vor mai putea să-şi vadă fratele. Şi din vina cui, te întreb? Din vina fratelui tău. Crezi în Dumnezeu, nu-i aşa? Ei bine, ştii că Dumnezeu pătimeşte în clipa de faţă; Dumnezeu pătimeşte prin fiul său, preacucernicul rege al Franţei, care este un copil ca şi pruncul Iisus şi care se află întemniţat în turnul Temple; Dumnezeu pătimeşte prin biserica sa din Bretania; Dumnezeu pătimeşte prin catedralele sale pângărite, prin cărţile sale sfinte nimicite, prin casele sale de rugăciune sparte; Dumnezeu pătimeşte prin preoţii săi măcelăriţi. Ce căutam noi, oare, pe corabia asta care se scufundă în clipa de faţă? Ne îmbarcasem cu gândul de a veni în ajutorul lui Dumnezeu. Dacă fratele tău ar fi fost un slujitor credincios, dacă şi-ar fi îndeplinit îndatoririle sale ca un om înţelept şi folositor, nu s-ar fi întâmplat

nenorocirea cu caronada, corveta n-ar fi suferit atâtea stricăciuni şi nici n-ar fi rătăcit drumul, nimerind în mijlocul acestei flote blestemate, iar la ora asta am fi debarcat în Franţa cu toţii, ca nişte războinici şi marinari neînfricaţi ce suntem, cu sabia în mână şi drapelul alb fluturând în vânt, numeroşi, mulţumiţi, cu inima voioasă şi am fi sărit în ajutorul vitejilor ţărani din Vendée, spre a izbăvi Franţa, spre a-l izbăvi pe monarh, spre a-l izbăvi pe Dumnezeu. Iată ce aveam de gând să facem, iată ce am fi făcut. Iată ce vreau să fac eu, singurul care a mai rămas în viaţă. Numai că tu te împotriveşti. În lupta pe care nelegiuiţii o duc împotriva preoţilor, vărsătorii de sânge împotriva regelui, în lupta satanei împotriva lui Dumnezeu, tu eşti de partea satanei. Fratele tău a întins cel dintâi mâna diavolului, tu eşti al doilea care se grăbeşte să-i fie de folos. Ţi-ai pus în gând să duci la bun sfârşit ceea el a început. Eşti de partea vărsătorilor de sânge regesc şi vrăjmaş al tronului, de partea nelegiuiţilor şi vrăjmaş al bisericii. Şi acum vrei să-l lipseşti pe Dumnezeu de ultimul sprijin pe care se mai poate bizui. Pentru că din moment ce eu, care am venit în numele regelui, nu voi putea ajunge acolo, cătunele vor fi mai departe pârjolite, familiile vor fi tot timpul cu lacrimile pe obraz, preoţimea va sângera ca şi până acum, Bretania va suferi, regele va rămâne mai departe în închisoare, iar Iisus Hristos în restrişte. Şi toate astea din pricina cui? A ta. N-ai decât, te priveşte. Deşi îmi pusesem atâtea speranţe în tine. Văd însă că m-am înşelat. Aşa e, ai dreptate, l-am ucis pe fratele tău. A fost viteaz şi l-am răsplătit cum se cuvine; dovedindu-se vinovat, l-am pedepsit. Şi-a nesocotit datoria, eu însă am ţinut să mi-o îndeplinesc. Ceea ce am făcut, aş fi în stare s-o mai fac încă o dată. Şi jur pe sfânta Ana d'Auray, preacuvioasa, care ne vede acum, că aşa cum am poruncit să fie împuşcat fratele tău, la fel l-aş fi osândit chiar pe fiul meu, dacă ar fi săvârşit aceeaşi greşeală. Totul se află în mâna ta acum. Da, într-adevăr, te plâng. L-ai minţit pe comandantul tău. Deşi creştin, ţi-ai lepădat credinţa; breton fiind, ai dovedit că nu ţii la onoarea ta; am fost încredinţat unui om de cuvânt şi am încăput în mâinile unui trădător; încrederea celor cărora le-ai făgăduit să-mi salvezi viaţa înţelegi s-o răsplăteşti prin moartea mea. Ştii cine are de pierdut din toate astea? Tu. Ridicând viaţa mea pământească închinată regelui, dăruieşti în schimb diavolului viaţa ta veşnică. Foarte bine, grăbeşte-te să duci la capăt crima pe care ai pus-o la cale. Puţin îţi pasă, cum văd eu, că-ţi pierzi locul ce ţi-a fost hărăzit în rai.

Mulţumită ţie diavolul va ieşi până la urmă învingător, mulţumită ţie bisericile se vor părăgini, mulţumită ţie păgânii vor putea topi nestingheriţi clopotele pentru a face din ele tunuri şi oamenii vor fi seceraţi tocmai de ceea ce era menit să le mântuie sufletele. Şi poate chiar în clipa în care-ţi vorbesc, maică-ta este răpusă de clopotul care a sunat la botezul tău. Hai, dă-i ajutor necuratului. Nu şovăi. Da, l-am pedepsit pe fratele tău, dar află că eu nu sunt decât mijlocitorul lui Dumnezeu. A, îţi îngădui cumva să judeci mijloacele folosite de Dumnezeu? Ai de gând poate să judeci şi trăsnetul din cer? Ai grijă, sărmane, să nu te judece el. Ia seama la ce vrei să faci. Ştii măcar dacă păcatele mele au fost iertate? Nu. Ce-are a face, nu sta la îndoială. Fă cum doreşti. N-ai decât să mă azvârli în focul gheenei şi să te azvârli şi tu odată cu mine. Osânda veşnică – a noastră amândurora se află în mâinile tale. Tu însă vei fi cel ce va da socoteală la judecata Stăpânului Ceresc. Suntem singuri acum, faţă-n faţă, în mijlocul unui noian de apă. Nu te opri, fă ce vrei să faci, termină ce ai început. Eşti tânăr şi eu sunt bătrân; n-am nicio armă asupra mea şi tu eşti înarmat: omoară-mă.

În timp ce bătrânul, stând în picioare, rostea aceste cuvinte cu o voce puternică, ce întrecea chiar şi vuietul valurilor, tălăzuirile mării îl făceau când să se topească în umbră, când să apară scăldat în lumină; vâslaşul era pământiu la faţă; stropi mari de sudoare îi picurau de pe frunte; tremura tot ca o frunză; uneori ducea la gură mătăniile, sărutându-le. Când bătrânul sfârşi tot ce avea de spus, matelotul lepădă din mână pistolul şi căzu în genunchi.

— Fie-vă milă, monseniore! Iertaţi-mă, strigă el; prin glasul dumneavoastră am auzit cuvântul bunului Dumnezeu. Sunt vinovat. Fratele meu a fost vinovat. O să-mi dau toată silinţa să-i spăl păcatul. Spuneţi-mi ce vreţi să fac. Porunciţi şi mă supun.

— Te iert, rosti bătrânul.

II – Memoria unui ţăran face cât iscusinţa unui căpitan

Merindele ce se aflau în barcă se dovediră de folos.

Cei doi fugari, nevoiţi să facă lungi ocoluri, pierdură treizeci şi şase de ore pe drum până să poată ajunge la ţărm. Petrecură aşadar o noapte întreagă pe mare; o noapte frumoasă însă, deşi prea puternic luminată de lună, pentru nişte inşi care încercau să se ascundă.

Trebuiră mai întâi să se îndepărteze de Franţa şi să iasă în larg

ţinând direcţia spre insula Jersey.

Avură astfel parte să audă ultima salvă de tunuri trasă de pe bordul corvetei ce primise lovitura de graţie, aşa cum s-ar auzi în pădure ultimul răcnet al leului răpus de vânători. Apoi, pe tot întinsul mării coborî tăcerea.

Corveta *Claymore* pieri în aceleaşi împrejurări ca şi *Răzbunătorul*; lucru pe care însă istoria nu l-a aflat niciodată. Nu poţi fi erou atunci când lupţi împotriva propriei tale patrii.

Halmalo era un marinar neîntrecut, făcând adevărate minuni prin dibăcia şi isteţimea sa; itinerarul pe care-l născocise, strecurându-se printre stânci, printre valuri şi pe sub privirile agere ale inamicului, putea fi socotit o adevărată capodoperă. Vântul se mai potolise între timp şi marea devenise mai docilă.

Halmalo se feri de colţii Minquiers, ocoli stânca Plăvanilor, se adăposti, ca să se poată odihni câteva ceasuri, în scobitura ce iese la iveală în timpul refluxului în partea de nord a recifului, apoi, coborând spre sud, găsi mijlocul să treacă printre Granville şi insulele Chausey, fără să prindă de veste nici straja de pe insulă, nici cea de la Granville. Intră apoi în golful Saint-Michel, ceea ce era oricum o cutezanţă din partea lui, dat fiind că patrula navală obişnuia să ancoreze în dreptul oraşului Cancale, care se afla în vecinătate.

A doua zi pe înserat, cu un ceas înainte de asfinţitul soarelui, lăsând în urmă muntele Saint-Michel, vâslaşul se pregăti să acosteze la marginea unei plaje pustii, pe care vasele o evitau de teamă să nu se împotmolească.

Din fericire ajunseră acolo în timpul fluxului.

Halmalo mână ambarcaţia cât mai aproape de ţărm, încercă nisipul şi, văzând că e destul de rezistent, trase luntrea pe uscat şi sări jos.

Bătrânul coborî la rândul lui şi cercetă depărtările.

— Ne aflăm la gura fluviului Couesnon, monseniore, îl lămuri Halmalo. Uitaţi, acolo, la tribord, e Beauvoir, iar dincolo la babord Huisnes. Iar drept înainte se zăreşte clopotniţa din Ardevon.

Bătrânul se aplecă să ia din barcă un pesmet, pe care-l vârî în buzunar.

— Poţi lua restul, îi spuse el matelotului.

Halmalo îndesă în traistă carnea şi pesmeţii ce mai rămăseseră şi săltă apoi traista pe umăr, după care întrebă:

— Şi acum ce trebuie să fac, monseniore, să vă arăt drumul ori

să vă urmez?

— Niciuna, nici alta.

Matelotul îl privi uluit.

— Halmalo, continuă bătrânul, acum ne vom despărţi. Doi oameni nu fac mare ispravă împreună. Ar trebui să fie o mie sau, dacă nu, mai bine singur.

Se întrerupse pentru a scoate din buzunar, o fundă de mătase verde, semănând cu o cocardă, în mijlocul căreia se afla o floare de crin brodată cu fir.

— Ştii să citeşti? întrebă el.

— Nu.

— Cu atât mai bine. Un om cu carte mai mult te încurcă. Ai ţinere de minte?

— Da.

— Bine. Ascultă, Halmalo. Tu ai s-o apuci acum la dreapta iar eu la stânga. Eu spre Fougères, iar tu spre Bazouges. Păstrează traista fiindcă aşa semeni mai mult a ţăran. Ascunde armele. Taie o creangă din hăţiş şi fă-ţi un toiag. Târăşte-te pe brânci prin lanurile de secară, fiindcă sunt mai înalte. Strecoară-te pe sub uluci. Sări pârleazurile şi ia-o peste câmp. Cată să te ţii cât mai departe de trecători. Fereşte-te de drumurile umblate şi ocoleşte podurile. Nu intra în Pontorson. Ah! Va trebui să treci fluviul Couesnon. Cum ai să faci?

— Îl trec înot.

— Bine. De altfel există şi un vad. Ştii unde?

— Între Ancey şi Vieux-Viel.

— Întocmai. Se cunoaşte că eşti din partea locului.

— Dar se înnoptează. Unde o să doarmă monseniorul?

— Am eu grijă de asta. Dar tu unde ai să dormi?

— Sunt destule scorburi pe aici. Înainte de a fi marinar, am trăit doar la ţară.

— Aruncă pălăria asta marinărească să nu te dea de gol. Trebuie să găseşti pe undeva un clop.

— A, o glugă se găseşte la tot pasul. Orice pescar ar fi bucuros să mi-o vândă pe a lui.

— Bine. Şi acum ascultă ce-ţi spun. Cunoşti bungeturile?

— Cum de nu.

— Din tot ţinutul?

— De la Noirmoutier până la Laval.

— Ştii şi cum li se spune?

— Cunosc bungeturile şi ştiu şi cum li se spune, ştiu tot.

— N-ai să uiţi nimic?

— Nimic.

— Bine. Şi acum ascultă-mă! Cam câte leghe ai putea face pe zi?

— Zece, cincisprezece, dacă-i nevoie chiar şi douăzeci.

— O să fie nevoie. Ţine minte tot ce-am să-ţi spun, cuvânt cu cuvânt. Ai să te duci în pădurea Saint-Aubin.

— Lângă Lamballe?

— Da. Pe marginea râpei dintre Saint-Rieul şi Plédéliac se află un castan bătrân. Ai să te opreşti acolo. N-ai să vezi ţipenie de om.

— Asta nu înseamnă că n-o să fie totuşi cineva. Ştiu.

— Ai să dai semnalul. Ia să vedem, ştii cum?

Halmalo îşi umflă bucile, se întoarse cu faţa spre mare şi în aceeaşi clipă se auzi un ţipăt de cucuvaie.

Părea o chemare venită din adâncurile nopţii, atât era de fioroasă şi de asemănătoare.

— Bine, îl lăudă bătrânul. Ai nimerit-o.

Îi întinse apoi lui Halmalo funda de mătase verde.

— Iată şi cocarda mea de comandant. Ia-o cu tine. Nimeni nu trebuie să ştie încă numele meu. Cocarda asta-i de ajuns. Floarea de crin a fost brodată de alteţa sa prinţesa în închisoarea Temple.

Halmalo puse un genunchi în pământ şi primi înfiorat funda cu emblema regală pe care o duse la buze; o clipă mai apoi, se opri speriat parcă de îndrăzneala sa.

— Am voie? întrebă el.

— Fireşte, de vreme ce săruţi crucifixul.

Halmalo sărută floarea de crin.

— Ridică-te, îi porunci bătrânul.

Halmalo se sculă în picioare şi vârî cocarda în sân.

— Şi acum deschide bine urechile, continuă necunoscutul. Ordinul sună aşa: *Răsculaţi-vă! Nicio cruţare!* Aşadar, când vei ajunge la marginea pădurii Saint-Aubin, vei da semnalul. De trei ori în şir. La al treilea semnal ai să vezi un om ieşind din pământ.

— Dintr-o văgăună la rădăcina copacilor. Ştiu.

— Omul ăsta e Planchenault căruia i se mai spune şi Inimă-de-Rege. Îi arăţi cocarda şi o să înţeleagă. Pe urmă cauţi să ajungi, cum şi pe unde te-o tăia capul, în pădurea Astillé; acolo ai să întâlneşti un ins crăcănat, poreclit Sâneaţă, căruia nu-i e milă de nimeni şi de nimic. Să-i spui că-l iubesc şi c-a venit vremea să pună în mişcare oamenii din parohiile lui. După aceea ai să te duci în

pădurea Couesbon care se află cam la o leghe de Ploërmel. Ai să faci din nou pe cucuveaua şi ai să vezi ieşind un om din pământ; e domnul Thuault, jude al oraşului Ploërmel, care a făcut parte din aşa-numita adunare constituantă, dar din aripa celor cu scaun la cap. Spune-i să înarmeze castelul Couesbon, proprietatea marchizului de Guer, care a emigrat. Râpe, dumbrăvi, teren deluros, poziţie minunată. Domnul Thuault este un om drept şi cu judecată. De aici ai s-o porneşti spre Saint-Ouen-les-Toits, unde o să stai de vorbă cu Jean Chouan, care pentru mine este adevăratul conducător. Ai să te duci apoi în pădurea Ville-Anglose, unde ai să-i vezi pe Guitter, căruia i se mai zice şi Saint-Martin; spune-i să nu-l scape din ochi pe un anume Courmesnil, ginerele bătrânului Goupil din Préfeln şi tartorul iacobinilor din Argentan. Vezi, ţine minte tot ce ţi-am spus. Nu-ţi scriu nimic fiindcă nu e bine să se afle nimic scris. La Rouarie s-a apucat să întocmească o listă, din cauza căreia totul s-a dus de râpă. O porneşti apoi spre pădurea Rougefeu unde o să-i găseşti pe Miélette, cel care sare peste viroage proptindu-se într-o prăjină lungă.

— Adicătelea o beldie.

— Nu cumva te pricepi şi tu la treaba asta?

— Degeaba doară sunt breton şi pe deasupra şi ţăran? Beldia e surata noastră. Cu ea în mână parcă-ţi cresc braţele şi ţi se lungesc picioarele.

— Şi-n schimb duşmanul descreşte şi drumul se scurtează. Straşnică unealtă!

— Odată am avut de-a face cu trei sameşi înarmaţi cu săbii şi le-am ţinut piept cu beldia mea.

— Când anume?

— Acum zece ani.

— Pe vremea regelui?

— Chiar aşa.

— Vrei să zici, te-ai bătut pe vremea regelui?

— Chiar aşa.

— Împotriva cui?

— Păi ce ştiu eu. Făceam contrabandă cu sare.

— Ei bravo!

— Asta însemna, cică, să te baţi cu sameşii care strângeau birul pe sare. Că doar sameşii n-or fi avut ceva de împărţit cu regele?

— Ba da. Adică nu. Lasă, nu-i nevoie să înţelegi treaba asta.

— Să mă ierte monseniorul c-am îndrăznit să pun o întrebare

monseniorului.

— Mai departe. Ştii unde-i Tourgue?

— Cum să nu ştiu! Sunt doar din partea locului.

— Cum aşa?

— Da, fiindcă sunt din Parigné.

— Ai dreptate, Tourgue şi Parigné sunt vecine.

— Ştiu, cum să nu ştiu! Castelul mare, rotund pe care-l stăpânesc din moşi-strămoşi seniorii mei! E acolo o poartă de fier cât toate zilele care desparte clădirea nouă de cea veche, atât de zdravănă că nici cu tunul n-o poţi sparge. În aripa nouă se află cartea aceea vestită despre sfântul Bartolomeu pe care venea lumea s-o vadă ca pe o minune. În iarbă mişună broscuţe. Mă jucam cu ele când eram mic. Dar subterana! Cum să n-o cunosc! Cred că nimeni altul afară de mine nu mai ştie de ea.

— Ce subterană? Nu înţeleg ce vrei să spui.

— Era de mare folos în vremurile de odinioară, atunci când cetatea era împresurată. Oamenii din castel puteau şi iasă afară trecând printr-o galerie săpată în pământ care se sfârşea tocmai în pădure.

— Într-adevăr, există o galerie subterană, aşa cum spui tu, la castelul din Jupellière şi la castelul din Hunaudaye şi la turnul din Champéon: dar n-am auzit să fi existat aşa ceva la Tourgue.

— Ba da, monseniore. Nu cunosc galeriile acelea despre care aţi pomenit. N-o ştiu decât pe cea din Tourgue, fiindcă sunt de prin partea locului. Ba mai mult chiar, cred că sunt singurul care să ştie de rostul ei. Nimeni nu sufla o vorbă despre ea. Nu era voie, pentru că subterana cu pricina fusese folosită în timpul războaielor purtate de domnul de Rohan. Taică-meu însă cunoştea ascunzişul şi mi l-a arătat şi mie. Aşa c-am învăţat şmecheria şi ştiu ce trebuie să faci ca să intri în subterană şi cum se poate ieşi afară. Dacă mă aflu în pădure mă pot strecura în turn, iar dacă sunt în turn pot ajunge în pădure fără să bage nimeni de seamă. Iar când duşmanii pătrund în turn nu mai găsesc ţipenie de om. Asta-i socoteala cu Tourgue. Ehei, cum să n-o cunosc!

Bătrânul rămase câteva clipe tăcut.

— Sunt convins că te înşeli; dacă ar exista o asemenea ieşire secretă, aş fi aflat şi eu fără doar şi poate.

— Monseniore, ştiu sigur. E acolo o piatră care se învârteşte.

— Acum m-am lămurit! Aşa sunteţi voi, ţăranii, credeţi în pietre care se învârtesc, în pietre care cântă, care se duc noaptea să se

adape la izvorul din apropiere, şi alte asemenea bazaconii.

— Doar eu, cu mâna mea, am făcut-o să se învârtească…

— Aşa cum alţii vor fi auzit-o cântând. Camarade, castelul din Tourgue e o fortăreaţă temeinică şi sigură, uşor de apărat; totuşi ar fi o copilărie să se bizuie cineva pe o ieşire subterană, dac-ar fi cumva nevoit să fugă.

— Dar, monseniore…

Bătrânul dădu din umeri.

— N-are rost să pierdem vremea de pomană, să vorbim de treburile noastre.

Tonul era atât de autoritar încât puse capăt numaidecât stăruinţelor lui Halmalo.

— Mai departe, continuă bătrânul. Ascultă ce-ţi spun. De la Rougefeu o să te duci în pădurea Montchevrier, unde ai să dai de Doamne-miluieşte, căpitanul celor Doisprezece. Şi ăsta-i tot aşa, un ins straşnic. În timp ce din ordinul lui oamenii sunt seceraţi cu archebuzele, el îşi spune liniştit rugăciunea. În război n-are nimeni vreme să se înduioşeze. De la Montchevrier ai s-o porneşti spre…

Se opri deodată.

— Era să uit banii.

Scoase apoi din buzunar o pungă cu bani şi un portofel pe care i le puse lui Halmalo în palmă.

— În portofel ai treizeci de mii de franci în hârtii, ceea ce înseamnă vreo trei livre şi zece bani; trebuie să ştii că toate bancnotele sunt măsluite dar şi cele veritabile nu valorează mai mult; iar în punga asta, ia seama, sunt o sută de ludovici de aur. Îţi dau tot ce am la mine. Nu mai am nevoie de nimic. De altfel, e mai cuminte să nu se găsească nicio lăscaie asupra mea. Şi acum, mai departe: de la Montchevrier ai s-o porneşti spre Antrain unde o să-l vezi pe domnul de Frotté; de la Antrain ai să te duci la Jupellière, unde o să dai ochi cu domnul de Rochecotte; de la Jupellière la Noirieux, unde o să te întâlneşti cu abatele Baudoin. Ai să ţii minte tot ce ţi-am spus?

— Ca Tatăl nostru.

— Ai să te întâlneşti cu domnul Dubois-Guy la Saint-Brice-en-Cogles, cu domnul de Turpin la Morannes, care este o cetate întărită şi cu prinţul de Talmont la Château-Gonthier.

— O să binevoiască oare un prinţ să stea de vorbă cu mine?

— De ce nu, de vreme ce eu stau?

Halmalo îşi scoase pălăria.

— Toată lumea o să te primească bine când o să vadă floarea de crin brodată de alteţa sa. Să nu uiţi că ai de umblat prin locuri unde s-ar putea întâmpla să dai de oameni din partidul Muntelui sau de centrişti. Aşa că va trebui să te deghizezi. Nimic mai simplu. Republicanii ăştia sunt atât de nătărăi, încât e destul să porţi nişte haine albastre, o pălărie în trei colţuri şi o cocardă tricoloră ca să poţi colinda peste tot nestingherit. Nu mai există nici regimente, nici uniforme, iar unităţile nu mai au numere; fiecare poate să se îmbrace oricum pofteşte. Ai să te duci pe urmă la Saint-Mhervé şi ai să te întâlneşti cu Gaulier, căruia i se mai spune şi Petrică-Gliganul. De acolo ai să te duci la cantonamentul din Parné unde oamenii sunt spoiţi cu negreală pe faţă. Cei din Parné obişnuiesc să-şi umple puştile cu pietricele şi cu o încărcătură dublă de pulbere ca să răsune mai tare. Şi bine fac; înainte de toate însă spune-le să ucidă, să ucidă şi iar să ucidă. Ai să mergi după aceea în tabăra Vaca-Neagră care se află pe un dâmb, în inima pădurii Charnie, apoi în tabăra Ovăzurilor, pe urmă în tabăra Verde, în fine în tabăra Furnicilor. Ai să te duci la Grand-Bordage, care se mai cheamă şi Câmpul-de-Sus, unde locuieşte o văduvă a cărei fiică e măritată cu Treton, zis şi Englezul. Grand-Bordage se află în parohia Queslaines. Ai să dai o raita prin Épineux-le-Chevreuil, prin Sillé-le-Guillaume, prin Parannes şi ai să treci pe la toţi oamenii risipiţi prin codrii. Ai să întâlneşti peste tot prieteni, pe care-i vei trimite la hotarele de sus şi de jos ale provinciei Maine; ai să-l vezi pe Jean Treton în parohia Vaisges, pe Nu-mi-pasă la Bignon, pe Chambord la Bonchamps, pe fraţii Corbin la Maisoncelles, pe Puştiulică-fără-frică la Saint-Jean-sur-Erve. Îl cheamă de fapt Bourdoiseau. După ce ai să faci toate drumurile astea, răspândind pretutindeni cuvântul de ordine, *Răsculaţi-vă, Nicio cruţare,* vei căuta să răzbeşti până la armata cea mare, armata catolică şi regală, oriunde s-ar afla. Ai să dai ochi cu domnii d'Elbée de Lescure, de la Rochejacquelein, cu toţi conducătorii care vor mai fi în viaţă atunci. Ai să le arăţi cocarda mea de comandant. Ştiu ei ce înseamnă. Nu eşti decât un marinar, ce-i drept, dar nici Cathelineau nu e decât un simplu căruţaş. Ai să le spui din partea mea aşa: a sosit momentul să pornească amândouă războaiele odată – şi pe cel mare şi pe cel mic. Cel mare face mai multă zarvă, cel mic în schimb e mai spornic. Bătălia din Vendée e straşnică, răscoala lui Chouan însă e cumplită; şi într-un război civil tot ce-i cumplit e mai de folos. Roadele unui război se cunosc după numărul stricăciunilor pe care

le face.

Se opri o clipă.

— Halmalo, asta-i tot ce aveam să-ţi spun. Chiar dacă nu pricepi sensul cuvintelor, îţi dai seama în schimb despre ce-i vorba. Am început să am încredere în tine văzându-te cum conduceai barca; nu cunoşti geometria dar iscusinţa pe care ai dovedit-o în largul mării este cu drept cuvânt uimitoare; cine este în stare să piloteze o luntre, poate foarte bine să conducă o răscoală; după felul cum ai reuşit să te descurci pe mare, folosind tot felul de vicleşuguri, sunt convins c-ai să duci la bun sfârşit toate însărcinările pe care ţi le-am încredinţat. Şi acum, mai departe. Ai să le comunici prin urmare comandanţilor tot ce ţi-am spus, sau aproape tot, aşa cum o să te taie capul, oricum ai s-o faci o să fie bine. Prefer luptele purtate în pădure unei bătălii în câmp deschis; n-am niciun chef să aşez în front o sută de mii de ţărani, sub mitraliile soldaţilor albaştri şi în bătaia artileriei domnului Carnot; până într-o lună vreau să am cinci sute de mii de hăitaşi ascunşi prin păduri. Armata republicană e vânatul nostru. A bracona înseamnă a te război. Eu sunt strategul hăţişurilor. Bravo, încă un cuvânt pe care n-ai să-l înţelegi, nu face nimic, e destul să pricepi un singur lucru: Nicio cruţare! Şi cât mai multe capcane întinse peste tot! Dacă-i vorba să ne batem, mă bizui mai mult pe luptele de partizani decât pe războiul din Vendée. Şi ai grijă să le spui de asemenea că englezii sunt de partea noastră. Să încolţim republica din două părţi în acelaşi timp. Europa ne vine în ajutor. Să punem capăt odată pentru totdeauna revoluţiei. Regii au pornit împotriva ei războiul regatelor, să pornim la rândul nostru războiul parohiilor. Să nu uiţi să le spui şi asta. Ai priceput?

— Da. Să treacă totul prin foc şi sabie.

— Întocmai.

— Nicio cruţare.

— Pentru nimeni. Foarte bine.

— Am să cutreier ţara în lung şi-n lat.

— Şi caută să fii cu ochii-n patru. Fiindcă pe meleagurile astea în orice moment poţi să dai mâna cu moartea.

— Cu moartea? N-am niciun zor de ea. Cine poate să ştie dacă atunci când face primul pas în lume nu-şi toceşte ultima pereche de încălţăminte?

— Eşti un om viteaz.

— Şi dacă mă întreabă cineva care-i numele monseniorului?

— Nimeni nu trebuie să-l afle încă. Ai să spui că nu ştii, ceea ce nu e decât adevărul curat.

— Unde am să-l mai pot vedea oare pe monseniorul?

— Acolo unde voi fi.

— Şi cum am să ştiu?

— Pentru că toată lumea o să ştie atunci. N-o să treacă nicio săptămână şi o să se vorbească de mine, am să dau asemenea pilde încât să le fie tuturor învăţare de minte; am să-l răzbun pe rege şi dreapta-credinţă şi o să-ţi dai seama atunci că cel despre care se vorbeşte sunt eu.

— Am înţeles.

— Vezi să nu uiţi nimic.

— Fiţi pe pace.

— Şi acum poţi pleca. Domnul să-ţi călăuzească paşii. Du-te.

— Am să fac tot ce mi-aţi spus. Am să merg pretutindeni. Am să vorbesc. Am sa împlinesc totul, cuvânt cu cuvânt. Am să împart ordine.

— Prea bine.

— Şi dacă izbutesc…

— Te voi face cavaler al Sfântului Ludovic.

— Ca pe fratele meu; iar dacă nu izbutesc, veţi porunci să mă împuşte.

— Ca pe fratele tău.

— Am înţeles, monseniore.

Bătrânul puse capul în piept şi păru să se cufunde într-o mohorâtă visare. Când ceva mai apoi ridică privirea, rămăsese singur. Halmalo abia dacă se mai zărea ca un punct negru ce se pierdea în depărtare.

Soarele asfinţise.

Goelanzii şi pescăruşii cu scufiţă se întorceau la cuiburi; marea pentru ei înseamnă hoinăreală.

Se simţea în văzduh neastâmpărul ce se iscă la căderea nopţii; brotăceii orăcăiau, becaţinele îşi luau zborul şuierând din băltaie, carabaşii, ciorile de câmp, stăncuţele făceau o larmă nemaipomenită, ca în fiecare seară; păsările de apă se chemau una pe alta; în schimb, nu se auzea niciun zvon de viaţă omenească. Domnea cea mai deplină singurătate. Nicio pânză în tot cuprinsul golfului, niciun ţăran pe tot cuprinsul câmpiei. Cât vedeai cu ochii se întindea pustietatea. Tulpinile înalte ale ciulinilor din nisipuri fremătau. Cerul alburiu al amurgului cernea o lumină palidă,

învăluitoare, peste ţărmul bolovănos. În depărtare lacurile risipite pe şesul întunecat păreau nişte foi de cositor aşternute pe pământ. Vântul sufla din largul mării.

CARTEA A PATRA – TELLMARCH

I – Pe creasta dunei

Lăsându-l pe Halmalo să se piardă în depărtare, bătrânul se înfăşură în pelerina marinărească şi porni la drum. Mergea agale, îngândurat, îndreptându-se spre Huisnes în timp ce Halmalo se silea să ajungă la Beauvoir.

În spatele lui se înălţa uriaşul triunghi negru al muntelui Saint-Michel, cu creştetul încununat de catedrală, ca de o tiară şi împlătoşat cu zidurile cetăţii ale cărei turnuri semeţe dinspre soare-răsare, unul rotund celălalt pătrat, par a sprijini masivul de piatră ajutându-l să poarte povara bisericii şi a satului, dominând oceanul, aşa cum piramida Cheops domină deşertul.

Din pricina nisipurilor mişcătoare dunele din golful Mont-Saint-Michel îşi schimbă locul pe nesimţite. Pe vremea aceea, între Huisnes şi Ardevon se afla o dună foarte înaltă care a dispărut între timp. Duna aceasta, pe care iureşul năprasnic al unui flux echinocţial a ras-o de pe faţa pământului, se deosebea de celelalte prin faptul că era foarte veche şi, în acelaşi timp, fiindcă purta în vârf o piatră milenară ridicată în secolul al VII-lea în amintirea soborului ce s-a ţinut la Avranches pentru înfierarea ucigaşilor sfântului Toma de Canterbury. De sus de pe culme vedeai întreg ţinutul desfăşurându-se la poalele dunei şi puteai să te orientezi.

Bătrânul îşi îndreptă paşii într-acolo şi începu să urce.

Ajungând în vârf, se aşeză pe una din bornele ce străjuiau cele patru colţuri ale pietrei miliare şi, rezemându-se cu spatele de ea, începu să cerceteze pe îndelete cuprinsurile întinse la picioarele sale ca o hartă geografică. Părea să caute un drum pe nişte meleaguri de care, altminteri, nu era străin. Priveliştea larg deschisă în faţa lui, înnegurată de amurg, nu-i îngăduia să vadă lămurit decât dunga orizontului tivind cu negru cerul alburiu.

Se zăreau ici şi colo, adunate în pâlcuri, acoperişurile a unsprezece burguri şi sate; se desluşeau, până la o depărtare de câteva leghe, clopotniţele de pe coastă, toate foarte înalte, pentru a sluji drept puncte de reper la nevoie navigatorilor aflaţi în largul mării.

După câteva minute, bătrânul păru a fi descoperit, în fine, în

pâclele înserării ceea ce căuta; privirea i se opri asupra unui loc împrejmuit, o ogradă cu arbori, ziduri şi acoperişuri, ce abia se zărea în mijlocul câmpiei şi a buceagurilor şi care nu putea fi decât ograda unei ferme; dădu din cap mulţumit ca un om care îşi spune în sinea lui – Aha, acolo trebuie să fie – şi se apucă să schiţeze cu degetul în aer un itinerariu printre ogoare şi îngrădituri de spinişuri. Din când în când privea cu luare aminte ceva nedesluşit şi fără formă precisă ce se zbătea deasupra clădirii principale a gospodăriei, ca şi când s-ar fi întrebat: ce-o mai fi şi asta? Din cauza orei târzii, culoarea era spălăcită şi conturul neguros nu putea să fie o morişcă de vânt, deoarece fâlfâia, iar un drapel n-ar fi avut ce căuta acolo.

Era obosit; nu se îndura să se ridice de pe borna pe care se aşezase, lăsându-se cuprins de acea uşoară toropeală pe care o simt de obicei oamenii istoviţi în primul moment de odihnă.

Există un ceas din zi pe care l-am putea socoti cruţat de orice zgomot, un ceas de seninătate, ceasul de seară. Bătrânul poposise tocmai în ceasul acela şi se bucura de el, privind şi ascultând – ce? – liniştea. Cei mai aprigi oameni au clipele lor de melancolie. Deodată însă liniştea ce-l înconjura fu, nu tulburată, ci parcă şi mai mult adâncită, de larma unor drumeţi care, judecând după glasuri, păreau a fi femei şi copii. Se întâmplă uneori să auzi asemenea zvonuri voioase adiind, prin negura înserării. Din cauza bălăriilor nu se vedea grupul dinspre care venea freamătul acela de glasuri, dar îţi puteai da seama că se afla chiar la poalele dunei în drum spre câmpie şi spre pădure. Vocile se înălţau limpezi şi proaspete până la urechea bătrânului ce şedea îngândurat şi atât de aproape încât putea să distingă fiecare cuvânt.

— Hai mai repede, Flécharde, spunea o femeie. Pe unde o luăm, pe aici?

— Nu, pe dincolo.

Şi dialogul înfiripat între cele două glasuri, unul mai puternic, celălalt mai sfios, se depănă mai departe.

— Cum zici că se cheamă ferma la care am tras?

— Păişurile.

— Şi mai e mult pân-acolo?

— Încă un sfert de oră.

— Să mergem mai repede ca să apucăm masa.

— Ce-i drept, am cam întârziat.

— Ar trebui s-o luăm la picior. Dar prichindeii dumitale au obosit.

Putem noi, două biete femei, să ne luptăm cu trei plozi! Dumneata, Flécharde şi aşa ţii unul în braţe. E o povară, nu glumă. Cu toate că ai înţărcat-o, căpcăuna, văd că tot o mai porţi în braţe. Prost nărav, zău! Las-o să meargă singură. N-avem ce face, o să se răcească mâncarea.

— Nici nu ştii ce grozavi sunt pantofii pe care mi i-ai dat. Parc-ar fi făcuţi pe măsura mea.

— Oricum e mai bine decât să umbli cu labele goale.

— Hai, mai repede, René-Jean.

— Numai din cauza lui am întârziat. Trebuia musai să intre în vorbă cu toate ţărăncuţele de pe drum, altfel nu poate. A şi început să facă pe cocoşul.

— D-apoi cum, merge doar pe cinci ani.

— Ia spune, René-Jean, de ce te-ai oprit să vorbeşti cu fetiţa aia din sat?

O voce de copil, care era a unui băieţaş, răspunse:

— De-aia, fin'c-o cunosc.

— Cum aşa, de unde o cunoşti? stărui femeia.

— Aşa, răspunse băieţaşul, fin'că mi-a dat nişte goange azi-dimineaţă.

— Să nu mori! se minună femeia în gura mare, suntem doar de trei zile prin partea locului şi năpârstocul asta şi-a şi găsit o ibovnică!

Glasurile se îndepărtară. Nu se mai auzea niciun zgomot.

II – Aures habet, et non audiet[6]

Bătrânul nu se clintea din loc. Nu se gândea la nimic; abia dacă plutea într-o uşoară visare. Jur împrejurul lui nu era decât tihnă, toropeală, încredere şi seninătate. Duna era încă luminată ca ziua, pe câmpie coborâse înserarea iar în pădure se înnoptase de-a binelea. Luna răsărea în zare. Câteva stele săgetau bolta azurie a cerului. Deşi hărţuit de atâtea încrâncenate frământări, omul se lăsa sorbit de neasemuita pace a infinitului. Simţea mijind în el un tainic revărsat de zori, speranţa, dacă putem folosi cuvântul în legătură cu simţămintele unui om care aşteaptă dezlănţuirea războiului civil. Deocamdată i se părea că, de vreme ce reuşise să scape teafăr din valurile mării care se dovedise atât de

[6] Are urechi şi nu aude (lat.).

necruţătoare şi pusese piciorul pe uscat, nu mai era pândit de nicio primejdie. Nimeni nu ştia cum îl cheamă, era singur, dispărut pentru inamic, fără să fi lăsat niciun semn după el, căci faţa mării nu păstrează nicio urmă, ascuns, necunoscut, nici măcar suspectat. În momentul acela simţea în adâncul lui o supremă împăcare. Încă puţin şi poate ar fi adormit.

Ceea ce, pentru omul acesta bântuit în afară ca şi înăuntrul său de atâtea vijelii, dădea un farmec neobişnuit ceasului de linişte pe care-l trăia, era faptul că, pe pământ ca şi-n tăriile cerului stăruia o adâncă tăcere.

Nu se auzea decât vântul ce adia dinspre mare, dar freamătul vântului e ca un ison neîntrerupt, cu care de la o vreme urechea se obişnuieşte în asemenea măsură, încât încetează de a-l mai simţi ca pe un zgomot.

Deodată bătrânul se ridică în picioare.

Atenţia lui fusese trezită pe neaşteptate; se uită în zare. Pesemne descoperise ceva, fiindcă privirea lui rămase pironită în chip ciudat asupra unui punct din depărtare.

Ţinta care-i atrăsese privirea era clopotniţa din Cormeray ce se înălţa în faţa lui la marginea câmpiei. Într-adevăr, părea să se fi întâmplat ceva cu totul extraordinar acolo sus, în turlă.

Silueta clopotniţei se contura lămurit pe cer; se vedea turnul terminat printr-o piramidă, iar între piramidă şi turn, lăcaşul clopotului, un foişor de formă pătrată, neoblonit şi fără streşini, încât privirea îl putea străbate din orişice loc pe câteşipatru laturile, după modelul obişnuit al clopotniţelor bretone.

Fapt este că foişorul se zărea cu intermitenţe, când deschis, când astupat, la intervale regulate; fereastra înaltă se profila luminoasă pentru ca puţin mai apoi să se întunece; se vedea cerul prin ea şi în secunda următoare nu se mai vedea nimic; era lumină, pe urmă întuneric şi toate aceste astupări şi destupări ale ferestrei se succedau din clipă în clipă cu regularitatea bătăilor unui ciocan pe nicovală.

Clopotniţa din Cormeray se afla în faţa lui la o distanţă de aproape două leghe; bătrânul se uită în dreapta spre turla din Baguer-Pican care se înălţa tot aşa semeaţă în zare; foişorul clopotniţei se lumina şi se întuneca la fel ca şi cel din Cormeray.

Privi în stânga lui spre turla din Tanis; foişorul se lumina şi se întuneca la fel ca şi cel din Baguer-Pican.

Se uită pe rând la toate clopotniţele ce se profilau în zare: la

stânga cele din Courtils, din Précey, din Crollon şi din La Croix-Avranchin; în dreapta turlele din Raz-sur-Couesnon, din Mordrey şi din Pas; în faţă clopotniţa din Pontorson. Foişoarele tuturora erau când umbrite, când luminoase.

Ce putea să însemne asta?

Nimic altceva decât că toate clopotele fuseseră puse în mişcare, şi probabil că erau trase cu o aprigă râvnă, de vreme ce se arătau şi piereau din clipă în clipă.

Ce se întâmplase oare? Nu mai încăpea nicio îndoială, se suna alarma.

Băteau clopotele de alarmă, băteau cu înfrigurare, băteau pretutindeni, în fiecare clopotniţă, în fiecare parohie, în fiecare sat şi totuşi nu se auzea nici cel mai mic zvon.

Distanţa era prea mare, fireşte, pentru ca dangătul lor să poată răzbate până acolo, şi apoi briza mării ce sufla din direcţia opusă împrăştia toate zgomotele pământeşti purtându-le până dincolo de zare.

Ce putea fi oare mai sinistru decât clopotele care băteau cu atâta înverşunare, trimiţându-şi de pretutindeni chemările, şi în acelaşi timp tăcerea aceea adâncă?

Bătrânul se oprise locului ascultând.

Nu auzea dangătul clopotului de alarmă, dar îl vedea. Să vezi alarma, ce senzaţie ciudată!

Pe cine le căşunase, oare, clopotelor, de băteau aşa?

Împotriva cui se dădea alarma?

III – La ce folosesc literele de-o şchioapă

Cu siguranţă că cineva era urmărit.

Dar cine?

Cât era de dârz, omul simţi un fior.

Oricum, nu putea fi vorba de el. Nimeni nu bănuia că sosise; era imposibil de asemenea, ca reprezentanţii aflaţi în misiune să fi prins de veste chiar atât de repede; doar abia pusese piciorul pe uscat. Corveta cu siguranţă se scufundase cu echipaj cu tot fără să fi scăpat măcar un singur om cu viaţă. Şi apoi nimeni pe bord, în afară de Boisberthelot şi La Vieuville, nu-i cunoştea numele.

Clopotele continuau să joace sălbatica lor horă. Bătrânul le cerceta cu atenţie, numărându-le mecanic, şi gândurile sale şovăiau între diferite ipoteze, stăpânite când de un sentiment de

nestrămutată siguranţă, când de o convingere înfricoşătoare, într-o necurmată oscilaţie. În definitiv, faptul că se dăduse alarma putea să aibă tot telul de explicaţii şi, până la urmă, bătrânul căută să se liniştească spunându-şi mereu: „În fond nimeni n-are de unde să ştie că am sosit şi nimeni nu-mi cunoaşte numele”.

De câteva clipe se auzea un zgomot uşor deasupra şi în spatele lui. Părea să fie foşnetul unei foi de copac ce flutura în aer. La început nu-i dădu nicio atenţie; dar cum zgomotul persista, am putea zice chiar cu insistenţă, în cele din urmă se întoarse. Era într-adevăr o foaie, dar o foaie de hârtie. Vântul încerca tocmai să desprindă un afiş mare lipit pe piatra miliară, deasupra capului său. Afişul fusese pus acolo doar cu puţin înainte, deoarece era încă umed şi se afla în bătaia vântului care începuse a se hârjoni cu el, căznindu-se să-l dezlipească.

Bătrânul urcase dâmbul, venind din partea opusă, aşa încât nu avusese cum să vadă afişul când ajunsese sus.

Se sui pe borna pe care se odihnise până atunci si-şi aşeză palma pe colţul placatului ca să nu-l mai fâlfâie vântul; cerul era senin şi în luna iunie ziua amurgeşte mai încet; la poalele dunei se aşternuse înserarea, în timp ce vârful ei mai era încă luminat. Afişul fiind tipărit în parte cu litere de-o şchioapă era încă destulă lumină afară ca să se poată desluşi cuprinsul. Şi iată ce citi:

„Republica franceză, una şi indivizibilă

Noi, Prieur de la Marne, reprezentant al poporului pe lângă armata de la Côtes-de-Cherbourg ordonăm:

Fostul marchiz de Lantenac, viconte de Fontenay, aşa-numit prinţ breton, debarcat pe furiş pe coastă în dreptul oraşului Granville, este socotit în afara legii. — S-a pus un premiu pe capul său. — Cel care îl va preda, mort sau viu, va primi suma de şaizeci de mii de livre. — Această sumă va fi plătită în galbeni, nu în bancnote. — Un batalion din armata de la Côtes-de-Cherbourg va fi trimis imediat în căutarea şi urmărirea fostului marchiz de Lantenac. Comunele sunt rugate să acorde sprijinul necesar. — Dat în casa comună din Granville, la 2 iunie 1793.

Semnat: Prieur de la Marne”

Sub această semnătură mai era încă un nume, tipărit cu litere mai mici, pe care nu-l putea desluşi fiindcă începuse să se întunece.

Bătrânul îşi trase pălăria pe ochi, se înfăşură în pelerina marinărească până sub bărbie şi coborî repede dâmbul. Fără îndoială, nu avea niciun rost să mai zăbovească pe culme, unde mai era încă lumină.

Poate că zăbovise chiar mai mult decât trebuia, vârful dunei fiind singurul punct din toată priveliştea care se mai vedea încă.

Ajungând jos, la poale, în întuneric, încetini pasul.

Porni în direcţia fermei, potrivit itinerariului pe care şi-l întocmise, având probabil anumite motive să se simtă la adăpost acolo.

Ţinutul era pustiu. La ora aceea nu mai trecea nimeni prin partea locului.

Se opri îndărătul unui tufiş, îşi scoase pelerina, îşi întoarse vesta pe partea îmblănită şi, după ce-şi legă din nou la gât pelerina, o amărâtă de treanţă, prinsă cu o funie, porni mai departe.

Răsărise luna.

Ajunse la o răspântie în dreptul căreia se înălţa o cruce veche de piatră. Pe soclul crucii se zărea un pătrat alb care, după toate probabilităţile, era o înştiinţare aidoma cu cea pe care o citise puţin mai înainte. Se îndreptă într-acolo.

— Unde vă duceţi? se auzi un glas.

Se întoarse.

Era cineva în desiş, un bărbat înalt ca şi el, la fel de bătrân, cu părul alb şi mai zdrenţăros decât el. Aproape că nu se deosebeau unul de altul.

Omul se sprijinea într-un toiag lung.

— V-am întrebat unde vă duceţi? stărui omul.

— Mai întâi aş vrea să ştiu unde mă aflu? răspunse el liniştit, aproape înfruntându-l.

— Vă aflaţi pe domeniul Tanis, îi răspunse omul. Eu sunt cerşetorul din partea locului, iar dumneavoastră seniorul.

— Eu?

— Da, dumneavoastră, domnule marchiz de Lantenac.

IV – Hârbarul

Marchizul de Lantenac, căruia de aci încolo îi vom spune pe nume, răspunse grav:

— Fie cum zici. Du-te şi mă denunţă.

— Amândoi suntem la noi acasă aici, continuă necunoscutul,

dumneavoastră la castel, eu în hăţişuri.
— Să nu mai lungim vorba. Ce mai stai? Du-te şi mă denunţă, îl îndemnă marchizul.
— Voiaţi să mergeţi la fermă, la Păişuri, nu-i aşa? stărui omul.
— Da.
— Nu vă duceţi.
— De ce?
— Pentru că e ocupată de albaştri.
— De când?
— De trei zile.
— Şi oamenii de la fermă şi din cătun nu le-au ţinut piept?
— Nu. Le-au deschis toate uşile.
— Aşa! făcu marchizul.
Cerşetorul îi arătă cu degetul acoperişul conacului ce se zărea ceva mai încolo peste crestele copacilor.
— Vedeţi acoperişul, domnule marchiz?
— Da.
— Ştiţi ce-i acolo deasupra?
— Ceva ce flutură?
— Da.
— Un drapel.
— Tricolor, adăugă omul.
Era obiectul care-i atrăsese atenţia marchizului încă de când se afla pe dună.
— Nu cumva sună alarma? întrebă el.
— Ba da.
— De ce?
— Din pricina dumneavoastră, fireşte.
— Şi totuşi nu se aude nimic?
— Fiindcă bate vântul.
După care continuă:
— Aţi văzut afişul?
— Da.
— Sunteţi căutat.
Şi aruncând o privire spre fermă, adăugă:
— E o companie întreagă.
— De republicani?
— De la Paris.
— Foarte bine, spuse marchizul, să mergem.
Şi făcu un pas spre fermă.

— Nu vă duceţi, îl opri omul, apucându-l de braţ.
— Unde vrei să mă duc atunci?
— Veniţi la mine.
Marchizul îl măsură din ochi pe cerşetor.
— Credeţi-mă, domnule marchiz, n-o fi prea frumos la mine, dar cel puţin sunteţi la adăpost. Un bordei mai adânc decât o pivniţă. Un polog de iarbă de mare în loc de podea şi un pătul de crengi şi buruieni drept acoperiş. Poftiţi. La fermă v-ar împuşca. La mine o să puteţi dormi. Cred că sunteţi obosit; şi mâine dimineaţă după ce vor fi plecat albaştrii, o să vă duceţi unde doriţi.
Marchizul îl privea cu atenţie.
— Cu cine ţii? îl întrebă el. Eşti republican? Sau regalist?
— Sunt un biet om sărman.
— Nici regalist, nici republican?
— Cred că nu.
— Eşti de partea regelui sau împotriva lui?
— Nu-mi arde mie de aşa ceva.
— Dar ce crezi despre tot ce se întâmplă?
— N-am nici după ce bea apă.
— Şi cu toate astea vrei să-mi vii într-ajutor.
— Fiindc-am văzut că sunteţi în afara legii. Oare ce-o mai fi şi legea asta? Adicătelea poate să te lase pe dinafară? Zău dacă înţeleg! Atunci eu cum sunt: înăuntru? Sau afară? Habar n-am. Oare să mori de foame e un lucru legiuit?
— De când eşti muritor de foame?
— De când m-am născut.
— Şi vrei totuşi să mă scapi?
— Da.
— De ce?
— De-aia, fiindcă mi-am zis: uite-un om şi mai sărman ca mine. Eu barem am dreptul să-mi trag răsuflarea, el nici măcar de asta n-are parte.
— Ai dreptate. Şi vrei totuşi să mă scapi?
— Mai încape vorbă! Doar suntem fraţi acum, monseniore. Eu cerşesc o bucată de pâine, domnia voastră cerşiţi viaţa. Cum s-ar zice suntem amândoi cerşetori.
— Dar ştii că s-a pus un premiu pe capul meu?
— Da.
— De unde ştii?
— Fiindc-am citit afişul.

— Ştii să citeşti?

— Da. Ştiu şi să scriu. De ce credeţi c-ar trebui să fiu un neisprăvit?

— Dacă ştii să citeşti şi zici c-ai văzut afişul, ai aflat atunci că cel ce s-ar duce să mă denunţe ar putea câştiga şaizeci de mii de franci?

— Cum nu, am aflat.

— Şi nu în hârtii.

— Da, ştiu, aur curat.

— Îţi dai seama că şaizeci de mii de franci înseamnă o avere?

— Da.

— Şi că cel ce m-ar denunţa ar ajunge om bogat?

— Ei şi?

— Om bogat!

— Aşa am socotit şi eu. Când te gândeşti, mi-am zis, dând cu ochii de domnia voastră, că cineva care s-ar duce să-l denunţe pe omul ăsta ar putea câştiga dintr-un condei şaizeci de mii de franci şi s-ar căpătui! Hai, repede, să-l ascundem cât mai e timp.

Marchizul îl urmă pe milog.

Se afundară amândoi într-un huceag. Acolo se afla bârlogul cerşetorului, un bordei pe care un stejar bătrân şi falnic îi îngăduise să şi-l încropească în cuprinsul său, săpat chiar la rădăcina copacului şi acoperit cu crengile sale. Scund, întunecos, tăinuit, invizibil pentru cei de afară şi destul de mare ca să încapă doi oameni înăuntru.

— Am bănuit eu că s-ar putea să am oaspeţi, spuse cerşetorul.

Locuinţele acestea subterane, care nu sunt chiar atât de neobişnuite în Bretania pe cât s-ar părea, se numesc în graiul ţăranilor *tainiţe*, la fel ca şi ascunzătorile scobite în grosimea zidurilor.

Singurele lucruri care se aflau înăuntru erau câteva oale, un aşternut de paie sau de iarbă de mare, spălată şi lăsată să se zvânte, o pătură groasă de lână şi câteva feştile de seu cu un amnar şi nişte cotoare găunoase de brânca-ursului în chip de chibrituri.

Se aplecară din şale, se târâră puţin pe brânci, pătrunseră în încăperea despărţită în mai multe compartimente ciudate de rădăcinile groase ale copacului şi se aşezară pe o grămadă de varec uscat, ce trebuia să le slujească drept pat. Golul dintre două rădăcini prin care se strecuraseră în hrubă lăsa să se cearnă

înăuntru o zare de lumină. Între timp se lăsase noaptea, dar ochiul omenesc are darul de a-şi potrivi vederea după cât e de tare sau de slabă lumina, reuşind să descopere, chiar în întuneric, o dâră a zilei ce s-a stins. O licărire de lună albea uşor intrarea. Într-un colţ se afla un urcior cu apă, o turtă de hrişcă şi nişte castane.

— Să cinăm, îl îmbie cerşetorul.

Împărţiră castanele între ei; marchizul puse şi el la bătaie bucata lui de pesmet; muşcară amândoi din codrul de pâine neagră şi băură pe rând din acelaşi urcior.

Intrară în vorbă.

Marchizul începu să-l descoasă pe tovarăşul său.

— Vasăzică pentru dumneata tot ce se întâmplă în lume e ca şi cum n-ar fi nimic?

— Păi, cam aşa. Ce zor am eu, astea-s treburile dumneavoastră, ale boierilor.

— Oricum, toate câte se petrec în zilele noastre…

— Se petrec undeva, sus.

După care cerşetorul adăugă:

— Şi pe urmă sunt atâtea lucruri care se petrec şi mai sus, bunăoară soarele când răsare, sau luna când creşte ori când descreşte, astea-s treburile pe care le păzesc eu.

Trase un gât din urcior.

— Ce bună-i apa proaspătă! spuse el. Ce ziceţi de apa asta, monseniore?

— Cum te cheamă? îl întrebă marchizul.

— Tellmarch e numele meu, dar lumea îmi spune Hârbarul.

— Ştiu. Hârbarul e un cuvânt băştinaş.

— Şi care înseamnă cerşetor. Mi se mai spune şi Uncheaşul. De patruzeci de ani mi se tot spune Uncheaşul, îi explică el.

— De patruzeci de ani! Bine, dar erai tânăr?

— N-am fost tânăr niciodată. Dumneavoastră, în schimb, sunteţi veşnic tânăr, domnule marchiz. Aveţi picioarele unui băiat de douăzeci de ani, fiindcă vă puteţi căţăra pe dâmbul cel mare; eu abia dacă mă mai pot mişca; după un sfert de leghe mă biruie oboseala. Suntem totuşi de-o vârstă amândoi; numai că, vedeţi dumneavoastră, oamenii cu stare sunt mai câştigaţi decât noi fiindcă pot să mănânce în fiecare zi. Mâncarea te ţine-n putere.

Cerşetorul tăcu câteva clipe, apoi continuă:

— Mare dandana cu bogătaşii ăştia şi cu sărăcimea. De aici se trag toate pacostele. Cel puţin aşa mi se pare mie. Săracii vor să fie

bogaţi, bogaţii în schimb nu vor să fie săraci. Eu zic că aici ar fi buba. Dar asta nu-i treaba mea. Ce s-a întâmplat, s-a întâmplat. Eu la drept vorbind nu ţin nici cu creditorul, nici cu datornicul. Ştiu doar atât că o datorie trebuie totdeauna plătită. Asta-i tot. Mi-ar fi plăcut mai mult să nu-l ucidă pe rege, dar n-aş putea să spun pentru ce. Nu mă îndoiesc că s-ar găsi cineva să-mi răspundă: dar înainte vreme, când oamenii erau spânzuraţi de copaci pentru nimica toată! De pildă eu am văzut cu ochii mei cum, pentru un păcătos de plumb slobozit într-o căprioară a regelui, un biet om cu nevastă şi şapte copii a fost atârnat în ştreang. Şi unii şi alţii au cusururile lor.

Tăcu din nou un timp, apoi adăugă:

— Mă înţelegeţi, nici eu nu prea ştiu ce să cred, oamenii se foiesc încolo şi încoace, se întâmplă atâtea lucruri de la un timp; numai eu rămân tot aici, sub cerul înstelat.

Tellmarch se întrerupse din nou, furat de gânduri, pe urmă continuă:

— Sunt puţintel vraci, puţintel doftor, cunosc buruienile de leac şi mă pricep să le folosesc, ţăranii mă văd deseori privind cu luare aminte câte un lucru de nimic şi de aici mi-au scornit numele de vrăjitor. Fiindcă mă gândesc, cred că sunt şi învăţat.

— Eşti din partea locului? întrebă marchizul.

— N-am ieşit niciodată din hotarele satului.

— Şi zici că mă cunoşti?

— Nici vorbă. Ultima oară v-am văzut acum doi ani, când aţi făcut ultimul popas aici. Pe urmă aţi plecat în Anglia. Adineauri am zărit un om în vârful dunei. Un om înalt. Pe meleagurile noastre rareori întâlneşti un om înalt; la noi, în Bretania, oamenii de obicei sunt mărunţi. Am căscat ochii, citisem mai înainte afişul. Ia te uită! mi-am zis. Şi când aţi coborât, tocmai răsărise luna, v-am recunoscut.

— Şi totuşi eu nu te cunosc.

— De văzut, m-aţi văzut, dar ca şi cum nu m-aţi fi văzut.

Şi Tellmarch Hârbarul îl lămuri:

— Eu, în schimb, vă vedeam. Cerşetorul se uită într-un fel la trecători şi într-alt fel se uită trecătorii la el.

— Ne-am mai întâlnit şi altă dată?

— De multe ori chiar, de vreme ce sunt cerşetorul satului. Eram cerşetorul de la capătul drumului ce duce spre castel. Aţi avut aşadar prilejul să-mi daţi de pomană; cel care dă însă nu se uită

niciodată, pe când cel care primeşte deschide ochii bine şi cercetează. Cerşetorul e, cum s-ar zice, un fel de iscoadă. Eu însă, cât aş fi de amărât, mă străduiesc să nu fiu o iscoadă rea. Întindeam mâna, dar dumneavoastră nu vedeaţi nimic altceva decât o mână întinsă, şi-mi aruncaţi în palmă gologanul de care aveam nevoie dimineaţa ca să nu mor de foame seara. Se întâmplă uneori să n-ai ce pune în gură o zi şi o noapte încheiată. Câteodată un gologan înseamnă viaţa. Vă datorez viaţa, a venit acum vremea să vă plătesc datoria.

— Adevărat, mi-ai scăpat viaţa.

— Da, am să vă scap, monseniore.

Vocea lui Tellmarch luă un ton grav.

— Cu o condiţie.

— Care?

— Să ştiu că n-aţi venit aici cu gânduri rele.

— Am venit cu gânduri bune, îl linişti marchizul.

— Să ne odihnim atunci, spuse cerşetorul.

Se întinseră unul lângă altul pe aşternutul de iarbă de mare. Cerşetorul adormi cum puse capul jos. Deşi frânt de oboseală, marchizul rămase un timp pe gânduri, se uită apoi pe întuneric la calicul de lângă el şi se culcă. Cu sau fără aşternut, tot în ţărână era culcat; se folosi de prilej pentru a-şi lipi urechea de pământ. Un zumzet sinistru stăruia în adânc; se ştie că sunetele se propagă prin scoarţa pământului; ceea ce se auzea era vuietul clopotelor.

Alarma nu încetase încă.

Marchizul adormi.

V – Semnat Gauvain

Când deschise ochii, se luminase de ziuă.

Cerşetorul se sculase şi stătea în picioare, dar nu în bârlog, unde nu puteai sta decât aplecat, ci afară, în pragul bordeiului. Se sprijinea în toiag. Obrazul îi era luminat de soare.

— Monseniore, îl înştiinţă Tellmarch, e ora patru dimineaţa, chiar adineaori a bătut ornicul clopotniţei din Tanis. L-am auzit bătând de patru ori. Înseamnă ca vântul s-a schimbat, suflă dinspre uscat acum; încolo, nu se mai aude nimic, înseamnă deci c-a încetat alarma. La fermă şi în cătunul Păişurilor e linişte şi pace. Albaştrii dorm duşi, dacă nu cumva şi-or fi luat tălpăşiţa. Primejdia nu mai e chiar atât de mare, cred c-ar fi mai cuminte să ne despărţim. E ora

la care de obicei o pornesc de acasă.

Întinse braţul spre un punct din depărtare.

— Eu mă duc în partea aceea.

Pe urmă, îndreptându-l în direcţia opusă:

— Dumneavoastră apucaţi-o pe aici.

Cerşetorul făcu o solemnă închinăciune cu mâna în faţa marchizului.

Adăugă apoi, arătându-i rămăşiţele cinei:

— Luaţi nişte castane, dacă vi-e foame.

O clipă mai târziu dispăruse printre copaci.

Marchizul se sculă şi o porni la rândul său în direcţia indicată de Tellmarch.

Era ceasul fermecat care în graiul strămoşesc al ţăranilor normanzi se numeşte „fluieraşul zilei”. Se auzeau sporovăind sticleţii şi vrăbiuţele hăţişurilor. Marchizul merse de-a lungul cărării pe care venise împreună cu Tellmarch, cu o seară înainte. Ieşind din huceag se pomeni din nou la răspântia străjuită de crucea de piatră. Afişul se afla tot acolo, alb şi parcă zâmbitor în bătaia soarelui ce răsărise. Îşi aduse aminte că spre marginea de jos era scris ceva cu litere atât de mărunte, încât, ziua fiind pe sfârşite, nu putuse desluşi nimic în ajun. Se apropie de soclul crucii. Ordonanţa se încheia într-adevăr cu aceste două rânduri, tipărite cu caractere mici, dedesubtul semnăturii Prieur de la Marne:

„După ce se va stabili identitatea fostului marchiz de Lantenac, susnumitul va fi executat pe loc.

Semnat: *şeful detaşamentului de expediţie, comandantul de batalion, Gauvain”*.

— Gauvain! se minună marchizul.

Rămase locului, adâncit în gânduri, cu privirile aţintite asupra afişului.

— Gauvain! repetă el.

Făcu câţiva paşi, se mai uită o dată la cruce, se întoarse din drum şi citi din nou ordonanţa.

Pe urmă se îndepărtă agale. Dacă în momentul acela ar fi fost cineva pe aproape l-ar fi auzit murmurând printre dinţi: „Gauvain!”

Drumurile afundate între maluri pe care se strecura nu-i îngăduiau să vadă acoperişurile fermei ce se afla acum în stânga lui. Trecea tocmai prin dreptul unei ridicături de pământ cu povârnişuri râpoase acoperite de tufe înflorite de drobiţă, din

specia numită ghimpoasă. Movila avea în vârf un fel de gurgui sau cum se spune prin partea locului „o scăfârlie”. De jos, de la poalele ei, privirea se pierdea numaidecât printre arbori. Frunzişurile păreau scăldate în lumină. Întreaga natură mărturisea bucuria neţărmurită a dimineţii.

Priveliştea se schimbă dintr-odată luând o înfăţişare cumplită. Ca şi cum s-ar fi pus la cale o ambuscadă şi atacul ar fi fost dezlănţuit fără veste. O învolburare năprasnică de ţipete sălbatice şi de împuşcături se năpusti ca o vijelie asupra câmpiilor şi asupra pădurilor împânzite de razele soarelui şi, în aceeaşi clipă, în partea în care se afla ferma, se văzu înălţându-se o trâmbă de fum brăzdată de flăcări strălucitoare, ca şi când cătunul împreună cu ferma ar fi luat foc, arzând ca o căpiţă de paie. Totul se petrecu într-un chip pe cât de neaşteptat pe atât de sinistru, o trecere bruscă de la linişte la încrâncenare, o răbufnire a iadului în zorii unei zile luminoase, o urgie ce se abătuse din senin. Se dădeau lupte în preajma Păişurilor. Marchizul se opri locului.

Curiozitatea e mai puternică decât teama şi cred că nu există om care să nu fi simţit acest lucru în împrejurări asemănătoare; vrei cu tot dinadinsul să ştii ce se întâmplă, chiar dacă ar trebui să-ţi pui viaţa în joc. Fugarul se urcă pe înălţimea pe sub care trecea drumul săpat între maluri. Deşi acolo se afla în văzul tuturor putea în schimb să vadă la rândul său. În câteva minute fu în vârful scăfârliei. Privi în zare.

Într-adevăr, se trăgeau focuri de armă şi izbucnise un incendiu. Se auzeau strigăte, se vedeau ţâşnind flăcări. Ferma părea să fie teatrul nu ştiu cărei cumplite nenorociri. Ce se întâmplase? Ferma Păişurilor fusese cumva atacată? De cine oare? Se încinsese o luptă? Sau mai degrabă era vorba de o execuţie militară? Potrivit unor măsuri luate prin decret revoluţionar, albaştrii aveau dispoziţie, să pedepsească fermele şi satele rebele, dându-le pradă focului; orice fermă şi orice cătun care nu ridicaseră parcanele ordonate prin lege şi nu făcuseră curăturì nici nu croiseră drumuri prin bungeturi pentru cavaleria republicană, erau pârjolite spre a sluji drept pildă tuturor. Cu puţin înainte, bunăoară, fusese pedepsită în felul acesta parohia Bourgon din apropiere de Ernée. Nu cumva ferma Păişurilor se afla în aceeaşi situaţie? Se vedea lămurit că nicăieri în pădurile şi prin ocolurile din Tanis şi din Păişuri nu se deschiseseră drumurile strategice stabilite prin decret. Să fi fost acum sorocul pedepsei? Poate că avangarda care ocupa ferma

primise un ordin în sensul acesta? Cine ştie dacă trupa respectivă nu făcea parte din detaşamentele de expediţie supranumite *„oştile iadului”*?

Movila în vârful căreia marchizul îşi statornicise postul de observaţie era înconjurată de un desiş pe cât de stufos, pe atât de sălbatic. Desişul acesta, căruia lumea îi spunea crângul Păişurilor, dar care era de fapt o pădure în toată legea, se întindea până la fermă, ascunzând în adâncul său, ca mai toate pădurile bretone, o întreagă reţea de cărări, de şleauri afundate între maluri de pământ şi de râpe, un adevărat labirint în care armatele republicane se rătăceau.

Execuţia, dacă era vorba de o execuţie, fusese crâncenă de bună seamă, fiindcă se termină repede. Ca orice acţiune brutală, totul se petrecuse în doi timpi şi trei mişcări. Atrocitatea războaielor civile e de obicei însoţită de asemenea cruzimi. În timp ce marchizul asculta şi pândea, făcând tot felul de presupuneri şi pregetând să coboare, dar în acelaşi timp pregetând să şi rămână, vuietul pustiitor încetă sau mai bine zis se risipi. Marchizul văzu împrăştiindu-se în desiş o mulţime îndârjită şi voioasă. Un înspăimântător furnicar omenesc prinse a mişuna printre arbori. Părăsind ferma, toată lumea năvălea în pădure. Tobele ropoteau ca în preajma unui atac. Nu se mai auzea însă nicio bătaie de puşcă. S-ar fi zis că era vorba de o vânătoare cu gonaci ce scotoceau prin tufişuri stârnind şi hăituind vânatul; nu mai încăpea nicio îndoială, căutau pe cineva; un zvon nedesluşit şi înfundat stăruia în aer, o învălmăşeală de cuvinte mânioase sau însufleţite de bucuria triumfului, un freamăt de glasuri ce strigau; nu se putea distinge nimic; deodată însă, aşa cum un contur iese treptat la iveală dintr-o pâclă, din mijlocul acestui tumult începură a se desprinde nişte sunete articulate şi limpezi, alcătuind un cuvânt, şi cuvântul acela era un nume pe care îl rosteau mii de guri. Marchizul auzi strigându-se lămurit „Lantenac! Lantenac! Marchizul de Lantenac!”

Pe el îl căutau.

VI – Peripeţiile războiului civil

Şi într-o clipă, jur împrejurul lui, desişul fu împânzit din toate părţile deodată de puşti, de baionete şi de săbii, un drapel tricolor se înălţă în umbra pădurii, chemarea *Lantenac!* îi răsună în urechi şi chipuri aprige se iviră printre crengi şi mărăcinişuri, la picioarele

sale.

Marchizul era singur, în picioare, pe o înălţime unde putea fi văzut din orice parte a bungetului. Abia putea să întrezărească figurile celor ce-i strigau numele, în timp ce el se afla în văzul tuturor. Şi dacă în pădure se aflau o mie de puşti, era o ţintă bună pentru ele. Nu reuşea să desluşească nimic altceva în desiş decât nişte ochi arzători ce stăteau pironiţi asupra lui.

Îşi scoase pălăria, îi ridică borul, smulse un spin lung şi uscat de drobiţă, prinse apoi cu ajutorul lui de calotă borul răsfrânt împreună cu o cocardă albă pe care o scosese din buzunar şi, punându-şi din nou în cap pălăria a cărei margine răsfrântă lăsa să i se vadă fruntea şi cocarda, rosti în gura mare, ca şi cum ar fi vorbit întregii păduri:

— Eu sunt cel pe care-l căutaţi. Sunt marchizul de Lantenac, viconte de Fontenay, prinţ breton, general de brigadă în armata regală. Să terminăm cât mai repede. Ochiţi! Foc!

Şi desfăcându-şi cu amândouă mâinile vesta din piele de capră, îşi dezgoli pieptul.

Îşi aplecă apoi privirile, căutând din ochi puştile îndreptate spre el şi se pomeni deodată înconjurat de o mulţime de oameni îngenuncheaţi.

Un strigăt clocotitor ţâşni în văzduh: „Trăiască Lantenac! Trăiască monseniorul! Trăiască domnul general!”

În acelaşi timp pălăriile erau aruncate în sus, săbiile erau răsucite prin aer în semn de voioşie, şi se vedeau înălţându-se bâte în vârful cărora fluturau bonete cafenii de lână.

Marchizul era înconjurat de o ceată de răsculaţi din Vendée.

Recunoscându-l, toată ceata se aşezase în genunchi.

Legenda spune că odinioară, în pădurile din Turingia trăia un neam de uriaşi, nişte făpturi ciudate mai presus şi în acelaşi timp mai prejos decât oamenii, pe care romanii le priveau ca pe nişte animale monstruoase iar germanii le socoteau nişte divinităţi întrupate şi care, după cum aveau norocul sau ghinionul să le iasă în cale unii ori alţii, puteau fi în egală măsură măcelărite ori venerate.

Marchizul încercă un simţământ asemănător cu cel pe care-l vor fi avut aceste făpturi atunci când, în loc să fie prigonite ca nişte monştri, aşa cum s-ar fi aşteptat, se vedeau adorate ca nişte zeităţi.

Toţi ochii aceia ce scăpărau fioroşi stăteau acum aţintiţi asupra

marchizului cu un fel de dragoste sălbatică.

Gloata era înarmată cu puşti, cu săbii, cu coase, cu bâte şi cu prăjini; toţi purtau pălării mari de pâslă sau bonete cafenii cu cocarde albe, sumedenie de mătănii şi de amulete, pantaloni largi, scurţi, până la genunchi, jambiere de piele ce lăsau să se vadă îndoitura piciorului şi plete; unii aveau o figură cruntă şi toţi un aer naiv.

Un tânăr chipeş trecu printre oamenii îngenuncheaţi şi începu să urce cu paşi mari dâmbul, îndreptându-se spre marchiz. Purta la fel ca ţăranii o pălărie de pâslă cu borul răsfrânt şi cu cocardă albă şi cojoc, dar avea mâinile albe, era îmbrăcat cu o cămaşă fină şi încins peste vestă cu o eşarfă de mătase albă de care spânzura o sabie cu mâner aurit.

Ajungând în vârful scăfârliei, tânărul îşi azvârli pălăria din cap, îşi dezlegă apoi eşarfa şi, punând un genunchi la pământ, o înfăţişă marchizului împreună cu sabia.

— Vă căutam într-adevăr şi v-am găsit, spuse el. Aceasta e sabia de comandant, iar oamenii pe care-i vedeţi aici sunt acum la ordinele dumneavoastră. Primiţi închinăciunea noastră, monseniore. Gata la ordin, domnule general.

La un semn al său, ieşiră din bunget nişte oameni purtând un drapel tricolor şi se urcară pe dâmb pentru a depune steagul la picioarele marchizului. Era cel pe care-l întrezărise puţin mai înainte printre copaci.

— Domnule general, rosti tânărul care-i prezentase spada şi eşarfa, steagul ăsta l-am capturat adineauri de la albaştrii care ocupaseră ferma Păişurilor. Monseniore, numele meu e Gavard şi am fost în slujba marchizului de la Rouarie.

— Prea bine, spuse marchizul.

Se încinse apoi, liniştit şi grav, cu eşarfa. După care trase sabia din teacă şi învârtind-o pe deasupra capului:

— Sculaţi! strigă el. Trăiască regele!

Toată lumea se ridică în picioare.

Şi adâncurile pădurii răsunară de strigăte frenetice şi triumfătoare: *Trăiască regele! Trăiască marchizul nostru! Trăiască Lantenac!*

Marchizul se întoarse către Gavard.

— Câţi sunteţi?

— Şapte mii.

Coborând dâmbul, în timp ce ţăranii dădeau la o parte tufele de

drobiţă din calea marchizului de Lantenac, Gavard îl lămuri:

— Monseniore, a fost mult mai simplu decât s-ar părea. În două cuvinte am să vă spun tot. Nu aşteptam decât o scânteie. Ordonanţa republicii ne-a dat de veste că vă aflaţi printre noi şi atunci tot ţinutul s-a răsculat în numele regelui. Pe de altă parte, am fost înştiinţaţi în taină de primarul din Granville, care e omul nostru: e cel care l-a scăpat pe abatele Olivier. Azi-noapte s-au tras clopotele de alarmă.

— Pentru cine?

— Pentru domnia voastră.

— Aşa! făcu marchizul.

— Şi acum iată-ne aici, spuse Gavard.

— Şi zici că sunteţi şapte mii?

— Deocamdată. Mâine vom fi cincisprezece mii, adică toată oştirea care poate fi ridicată din ţinut. Atunci când domnul Henri de La Rochejacquelein a plecat să se alăture armatei catolice, s-au tras tot aşa clopotele şi într-o singură noapte din şase parohii, Isernay, Corqueux, Echaubroignes, Aubiers, Saint-Aubin şi Nueil s-au strâns zece mii de oameni. Nu aveau niciun fel de muniţii; au găsit însă la un zidar nişte pulbere de mină, vreo şaizeci de livre, şi domnul de La Rochejacquelein a plecat numai cu atât. Eram siguri că sunteţi ascuns undeva, în pădure şi vă căutam.

— Şi atunci i-aţi atacat pe albaştri la ferma Păişurilor?

— Vântul i-a împiedicat să audă clopotele. Nu bănuiau nimic; oamenii din cătun, care sunt nişte neisprăviţi, îi primiseră cu braţele deschise. Azi-dimineaţă am înconjurat ferma, albaştrii dormeau, şi în doi timpi şi trei mişcări le-am venit de hac. Am un cal. Îmi veţi face cinstea să-l primiţi, domnule general?

— Da.

Un ţăran aduse un cal bălan cu tot harnaşamentul militar. Marchizul încălecă, refuzând ajutorul lui Gavard.

— Ura! îl aclamară ţăranii, căci exclamaţiile englezeşti au început să fie tot mai des folosite pe coasta normando-bretonă, care întreţine în permanenţă legături cu insulele din Marea Mânecii.

— Unde aţi hotărât să fie cartierul dumneavoastră general, monseniore? întrebă Gavard, salutând ostăşeşte.

— Deocamdată în pădurea Fougères.

— E una din cele şapte păduri de pe domeniul dumneavoastră, domnule marchiz.

— Ne-ar trebui un preot.

— Avem unul.
— Pe cine?
— Pe vicarul de la Chapelle-Erbrée.
— Îl cunosc. A fost la Jersey.
— De trei ori, spuse un preot ieşind din mulţime.
Marchizul întoarse capul spre el:
— Bună dimineaţa, domnule vicar. Vei avea de lucru în curând.
— Cu atât mai bine, domnule marchiz.
— Vor fi destui oameni pe care va trebui să-i spovedeşti. Cei care vor vrea. Nu silim pe nimeni.
— Domnule marchiz, îl înştiinţă preotul, la Guéménée, Gaston îi obligă pe republicani să se spovedească.
— Gaston e peruchier, spuse marchizul; orice om are dreptul să moară cum vrea.
Gavard, care se dusese să dea unele dispoziţii, se înapoie:
— Aştept ordinele dumneavoastră, domnule general.
— În primul rând, încolonarea se va face în pădurea Fougères. Să se împrăştie toată lumea şi să meargă acolo.
— Am şi dat ordin.
— Parcă spuneai adineaori că sătenii din Păişuri i-au primit cu braţele deschise pe albaştri?
— Întocmai, domnule general.
— Aţi dat foc fermei?
— Da.
— Aţi ars şi cătunul?
— Nu.
— Daţi-i foc.
— Albaştrii au încercat să se apere, dar nu erau decât o sută cincizeci, iar noi şapte mii.
— Ce hram purtau albaştrii ăştia?
— Erau oamenii lui Santerre.
— Cel care a ordonat să bată tobele în timp ce-l decapitau pe monarh. Vasăzică era un batalion din Paris?
— Numai un detaşament.
— Şi cum se numeşte batalionul ăsta?
— Batalionul Boneta-Roşie, e scris pe drapel, domnule general.
— Nişte fiare turbate.
— Ce să facem cu răniţii?
— Să-i răpuneţi.
— Dar cu prizonierii?

— Împuşcaţi-i.
— Sunt optzeci de oameni.
— Pe toţi să-i împuşcaţi.
— Sunt şi două femei.
— Şi pe ele.
— Şi trei copii.
— Luaţi-i cu voi. Vom vedea mai încolo ce facem cu ei.
Şi marchizul dădu pinteni calului.

VII – Fără îndurare (cuvântul de ordine al Comunei). Fără cruţare (cuvântul de ordine al principilor).

În timp ce în apropiere de Tanis se petreceau cele arătate mai sus, cerşetorul se îndrepta spre Crollon. Mergea pe fundul unor râpe, sub frunzişurile larg boltite ce înăbuşeau orice zgomot, fără să vadă nimic şi observând totuşi cele mai neînsemnate lucruri, aşa cum spusese el însuşi, visător mai mult decât îngândurat, căci omul cufundat în gânduri urmăreşte un scop, în timp ce visătorul nu urmăreşte nimic, hoinărind, tândălind, oprindu-se ici şi colo, mestecând câte o frunză tânără de măcriş, bând apă de izvor, înălţând capul în răstimpuri la auzul unui vuiet îndepărtat, lăsându-se apoi din nou învăluit de vraja ameţitoare a naturii, sorindu-şi zdrenţele, auzind poate zgomotele pământenilor, dar ascultând numai cântecul păsărilor.

Era bătrân şi greoi; nu putea să meargă prea mult; după un sfert de leghe, aşa cum îi spusese marchizului de Lantenac, se simţea obosit; se mulţumi doar să dea o raită până la Croix-Avranchin şi în timp ce se îndrepta spre casă îl apucă seara pe drum.

Puţin mai încolo de Macey, poteca pe care îşi depăna paşii urca pe un dâmb golaş, fără niciun copac, din vârful căruia se vedea până hăt-departe şi puteai cuprinde cu ochiul priveliştea ce se deschidea larg spre apus peste tot întinsul, până la marginea mării.

O trâmbă de fum îi atrase atenţia.

Ce poate fi mai îmbietor decât un fum şi în acelaşi timp ce poate fi mai groaznic? Sunt fumuri paşnice după cum sunt fumuri ucigaşe. Aspectul unui fum, densitatea şi culoarea lui pot fi cea mai grăitoare mărturie a deosebirii ce există între starea de pace şi cea de război, între fraternitate şi ură, între ospitalitate şi crimă, între viaţă şi moarte. Un fum ce se înalţă printre copaci poate să înfăţişeze tot ce poate fi mai încântător pe lume, un cămin, ori tot

ce poate fi mai cumplit, un incendiu; şi câteodată toată fericirea ca şi toată nenorocirea unui om atârnă de acest lucru precar sortit să se risipească în vânt.

Fumul pe care-l privea Tellmarch era neliniştitor.

Negru, cu învăpăieri subite, ca şi cum grămada de jeratic din care se iscase mai pâlpâia când şi când înainte de a se stinge cu totul, se ridica în văzduh deasupra Păişurilor.

Tellmarch întinse pasul, îndreptându-se spre locul cu pricina. Era frânt de oboseală, totuşi voia să ştie ce se întâmplase.

Ajunse în vârful colinei la poalele căreia se aflau cătunul şi ferma.

Şi ferma şi cătunul însă pieriseră de pe faţa pământului.

În locul unde fusese aşezarea Păişurilor nu mai erau decât nişte şandramale cotropite de flăcări.

Să vezi o colibă arzând e o privelişte mai zguduitoare decât aceea a unui palat distrus de foc. O colibă în flăcări este tot ce poate fi mai jalnic. Urgia ce se abate asupra mizeriei, vulturul ce se înverşunează împotriva unei biete râme sunt două lucruri la fel de absurde, în faţa cărora simţi o strângere de inimă.

Dacă ar fi să dăm crezare legendei biblice, focul are darul de a preschimba în stană de piatră pe orice muritor care se încumetă să-l privească. Tellmarch rămase o bucată de vreme încremenit întocmai ca o statuie. Spectacolul pe care-l avea înaintea ochilor îl împietrise. Totul se mistuia pe tăcute. Nu izbucnea niciun ţipăt; niciun suspin omenesc nu se împletea cu fumul; văpaia îşi împlinea rostul mistuind până la capăt aşezarea fără să se audă niciun alt zgomot afară de trosnetul schelăriei şi pârâitul acoperişurilor de paie. Când şi când fumul se destrăma şi acoperişurile prăbuşite lăsau să se vadă golul larg căscat al încăperilor, jăraticul îşi scânteia comoara lui de rubine, zdrenţe stacojii şi mobile sărăcăcioase şi hodorogite de culoarea purpurei ieşeau la iveală în odăile dogorite de foc şi Tellmarch era ameţit de sinistra strălucire a dezastrului.

Câţiva copaci dintr-o plantaţie de castani se aprinseseră şi ardeau învâlvoraţi.

Cerşetorul trăgea cu urechea, încercând să desluşească un glas, o chemare, un ţipăt; nicio mişcare, afară de aceea a flăcărilor; niciun zvon, decât freamătul focului. Să fi fugit oare cu toţii?

Unde era mica obşte ce trăia şi muncea la Păişuri? Ce se întâmplase cu oamenii din sat?

Tellmarch coborî povârnişul.

Un mister lugubru se afla în faţa lui. Porni într-acolo agale, cu ochii aţintiţi drept înainte. Se apropia de ruine cu încetineala unei umbre; se simţea ca o fantomă în mijlocul unui cimitir.

Ajunse în locul unde fusese mai înainte poarta fermei şi privi în ograda care, nemaiavând ziduri, era una cu satul ce se înfiripase în jurul ei.

Ceea ce zărise mai înainte încă nu era nimic. Nu apucase să vadă decât partea cumplită a lucrurilor; abia acum i se dezvăluia oroarea.

În mijlocul ogrăzii se afla un maldăr negru, vag conturat într-o parte de pâlpâirea flăcărilor, în cealaltă de lumina lunii; maldărul era alcătuit dintr-o învălmăşeală de trupuri omeneşti, iar trupurile erau nişte cadavre.

În mijlocul mormanului se întindea o băltoacă ce aburea uşor, oglindind vâlvătăile incendiului; dar băltoaca n-avea nevoie să fie învăpăiată de foc pentru a fi roşie; era o băltoacă de sânge.

Tellmarch se apropie şi începu să cerceteze rând pe rând trupurile ce zăceau învălmăşite; toate erau îngheţate pe veci.

Şi luna şi focul le lumina.

Cadavrele păreau a fi ale unor soldaţi. Toţi în picioarele goale; fuseseră prădaţi de încălţăminte; fuseseră de asemenea prădaţi şi de arme; nu mai păstrau decât uniformele de culoare albastră; ici şi colo, în grămada de capete şi de mădulare amestecate se zăreau pălării ciuruite, cu cocarde tricolore. Erau aşadar republicani şi făceau parte din detaşamentul de ostaşi parizieni care, în ajun, încă se mai bucurau de viaţă şi care îşi aleseseră drept cantonament ferma Păişurilor. Fuseseră cu toţii executaţi, judecând după poziţiile simetrice ale trupurilor întinse pe jos, împuşcaţi pe loc şi fără greş. Toţi muriseră. Din tot mormanul acela de trupuri nu răzbătea niciun horcăit.

Tellmarch trecu în revistă cadavrele, unul câte unul; toate erau ciuruite de gloanţe.

Grăbiţi probabil să plece într-altă parte, cei care îi executaseră nu mai avuseseră timp să le îngroape.

În momentul în care se pregătea să se întoarcă, îi căzură ochii asupra unui zid scund ce se afla în ogradă şi văzu patru picioare ce ieşeau la iveală de după colţul acelui zid.

Câteşipatru erau încălţate şi mai mici decât celelalte. Apropiindu-se, Tellmarch observă că erau picioarele unor femei.

Într-adevăr, două femei zăceau pe jos una lângă alta îndărătul zidului, împărtăşind soarta celor executaţi.

Tellmarch se aplecă asupra lor. Una din ele purta un fel de uniformă; lângă ea se afla un bidon spart şi golit: era o vivandieră. Avea ţeasta străpunsă de patru gloanţe. Era moartă.

Tellmarch se uită cu atenţie la cealaltă. Era o ţărancă. Albă ca varul la faţă şi cu gura deschisă. Ochii acoperiţi de pleoape. Nu avea nicio rană la cap. Veşmintele care, pe cât se părea, trecuseră prin multe încercări, căci erau numai zdrenţe, i se desfăcuseră în cădere, dezgolindu-i pe jumătate pieptul. Cerşetorul dădu la o parte zdrenţele şi descoperi urma rotundă şi însângerată a unui glonţ ce-i găurise umărul, sfărâmându-i clavicula. Privi sânul livid.

— E mamă şi-şi alăptează pruncul, murmură el.

O atinse cu mâna. Nu se răcise.

Nu părea să aibă nicio altă rană, afară de cea de la umăr şi de clavicula ruptă.

Îşi lipi palma în dreptul inimii ei şi o simţi zvâcnind încet. Aşadar nu murise.

Tellmarch se ridică din şale şi strigă cu o voce detunătoare:

— Nu e nimeni aici?

— Tu eşti, hârbarule? răspunse un glas atât de încet încât abia se putea auzi.

Şi în aceeaşi clipă un cap ieşi dintr-o surpătură.

Pe urmă mai apăru încă un chip dintr-o cocioabă.

Erau doi ţărani care izbutiseră să se ascundă; singurii rămaşi în viaţă.

Vocea cunoscută a hârbarului îi liniştise, făcându-i să iasă din cotloanele în care şedeau chirciţi.

Ţăranii se apropiară de Tellmarch, tremurând vargă.

De strigat, Tellmarch putuse să strige, în schimb acum ne era în stare să scoată un cuvânt, aşa cum se întâmplă de obicei când eşti sub stăpânirea unei emoţii copleşitoare. Se mulţumi aşadar să le arate cu degetul femeia întinsă la picioarele sale.

— O mai fi trăind oare? întrebă unul dintre ţărani.

Tellmarch dădu din cap că da.

— Dar cealaltă? trăieşte şi ea? întrebă al doilea ţăran.

Tellmarch făcu semn că nu.

Cel care ieşise primul din ascunzătoare continuă:

— Toţi ceilalţi au murit, nu-i aşa? Am văzut cu ochii mei. Eram în pivniţă. Când vine câte o urgie ca asta nu poţi decât să-i

mulţumeşti Celui-de-Sus că n-ai pe nimeni pe lume. Îmi ardea casa. Doamne Isuse Hristoase! Cum i-au mai secerat pe toţi. Femeia asta avea trei copii. Trei prichindei, uite numai atâtica! Copiii strigau: Mamă! Mama ţipa: Copiii mei! Pe ea au împuşcat-o, iar plozii i-au luat de aici. Am văzut cu ochii mei, Doamne, Doamne, Doamne! După ce i-au măcelărit pe toţi au plecat. Erau mulţumiţi de ispravă. Pe ăia mici i-au luat cu ei, iar pe muma lor au împuşcat-o. Dar n-a murit, nu-i aşa că n-a murit? Crezi c-ai putea s-o scapi, hârbarule, ce zici? Dacă vrei te ajutăm s-o duci în tainiţă, la tine.

Tellmarch dădu din cap că da.

Ferma se afla chiar în buza pădurii. Înjghebară la repezeală o targă din crengi înfrunzite şi ferigi. Aşezară apoi pe targă femeia care zăcea mai departe nemişcată şi o porniră prin bunget; sătenii purtau targa, ţinând-o fiecare de câte un capăt, în timp ce Tellmarch sprijinea braţul rănitei, cercetându-i pulsul.

Pe drum ţăranii vorbeau între ei peste trupul însângerat al femeii căreia luna îi lumina chipul palid, căinându-se, când unul, când altul, înspăimântaţi.

— Să omoare atâta omenire!

— Să pârjolească tot!

— O, Doamne Dumnezeule, oare tot aşa ne-o fi dat s-o ducem de aci încolo?

— Aşa a vrut moşneagul acela înalt.

— Păi da, că doar el poruncea.

— Nu l-am mai văzut când au început să împuşte. Era şi el de faţă?

— Nu. Plecase. Dar ce-are a face, vorba-i c-au tras la ordinul lui.

— Numai el e de vină pentru tot ce s-a întâmplat.

— Aşa a spus: Ucideţi! Pârjoliţi! Fără cruţare!

— Parcă ziceai că-i marchiz?

— Păi cum, e chiar marchizul nostru.

— Cum îl cheamă?

— Domnul de Lantenac.

Tellmarch ridică ochii la cer şi murmură printre dinţi:

— Să fi ştiut!

PARTEA A DOUA – LA PARIS

CARTEA ÎNTÂI – CIMOURDAIN

I – Cum arătau străzile Parisului pe vremea aceea

Oamenii se deprinseseră să trăiască în văzul tuturor, întindeau mesele şi mâncau în stradă, în faţa casei, femeile destrămau cârpe şi făceau scamă pentru răniţi, stând pe treptele bisericilor şi cântând *Marsilieza*, parcul Monceaux şi grădina Luxembourg fuseseră transformate în câmpuri de manevre, la toate răspântiile vedeai armurieri lucrând de zor, puştile erau făurite sub ochii trecătorilor care aplaudau; pe toate buzele întâlneai aceleaşi cuvinte: *Răbdare. E revoluţie*. Toţi zâmbeau vitejeşte. Lumea se ducea la spectacole, aşa cum se ducea şi la Atena în timpul războiului peloponeziac; afişe lipite mai la fiece colţ de stradă anunţau: *Asediul oraşului Thionville. — Mama salvată din flăcări. — Clubul Tembelilor. — Cea mai vârstnică dintre papesele Ioana. — Filosofii în armată. — Arta iubirii la ţară*.

Germanii ajunseseră la porţile oraşului; umbla zvonul că regele Prusiei ar fi dat ordin să i se reţină nişte loji la operă. Totul era menit să înspăimânte şi nimeni nu era speriat. Sinistra lege împotriva suspecţilor, criminala operă a lui Merlin de Douai, făcea să plutească ameninţarea ghilotinei deasupra capetelor tuturor. Ştiind că fusese denunţat, un procuror anume Séran aştepta la fereastra casei sale, în halat şi papuci, cântând din flaut, să fie arestat. Nimeni nu părea să aibă timp de pierdut şi toată lumea era grăbită. Cocarda nu lipsea de la nicio pălărie. *„Boneta roşie ne prinde de minune”*, spuneau femeile.

S-ar fi zis că toţi locuitorii Parisului erau în frigurile mutării. Prăvăliile negustorilor de vechituri erau ticsite cu coroane, mitre, sceptre din lemn aurit şi flori de crin, vestigii ale caselor regale; ruinele monarhiei defilau pe străzi. În dughenele telalilor se vindeau sfite şi stihare de ocazie. În târg la Porcherons şi la cârciuma lui Ramponneau, oameni înţoliţi cu feloane şi cu omofoare, călări pe măgari cu patrafire pe spinare în chip de valtrapuri, pofteau să bea vinul casei în anafornițele catedralelor. În strada Saint-Jacques,

nişte pavagii opreau tărăboanţa unui negustor ambulant care vindea încălţăminte şi, punând mână de la mână, cumpărau cincisprezece perechi de pantofi ca să-i trimită Convenţiunii pentru soldaţi. Busturile lui Franklin, al lui Rousseau, al lui Brutus, la care trebuie să adăugăm şi pe cel al lui Marat, împânzeau tot oraşul; pe strada Cloche-Perce, dedesubtul unui bust al lui Marat, se afla expus într-o ramă neagră de lemn şi acoperit cu sticlă, un rechizitoriu împotriva lui Malouet, argumentat cu dovezi, pe marginea căruia se puteau citi următoarele: „Toate aceste amănunte mi-au fost comunicate de concubina lui Sylvain Bailly, bună patriotă care întotdeauna e serviabilă cu mine. Semnat: *Marat*.

În piaţa Palais-Royal, inscripţia de pe fântână: *Quantos effundit in usus*[7] fusese acoperită cu două pânze pictate cu bidineaua, dintre care una îl înfăţişa pe Cahier de Gerville dând în vileag semnalul de mobilizare al „peticarilor” din Arles; cealaltă pe Ludovic al XVI-lea, întors din drum de la Varennes, în caleaşca sa regală, iar dedesubtul caleştii, o scândură legată cu frânghii la capetele căreia stăteau de pază doi grenadieri cu baioneta la armă.

Doar câteva dintre marile magazine mai erau deschise; mici prăvălii ambulante cu mărunţişuri sau jucării circulau pe străzi trase de femei şi luminate de lumânări din care picura seul pe mărfuri; foste călugăriţe purtând peruci blonde făceau negoţ la tarabe sub cerul liber; cutare lucrătoare ce cârpea toată ziua ciorapi într-o dugheană era contesă; cutare croitoreasă, marchiză; doamna de Boufflers locuia într-un pod de la fereastra căruia putea să privească propriul său palat. Vânzători de gazete alergau pe străzi oferind trecătorilor „ultimele ştiri”. Celor ce umblau înfăşuraţi la gât cu nişte cravate ce le acopereau bărbia li se spunea *scrofuloşi*. Cântăreţii ambulanţi mişunau. Mulţimea îl huiduia pe Pitou, autorul de şansonete regaliste om plin de curaj de altminteri, deoarece fusese închis de douăzeci şi două de ori şi chemat să dea socoteală tribunalului revoluţionar pentru faptul de a se fi bătut cu palma la spate ceva mai jos de şale, pronunţând cuvântul *civism*. Văzându-se în primejdie să-şi piardă capul Pitou a protestat. *Dar ce vină are bietul cap, dosul e vinovat!* stârnind hazul judecătorilor, drept care a reuşit să scape cu faţa curată. Pitou obişnuia să ia peste picior numele greceşti şi latineşti care erau la modă atunci; într-unul din cântecele sale favorite era vorba de un cârpaci pe

[7] Se risipeşte pentru atâtea, trebuinţe! (Lat.).

care-l numise *Cujus* şi pe a cărui nevastă o botezase *Cujusdam*.

Oamenii se prindeau în horă şi dansau carmaniola; în loc de *cavalerul şi dama*, se spunea „cetăţeanul şi cetăţeana”. Se dansa în mânăstirile părăginite peste lespezile mormintelor, la lumina lampioanelor aşezate pe altar şi a unui candelabru atârnat sub cupolă şi înjghebat din două beţe aşezate în cruce, la capetele cărora ardeau patru lumânări de seu. Se purtau veste vopsite în albastru-tiran. Acele de cravată aveau în chip de gămălie o „bonetă a libertăţii” făcută din pietre albe albastre şi roşii. Strada Richelieu se chema strada Legii iar foburgul Saint-Antoine, foburgul Gloriei; în piaţa Bastiliei se înălţa o statuie a Naturii. Pe stradă făceau vâlvă anumiţi trecători pe care toată lumea ajunsese să-i cunoască: Chatelet, Didier, Nicolas şi Garnier-Delaunav care stăteau de pază la uşa tâmplarului Duplay; Voulland bunăoară nu scăpa nicio execuţie, ţinându-se după căruţele care-i duceau la ghilotină pe condamnaţi, ceea ce pentru el însemna „să meargă la liturghia roşie”; iar Montflabert, revoluţionar înfocat şi marchiz, ţinea cu tot dinadinsul să fie numit *Zece-August*. Mulţimea privea defilarea elevilor Şcolii militare, cărora decretele Convenţiunii le acordau titlul de „aspiranţi ai scolii lui Marte” iar poporul le spunea „pajii lui Robespierre”. Se citeau proclamaţiile lui Fréron, prin care erau denunţaţi cetăţenii suspecţi de „mercantilism”. „Muscadinii” făceau o întreagă hărmălaie la porţile primăriilor, bătându-şi joc de căsătoriile civile şi întâmpinau cu alai pe mire şi pe mireasă, strigându-le „însurăţeii *municipaliter*”.

Statuile de sfinţi şi de regi din palatul Invalizilor erau împodobite cu boneta frigiană. Se jucau cărţi pe bornele de la răspântii; cărţile de joc se aflau şi ele în plină revoluţie; craii fuseseră înlocuiţi prin genii, damele şi valeţii prin întruchipări alegorice ale libertăţii şi egalităţii, în timp ce aşii trebuiau să figureze legile. Parcurile publice erau arate; plugul trăgea brazde în grădina Tuileries.

Toate astea se îngemănau, mai ales în sânul partidelor învinse, cu nu ştiu ce trufaşă scârbă de viaţă. Cineva îi scria lui Fouquier-Tinville: „Fiţi bun, vă rog, şi scurtaţi-mi viaţa. Locuiesc la cutare adresă.” Champcenetz era arestat pentru că strigase în auzul tuturor la Palais-Royal: „Când au de gând oare să facă revoluţie în Turcia? Aş vrea să văd republica la Poartă.” Ziarele erau răspândite în tot oraşul. În timp ce patronul citea cu glas tare *Monitorul*, ucenicii peruchieri încreţeau cu fierul în văzul lumii peruci de femei; alţii comentau gesticulând de zor în mijlocul câte unui grup, jurnalul

Să ne înţelegem scos de Dubois-Crancé sau *Trompeta lui moş Bellerose*. Câteodată bărbierii erau în acelaşi timp şi mezelari, şi alături de şunci şi de cârnaţi vedeai atârnând în galantar câte o păpuşă cu perucă aurie. Se vindeau pe stradă vinuri „din pivniţele emigranţilor”; un negustor de vinaţuri anunţa printr-un afiş că avea de vânzare *cincizeci şi două de sorturi diferite*; alţii făceau samsarlâc cu pendule în formă de liră şi sofale *duchesse*; pe firma unui peruchier stătea scris: „Bărbieresc clerul, pieptăn nobilimea şi ferchezuiesc starea a treia.” Cine voia să-şi cunoască norocul se ducea în strada Anjou, fostă Dauphine, la numărul 173, să-i dea în cărţi Martin.

Era lipsă de pâine, nu se găseau cărbuni, nu se găsea săpun; vedeai perindându-se pe străzi cirezi întregi de vaci de lapte aduse din provincie. La Vallée mielul se vindea cu cincisprezece franci livra. Un afiş al Comunei stabilea tainul de carne la o livră de cap de om din zece în zece zile. Se făcea coadă la prăvălii; a rămas de pomină bunăoară o asemenea coadă care începea din dreptul unei băcănii de pe strada Petit-Carreau şi se prelungea până la mijlocul străzii Montorgueil. În loc de „a face coadă” se spunea „a ţine sfoara”, din cauza unei frânghii lungi de care cei ce aşteptau la rând trebuiau să se prindă cu mâna pe măsură ce se înşirau unul după altul. Femeile suportau cu mult curaj şi îngăduinţă sărăcia. Stăteau nopţi întregi în faţa brutăriilor până le venea în sfârşit rândul. Revoluţia folosea cu succes expedientele căutând să iasă dintr-o situaţie cât se poate de critică cu ajutorul a două mijloace riscante: moneda-hârtie şi preţurile maximale; moneda-hârtie era pârghia, iar preţurile maximale punctul de reazem. Aceste mijloace empirice au scos Franţa din impas.

Inamicul, atât cel de la Koblenz, cât şi cel de la Londra, făcea speculaţii cu asignatele. Fete se învârteau prin mulţime, oferind trecătorilor apă de levănţică, jartiere şi zulufi postişi pentru soldaţi şi făcând în acelaşi timp tranzacţii cu asignate; erau apoi jucătorii de bursă de pe peronul clădirii din strada Vivienne, cu pantofii murdari de noroi, părul unsuros şi căciuli cu coadă de vulpe, şi samsarii de pe strada Valois, cu cizmele lustruite, cu o scobitoare între dinţi şi pălărie pluşată în cap, pe care fetele îi tutuiau. Poporul îi hăituia la fel ca pe hoţi cărora regaliştii le spuneau „cetăţeni activi”. De altfel se întâmplau prea puţine hoţii pe atunci. Sărăcie crâncenă, stoică onestitate. Calicii şi golanii treceau serioşi, cu ochii în pământ, pe lângă vitrinele giuvaiergiilor de la Palais-Égalite. În

timpul unei percheziţii făcute de secţia Antoine la domiciliul lui Beaumarchais, o femeie şi-a îngăduit să culeagă o floare din grădină; mulţimea a luat-o la palme. Lemnele de foc costau patru sute de franci de argint jumătatea de stânjen; vedeai uneori câte un cetăţean tăind cu ferăstrăul, în stradă, stinghiile de la pat; iarna fântânile îngheţau; apa se vindea cu douăzeci de bani găleata, de aceea căratul apei era o îndeletnicire foarte căutată. Ludovicul de aur valora trei mii nouă sute cincizeci de franci. O cursă cu trăsura costa şase sute de franci. Dacă cineva avea de umblat o zi întreagă prin oraş, la plată, puteai auzi următorul dialog: „— Birjar, cât am de dat?” „— Şase mii de livre.” O zarzavagioaică ajungea să vândă marfă de douăzeci de mii de franci zilnic. *„Faceţi-vă milă şi pomană*, – se tânguia un cerşetor – *am nevoie de două sute treizeci de livre ca să-mi scot pantofii de la cizmar”*.

La capetele podurilor se puteau vedea nişte coloşi sculptaţi şi vopsiţi de David, despre care Mercier vorbeşte cu dispreţ, numindu-i: *Uriaşe paiaţe de lemn*. Aceste figuri colosale reprezentau federalismul şi coaliţia doborâte la pământ. Niciun semn de slăbiciune din partea poporului. Doar sumbra bucurie de a fi sfârşit odată pentru totdeauna cu monarhiile. Voluntarii se îmbulzeau, care mai de care, dornici să ia în piept gloanţele. De pe fiecare stradă se recruta câte un batalion. Drapelele districtelor se foiau de colo până colo, fiecare cu deviza lui. Pe steagul districtului Capucins se putea citi: *Nimeni nu ne rupe gura*. Pe un altul: *Nicio altă nobleţe decât cea a sufletelor*. Pe toate zidurile puzderie de afişe de tot felul, şi mai mari, şi mai mici, albe, galbene, verzi, roşii, tipărite ori scrise de mână, care trâmbiţau cu toatele: *Trăiască Republica!* Copilaşii de o şchioapă gângureau *Ça ira*.

Erau mlădiţele din care avea să crească uriaşul viitor.

Mai apoi însă Parisul tragic a devenit un Paris cinic; străzile oraşului au avut două aspecte succesive, cu totul diferite, în timpul revoluţiei, înainte şi după 9 termidor; Parisul lui Saint-Just a fost înlocuit de Parisul lui Tallien; încă una din neîntreruptele antiteze ale puterii divine, în locul muntelui Sinai trebuia să răsară îndată faimosul cartier La Courtille[8].

Un acces de nebunie colectivă e un fenomen obişnuit. Mai apăruse de altfel cu optzeci de ani mai înainte. Lumea ieşise de sub stăpânirea lui Ludovic al XIV-lea, aşa cum ieşea acum de sub

[8] Cartier din vechiul Paris, unde în timpul Regenţei se aflau numeroase localuri de petrecere. Între 1815 şi 1848, aici avea loc Carnavalul.

stăpânirea lui Robespierre, simţind nevoia imperioasă de a respira; aşa se explică Regenţa cu care a început ca şi Directoratul cu care s-a încheiat secolul. Două saturnale după două perioade de teroare. Franţa o ia razna, zbughind-o din schivnicia puritană aşa cum o zbughise din schivnicia monarhică mai înainte, cu bucuria unei naţiuni eliberate.

După 9 termidor, Parisul se preschimbă într-un oraş vesel, de o veselie zănatică. Bucuria se revărsă, deşănţată. Frenezia morţii fu înlocuită de o poftă frenetică de viaţă şi măreţia se mistui în umbră. Parisul avu la rândul său un Trimalcion care se numea Grimod de la Reyniere[9], după cum avu de asemenea un *Almanah al Gurmanzilor*. La Palais-Royal se cina în sălile de la mezanin în sunetul fanfarelor de femei ce băteau toba şi suflau din trompetă; capelmaistrul „rigodonist”, cu arcuşul în mână, era suveranul petrecerilor; la Méot se supa într-o atmosferă „orientală”, printre casolete cu mirodenii. Pictorul Boze îşi picta fiicele în chip de „ghilotinate”, încântătoare şi nevinovate căpşoare de fetişcane de şaisprezece ani purtând cămăşi roşii, decoltate. În locul zbânţuielior zănatice din bisericile părăginite, apăruseră diferite localuri de dans: al lui Ruggieri, al lui Luquet, al lui Wenzel, al lui Mauduit, al femeii Montansier; în locul cetăţenelor solemne ce destrămau cârpe făcând scamă pentru răniţi, apăruseră sultanele, sălbaticele, nimfele; în locul picioarelor desculţe, însângerate, noroioase sau colbuite ale soldaţilor, picioruşele goale împodobite cu diamante ale femeilor; odată cu neruşinarea, necinstea scosese şi ea coarnele; pe treapta cea mai de sus se aflau furnizorii, pe cea de jos „găinarii” de duzină; un adevărat furnicar de borfaşi împânzi oraşul şi fiecare trebuia să-şi păzească „lovelele” adică portofelul; una din distracţiile obişnuite ale mulţimii era să se ducă în piaţa Palatului de Justiţie şi să caşte gura la pungăşoaicele aşezate pe scăunaşe în văzul tuturor; paznicii erau nevoiţi să le lege fustele; ştrengari aşteptau să iasă spectatorii de la teatru şi-i pofteau în cabriolete, spunându-le: *Cetăţene şi Cetăţeană, e loc pentru două persoane*; vânzătorii de ziare nu mai strigau *Bătrânul Cordelier* şi *Prietenul Poporului*, ci *Scrisoarea lui Polichinelle* şi *Jalba Puşlamalelor*; marchizul de Sade prezida secţia Lăncierilor din piaţa Vendôme. Reacţia era aprigă şi jovială; *Dragonii Libertăţii* din 92

---

[9] Grimod de la Reynière, Alexandre-Balthasar-Laurent (1758–1838), gastronom francez, autorul unui faimos *Almanah al gurmanzilor* sau *Calendar nutritiv*, care s-a bucurat de un deosebit succes în epocă.

luau din nou fiinţă, numindu-se de astă dată *Cavalerii Pumnalului*. În acelaşi timp, pe scenele saltimbancilor apărea personajul Jocrisse[10]. Eră moda femeilor „miraculoase” şi, mai presus de miraculoase a celor „inimaginabile”; oamenii se jurau parol *să mă-ngropi* şi garantau *pe parola lor nemăsluită*; de la Mirabeau gusturile coborâseră la măscăriciul Bobêche. Uriaşă pendulă a civilizaţiei, Parisul se afla într-o continuă oscilaţie, trecând de la o extremă la alta, de la Termopile la Gomora. După 93 Revoluţia suferi o ciudată eclipsă, veacul păru a fi uitat să sfârşească ceea ce începuse, nu ştiu ce petrecere dezmăţată năvălise în scenă ocupând primul plan şi împingând pe planul al doilea cutremurătorul apocalips, umbrind colosala fantasmagorie şi izbucniră hohote de râs după spaima încercată; tragedia pieri cotropită de parodie şi fumul torţelor de carnaval acoperi cu o ceaţă Meduza ce abia se mai desluşea în zare.

În 93 însă, anul în care ne aflăm deocamdată, străzile Parisului mai păstrau încă măreaţa şi cumplita înfăţişare a vremurilor de început. Aveau oratorii lor, pe Varlet, bunăoară, care colinda oraşul trăgând după el un fel de tribună pe roate din înaltul căreia ţinea discursuri trecătorilor, aveau eroii lor, dintre care unul se numea „căpitanul bastoanelor ferecate”, aveau favoriţii lor, cum ar fi Guffroy, autorul pamfletului *Rougiff*. Câteva din aceste popularităţi erau dăunătoare; altele sănătoase. Una singură dintre toate era în acelaşi timp cinstită şi nefastă: aceea a lui Cimourdain.

II – Cimourdain

Cimourdain era o conştiinţă curată, dar mohorâtă. În adâncul lui se afla absolutul. Fusese preot, ceea ce este grav. Ca şi cerul, omul poate fi senin şi întunecat totodată; e de ajuns doar să existe o împrejurare care să coboare în el umbra nopţii. Preoţia umbrise sufletul lui Cimourdain. Cine a fost preot cândva, rămâne preot toată viaţa.

Ceea ce ne întunecă sufletul, poate îngădui totuşi stelelor să strălucească. Cimourdain era plin de virtuţi şi de adevăruri ce scânteiau însă în beznă.

Povestea lui poate fi istorisită în câteva cuvinte. Fusese preot de ţară şi preceptor într-o casă mare; pe urmă însă căpătase o

[10] Personaj din vechile farse franceze, tipul nătărăului credul pe care toată lumea îl păcăleşte.

moştenire modestă şi se eliberase de orice obligaţii.

Mai presus de orice Cimourdain era un om perseverent. Se slujea de cugetare aşa cum te-ai sluji de nişte cleşti; nu-şi îngăduia să părăsească o idee până nu reuşea s-o descurce până la capăt; gândea cu un fel de înverşunare. Cunoştea toate limbile europene şi mai mult sau mai puţin şi pe celelalte; studia tot timpul, ceea ce-l ajuta să îndure mai uşor castitatea, deşi nimic nu poate fi mai primejdios pentru un om decât refularea.

Ca preot, fie din orgoliu, fie din întâmplare, fie din nobleţe sufletească, ţinuse să-şi respecte legămintele; în schimb nu reuşise să-şi păstreze credinţa. Ştiinţa i-o zdruncinase; dogma religioasă se spulberase în cugetul lui. Şi atunci, analizându-se, se simţise cumva mutilat şi, neputând lepăda harul preoţiei, se străduise să redobândească harul omenesc, dar într-un fel auster; în locul familiei de care fusese lipsit, adoptase patria; în schimbul căsniciei pe care nu-i fusese îngăduit s-o întemeieze, se căsătorise cu umanitatea. Această copleşitoare plenitudine era de fapt o imensă pustietate.

Hărăzindu-l preoţiei, părinţii săi care erau ţărani ţinuseră să-l dezrădăcineze din mijlocul poporului; Cimourdain se întorsese însă în sânul lui.

Şi se întorsese însufleţit de o înfocată râvnă. Privea suferinţele celor ce pătimeau cu o înfricoşătoare duioşie. Din preot devenise filosof, iar din filosof atlet. Ludovic al XV-lea mai trăia încă pe vremea când Cimourdain simţise încolţind în el vagi înclinaţii republicane. Spre ce fel de republică se îndreptau oare aceste înclinaţii? Spre republica lui Platon probabil şi poate şi spre cea a lui Dracon.

Fiindu-i interzis a iubi, începuse să urască. Ura minciunile, monarhia, ura teocraţia şi veşmintele-i preoţeşti; ura prezentul şi râvnea în schimb din răsputeri viitorul; îl presimţea, îl întrezărea de departe, îşi dădea seama că va fi pe cât de măreţ pe atât de cutremurător; după părerea lui, cel ce avea să pună capăt jalnicei mizerii în care se zbătea omenirea, trebuia să fie un răzbunător, dar în acelaşi timp şi un dezrobitor. Sufletul lui slăvea dinainte catastrofa ce avea să vină.

În 1789 catastrofa venise în fine, găsindu-l pregătit. Cimourdain se avântase în mijlocul acestui vast proces de renaştere a umanităţii cu logică, adică, pentru un caracter ca al lui, implacabil; logica nu se lasă înduioşată. Trăise marile evenimente ale anilor

revoluţionari şi simţise fiorul tuturor acestor învolburări: 89, căderea Bastiliei, sfârşitul suferinţelor pe care le înduraseră popoarele; 90, 4 august, sfârşitul feudalităţii; 91, Varennes, sfârşitul regalităţii; 92, instaurarea Republicii. Văzuse Revoluţia înălţându-se; nu era el omul care să se piardă cu firea în faţa acestei uriaşe; dimpotrivă, privind cum totul creşte în jur, simţise cum prinde puteri şi cu toate că era în pragul bătrâneţii – avea cincizeci de ani şi un preot îmbătrâneşte mai repede ca alţi oameni – începuse şi el să crească. Văzând cum cresc an cu an evenimentele, crescuse odată cu ele. La început se temuse ca nu cumva Revoluţia să dea greş şi o urmărise îndeaproape: avea de partea ei raţiunea şi dreptul, iar Cimourdain ţinea neapărat să dobândească şi izbânda; şi cu cât devenea mai înfricoşătoare, cu atât se simţea mai liniştit. O voia ca pe o Minervă încununată de stelele viitorului, care să fie în acelaşi timp şi Pallas purtând drept scut chipul Meduzei înconjurat de şerpi. Voia ca ochiul cu însuşiri divine să poată fulgera la nevoie demonii cu scăpărarea-i năprasnică, terorizându-i pe cei ce terorizaseră până atunci.

Ajunsese astfel în anul 93.

93 înseamnă războiul Europei împotriva Franţei şi al Franţei împotriva Parisului. Ce reprezintă în fond Revoluţia? Victoria Franţei asupra Europei şi a Parisului asupra Franţei. De unde şi importanţa nemăsurată a acestei clipe de cumplită răscruce, 93, ce depăşeşte prin măreţia ei toate evenimentele petrecute în secolul respectiv.

Nu cred să fi existat vreodată spectacol mai tragic decât acela al Europei atacând Parisul. O dramă ce se ridică la proporţiile unei epopei.

93 este un an de mari frământări. Furtuna se dezlănţuise cu toată violenţa şi în toată grandoarea ei. Cimourdain se simţea în largul său. Ambianţa aceasta zbuciumată, sălbatică şi fastuoasă era exact pe măsura lui. Ca şi vulturul de mare, omul acesta se dovedea înzestrat cu o adâncă linişte interioară şi în acelaşi timp cu plăcerea de a înfrunta primejdiile din afară. Sunt firi întraripate, singuratice şi liniştite, făcute parcă anume să ia în piept vânturile cele mai aprige. Există suflete care nu trăiesc cu adevărat decât în mijlocul vijeliilor.

Cimourdain era în acelaşi timp şi un om milostiv, mila lui fiind destinată însă numai celor nefericiţi. În stare de orice sacrificiu, se devota mai ales suferinţelor respingătoare. Nimic nu-i făcea scârbă. Aşa înţelegea el să-şi manifeste bunătatea. Abnegaţia sa era pe cât

de hidoasă, pe atât de divină. Se apleca asupra rănilor vii pentru a le săruta. Faptele bune a căror privelişte însă trezeşte repulsia sunt cele mai greu de îndeplinit; de ele se simţea îndeosebi atras. Într-o zi, la Hôtel-Dieu, un om se zbătea în ghearele morţii, sufocat de o tumoare la gât, un abces dezgustător, poate chiar contagios, ce răspândea un miros fetid şi care trebuia stors imediat. Cimourdain tocmai se afla de faţă; lipindu-şi buzele de locul infectat, începu să sugă puroiul pe care-l scuipa pe măsură ce-i umplea gura, stoarse abcesul El salvă astfel viaţa bolnavului. Cum pe atunci mai purta încă sutană preoţească, cineva îi spuse: „— Dacă i-ai fi făcut aşa ceva regelui, ai fi ajuns episcop.” „— Regelui nu i-aş face-o, îi răspunse Cimourdain.” Fapta ca şi răspunsul lui îi creară o adevărată popularitate în cartierele triste ale Parisului.

Era atât de iubit în lumea celor ce suferă, plâng şi ameninţă, încât nimeni n-ar fi ieşit din cuvântul său. Pe vremea când răbufnise mânia împotriva acaparatorilor, mânie din pricina căreia se făceau atâtea greşeli, cu o singură vorbă, Cimourdain reuşi să împiedice jefuirea unei corăbii încărcate cu săpun din portul Saint-Nicolas şi risipi gloatele furioase ce opreau căruţele la bariera Saint-Lazare.

Tot el fu însă cel care, la două zile după 10 august, asmuţi poporul îndemnându-l să răstoarne statuile monarhilor. Prăbuşindu-se, acestea nimiciră la rândul lor câteva vieţi; în piaţa Vendôme o femeie, Reine Violet, pieri strivită de statuia lui Ludovic al XIV-lea în timp ce trăgea de capetele frânghiei pe care o atârnase de grumazul regelui. Monumentul lui Ludovic al XIV-lea stătuse în picioare timp de o sută de ani; fusese ridicat la 12 august 1692 şi doborât în ziua de 12 august 1792. În piaţa Concordiei, un oarecare Guinguerlot fu ucis la picioarele statuii lui Ludovic al XV-lea, fiindcă le strigase: *nemernicilor!* celor ce veniseră s-o distrugă. Statuia fu sfărâmată în bucăţi din care mai apoi se bătură monede. Un singur braţ rămase intact: braţul drept pe care Ludovic al XV-lea îl întindea cu un gest de împărat roman. Potrivit dorinţei lui Cimourdain poporul dărui acest braţ şi trimise chiar o delegaţie să i-l ducă lui Latude, omul care zăcuse treizeci şi şapte de ani îngropat în temniţele Bastiliei. De unde putea să-şi închipuie Latude pe vremea când putrezea de viu în închisoare, cu singirul de gât şi încins peste pântece cu lanţuri, din ordinul regelui al cărui monument domina Parisul, că fortăreaţa va cădea, că monumentul se va prăbuşi la rândul său, că va ieşi din mormânt pentru ca în locul lui să intre

monarhia, că el, deţinutul, va fi stăpânul mâinii de bronz ce semnase mandatul lui de arestare şi că din toată măreţia unui monarh de lut nu va mai rămâne decât acest braţ de aramă!

Cimourdain era unul din oamenii aceia ce poartă în ei o chemare şi care stau cu urechea plecată la glasul ei. Asemenea oameni par de obicei distraţi; nicidecum: sunt foarte atenţi.

Cimourdain ştia tot şi în acelaşi timp ignora tot. Ştiinţa nu avea niciun secret pentru el, dar nu cunoştea câtuşi de puţin viaţa. De unde şi atitudinea lui atât de rigidă. Era legat la ochi ca Temis în poemul lui Homer. Avea certitudinea oarbă a săgeţii care nu vede nimic altceva în afară de ţinta spre care se îndreaptă. Nimic nu poate fi mai primejdios decât linia dreaptă în desfăşurarea unei revoluţii. Cimourdain mergea drept înainte ca o fatalitate.

Cimourdain îşi închipuia că într-o geneză socială, scopul ultim este acela de a păşi pe un teren solid; greşeală pe care o săvârşesc adesea cei ce vor să înlocuiască raţiunea prin logică. Depăşea astfel Convenţiunea; depăşea şi Comuna; făcea parte din Episcopie.

Gruparea numită Episcopie, deoarece şedinţele ei aveau loc într-una din sălile vechiului palat episcopal, părea mai curând un conglomerat omenesc decât o grupare. Ca şi la şedinţele Comunei, asistenţa era alcătuită din spectatori tăcuţi şi expresivi care aveau, după cum spune Garat[11], „Câte buzunare, atâtea pistoale”. Episcopatul era o amestecătură ciudată; un talmeş-balmeş cosmopolit şi în acelaşi timp parizian, noţiuni care nu se exclud în cazul de faţă, Parisul fiind pieptul în care bate inima tuturor popoarelor. Aici flacăra plebeiană ardea cu cea mai mare intensitate. În comparaţie cu Episcopia, Convenţiunea părea rece iar Comuna călduţă. Episcopia era una din acele formaţii revoluţionare asemănătoare cu formaţiile vulcanice; în compoziţia ei intrau de toate, şi ignoranţă, şi prostie, şi onestitate, şi eroism, şi izbucniri mânioase, şi poliţie. Brunswick[12] îşi avea acolo agenţii lui. Existau deopotrivă oameni vrednici de Sparta şi indivizi vrednici să înfunde puşcăria. Majoritatea erau fanatici şi cinstiţi. Prin gura lui Isnard, care în momentul acela era preşedintele Convenţiunii, partidul girondinilor făcuse o prorocire monstruoasă: *„— Luaţi*

---

[11] Dominique Joseph Garat (1749–1833). Ministru al Justiţiei după Danton şi de interne după Roland. Autor al unor Memorii despre revoluţie (1795) şi Memorii despre secolul al XVIII-lea.

[12] Ferdinand duce de Brunswick (1735–1806), şeful armatelor coalizate împotriva Franţei în timpul revoluţiei burgheze din 1789.

seama, parizieni. Nu va mai rămâne piatră pe piatră din oraşul vostru, şi într-o bună zi nu se va mai cunoaşte locul unde se afla cândva Parisul." În urma acestei prorociri luase fiinţă Episcopia. O seamă de oameni simţiseră nevoia să se strângă în jurul Parisului şi oamenii aceştia, după cum am spus, aveau cele mai felurite naţionalităţi. Cimourdain socotise cu cale să se alăture acestei mişcări.

Scopul grupării era să reacţioneze împotriva reacţionarilor şi se născuse datorită acelei necesităţi publice de violenţă ce reprezintă latura redutabilă şi misterioasă a revoluţiilor. Bizuindu-se pe această forţă, Episcopia se grăbise să joace la rândul său un rol. În toiul marilor frământări ale Parisului, Comuna era cea care punea tunurile în mişcare în timp ce Episcopia trăgea clopotul de alarmă.

În riguroasa lui candoare, Cimourdain credea cu tot dinadinsul că ce se află în slujba adevărului trebuie să fie just; datorită acestei credinţe ajunsese să aibă o deplină autoritate asupra partidelor antagoniste. Puşlamalele erau mulţumite fiindcă-şi dădeau seama că e cinstit. Crimele se simt măgulite când sunt prezidate de o virtute. E un lucru care le stinghereşte, dar în acelaşi timp le şi place. Palloy, arhitectul care profitase de pe urma demolării Bastiliei, vânzând pietrele în folosul său şi care, fiind pus să văruiască celula lui Ludovic al XVI-lea, din exces de zel, se apucase să zugrăvească pe pereţi nenumărate gratii, lanţuri şi gârliţe; Gonchon, oratorul suspect din foburgul Saint-Antoine a cărui semnătură a fost descoperită pe nişte chitanţe găsite mai târziu; Fournier, americanul care, în ziua de 17 iulie trăsese un foc de revolver asupra lui Lafayette, plătit, zice-se, de însuşi Lafayette; Henriot, proaspăt eliberat din ospiciul de la Bicêtre şi care fusese valet, saltimbanc, hoţ şi iscoadă înainte de a deveni general şi de a îndrepta tunurile împotriva Convenţiunii; La Reynie, fost vicar episcopal al catedralei din Chartres, care în locul breviarului citea *Papa Duchesne*[13]; toţi aceşti oameni erau ţinuţi la respect de Cimourdain şi, în anumite împrejurări, pentru ca cei mai înrăiţi dintre ei să nu cuteze a face vreo mişcare, era de ajuns să simtă ridicându-se în faţa lor această înfricoşată şi dârză candoare. Exact aşa cum Schneider se simţea terorizat de Saint-Just. În acelaşi timp, majoritatea Episcopiei, alcătuită îndeosebi din oameni sărmani sau

[13] *Le père Dachesne*, titlul unei serii de pamflete politice, de factură populară, publicate în timpul revoluţiei din 1789, Retipărite în 1848 şi în timpul Comunei (1871).

din impulsivi, demni de încredere şi unii şi alţii, credea în Cimourdain şi nu ieşea din cuvântul lui. Vicarul sau aghiotantul său, cum vreţi să-i spuneţi, era tot un preot republican, anume Danjou, pe care poporul îl îndrăgea pentru statura lui falnică, numindu-l abatele Şase-Picioare. Cimourdain putea să facă ce voia cu acel viteaz comandant pe care lumea îl poreclise *generalul Suliţă*, la fel ca şi cu neînfricatul Truchon, zis şi Nicolas-Găliganul, care încercase s-o salveze pe doamna de Lamballe, dându-i braţul ca să poată trece peste cadavre; şi poate c-ar fi şi salvat-o dacă n-ar fi fost gluma sinistră a bărbierului Charlot.

Comuna nu scăpa din ochi Convenţiunea, iar Episcopia nu scăpa din ochi Comuna; suflet cinstit, detestând sforăriile, Cimourdain retezase adesea firele misterioase pe care le mânuia Pache, „omul negru” cum îl numise Beurnonville. La Episcopie, Cimourdain era pe picior de egalitate cu toată lumea. Dobsent şi Momoro îi cereau părerea. Vorbea spanioleşte cu Gusman, italieneşte cu Pio, englezeşte cu Arthur, limba flamandă cu Pereyra şi germana cu austriacul Proly, fiul nelegitim al unui monarh. Se străduia să creeze o armonie între toate aceste tendinţe contrare. Din care cauză situaţia sa era pe cât de puternică pe atât de nebuloasă. Hébert de pildă se temea de el.

Cimourdain avea, în momentele acelea şi în sânul acelor tragice grupări, forţa lucrurilor inexorabile. Era un om fără cusur care se socotea însă şi infailibil. Nimeni nu-l văzuse vreodată plângând. O virtute inaccesibilă ca un sloi de gheaţă. Era omul integru, de spaima căruia tremurau toţi.

Nu există cale de mijloc pentru un preot în vâltoarea unei revoluţii. Un preot nu se putea avânta în această evidentă şi prodigioasă aventură decât mânat de cele mai josnice imbolduri sau de cele mai nobile năzuinţe; trebuia să fie ticălos ori sublim. Cimourdain era sublim; dar sublim în cea mai deplină singurătate, pe o culme prăpăstioasă, într-o lumină lividă şi neprimitoare; sublim printre genunile de care era înconjurat. Ca şi munţii cei mai înalţi avea un fel de funestă virginitate.

Ca înfăţişare Cimourdain era un om ca oricare altul; îmbrăcat cu haine obişnuite, mai curând sărăcăcioase. Ca tânăr purtase tonsură; acum că îmbătrânise era chel. Cele câteva fire de păr pe care le mai păstra erau cărunte. O frunte înaltă, iar pe frunte, dacă te uitai cu atenţie, nu se putea să nu observi un semn. Cimourdain avea un fel al său de a vorbi, repezit, pătimaş şi solemn; glasul

tăios; tonul peremptoriu; expresia gurii tristă şi amară; privirea limpede şi adâncă şi nu ştiu ce indignare răspândită pe toată faţa.

Aşa arăta Cimourdain.

Nimeni azi nu-i mai pomeneşte numele. Există în istorie personalităţi cutremurătoare dar cu desăvârşire necunoscute.

III – Un colţişor care nu era scăldat de apele Stixului

Un asemenea ins era un om în adevăratul înţeles al cuvântului? Slujitorul neamului omenesc putea oare să aibă o afecţiune? Sufletul său nu era prea vast ca să mai lase loc şi pentru inimă? Dragostea imensă ce cuprindea în ea totul şi pe toată lumea, putea oare să fie închinată unei singure fiinţe? Cimourdain era în stare să iubească? S-o spunem răspicat? Da.

În tinereţe, fiind preceptor într-o familie aproape princiară, avusese un elev, vlăstarul şi moştenitorul respectivei familii, pe care-l îndrăgise. E atât de uşor să îndrăgeşti un copil! Câte nu-i treci cu vederea unui pui de om? Îi treci cu vederea că e aristocrat, că e mlădiţă domnească sau că e monarh. Nevinovăţia vârstei te face să uiţi fărădelegile stirpei sale, fragilitatea făpturii, rangul ei mult prea înalt. E atât de mic încât trebuie să-l ierţi că-i prea mare. Robul e gata să-l ierte că-i este stăpân. Bătrânul negru se închină ca unui idol odraslei stăpânului alb. Cimourdain ţinea ca la ochii din cap la elevul său. Copilăria are darul neasemuit de a îndestula orice dragoste ce poate încolţi într-un suflet omenesc. Tot ceea ce era în stare să iubească în fiinţa lui Cimourdain se revărsase, ca să zicem aşa, asupra acestui copil; făptura aceea gingaşă şi inocentă devenise un fel de pradă pentru inima sa condamnată la singurătate. În dragostea lui erau împletite toate duioşiile omeneşti, duioşia părintelui, a fratelui, a prietenului, a creatorului. Era fiul său, rupt nu din carnea ci din spiritul său. Nu era el cel care-l zămislise şi nici nu era opera sa; era în schimb maestrul, iar copilul capodopera lui. Dintr-un mic aristocrat plăsmuise un om. Cine ştie? Poate chiar un om de seamă. Cel puţin aşa năzuia. Fără ştirea familiei – e nevoie oare să ceri permisiunea cuiva ca să făureşti o inteligenţă, o voinţă, o fire cinstită? – împărtăşise tânărului viconte, discipolul său, toate progresele pe care le realizase el însuşi; îi inoculase virusul primejdios al propriei sale virtuţi; îi strecurase în sânge convingerea sa, conştiinţa şi idealul său; turnase duhul poporului în creierul lui de aristocrat.

Spiritul poate şi el să alăpteze; inteligenţa e ca o mamelă. Există o asemănare între o doică şi un învăţător, prima hrănind copilul cu laptele ei, iar cel de-al doilea cu gândurile sale. Uneori învăţătorul este un părinte mai bun decât cel de sânge, după cum doica poate fi o mamă mai bună decât cea adevărată.

Cimourdain se simţea legat de discipolul său printr-o profundă paternitate spirituală. I se muia inima numai cât îl vedea.

Trebuie să spunem că-i venea foarte uşor să-i ţină loc de tată, de vreme ce copilul nu mai avea părinţi; era orfan; şi taică-său şi maică-sa muriseră; nu mai avea pe nimeni să-i poarte de grijă, în afară de o bunică oarbă şi un unchi, frate cu bunicul, care lipsea mai tot timpul de acasă. Bunica se prăpădi şi ea; capul familiei, unchiul din partea bunicului, ofiţer de carieră şi mare senior, îndeplinind unele dregătorii la curte, ocolea bătrânul donjon al familiei şi trăia la Versailles ori se ducea să inspecteze armatele, lăsându-l pe orfan singur în castelul pustiu. Preceptorul rămăsese deci unicul stăpân, în adevăratul sens al cuvântului.

Şi încă ceva: Cimourdain văzuse născându-se pentru a doua oară copilul ce-i fusese elev. Rămas de mic orfan, băiatul suferise la un moment dat de o boală gravă. Tot timpul cât se luptase cu moartea, Cimourdain veghease zi şi noapte la căpătâiul lui; medicul e cel ce îngrijeşte de un bolnav, infirmierul însă e cel care-l salvează, şi Cimourdain reuşise să salveze viaţa copilului. Discipolul său îi datora prin urmare nu numai educaţia, învăţătura, cunoştinţele lui, dar şi vindecarea şi sănătatea; nu numai faptul că învăţase a gândi, dar şi că mai avea parte încă să trăiască. Cei care ne datorează totul ne sunt dragi mai presus de orice. Cimourdain îl adora pe copil.

Până la urmă însă se produsese ruptura fatală. După terminarea învăţăturii, Cimourdain fusese silit să se despartă de băiatul care acum era un tânăr în floarea vârstei. Cu câtă indiferenţă şi cu ce inconştientă cruzime sunt puse la cale aceste despărţiri! Cu cât sânge rece sunt concediaţi de familie preceptorul care a sădit gândurile sale în mintea copilului, femeia care l-a alăptat, dăruindu-i toată vlaga măruntaielor sale! Plătit şi dat afară pe uşă, Cimourdain părăsise lumea aleasă pentru a se reîntoarce în lumea celor de jos; poarta dintre cei mari şi cei mici se închisese în urma lui; tânărul senior, care din născare era hărăzit carierei militare şi care intrase de la bun început în armată cu gradul de căpitan, fusese trimis într-o garnizoană oarecare; umilul preceptor, care în

fundul inimii sale era încă de pe atunci un preot răzvrătit, se grăbise să coboare în acel anonim parter al bisericii alcătuit din preoţimea de rând; şi astfel Cimourdain îl pierduse din vedere pe discipolul său.

Izbucnise revoluţia; amintirea făpturii din care plămădise un om stăruise în adâncul său, ascunsă, dar nu şi înăbuşită de imensitatea preocupărilor obşteşti.

A modela o statuie şi a-i da viaţă e, fără îndoială, un lucru frumos; a modela o inteligenţă sădind în ea adevărul e un lucru şi mai frumos încă. Cimourdain fusese Pigmalionul unui suflet.

Spiritul poate avea şi el un vlăstar.

Orfanul ăsta, copilul şi discipolul său, era singura fiinţă de pe lume pe care o iubea.

Un om de felul său însă poate fi vulnerabil datorită unei asemenea afecţiuni?

Vom vedea mai încolo.

CARTEA A DOUA – CABARETUL DIN STRADA PAON

I – Minos, Eac şi Radamant[14]

Pe vremea aceea pe strada Paon se afla o cârciumă căreia i se spunea cafenea. Cafeneaua avea în fund o încăpere care astăzi a devenit istorică. Acolo se întâlneau când şi când, oarecum pe furiş, nişte oameni atât de puternici şi cu atâta străşnicie supravegheaţi încât nu îndrăzneau să-şi vorbească în văzul lumii. Acolo, în ziua de 23 octombrie 1792, Gironda şi Muntele, pactizaseră pecetluind evenimentul printr-o faimoasă îmbrăţişare. Şi tot acolo Garat, deşi nu vrea s-o recunoască în *Memoriile* sale, venise să culeagă informaţii în noaptea lugubră în care, după ce-l condusese pe Clavière în strada Beaune spre a-l pune la adăpost, oprise trăsura pe Pont-Royal ca să asculte clopotul de alarmă.

În ziua de 28 iunie 1793, în odaia din fund a cafenelei, trei oameni stăteau în jurul unei mese. Scaunele nu erau alăturate, fiecare şedea pe altă parte a mesei, lăsând al patrulea loc liber. Să tot fi fost orele opt seara, afară încă nu se întunecase de tot, dar în încăpere era beznă ca noaptea şi o lampă cu ulei atârnată de tavan lumina masa, ceea ce era un adevărat lux pe atunci.

Unul dintre cei trei inşi era tânăr, palid la faţă, serios, cu buze subţiri şi o privire de gheaţă. Avea un tic nervos ce-i smucea obrazul, stingherindu-l probabil atunci când voia să surâdă. Era pudrat, înmănuşat, periat, îmbumbat; hainele de culoare albastru deschis nu făceau o singură cută. Purta pantaloni scurţi de nanchin, ciorapi albi, o cravată bogată, un jabou plisat, pantofi cu catarame de argint. Cât priveşte pe însoţitorii săi, unul era un fel de gigant, al doilea un fel de pitic. Vlăjganul, neglijent îmbrăcat cu ditamai surtucul din postav stacojiu, cu gâtul gol şi cravata lăbărţată atârnând până mai jos de jabou, descheiat la vestă şi cu nasturii rupţi, purta nişte cizme cu carâmbul răsfrânt şi avea părul zbârlit, deşi se vedea că fusese cândva pieptănat şi spilcuit; peruca acum semăna cu o coamă. Avea faţa ciupită de vărsat, o dungă de mânie între sprâncene şi o cută blajină în colţul gurii, buzele groase, dinţii mari, un pumn de hamal şi ochii scăpărători. Mărunţelul era galben

---

[14] În mitologia greacă cei trei judecători din Infern.

la faţă şi, aşa cum şedea pe scaun, s-ar fi putut crede că-i diform; îşi ţinea capul pe spate, avea ochii injectaţi, pete vinete pe obraz, o gură cât toate zilele cu o expresie cruntă, frunte deloc, părul lins şi unsuros şi era legat la cap cu o batistă. Purta pantaloni lungi, papuci, o jiletcă ce părea să fi fost mătase albă şi, peste jiletcă, o bluză de postav gros printre ale cărei creţuri o dungă rigidă şi dreaptă lăsa să se bănuiască un pumnal.

Primul dintre aceşti oameni se numea Robespierre, al doilea Danton, iar cel de-al treilea Marat.

În afară de ei nu mai era nimeni în cameră. În faţa lui Danton se afla un pahar şi o sticlă de vin colbuită ce amintea de halba de bere a lui Luther, în faţa lui Marat o ceaşcă de cafea, iar în dreptul lui Robespierre nişte hârtii.

Lângă hârtii se zărea una din acele călimări grele de plumb, rotunde şi cu glafuri, de care cred că-şi mai aduc încă aminte cei ce erau şcolari la începutul acestui secol. Alături de călimară, zăcea aruncată o pană. Deasupra hârtiilor se afla o pecete mare de aramă pe care se putea citi *Palloy fecit*[15] şi a cărei emblemă înfăţişa în miniatură imaginea foarte exactă a Bastiliei.

O hartă a Franţei stătea întinsă în mijlocul mesei.

Afară, la uşă, veghea câinele de pază al lui Marat, Laurent Basse, comisionarul de pe strada Cordelierilor numărul 18, care, în ziua de 13 iulie, cam la vreo două săptămâni după acest 28 iunie, avea să izbească în cap cu un scaun pe o femeie, anume Charlotte Corday, care deocamdată se mai afla încă la Caen şi depăna nu ştiu ce gânduri nedesluşite. Laurent Basse era curierul care aducea şpalturile de la Prietenul Poporului. În seara aceea, stăpânu-său îl luase cu el la cafeneaua din strada Paon, poruncindu-i să stea de pază la uşa încăperii în care discuta cu Danton şi cu Robespierre, şi să nu lase pe nimeni înăuntru, decât doar dacă ar fi fost cineva de la Comitetul salvării publice, de la Comună ori de la Episcopie.

Robespierre n-ar fi vrut să-i închidă uşa lui Saint-Just, Danton să i-o închidă lui Pache, iar Marat lui Gusman.

Consfătuirea ţinea de o bucată de vreme şi se referea la hârtiile împrăştiate pe masă, pe care Robespierre le citise cu glas tare mai înainte. Glasurile deveneau din ce în ce mai zgomotoase. Ceva ce semăna cu mânia clocotea în aer. De afară se auzeau în răstimpuri vociferări. Pe vremea aceea obişnuinţa tribunelor publice părea să fi acordat tuturor dreptul de a trage cu urechea. Tot cam pe atunci

[15] Făcută de Palloy (lat).

condicarul Fabricius Pâris se uita prin gaura cheii, curios să ştie ce punea la cale Comitetul salvării publice. Ceea ce, în treacăt fie zis, n-a fost de prisos, căci Pâris este cel care l-a prevenit pe Danton în noaptea de 30 spre 31 martie 1794. Laurent Basse îşi lipise urechea de uşa încăperii din spatele cafenelei în care se aflau Danton, Marat şi Robespierre. Laurent Basse era omul lui Marat, dar în acelaşi timp făcea parte din Episcopie.

II – Magna testantur voce per umbras[16]

Danton tocmai se ridicase în picioare, împingând cu un gest brusc scaunul.

— Ascultaţi, strigă el. Nu există decât un singur lucru urgent şi anume acela că Republica e în primejdie. Nu cunosc alt ţel decât cel de a scăpa Franţa de inamic. Şi pentru asta toate mijloacele sunt permise. Toate! Toate! Toate! Când am de înfruntat toate primejdiile, sunt dator să folosesc toate resursele, şi când trebuie să mă tem de orice împrejurare, trebuie să le întâmpin bărbăteşte pe toate. Cugetul meu e ca un leu. Nu mai poate fi vorba de jumătăţi de măsuri. Într-o revoluţie n-are ce căuta ipocrizia. Nemesis nu e mironosiţă. Să fim înspăimântători şi utili. Credeţi oare că elefantul se uită unde pune piciorul? Să zdrobim inamicul.

Robespierre răspunse domol:

— Asta şi vreau.

Adăugând apoi:

— Numai că trebuie să ştim unde se află inamicul.

— E dincolo de graniţă şi l-am alungat, spuse Danton.

— E în interior şi sunt cu ochii pe el, continuă Robespierre.

— Am să-l alung şi de aici, rosti Danton.

— Inamicul din interior nu trebuie alungat.

— Şi ce faci atunci cu el?

— Îl extermini.

— De acord, încuviinţă la rândul său Danton, stăruind totuşi.

— Îţi spun că e dincolo de graniţă, Robespierre.

— Şi eu îţi spun, Danton, că e în interior.

— E la frontieră, Robespierre.

— E în Vendée, Danton.

— Liniştiţi-vă, se auzi un al treilea glas. Inamicul e peste tot; şi

---

[16] Mărturiseau prin tenebre cu voce puternică (Vergiliu, Eneida, VI).

sunteţi pierduţi.

Glasul care vorbise era al lui Marat.

Robespierre se uită la el şi răspunse calm:

— Să lăsăm generalităţile. Am să precizez. Iată câteva date.

— Tipicarule! bombăni Marat.

Robespierre puse palma peste hârtiile întinse în faţa lui şi începu:

— V-am citit adineauri ştafetele trimise de Prieur de la Marne. V-am împărtăşit de asemenea informaţiile comunicate de Gélambre. Ascultă, Danton, războiul cu duşmanul din afară nu-i decât un fleac, războiul civil e totul. Războiul de peste graniţă nu are mai multă importanţă decât o julitură pe care ţi-ai făcut-o la cot; războiul civil în schimb e ulcerul ce-ţi roade ficatul. Din tot ce v-am citit rezultă următoarele: Conducerea răscoalei din Vendée, care până acum era împărţită între mai multe căpetenii, este pe cale să se centralizeze. Răsculaţii vor avea de aici înainte un comandant unic…

— Un tâlhar suprem, murmură Danton.

— E vorba de omul care a debarcat în ziua de 2 iunie, în apropiere de Pontorson, continuă Robespierre. Aţi văzut cine este. Băgaţi de seamă că debarcarea lui coincide cu arestarea reprezentanţilor trimişi în misiune, Prieur de la Côte-d'Or şi Romme, la Bayeux, amândoi în aceeaşi zi, adică la 2 iunie, de către districtul Calvados, care şi-a dat pe faţă viclenia.

— Şi cu strămutarea lor la castelul din Caen, adăugă Danton.

— Am să vă spun în câteva cuvinte ce cuprind ştafetele, continuă Robespierre. Luptele din pădure sunt pe cale să se organizeze pe o scară întinsă. În acelaşi timp se pregăteşte o debarcare engleză; răsculaţii din Vendée şi englezii, adică Bretania alături de Britania. Sălbaticii din Finistère vorbesc aceeaşi limbă ca şi barbarii din Cornouailles. V-am arătat o scrisoare interceptată de Puisaye în care se spune că „douăzeci de mii de uniforme roşii împărţite răsculaţilor vor face să se ridice încă o sută de mii de oameni". În momentul când răscoala ţărănească va cuprinde tot teritoriul, va avea loc şi debarcarea englezilor. Iată şi planul, urmăriţi-l pe hartă.

Robespierre puse degetul pe hartă şi-şi urmă explicaţiile:

— Englezii pot să debarce în orice loc de pe coastă între Cancale şi Paimpol, nu le rămâne decât să aleagă. Craig ar prefera golful Saint-Brieuc, Cornwallis golful Saint-Cast. E o chestiune de detaliu.

Malul stâng al Loarei e păzit de armata rebelă din Vendée, iar cât priveşte cele douăzeci şi opt de leghe pe care le au de străbătut în câmp deschis, patruzeci de parohii normande le-au promis sprijinul lor. Trupele debarcate se vor îndrepta în trei direcţii, adică spre Plérin, spre Iffiniac şi spre Pléneuf; de la Plérin vor pleca mai departe spre Saint-Brieuc, iar de la Pléneuf spre Lamballe; a doua zi vor ajunge la Dinan, unde se află nouă sute de prizonieri englezi şi vor ocupa în acelaşi timp Saint-Jouan şi Saint Méen; vor lăsa acolo nişte detaşamente de cavalerie; a treia zi, două coloane vor porni una din Jouan spre Bédée, cealaltă din Dinan spre Becherel, care este o fortăreaţă naturală şi unde vor fi instalate două baterii. În ziua a patra sunt la Rennes. Rennes este cheia Bretaniei. Cine are în mână Rennes se poate socoti stăpân pe situaţie. Din moment ce Rennes va fi ocupat, Châteauneuf şi Saint-Malo nu vor întârzia să cadă la rândul lor în mâinile inamicului. La Rennes se află un depozit de un milion de cartuşe şi cincizeci de piese de artilerie de câmp…

— Pe care bineînţeles le vor sfeterisi, mormăi Danton.

Robespierre continuă:

— Concluzia. De la Rennes trei coloane vor ataca, una Fougères, alta Vitré iar alta Redon. Cum podurile au fost distruse, inamicul va fi înarmat aşa cum stă scris aici, cu pontoane şi cu dulapi şi va avea călăuze care să-i îndrume spre vadurile pe unde poate trece cavaleria. De la Fougères se vor îndrepta spre Avranches, de la Redon spre Ancenis, iar de la Vitré spre Laval. Nantes se va preda şi tot aşa şi Brest. Redon le lasă liberă calea pe tot cursul fluviului Vilaine, Fougères le deschide drumul spre Normandia, iar Vitré spre Paris. Peste două săptămâni tâlharii vor avea o armată de trei sute de mii de oameni şi toată Bretania va fi a regelui Franţei.

— Adică a regelui Angliei, spuse Danton.

— Nu, a regelui Franţei. Regele Franţei e mai păcătos, adăugă Robespierre. Ca să izgoneşti străinii din ţară nu-ţi trebuie mai mult de două săptămâni, în timp ce ca să înlăturăm monarhia ne-au trebuit optsprezece veacuri.

Danton care se aşezase din nou pe scaun îşi rezemă coatele pe masă şi-şi cuprinse capul în palme, îngândurat.

— Vă daţi seama cred de primejdie, continuă Robespierre. Vitré deschide englezilor drumul spre Paris.

Danton îşi ridică fruntea şi izbi cu pumnii încleştaţi, în hartă, ca şi cum ar fi izbit o nicovală.

— Robespierre, oare Verdun nu deschidea drumul prusacilor spre Paris?

— Ei şi?

— Din moment ce i-am alungat pe prusaci, îi vom putea izgoni la fel de bine şi pe englezi.

Şi Danton se ridică din nou în picioare.

Robespierre îşi puse mâna peste pumnul înfierbântat al lui Danton:

— Danton, gândeşte-te că Champagne nu era de partea prusacilor, în timp ce Bretania ţine cu englezii. A recuceri Verdun înseamnă a purta război cu inamicul din afară; pentru a recuceri Vitré însă trebuie să dezlănţuim războiul civil.

Şi Robespierre murmură imperturbabil şi grav:

— Ceea ce e o mare diferenţă. Stai jos, Danton, adăugă el apoi, şi priveşte mai bine harta în loc să dai cu pumnul în ea.

Danton însă nu voia să renunţe la ideea lui:

— Asta-i prea de tot! izbucni el, să vezi dezastrul acolo unde nu există, în vest în loc de est. Robespierre, sunt de acord cu dumneata că Anglia ne ameninţă de peste ocean; dar în acelaşi timp Spania ne ameninţă de dincolo de Pirinei, Italia ne ameninţă şi ea de dincolo de Alpi, iar Germania de peste Rin. Şi undeva departe mai e şi ţarul ruşilor. Robespierre, pericolul se strânge în jurul nostru ca un cerc. Dincolo de graniţe, coaliţia, iar în interior trădarea. În sud Servant întredeschide porţile Franţei pentru regele Spaniei. În nord Dumouriez trece în tabăra inamicului. De altminteri, din totdeauna Dumouriez a fost o ameninţare pentru Paris, mai curând decât pentru Olanda. Neerwinde şterge amintirea victoriilor de la Jemmapes şi de la Valmy. Filosoful Rabaut Saint-Étienne, perfid ca un protestant ce este, se află în corespondenţă cu Montesquiou curteanul. Armata e decimată. Nu există batalion cu un efectiv mai mare de patru sute de oameni; viteazul regiment de la Deux-Ponts nu numără mai mult de o sută cincizeci de oameni; tabăra de la Parmas s-a predat; la Givet n-au mai rămas decât cinci sute de saci de făină; ne retragem spre Landau; Wurmser îl fugăreşte pe Kléber; Mainz cade vitejeşte; Condé mişeleşte. Tot aşa şi Valenciennes. Ceea ce nu-l împiedică pe Chancel care a apărat Valenciennes şi pe bătrânul Féraud care a apărat Condé să fie şi unul şi celălalt nişte eroi, la fel ca şi Meunier care s-a împotrivit inamicului la Mainz. Toţi ceilalţi însă au trădat. A trădat Dharville la Aix-la-Chapelle, a trădat Mouton la Bruxelles,

Valence la Bréda, Neuilly la Limbourg, Miranda la Maëstricht; Stengel e trădător, trădător şi Lanoue, trădător Ligonnier, trădător Menou, trădător Dillon; toată pleava bicisnică lăsată în urmă de Dumouriez. Trebuie să dăm exemple. Contramarşurile lui Custine îmi dau de bănuit; am impresia că ar prefera să cucerească Frankfurt fiind mai rentabil, decât Koblenz care ne-ar fi de mai mare folos. Frankfurt e în măsură să plătească patru milioane contribuţii de război, de acord. Ce înseamnă asta pe lângă faptul de a zdrobi un cuib de emigranţi? Vă spun eu. Trădare peste tot. Meunier a murit la 13 iunie. Kléber a rămas aşadar singur. Până una, alta însă, Brunswick îşi sporeşte cuceririle şi înaintează, înălţând drapelul german pe zidurile tuturor cetăţilor franceze pe care le ocupă. Margraful de Brandemburg a ajuns acum arbitrul Europei; ne înhaţă toate provinciile; şi-o să vedeţi că până la urmă o să pună mâna şi pe Belgia; s-ar zice că toate străduinţele noastre n-au alt scop decât propăşirea Berlinului; dacă lucrurile au să meargă tot aşa mai departe, dacă nu luăm măsurile cuvenite, ne vom da seama că revoluţia franceză a fost făcută numai pentru ca Potsdamul să tragă foloasele; singurul ei rezultat a fost acela de a fi extins graniţele micului stat al lui Frederic al II-lea, şi-l vom fi ucis pe regele Franţei pentru ca regele Prusiei să înflorească.

Şi Danton izbucni într-un hohot aprig de râs.

Râsul lui Danton îl făcu pe Marat să zâmbească.

— Fiecare din voi are calul lui de bătaie: dumneata Danton, Prusia, iar dumneata Robespierre răscoala din Vendée. E rândul meu acum să pun lucrurile la punct. Niciunul din voi nu-şi dă seama de adevăratul pericol. Ştiţi care e? Cafenelele şi tripourile. Cafeneaua Choiseul e iacobină. Patin regalistă, la cafeneaua Rendez-Vous e atacată garda naţională, Régence se declară împotriva lui Brissot, iar Corazza pentru el, la Procope numele lui Diderot e sfânt, iar la cafeneaua Théâtre-Français cel al lui Voltaire, la Rotonde asignaţiile sunt rupte în bucăţi, cafenelele Saint-Marceau varsă fiere, la Manouri se discută problema făinii, la cafeneaua Foy sunt tot timpul scandaluri şi bătăi, iar la Perron zbârnâie bărzăunii finanţelor. Iată o serie de lucruri cu care nu trebuie să glumim.

Danton încetase să mai râdă în timp ce Marat continua să zâmbească. Un zâmbet de pitic, mai cumplit decât râsul unui gigant.

— Îţi baţi joc de noi, Marat? răbufni Danton.

Marat avu o zvâcnire convulsivă din şolduri, tic pe care toată lumea ajunsese să i-l cunoască. Zâmbetul i se stinse pe buze.

— Ah, în sfârşit te recunosc, cetăţene Danton. Dumneata vorbind despre mine într-o şedinţă a Convenţiunii m-ai numit „individul Marat”. Ascultă. Am tras cu buretele peste asta. Împrejurările prin care trecem sunt pur şi simplu stupide. Aşa, vasăzică îmi bat joc? Într-adevăr, ce fel de om sunt eu? L-am denunţat pe Chazot, l-am denunţat pe Pétion l-am denunţat pe Kersaint, l-am denunţat pe Moreton, l-am denunţat pe Dufriche-Valazé, l-am denunţat pe Ligonnier l-am denunţat pe Menou, l-am denunţat pe Banneville, l-am denunţat pe Gensonné, l-am denunţat pe Biron, l-am denunţat pe Lidon şi pe Chambon; crezi c-am greşit? Adulmec trădarea ce mocneşte în trădător şi socotesc mai folositor să denunţ criminalul înainte de a fi săvârşit crima. Am obiceiul să spun din ajun ceea ce voi toţi ceilalţi veţi da în vileag abia a doua zi. Eu sunt cel care a propus Adunării un proiect complet de legislaţie criminală. Ce-am făcut până în clipa de faţă? Am insistat sa fie instruite secţiile pentru a-şi însuşi disciplina revoluţionară, am intervenit să se rupă sigiliile de pe cele treizeci şi două de dosare, am cerut să fie predate diamantele ce se aflau în mâna lui Roland, am dovedit că partizanii lui Brissot au dat Comitetului siguranţei generale mandate de arestare în alb, am semnalat omisiunile din raportul întocmit de Lindet asupra crimelor lui Capet, am votat executarea tiranului în termen de douăzeci şi patru de ore, am apărat batalioanele Mauconseil şi Republicanul, m-am opus să se dea citire scrisorii lui Narbonne şi celei a lui Malouet, am depus o moţiune pentru soldaţii răniţi, am intervenit să fie suprimată comisia celor şase, am bănuit trădarea lui Dumouriez în istoria de la Mons, am cerut să fie luaţi o sută de mii de ostatici din rândurile rubedeniilor lăsate în ţară de emigranţi în schimbul comisarilor predaţi inamicului, am propus să fie declarat trădător orice rezistent care ar trece barierele, am demascat facţiunea lui Roland în tulburările de la Marsilia, am insistat să se pună un premiu pe capul lui Égalité-fiul, l-am apărat pe Bouchotte, am propus să se facă apelul nominal pentru ca Isnard să fie îndepărtat din Consiliu, am stăruit să se recunoască oficial că parizienii au binemeritat de la patrie; pentru toate astea Louvet mă face măscărici, departamentul Finistère cere să fiu expulzat, oraşul Loudun doreşte să fiu surghiunit, Amiens ar pofti să mi se pună o botniţă, iar Cobourg ţine cu tot dinadinsul să fiu arestat, în timp ce Lecointe-

Puiraveau cere Convenţiunii să fiu decretat nebun. Şi atunci te întreb, cetăţene Danton, pentru ce m-aţi chemat la consfătuirea voastră, dacă nu ţineţi să-mi cunoaşteţi părerea? V-am cerut eu aşa ceva? Nici gând. Nu-mi face nicio plăcere să stau de vorbă în particular cu nişte contrarevoluţionari ca Robespierre sau ca dumneata. De altminteri, aşa cum mă şi aşteptam, n-aţi înţeles nimic din ce v-am spus, dumneata tot atât cât şi Robespierre, iar Robespierre tot atât cât şi dumneata. Nu există oare niciun om de stat aici? Văd eu că trebuie să vă învăţ abecedarul politicii, să pun toate punctele pe i. Ceea ce am vrut să vă spun era că şi unul şi altul vă înşelaţi. Pericolul nu se află nici la Londra, aşa cum crede Robespierre, nici la Berlin, aşa cum socoteşte Danton; se află aici, la Paris. Pericolul constă în lipsa de unitate, în dreptul pe care fiecare îşi închipuie că-l are să facă aşa cum îl taie capul, începând cu voi doi, în fărâmiţarea opiniilor, în anarhia voinţelor…

— Anarhia! îl întrerupse Danton, cine altul o provoacă decât dumneata?

Marat nu se opri însă.

— Robespierre, Danton, pericolul constă în puzderia de cafenele din Paris, în tripourile şi cluburile ce răsar ca ciupercile, clubul Negrilor, clubul Federaţilor, clubul Doamnelor, clubul Imparţialilor, înfiinţat de Clermont-Tonnerre şi care de fapt e fostul club monarhist din 1790, cercul socialist scornit de preotul Claude Fauchet, clubul Bonetelor de lână, întemeiat de gazetarul Prudhomme *et caetera*; fără a mai pune la socoteală clubul Iacobinilor, care este clubul dumitale Robespierre şi cel al Cordelierilor, adică al dumitale, Danton. Pericolul constă în foametea din pricina căreia hamalul Blin i-a pus ştreangul de gât brutarului François Denis din piaţa Palu, şi l-a atârnat de felinarul primăriei, constă în justiţia care l-a spânzurat pe hamalul Blin pentru că-l spânzurase pe brutarul Denis. Pericolul constă în hârtia-monedă pe care toată lumea o dispreţuieşte. Într-o zi pe strada Temple, o bancnotă de cinci sute de franci a căzut pe jos. *Nu merită să te apleci după ea*, a spus un trecător, om din popor. Speculanţii şi acaparatorii, iată pericolul care ne ameninţă. Şi dacă s-a arborat drapelul negru la primărie? Mare scofală! Să nu credeţi că e suficient să-l arestaţi pe baronul Trenck[17]. Suciţi-i gâtul acestui

---

17 Friedrich Trenck (1726–1794), ofiţer prusac, se bucură iniţial de favoarea lui Frederic al II-lea, ulterior bănuit de trădare e închis, apoi graţiat. Partizan al revoluţiei din 1789, vine la Paris, unde e suspectat de a

bătrân intrigant puşcăriaş! Vi se pare că aţi scăpat cu faţa curată pentru că preşedintele Convenţiunii a aşezat cununa civică pe fruntea lui Labertèche care a luptat la Jemmapes, unde a căpătat patruzeci şi una de tăieturi de sabie şi pe care Chénier îl ridică în slăvi? Mascarade şi panglicării. Aha, vasăzică nu vă interesează ce se-ntâmplă în Paris! Vi se pare că pericolul e cine ştie unde, când el se află chiar sub nasul vostru. La ce-ţi mai foloseşte atunci toată poliţia dumitale, Robespierre? Fiindcă ai pretutindeni iscoade, pe Payan la Comună, pe Coffinhal la Tribunalul revoluţionar, pe David la Comitetul siguranţei generale, pe Couthon la Comitetul salvării publice. Vedeţi dar că sunt informat. Ei bine, aflaţi de la mine un lucru: pericolul stă gata să se abată peste capetele voastre, pericolul se află chiar sub picioarele voastre; peste tot conspiraţii, conspiraţii şi iar conspiraţii; trecătorii pe stradă îşi citesc unul altuia ziarele şi dau din cap cu subînţeles; şase mii de oameni, fără certificate de civism, emigranţi reîntorşi în ţară, muscadini şi mathevoni stau ascunşi prin pivniţele şi podurile caselor sau prin galeriile de lemn de la Palais-Royal; la brutării se face coadă; în pragul caselor gospodinele suspină cu mâinile împreunate: „Când s-or linişti oare lucrurile?” Degeaba vă ferecaţi în sala Consiliului executiv, ca să fiţi numai între voi, fiindcă se ştie tot ce vorbiţi; şi ca dovadă, Robespierre, pot să-ţi reproduc ceea ce i-ai spus aseară lui Saint-Just: „Barbaroux a început să facă burtă, o să-i vină mai greu acum să fugă.” Da, pericolul se află pretutindeni şi mai cu seamă în capitală. La Paris toţi foştii uneltesc, patrioţii umblă în picioarele goale, aristocraţii arestaţi la 1 martie au şi fost între timp eliberaţi, caii de lux care ar trebui să fie înhămaţi la tunurile de pe frontieră ne stropesc cu noroi pe străzile oraşului, pâinea de patru livre se vinde cu trei franci şi doisprezece bani, teatrele joacă tot felul de piese deocheate şi Robespierre în curând îl va trimite la ghilotină pe Danton.

— Aiurea! spuse Danton.

Robespierre privea cu atenţie harta.

— Ceea ce ne trebuie, exclamă brusc Marat, e un dictator. Robespierre, ştii doar că asta doresc: un dictator.

Robespierre ridică fruntea.

— Ştiu, Marat, dumneata ori eu.

— Eu, ori dumneata, spuse Marat.

Danton mormăi printre dinţi:

---

fi emisarul regelui Prusiei. Executat împreună cu André Chénier.

— Dictatură, numai să-ndrăzniţi!

Marat observă încruntătura lui Danton.

— Uite, rosti el din nou, vă cer un ultim efort. Trebuie să ne înţelegem. Situaţia merită atâta osteneală. Nu ne-am înţeles oare şi altă dată, de pildă la 31 mai? Problema în linii generale este mult mai gravă decât girondinismul care nu e decât o chestiune de amănunt. Există ceva adevărat în tot ce aţi spus; adevărul însă, adevărul întreg, adevărul adevărat este cel pe care vi l-am spus eu. În sud, federalismul; în vest, regalismul; la Paris duelul dintre Convenţiune şi Comună; la frontiere, retragerea lui Custine şi trădarea lui Dumouriez. Ce înseamnă toate astea? Dezmembrarea. Ce ne lipseşte? Unitatea. Numai ea ne poate salva; ar fi bine să ne grăbim. Parisul trebuie să ia în mână frânele revoluţiei. E de ajuns să zăbovim însă numai o oră, pentru ca mâine rebelii din Vendée să ajungă la Orléans, iar prusacii la Paris. Admit că s-ar putea să ai dreptate, Danton, sunt de acord cu dumneata, Robespierre. Să zicem că-i aşa. În cazul ăsta concluzia ar fi: dictatura. Să punem mâna pe putere deci; noi trei întruchipăm doar Revoluţia. Suntem cele trei capete ale Cerberului: unul care vorbeşte, adică dumneata Robespierre, altul care răcneşte, adică dumneata, Danton…

— Şi altul care muşcă, spuse Danton, adică dumneata, Marat.

— Câteşitrele muşcă, interveni Robespierre.

Un timp tăcură cu toţii. Pe urmă discuţia reîncepu, tulburată de aprige ciocniri.

— Ascultă, Marat, înainte de a ne întovărăşi, s-ar cuveni, cred, să ne cunoaştem mai bine. Cum de-ai aflat ceea ce i-am spus ieri lui Saint-Just?

— Mă priveşte, Robespierre.

— Marat!

— E de datoria mea să mă informez; treaba mea cum îmi culeg informaţiile.

— Marat!

— Îmi place să ştiu.

— Marat!

— Robespierre, ştiu ce vorbeşti cu Saint-Just, după cum ştiu ce vorbeşte Danton cu Lacroix, după cum ştiu ce se petrece în palatul lui Labriffe, spelunca în care se întrunesc nimfele emigraţiei; după cum ştiu de asemenea ce se petrece în casa familiei Thilles, din apropiere de Gonesse, acum proprietatea lui Valmerange, fostul administrator al poştelor, unde se duceau odinioară Maury şi

Cazalès, iar mai apoi Sieyès şi Vergniaud şi unde se merge acum o dată pe săptămână.

Şi spunând *se merge*, Marat îl privi pe Danton.

— Dacă aş avea numai un dram de putere, ar fi ceva cumplit, se zbirli Danton.

— Ştiu tot ce vorbeşti, Robespierre, continuă Marat, după cum ştiu tot ce se petrecea în turnul Temple, pe vremea când Ludovic al XV-lea era în aşa hal ghiftuit încât numai în cursul lunii septembrie, lupul, lupoaica şi puii lor au mâncat nu mai puţin decât optzeci şi şase de panere cu piersici. În timp ce poporul murea de foame. Ştiu şi asta, după cum ştiu că Roland a stat ascuns într-o cameră ce dădea în curtea din dos a unei case de pe strada La Harpe; după cum ştiu de asemenea că un număr de şase sute de bucăţi din lăncile de la 14 iulie au fost meşterite de Faure, lăcătuşul ducelui de Orléans; după cum ştiu tot ce se întâmplă în casa femeii Saint-Hilaire, amanta lui Sillery; în zilele cu zaiafeturi, bătrânul Sillery e cel care freacă de zor cu cretă parchetul în salonul galben din strada Neuve-des-Mathurins; Buzot şi Kersaint cinau acolo uneori. Saladin a fost şi el ospătat în acelaşi salon în ziua de 27, împreună cu cine crezi, Robespierre? Cu prietenul dumitale Lasource.

— Baliverne, bombăni Robespierre. Lasource nu e prieten cu mine.

Şi adăugă, preocupat:

— Până una, alta, la Londra există optsprezece fabrici de bancnote false.

Marat continuă liniştit, dar cu un tremur uşor în glas, care te băga în răcori:

— Voi sunteţi facţiunea celor grozavi. Da, ştiu tot, în pofida a ceea ce Saint-Just numeşte tăcerea de stat…

Marat apăsă pe ultimele cuvinte, privindu-l pe Robespierre, apoi îşi urmă cuvântarea:

— Ştiu tot ce se vorbeşte la voi la masă, în zilele în care Lebas îl invită pe David să guste din bucatele pregătite de logodnica sa, Élisabeth Duplay, viitoarea dumitale cumnată, Robespierre. Eu sunt ochiul uriaş al poporului şi, din fundul beciului meu, tot timpul privesc. Da, văd, da, aud, da, ştiu tot. Voi vă mulţumiţi numai cu fleacuri. Vă admiraţi unul pe altul. Robespierre se lasă contemplat de scumpa sa doamnă de Chalabre, fiica marchizului de Chalabre, care juca whist cu Ludovic al XV-lea în seara când a fost executat Damiens. Da, fireşte, ne ţinem fuduli noi. Saint-Just are o cravată

cât el de mare. Legendre e scos ca din cutie; redingotă nou-nouţă, jiletcă albă şi jabou, ca lumea să nu-şi mai aducă aminte de vremea când umbla cu şorţ la brâu. Robespierre îşi închipuie că istoria are tot interesul să ştie că purta o redingotă măslinie la Adunarea Constituantă şi un frac azuriu la Convenţiune. Şi-a atârnat portretul pe toţi pereţii camerei sale…

Robespierre îl întrerupse cu o voce şi mai calmă decât a lui Marat.

— În schimb portretul dumitale, Marat, se află în toate canalele.

Discuţia continuă pe tonul unei conversaţii amicale, al cărei aer tacticos făcea să iasă şi mai bine în evidenţă brutalitatea replicilor şi a ripostelor, adăugând ameninţărilor o nuanţă de ironie.

— Robespierre, dumneata ai afirmat că cei ce vor să răstoarne monarhiile sunt *nişte Don Quijote ai neamului omenesc*.

— Şi dumneata, Marat, după evenimentele de la 4 august, în numărul 559 al gazetei dumitale *Prietenul Poporului*, – după cum vezi am reţinut numărul, prinde bine – ai cerut să se restituie titlurile nobilimii, sub cuvânt că: *Un duce rămâne tot duce*.

— Robespierre, în şedinţa din 7 decembrie ai apărat-o pe femeia Roland împotriva lui Viard.

— Aşa cum fratele meu te-a apărat pe dumneata, Marat, când ai fost atacat la clubul iacobinilor. Ce dovedeşte asta? Nimic.

— Robespierre, se ştie că într-unul din cabinetele de la Tuileries i-ai mărturisit lui Garat: *mi s-a făcut lehamite de revoluţie*.

— Marat în ziua de 29 octombrie, aici chiar în cârciuma asta, l-ai îmbrăţişat pe Barbaroux.

— Robespierre, i-ai spus lui Buzot: *Republica, ce-o mai fi şi asta?*

— Marat, tot în cârciuma asta, ai invitat cândva la masă nişte oameni din batalionul marsiliezilor, câte trei din fiecare companie.

— Robespierre, se ştie că umbli escortat de un dălcăuc înarmat cu o bâtă.

— Iar dumneata, Marat, în ajunul zilei de 10 august, l-ai rugat pe Buzot să te ajute s-o ştergi la Marsilia deghizat în jocheu.

— În timpul execuţiilor din septembrie, ai stat ascuns, Robespierre.

— Iar dumneata, Marat, ai ieşit în vileag.

— Robespierre, ai aruncat pe jos boneta roşie.

— Da, atunci când am văzut pe un trădător împăunându-se cu ea. Un lucru cu care se mândreşte Dumouriez nu poate decât să-l murdărească pe Robespierre.

— Robespierre, ai refuzat să acoperi cu un zăbranic capul lui Ludovic al XVI-lea în timp ce defilau soldaţii de la Chateauvieux.

— Chiar dacă nu i l-am acoperit, în schimb am făcut mai mult decât atâta: i l-am retezat.

Danton interveni la rândul său, punând paie peste foc.

— Robespierre, Marat, îi dojeni el, potoliţi-vă odată!

Înciudat că numele lui fusese pomenit după al lui Robespierre, Marat se întoarse:

— De ce se amestecă Danton? întrebă el.

Danton sări în sus.

— De ce mă amestec, zici? Uite de ce: pentru că nu trebuie să existe niciun fratricid; pentru că nu vreau ca doi oameni care slujesc poporul să se încaiere între ei; pentru că ne-ajunge, cred, războiul pe care-l avem de purtat la graniţele ţării, ne-ajunge războiul civil şi pentru că ar fi prea din cale afară să ne mai războim şi între noi; pentru că eu sunt cel ce a făcut revoluţia şi pentru că nu vreau să se distrugă cumva ceea ce am săvârşit. Iată de ce mă amestec.

Marat răspunse fără să ridice glasul:

— Gândeşte-te mai bine să dai socoteală de faptele dumitale.

— Faptele mele? izbucni Danton. Du-te şi întreabă strungile din Argonne, plaiurile eliberate din Champagne, Belgia cucerită, armatele în mijlocul cărora de patru ori am luat în piept mitraliile! Du-te şi întreabă piaţa Revoluţiei, eşafodul de la 21 ianuarie, tronul răsturnat, ghilotina, eterna vădană…

Marat îi tăie cuvântul:

— Ghilotina e o fecioară; te culci pe ea fără să rămână grea.

— De unde ştii? ripostă Danton. Cu mine ai să vezi c-o să rămână grea.

— Vom vedea, spuse Marat.

Şi zâmbi.

Danton îl văzu zâmbind.

— Marat, se burzului el, dumneata eşti un om ascuns, în timp ce eu sunt obişnuit să trăiesc la lumina zilei şi în aer liber. Urăsc existenţa târâtoarelor. Şi nici nu cred că mi-ar sta bine să fiu o molie-de-casă. Dumneata locuieşti într-un beci; eu pe stradă. Dumneata nu schimbi o vorbă cu nimeni. Pe mine orice trecător poate să mă vadă şi să-mi vorbească.

— Puişorule, nu vrei să urci puţin la mine? mormăi Marat.

Surâsul însă îi îngheţă pe buze şi rosti cu un glas poruncitor:

— Danton, ai să dai socoteală de cei treizeci şi trei de mii de scuzi, bani gheaţă, pe care Montmorin ţi i-a numărat în numele regelui, chipurile ca să te despăgubească pentru postul de procuror la Châtelet.

— Eram în primele rânduri la 14 iulie, răspunse Danton cu semeţie.

— Dar magazia de mobile? Dar diamantele coroanei?

— Eram în primele rânduri la 6 octombrie.

— Dar furturile săvârşite în Belgia de acel *alter ego* al dumitale, Lacroix?

— Eram în primele rânduri la 20 iunie.

— Şi împrumuturile făcute actriţei Montansier?

— Am aţâţat poporul la întoarcerea de la Varennes.

— Dar sala Operei construită cu banii procuraţi de dumneata?

— Am înarmat secţiile pariziene.

— Dar cele o sută de mii de livre din fondurile secrete ale ministerului justiţiei?

— Am participat la evenimentele de la 10 august.

— Dar cheltuielile secrete ale Adunării Constituante în valoare de două milioane, din care dumneata ai luat un sfert?

— Am oprit înaintarea inamicului şi am tăiat drumul regilor coalizaţi.

— Târfă! mormăi Marat.

Danton se ridică în picioare cu un aer înfricoşător.

— Da, strigă el, sunt o femeie de stradă, mi-am vândut trupul, dar am salvat omenirea.

Robespierre începuse să-şi roadă iar unghiile. Nu putea să râdă, nici măcar să zâmbească. Râsul, săgetător ca un fulger, al lui Danton ca şi zâmbetul, usturător ca o înţepătură, al lui Marat, îi lipseau în egală măsură.

— Eu sunt ca oceanul, continuă Danton, cu fluxurile şi refluxurile lui; când apele scad, ies la iveală adâncurile, când cresc, se văd tălăzuind valurile.

— Spuma, rosti Marat.

— Furtunile, adăugă Danton.

Odată cu Danton se sculase în picioare şi Marat. La rândul lui îşi ieşi din sărite. Năpârca se preschimbă fără veste într-un balaur.

— Aşa, răcni el, aşa vasăzică, Robespierre! Aşa vasăzică, Danton! Nu vreţi să mă ascultaţi! N-aveţi decât, dar să ştiţi de la mine, vă duceţi de râpă. Politica voastră o să se înfunde la un

moment dat şi n-o să mai puteţi merge niciun pas mai departe; şi atunci o să daţi din colţ în colţ, făcând nişte lucruri din pricina cărora nu veţi mai găsi nicio uşă deschisă, afară doar de aceea a cimitirului.

— Asta e mândria noastră, spuse Danton.

Şi dădu din umeri.

— Ia seama, Danton, îl preveni Marat. Vergniaud are ca şi tine gura mare, buzele groase şi sprâncenele zbârlite; Vergniaud e şi el ciupit de vărsat ca Mirabeau sau ca şi tine, totuşi n-a putut stăvili insurecţia de la 31 mai. Aşa, dai din umeri! Ai grijă, fiindcă tot dând mereu din umeri s-ar putea să-ţi pice capul. Danton, ascultă ce-ţi spun, vocea ta tunătoare, cravata desfăcută la gât, cizmele moi, supeurile tale intime, buzunarele lăbărţate sunt lucruri care o privesc pe scumpa noastră Louisette.

Louisette era numele de alint pe care Marat îl dăduse ghilotinei.

— Cât despre tine, Robespierre, continuă el, ştiu, eşti un moderat, dar asta n-o să-ţi ajute cu nimic. N-ai decât să te pudrezi, să te coafezi, să faci pe filfizonul, să ai cât de multe cămăşi, să umbli scrobit, ondulat, sclivisit. Orice ai face tot în piaţa Grève o să ajungi; citeşte declaraţia lui Brunswick; o să împărtăşeşti soarta regicidului Damiens şi dacă eşti acum fercheş şi tras ca prin inel, ca mâine am să te văd tras şi sfârtecat de patru armăsari.

— Ecoul manifestului de la Koblenz! murmură printre dinţi Robespierre.

— Nu, sunt ecoul nimănui, Robespierre, sunt strigătul tuturor. Ce tineri sunteţi amândoi! Câţi ani ai Danton? Treizeci şi patru. Dar tu Robespierre? Treizeci şi trei. Ei, bine, eu trăiesc de când lumea, sunt suferinţa omenească din cele mai îndepărtate timpuri, am şase mii de ani.

— Într-adevăr, spuse Danton, şase mii de ani Cain a dăinuit ferecat în propria lui ură ca broasca-râioasă în stana de piatră; piatra crapă, Cain ţâşneşte în mijlocul oamenilor şi iată-l acum printre noi, e Marat.

— Danton! răcni Marat şi o lumină gălbuie sticli în ochii săi.

— Ce pofteşti? răspunse Danton.

Aşa discutau aceşti trei bărbaţi formidabili. Ca tunetele când se sfădesc în văzduh.

III – Tresărirea celor mai adânci fibre

Dialogul se întrerupse pentru un timp; cei trei titani se adânciră fiecare în propriile sale gânduri. Leii se zbârlesc în faţa balaurilor. Robespierre se îngălbenise la faţă iar Danton se făcuse roşu ca racul. Amândoi fremătau. Privirea sălbatică a lui Marat se stinsese; liniştea, o linişte impunătoare, se aşternuse din nou pe chipul acestui om, temut chiar şi de cei mai temuţi.

Deşi se simţea învins, Danton tot nu voia să se dea bătut şi luă din nou cuvântul:

— Marat vorbeşte sus şi tare de dictatură şi de unitate, spuse el, dar singura lui putere este aceea de a distruge.

Descleştând buzele-i subţiri, Robespierre adăugă:

— În ce mă priveşte, sunt de părerea lui Anacharsis Cloots[18]; de aceea zic: nici Roland, nici Marat.

— Iar eu, răspunse Marat, zic: nici Danton, nici Robespierre.

Şi privindu-i ţintă pe amândoi, adăugă:

— Îngăduie-mi să-ţi dau un sfat, Danton. Eşti îndrăgostit şi te gândeşti să te recăsătoreşti, fii cuminte deci şi nu te mai băga în politică.

Apoi, făcând un pas spre uşă ca şi cum s-ar fi pregătit să plece, le adresă acest sinistru salut:

— Adio, domnilor.

Danton şi Robespierre simţiră un fior.

În momentul acela din fundul încăperii se auzi un glas:

— N-ai dreptate, Marat.

Toţi se întoarseră într-acolo. În timpul răbufnirii mânioase a lui Marat, cineva intrase pe uşa din fund, fără ca vreunul din ei să prindă de veste.

— Tu eşti, cetăţene Cimourdain? zise Marat. Bună ziua.

Era într-adevăr Cimourdain.

— Să ştii că n-ai dreptate, Marat, repetă el.

Marat se înverzi la faţă, aşa cum alţii se îngălbenesc.

— Eşti un om folositor, desigur, adăugă Cimourdain, dar Robespierre şi Danton sunt necesari. Ce rost are să-i ameninţi? Să fim uniţi, cetăţeni, să fim uniţi! Poporul ne cere să fim uniţi.

Sosirea lui avu efectul unui duş rece şi, aşa cum se întâmplă când în toiul unor răfuieli casnice intră pe uşă un străin, reuşi să potolească, cel puţin în aparenţă, dacă nu şi de fapt, discordia.

---

[18] J. B. Baron de Cloots, numit şi Anacharsis (1755–1794), revoluţionar de origine prusiană, membru activ în clubul iacobinilor, deputat în Convenţie, piere pe eşafod.

Cimourdain se apropie de masă.

Danton şi Robespierre îl cunoşteau. Remarcaseră adeseori în tribunele publice ale Convenţiunii prezenţa acestui om obscur şi în acelaşi timp atât de puternic, pe care poporul îl saluta. Totuşi, Robespierre, mai formalist, îl întrebă?

— Cum ai intrat aici, cetăţene?

— Face parte din Episcopie, răspunse Marat pe un ton în care se simţea un fel de subordonare.

Marat sfida Convenţiunea, ţinea în mână frânele Comunei şi se temea de Episcopie.

Aceasta e o lege.

Mirabeau îl simte pe Robespierre agitându-se la o adâncime necunoscută, Robespierre la rândul lui îl simte agitându-se pe Marat, Marat îl simte agitându-se pe Hébert, iar Hébert pe Babeuf. Atâta timp cât straturile subterane rămân liniştite, omul politic poate păşi înainte nestingherit; dar sub cel mai revoluţionar dintre ei se află un subsol şi, oricât ar fi el de curajos, se opreşte locului, îngrijorat, în momentul când simte sub picioare mişcarea pe care a declanşat-o deasupra capului său.

A şti să deosebească mişcarea pornită din cupiditate de cea determinată de anumite principii, a pune stavilă uneia şi a sprijini pe cealaltă, iată în ce constă geniul şi tăria morală a marilor revoluţionari.

Danton îl văzu pe Marat dând înapoi.

— O, cetăţeanul Cimourdain e binevenit, spuse el.

Şi-i întinse mâna lui Cimourdain.

— Chiar aşa, zău, adăugă el, ce-ar fi să-i explicăm cum stau lucrurile şi cetăţeanului Cimourdain? A picat tocmai la ţanc. Eu reprezint aici Muntele, Robespierre Comitetul salvării publice, Marat reprezintă Comuna, iar Cimourdain Episcopia. Dânsul o să ne arbitreze.

— Bine, încuviinţă Cimourdain, grav şi cu simplitate. Despre ce-i vorba?

— Despre Vendée, răspunse Robespierre.

— Vendée! exclamă Cimourdain. E cea mai serioasă ameninţare, continuă el după o clipă. Dacă revoluţia s-ar întâmpla cumva să piară, va pieri numai din pricina ei. Vendée singură e mai primejdioasă decât zece Germanii la un loc. Vendée trebuie ucisă pentru ca Franţa să trăiască.

Aceste câteva cuvinte reuşiră să câştige încrederea lui

Robespierre, care nu se putu opri totuşi să-l întrebe:

— Dumneata n-ai fost cumva preot mai înainte?

Aerul ecleziastic nu se putea să-i scape lui Robespierre care descoperea imediat în mediul înconjurător ceea ce exista înăuntrul lui.

— Da, cetăţene, mărturisi Cimourdain.

— Ei şi, ce-are a face? interveni Danton. Când preoţii sunt oameni de ispravă, sunt mult mai buni decât alţii, în timpul unei revoluţii preoţii se transformă devenind cetăţeni, aşa cum clopotele se transformă în gologani şi în tunuri. Danjou e preot şi tot preot e şi Daunou. Thomas Lindet este episcopul eparhiei Evreux. Dumneata, Robespierre, la adunările Convenţiunii, stai cot la cot cu Massieu, episcopul eparhiei Beauvais. Vicarul general Vaugeois a făcut parte din comitetul insurecţional de la 10 august. Chabot este capucin. Părintele Gerle este cel care a determinat jurământul de la Jeu de Paume, iar abatele Audran cel care a stăruit ca Adunarea naţională să fie declarată mai presus decât regele. Abatele Goutte a cerut Adunării legislative să se dea jos baldachinul ce împodobea fotoliul lui Ludovic al XVI-lea, după cum abatele Grégoire este cel care a provocat abolirea regalităţii.

— Sprijinit de histrionul Collot-d’Herbois, rânji Marat. Amândoi împreună au făcut toată treaba; preotul a răsturnat tronul, iar comediantul l-a dat peste cap pe monarh.

— Să ne întoarcem la Vendée, propuse Robespierre.

— Ce s-a întâmplat? întrebă Cimourdain. Ce-i cu Vendée?

— Ce să se întâmple? are acum un conducător, răspunse Robespierre. O să devină o adevărată urgie.

— Cine e conducătorul ăsta, cetăţene Robespierre?

— E un anume Lantenac, fost marchiz, care se dă drept prinţ breton.

Cimourdain făcu un gest.

— Îl cunosc, spuse el. Am fost preot în ţinutul lui.

Rămase pe gânduri câteva clipe, apoi continuă:

— A avut meteahna femeilor, înainte de a o avea pe cea a războiului.

— Ca şi Biron, care a fost mai întâi Lauzun, completă Danton.

— Da, a fost un om de viaţă, adăugă îngândurat Cimourdain. Trebuie să fie cumplit acum.

— Înfiorător, spuse Robespierre. Pârjoleşte satele, ucide răniţii, măcelăreşte prizonierii, împuşcă femeile.

— Femeile?

— Da. Printre ele a pus să fie împuşcată mama a trei copii. Nu se ştie ce s-a întâmplat cu copiii. În plus, e un comandant. Se pricepe la război.

— Într-adevăr, recunoscu Cimourdain. A luptat în războiul din Hanovra. Richelieu pe văzute, Lantenac pe nevăzute, spuneau soldaţii. Adevăratul comandant era însă Lantenac. Întreabă-l pe colegul dumitale Dussaulx.

Robespierre păru a chibzui câteva clipe, apoi continuă dialogul cu Cimourdain.

— Ei bine, cetăţene Cimourdain, omul ăsta se află acum în Vendée.

— De când?

— De trei săptămâni.

— Trebuie scos de sub scutul legilor.

— S-a făcut.

— Trebuie pus un premiu pe capul său.

— S-a făcut.

— Trebuie să i se făgăduiască celui ce va reuşi să-l prindă o sumă mare de bani.

— S-a făcut.

— Dar nu bani de hârtie.

— S-a făcut.

— Galbeni sunători.

— S-a făcut.

— Trebuie executat.

— O să se facă şi asta.

— De către cine?

— Chiar de dumneata.

— Eu?

— Da, vei fi numit delegat cu puteri depline al Comitetului salvării publice.

— Primesc, spuse Cimourdain.

Robespierre nu stătea mult pe gânduri atunci când era vorba să ia o hotărâre, ceea ce e o calitate pentru un om de stat. Scoase aşadar din dosarul aflat în faţa lui o hârtie albă pe care se putea citi acest antet:

REPUBLICA FRANCEZĂ, UNA şi INDIVIZIBILĂ.

COMITETUL SALVĂRII PUBLICE.

— Da, primesc, urmă Cimourdain. Teroare împotriva terorii. Dacă Lantenac e crud, voi fi şi eu la fel. Voi lupta până în pânzele albe împotriva acestui om şi am să scap Republica de el, dacă o vrea Dumnezeu.

Se opri o clipă, apoi adăugă.

— Sunt preot; orice ar fi, cred în Dumnezeu.

— Dumnezeu a îmbătrânit, spuse Danton.

— Cred în Dumnezeu, repetă Cimourdain imperturbabil.

Robespierre încuviinţă din cap cu un aer sinistru.

— Pe lângă cine voi fi delegat? se interesă Cimourdain.

— Pe lângă comandantul corpului expediţionar trimis împotriva lui Lantenac, îi răspunse Robespierre. Numai că trebuie să ştii din capul locului că e un nobil.

— Iată încă ceva care mă lasă rece, exclamă Danton. Un nobil? Ei şi? se întâmplă acelaşi lucru ca şi cu preoţii. Când un nobil e om de ispravă poate fi minunat. Nobleţea nu e decât o prejudecată; nu e bine s-o ai nici într-un sens nici într-altul, să nu fii nici împotriva şi nici pentru ea. Oare Saint-Just nu e şi el nobil, Robespierre? Florelle de Saint-Just, zău! Anacharsis Cloots e baron. Prietenul nostru Charles Hesse, care nu lipseşte de la nicio şedinţă a Cordelierilor, este os domnesc, frate cu landgraful din Hesse-Rottemburg. Montaut, amicul intim al lui Marat, este marchiz de Montaut. Există la tribunalul revoluţionar un jurat care este preot, Vilate şi un alt jurat nobil, Leroy, marchiz de Monflabert. Amândoi sunt oameni de toată încrederea.

— L-ai uitat, adăuga Robespierre, pe şeful juriului revoluţionar…

— Antonelle?

— Care este de fapt marchizul Antonelle, spuse Robespierre.

— Nobil era şi Dampierre care de curând şi-a dat viaţa pentru Republică, sub zidurile cetăţii Condé, continuă Danton, şi tot nobil era şi Beaurepaire, care a preferat să-şi zboare creierii decât să deschidă prusacilor porţile oraşului Verdun.

— Şi cu toate astea, bombăni Marat, în ziua în care Condorcet a spus: *Grahii erau nobili*, Danton l-a apostrofat: *toţi nobilii, începând cu Mirabeau şi sfârşind cu tine, sunt nişte trădători*.

În momentul acela se auzi răsunând vocea gravă a lui Cimourdain:

— Cetăţene Danton, cetăţene Robespierre, aveţi dreptate poate să vă încredeţi în ei, dar poporul îi priveşte cu neîncredere şi nu face rău. Când un preot are misiunea de a supraveghea un nobil,

răspunderea lui e de două ori mai mare şi trebuie deci să fie inflexibil.

— Bineînţeles, întări Robespierre.

— Şi neînduplecat, adăugă Cimourdain.

Robespierre luă din nou cuvântul:

— Drept ai grăit, cetăţene Cimourdain. Vei avea într-adevăr de-a face cu un om tânăr. Fiind de două ori mai vârstnic decât el mă bizui c-o să ai autoritate asupra lui. Trebuie călăuzit, dar şi cruţat în acelaşi timp. Pare să aibă aptitudini militare, toate rapoartele îi recunosc în unanimitate meritele. Face parte dintr-o unitate detaşată de pe Rin şi trimisă în Vendée. E proaspăt sosit de pe frontieră unde a dat minunate dovezi de inteligentă şi de curaj. Conduce magistral corpul expediţionar. De două săptămâni ţine în şah pe bătrânul marchiz de Lantenac. Îi zădărniceşte orice mişcare şi-l pune pe fugă pe măsură ce înaintează. Până la urmă o să-i încolţească pe coastă şi o să-l azvârle în mare. Lantenac are şiretenia unui bătrân general, iar el temeritatea unui tânăr comandant. Băiatul ăsta e de pe acum înconjurat de duşmani şi de invidioşi. Generalul adjutant Léchelle este gelos pe el…

— Léchelle ăsta, îl întrerupse Danton, ţine cu tot dinadinsul să fie comandant suprem. Toată faima lui se datorează unui calambur: *Fără Léchelle nu te poţi urca pe Charette*[19]. Până una, alta, Charette s-a dovedit mai tare.

— Nu vrea cu niciun chip, continuă Robespierre, ca Lantenac să fie înfrânt de altul decât el. Nenorocirea războiului din Vendée provine tocmai din asemenea rivalităţi. Nişte eroi prost comandaţi iată ce sunt ostaşii noştri. Un simplu căpitan de husari, Chérin, pătrunde în Saumur cântând din trompetă *Ça ira* şi cucereşte oraşul; ar putea să meargă mai departe şi să cucerească Cholet, dar neavând niciun ordin în sensul acesta, se opreşte. Toate comandamentele din Vendée ar trebui remaniate. Posturile militare se află împrăştiate peste tot locul, forţele se risipesc; o armată dispersată e o armată paralizată, un bloc de piatră pulverizat. În tabăra de la Paramé nu mai există decât corturi. Între Tréguier şi Dinan sunt o sută de mici posturi inutile cu care s-ar putea alcătui o divizie şi apăra întreg litoralul. Léchelle, susţinut de Parrein, lasă descoperită coasta nordică sub cuvânt că trebuie să apere ţărmul

---

[19] În limba franceză numele proprii Léchelle şi Charette sunt şi substantive comune. Traducerea exactă a calamburului ar fi deci: *Fără scară nu te poţi urca în căruţă*.

sudic, deschizând astfel englezilor porţile Franţei. Cinci sute de mii de ţărani răsculaţi şi o debarcare a englezilor în Franţa, iată în ce constă planul lui Lantenac. Tânărul comandant al corpului expediţionar i-a pus sula-n coastă lui Lantenac, îl fugăreşte şi-l bate fără încuviinţarea lui Léchelle; numai că Léchelle e superiorul său; şi ca atare se grăbeşte să-l pârască. Părerile sunt împărţite în privinţa sorţii băiatului. Léchelle stăruie să fie împuşcat. Prieur de la Marne vrea să-l facă adjutant general.

— Băiatul pare să aibă mari calităţi, spuse Cimourdain.

— Din păcate însă are şi un cusur!

De astă dată intervenise în discuţie Marat.

— Care anume? întrebă Cimourdain.

— Indulgenţa, răspunse Marat, continuând apoi: E dârz în timpul bătăliei şi slab după aceea. Înclină să fie îngăduitor, e gata să ierte, graţiază pe unii şi pe alţii, ocroteşte măicuţele şi preacuvioasele, salvează nevestele şi fetele aristocraţilor, dă drumul prizonierilor, pune în libertate preoţii.

— Mare greşeală, murmură Cimourdain.

— Adevărată crimă, declară Marat.

— Câteodată, spuse Danton.

— Adeseori, zise Robespierre.

— Mai totdeauna, insistă Marat.

— Când e vorba de duşmanii ţării, întotdeauna, rosti Cimourdain.

— Ce-ai face tu, de pildă, spuse Marat întorcându-se spre Cimourdain, dacă un comandant republican ar pune în libertate o căpetenie regalistă?

— Aş fi de aceeaşi părere cu Léchelle, aş da ordin să fie împuşcat.

— Sau ghilotinat, adăugă Marat.

— Cum preferaţi, răspunse Cimourdain.

Danton începu să râdă.

— N-aş putea spune c-aş avea vreo preferinţă pentru una din ele.

— Eşti sigur pesemne c-o să ai parte de una sau alta, mormăi Marat printre dinţi.

Şi înturnându-şi privirea de la Danton, o îndreptă din nou asupra lui Cimourdain.

— Vasăzică, cetăţene Cimourdain, dacă un comandant republican ar face un pas greşit, ai da ordin să i se taie capul?

— În douăzeci şi patru de ore.

— Atunci, spuse Marat, sunt de acord cu Robespierre, trebuie să trimitem pe cetăţeanul Cimourdain în calitate de comisar delegat al Comitetului salvării publice pe lângă comandantul corpului expediţionar al armatei de pe litoral. Cum îl cheamă oare pe comandantul ăsta?

— E un nobil, un fost, răspunse Robespierre.

Şi începu să frunzărească dosarul.

— Să-l dăm aşadar pe nobil în paza preotului, spuse Danton. N-am încredere într-un preot atunci când e singur de capul său; după cum n-am încredere nici într-un nobil singur. Când sunt împreună însă nu mai am niciun motiv să mă tem; unul îl supraveghează pe celălalt şi amândoi îşi văd de treabă.

Cuta dintre sprâncenele lui Cimourdain ce-i mărturisea indignarea se adânci; socotind însă că observaţia era îndreptăţită, nu se mai învrednici a întoarce capul spre Danton, mulţumindu-se doar să ridice glasul său aspru:

— În cazul când comandantul ce-mi este încredinţat face un pas greşit, îl aşteaptă pedeapsa cu moartea.

— I-am găsit numele, spuse Robespierre uitându-se în dosar. Cetăţene Cimourdain, comandantul asupra căruia vei avea depline puteri este un fost viconte şi se numeşte Gauvain.

Cimourdain păli.

— Gauvain! exclamă el.

Marat observă că se schimbase la faţă.

— Vicontele Gauvain! repetă Cimourdain.

— Da, confirmă Robespierre.

— Aşadar? zise Marat, cu privirea pironită asupra lui Cimourdain.

Un timp nimeni nu mai spuse nimic.

— Cetăţene Cimourdain, vorbi din nou Marat, în condiţiile stabilite chiar de dumneata, eşti dispus să primeşti misiunea de comisar delegat pe lângă comandantul Gauvain? Ne-am înţeles, nu-i aşa?

— Ne-am înţeles, răspunse Cimourdain.

Era din ce în ce mai palid la faţă.

Robespierre luă pana ce se afla pe masă lângă el şi, cu scrisul său meticulos şi corect, aşternu patru rânduri pe hârtia cu antetul COMITETUL SALVĂRII PUBLICE semnă şi o trecu apoi mai departe, împreună cu pana, lui Danton; semnă şi Danton, iar Marat care nu scăpa o clipă din ochi figura pământie a lui Cimourdain îşi puse la rândul său iscălitura după Danton.

Luând înapoi foaia de hârtie, Robespierre scrise data şi o înmână lui Cimourdain care citi următoarele:

ANUL II AL REPUBLICII

„Se acordă depline puteri cetăţeanului Cimourdain, comisar delegat al Comitetului salvării publice pe lângă cetăţeanul Gauvain, comandantul corpului expediţionar al armatei de pe litoral.

ROBESPIERRE-DANTON-MARAT

Iar ceva mai jos:

„28 iunie 1793”

Calendarul revoluţionar sau aşa-numitul calendar civil nu intrase încă în vigoare la vremea aceea, urmând să fie adoptat de Convenţiune, la propunerea lui Romme, abia în ziua de 5 octombrie 1793.

În timp ce Cimourdain citea, Marat îi cerceta chipul.

— Toate astea trebuie confirmate printr-un decret al Convenţiunii sau printr-o decizie specială a Comitetului salvării publice. Ne mai rămâne deci încă ceva de făcut, spuse el cu jumătate de glas, ca şi cum ar fi vorbit cu sine însuşi.

— Unde stai, cetăţene Cimourdain? întrebă Robespierre.

— În piaţa Comerţului.

— Nu mai spune, se miră Danton, şi eu tot acolo stau, suntem vecini.

— Nu mai avem niciun moment de pierdut, spuse Robespierre. Mâine vei primi un mandat în bună regulă, semnat de toţi membrii Comitetului salvării publice. Hârtia asta este doar o confirmare a mandatului, prin care vei fi acreditat special pe lângă reprezentanţii aflaţi în misiune, Philippeaux, Prieur de la Marne, Lecointre, Alquier şi ceilalţi. Ştim ce fel de om eşti. Puterile ce ţi s-au acordat sunt nelimitate. Eşti în măsură să-l faci pe Gauvain general sau să-l condamni la moarte. Mâine la orele trei vei primi mandatul. Când vrei să pleci?

— La patru, răspunse Cimourdain.

După care se despărţiră.

Întorcându-se acasă, Marat o înştiinţă pe Simonne Évrard că în ziua următoare se va duce la Convenţiune.

CARTEA A TREIA – CONVENŢIUNEA

I – Convenţiunea

■ 1

Ne apropiem de cel mai înalt vârf.

Iată în fine şi Convenţiunea.

În faţa acestei culmi privirea încremeneşte.

De când e lumea niciun alt pisc mai înalt nu s-a profilat la orizontul existenţei omeneşti.

Există Himalaia şi există Convenţiunea.

Convenţiunea reprezintă probabil punctul culminant al istoriei.

Pe vremea când Convenţiunea era în fiinţă, căci o adunare are o viaţă proprie ca orice făptură, nimeni nu-şi dădea seama de însemnătatea ei. Ceea ce le scăpa contemporanilor era tocmai măreţia sa; lumea era prea înspăimântată ca să se mai poată minuna. Tot ce este grandios provoacă o sfântă cutremurare. E lesne să admiri un ins mediocru sau o colină; tot ce atinge însă o înălţime neobişnuită, un geniu ca şi un munte, o colectivitate ca şi o capodoperă, privit prea de aproape, înfricoşează. Orice culme pare o extravaganţă. Ascensiunea e obositoare. Începi să gâfâi când trebuie să urci o coastă prea repede, aluneci pe povârnişuri, te răneşti înfruntând obstacole care sunt tot atâtea frumuseţi; spumegând, torentele dau în vileag prezenţa unor adâncuri prăpăstioase, norii acoperă crestele; urcuşul te înfioară la fel ca şi prăbuşirile. De aceea spaima depăşeşte admiraţia. Încerci un sentiment ciudat, aversiunea măreţiei. Vezi abisurile, dar nu şi perfecţiunile; vezi monstruosul, dar nu şi miraculosul. Aşa a fost judecată la început Convenţiunea. Făcută spre a fi contemplată de vulturi, a avut parte de privirea cercetătoare a unor miopi.

Astăzi însă avem suficientă perspectivă şi, decupându-se de cerul vast, în depărtarea senină şi tragică, Convenţiunea ne înfăţişează, giganticul profil al revoluţiei franceze.

■ 2

14 iulie adusese eliberarea.

10 august fusese o lovitură de trăsnet.

21 septembrie aşează noi temelii.

21 septembrie, echinocţiul, echilibrul. *Libra*. Cumpăna. Sub acest simbol al Egalităţii şi al Dreptăţii, după cum a remarcat Romme, a fost proclamată republica. Iar instaurarea ei a fost vestită de o constelaţie.

Convenţiunea este primul avatar al poporului. Prin Convenţiune începe o nouă şi măreaţă pagină şi tot prin ea s-a pus temelia viitorului pe care-l trăim azi.

Orice idee are nevoie de un înveliş vizibil, orice principiu de un locaş; o biserică reprezintă divinitatea cuprinsă între patru ziduri; orice dogmă trebuie să aibă templul ei. În momentul în care Convenţiunea a luat fiinţă, prima problemă ce s-a ridicat a fost: unde anume să fie găzduită?

La început i s-a destinat clădirea Manejului, pe urmă palatul Tuileries. S-a construit un cadru de lemn, un decor cu o pânză mare pictată de David în tonuri de gri, o tribună pătrată, bănci dispuse simetric, mai mulţi pilaştri paraleli, nişte socluri ce semănau mai curând cu nişte butuci, un fel de boxe dreptunghiulare, numite tribune publice, având forma prelungă şi rectilinie a unor prore de corabie, în care se înghesuia mulţimea, un velarium roman, draperii greceşti şi în mijlocul acestei înjghebări din linii şi unghiuri drepte a fost instalată Convenţiunea; în această geometrie a fost sălăşluită vijelia. Pe tribună boneta roşie era zugrăvită în culori cenuşii. Regaliştii au început să facă tot felul de glume pe socoteala bonetei cenuşii ce trebuia să fie roşie, a localului factice, a monumentului de mucava, a sanctuarului de pap şi hârtie, a panteonului plămădit din tină lipită cu scuipat. Ce repede aveau să se irosească toate acestea! Coloanele erau confecţionate din doage de butoi, bolţile din astereală, basoreliefurile din mastic, antablamentele din scânduri de brad, statuile de ipsos, marmurele vopsite cu pensula, pereţii croiţi din pânză şi în tot acest provizorat Franţa a înfăptuit ceea ce avea să dureze o veşnicie.

Pereţii sălii Manejului, în momentul în care Convenţiunea şi-a statornicit acolo reşedinţa, erau acoperiţi în întregime cu tot felul de afişe ce împânziseră Parisul după întoarcerea de la Varennes. Pe unul se putea citi: *Regele se întoarce. Să fie ciomăgit cine o să-l aclame şi spânzurat cine o să-l insulte*. Pe altul: *Linişte. Nu scoateţi pălăria. Va fi chemat la judecată*. Pe un al treilea: *Regele a ochit*

naţiunea şi lovitura a dat greş. Acum e rândul naţiunii să tragă. Iar pe altul: *Legea! Legea!* Între aceşti pereţi Ludovic al XVI-lea a fost judecat de Convenţiune.

La palatul Tuileries, în care Convenţiunea a descins în ziua de 10 mai 1793, şi care a fost numit mai apoi Palatul-Naţional, sala de şedinţe ocupa întreg intervalul dintre pavilionul Orologiului, numit pavilionul Unităţii şi pavilionul Marsan căruia i se spunea acum pavilionul Libertăţii. Pavilionul Florei se chema pavilionul Egalităţii. Pentru a ajunge în sala de şedinţe urcai pe scara cea mare construită de Jean Bullant. Adunarea ocupa primul etaj al clădirii, iar la parter se afla corpul de gardă, o sală lungă înţesată cu piramidele de puşti şi paturile de campanie ale ostaşilor din toate armele ce făceau de strajă în jurul Convenţiunii. Adunarea avea o gardă de onoare numită „grenadierii Convenţiunii”.

O panglică tricoloră despărţea castelul în care se ţineau şedinţele de grădina în care se plimba poporul.

■ 3

Şi acum să vedem cum arăta sala de şedinţe. Orice amănunt în legătură cu acest fantastic locaş e vrednic de tot interesul.

Ceea ce te izbea de la prima ochire în momentul în care intrai înăuntru era o impunătoare statuie a Libertăţii aşezată între două ferestre largi.

Patruzeci şi doi de metri în lungime, zece metri în lărgime şi unsprezece metri în înălţime, iată dimensiunile a ceea ce fusese până atunci teatrul regelui pentru a deveni mai apoi teatrul revoluţiei. Eleganta şi somptuoasa sală construită de Vigarani pentru curteni a dispărut cu desăvârşire în 93 sub schelăria primitivă de lemn ce trebuia să susţină greutatea poporului. Această schelărie pe care se înălţau tribunele publice avea drept unic punct de sprijin – detaliu ce merită să fie semnalat – un stâlp de lemn. Cioplit dintr-un singur trunchi, stâlpul avea o rază de acţiune de zece metri. Puţine cariatide au trudit atât de greu ca stâlpul acesta care ani de zile a trebuit să înfrunte apriga presiune a revoluţiei, suportând în egală măsură aclamaţiile, entuziasmul, invectivele, zarva, agitaţia, haosul imens al mâniilor dezlănţuite, răzmeriţele. Nicio clipă însă nu s-a clintit din loc. După Convenţiune a asistat la şedinţele Consiliului Veteranilor. 18 brumar în sfârşit l-a despovărat.

Percier a înlocuit atunci stâlpul de lemn cu coloane de marmură

care s-au dovedit mai puţin rezistente.

Idealul spre care năzuiesc arhitecţii pare uneori destul de ciudat; arhitectul care a conceput strada Rivoli, bunăoară, a avut drept ideal traiectoria unei ghiulele de tun, în timp ce arhitectul oraşului Karlsrühe a avut în faţa ochilor imaginea unui evantai; un gigantic sertar de scrin pare să fi fost idealul arhitectului care a construit sala menită să devină sediul Convenţiunii în ziua de 10 mai 1793; era lungă, înaltă şi întinsă. Pe una din laturile mari ale acestui paralelogram se sprijinea un vast hemiciclu, amfiteatrul cu băncile reprezentanţilor. Nu existau nici mese, nici pupitre; Garan-Coulon care avea mania scrisului, era obligat să scrie pe genunchi; în faţa băncilor se afla tribuna; în dreptul tribunei, bustul lui Le Pelletier-Saint-Fargeau[20]; îndărătul ei, fotoliul prezidenţial.

Creştetul bustului depăşea puţin marginea tribunei, din care cauză după un timp a fost mutat într-altă parte.

Amfiteatrul se compunea din nouăsprezece bănci semicirculare aşezate la niveluri diferite şi era completat în cele două colţuri din fund cu bănci trunchiate.

Jos, în potcoava de la picioarele tribunei, stăteau aprozii.

De o parte a tribunei se afla fixată în perete, într-un cadru de lemn negru, o pancartă înaltă de nouă picioare, înfăţişând declaraţia drepturilor omului scrisă pe două coloane, separate printr-un fel de sceptru; în partea cealaltă rămăsese un loc liber care ceva mai târziu a fost ocupat de o pancartă asemănătoare cuprinzând textul Constituţiei anului II, cele două coloane fiind de astă dată separate printr-o spadă. Deasupra tribunei, peste capul oratorului, unduiau trei imense drapele tricolore, cu prăjinile aproape orizontale, ce ieşeau dintr-o lojă adâncă, împărţită în două şi ticsită de mulţime, sprijinindu-se pe un altar pe care era gravat un singur cuvânt: LEGEA. În spatele altarului stătea de strajă, ca o santinelă a cuvântului liber, o uriaşă fascie romană, înaltă ca o coloană. Nişte statui gigantice, lipite de perete, priveau spre reprezentanţii poporului. Preşedintele îl avea la dreapta sa pe Licurg, iar la stânga pe Solon: deasupra Muntelui se afla Platon.

Piedestalele statuilor erau în formă de cuburi şi se rezemau pe o cornişă ce făcea înconjurul sălii, despărţind poporul de adunarea reprezentanţilor. Spectatorii îşi rezemaţi coatele de cornişă.

---

[20] Louis-Michel le Peletier de Saint-Fargeau (1760–1793), membru al Convenţiunii, asasinat a doua zi după ce a votat moartea lui Ludovic al XVI-lea.

Cadrul de lemn negru al placardei ce cuprindea Drepturile Omului se înălţa până în dreptul cornişei depăşind marginea de jos a antablamentului, abatere de la norma liniei drepte ce-l făcea să bodogănească pe Chabot. — *E urât!* i se plângea el lui Vadier.

Capetele statuilor erau împodobite cu cununi din frunze de stejar sau de laur ce alternau.

O draperie verde, pe care erau pictate într-un verde mai închis aceleaşi cununi, cobora în falduri mari şi rigide din dreptul cornişei, îmbrăcând întreg parterul sălii, ocupate de adunare. Deasupra draperiei pereţii aveau o albeaţă îngheţată. Tribunele publice erau scobite în grosimea peretelui pe două rânduri, cele pătrate mai jos iar cele rotunde deasupra, cu marginile parcă tăiate cu cuţitul, fără ciubucuri şi fără ornamente florale după sistemul curent, deoarece Vitruve nu fusese încă detronat arhivoltele se suprapuneau arhitravelor. Pe fiecare din laturile mari ale sălii se aflau câte zece loji, iar la ambele capete alte două loji imense în totul douăzeci şi patru. Acolo se înghesuia mulţimea.

Spectatorii stăteau înţesaţi în tribunele de jos, gata să se reverse peste borduri şi cocoţaţi pe toate proeminenţele arhitecturii. O bară lungă de fier fixată temeinic la înălţimea cotului în chip de balustradă, străjuiau tribunele superioare, protejând spectatorii a căror securitate era primejduită de gloatele ce năvăleau pe scări. Într-o zi, totuşi, un om a fost azvârlit în mijlocul adunării dar căzând din întâmplare peste Massieu, episcopul de Beauvais, n-a mai apucat să-şi frângă gâtul. *Ca să vezi!* a spus el. *Câteodată şi un episcop e bun la ceva!*

Sala Convenţiunii putea să cuprindă două mii de persoane, iar în zilele de insurecţie, trei mii.

Convenţiunea ţinea regulat două şedinţe, una în timpul zilei, cealaltă seara.

Spătarul fotoliului prezidenţial era rotund şi bătut în ţinte aurite. Masa era susţinută de patru monştri înaripaţi cu câte un singur picior, ce păreau a fi pogorât din Apocalips pentru a privi desfăşurarea revoluţiei. Văzându-i, ai fi zis că fuseseră deshămaţi de la carul lui Ezechiel şi aduşi pe pământ să tragă cotiga lui Samson.

Pe masa preşedintelui se aflau: un clopoţel mare cât o talangă, o călimară masivă de bronz şi un in-folio legat în pergament, în care se scriau procesele verbale. Capete de osândiţi purtate în vârful unei suliţe au stropit cu sânge masa prezidenţială.

Ca să ajungi la tribună trebuia să urci nouă trepte. Treptele, înalte şi drepte, erau greu de urcat. Suindu-le, într-o bună zi, Gensonné s-a poticnit. *Parc-ar fi scara eşafodului!* a spus el. *Fă-ţi ucenicia*, i-a strigat atunci Carrier.

Pentru ca pereţii să nu pară prea goi, arhitectul pusese în câteşipatru colţurile sălii, în chip de ornamente, nişte fascii cu tăişul securii în afară.

În dreapta şi-n stânga tribunei erau două candelabre înalte de douăsprezece picioare, aşezate pe socluri şi purtând câte patru perechi de lămpi cu ulei. În fiecare lojă publică se afla câte un candelabru asemănător. Pe soclurile acestora erau săpate nişte verigi pe care poporul le numise, „zgărzile ghilotinei”.

Băncile adunării se înălţau până aproape de cornişa tribunelor, aşa încât reprezentanţii puteau schimba păreri cu poporul.

Ieşirile tribunelor lăsau să se scurgă asistenţa într-un labirint de coridoare, clocotind uneori de un vuiet înspăimântător.

Convenţiunea ocupase întreg palatul Tuileries, pătrunzând şi în clădirile învecinate, palatul Longueville şi palatul Coigny. În palatul Coigny, dacă ar fi să dăm crezare unei scrisori a lordului Bradford, a fost mutat, după 10 august, mobilierul casei regale. Abia după două luni au putut fi golite toate încăperile de la Tuileries.

Comitetele fuseseră răspândite în diferitele pavilioane din jurul sălii; în pavilionul Egalităţii, legislaţia, agricultura şi comerţul; în pavilionul Libertăţii, marina coloniile, finanţele, asignaţiile, salvarea publică; în pavilionul Unităţii, războiul.

Comitetul siguranţei generale comunica direct cu Comitetul salvării publice printr-un coridor întunecos, luminat zi şi noapte de un felinar, în care forfoteau iscoadele tuturor partidelor. Se vorbea în şoaptă.

Bara de la care vorbitorii luau cuvântul şi-a schimbat locul în repetate rânduri. De obicei se afla în dreapta preşedintelui Convenţiunii.

La cele două extremităţi ale sălii, pereţii despărţitori ce străjuiau de o parte şi de alta semicercurile concentrice ale amfiteatrului lăsau un spaţiu adânc şi îngust între ei şi zidurile propriu-zise, alcătuind două culoare spre care se deschideau două uşi pătrate ca nişte guri negre, pe unde se putea intra şi ieşi din sală.

Reprezentanţii intrau direct în sală printr-o uşă ce dădea spre terasa Folianţilor.

Sala, în care limpezimea zilei abia pătrundea prin ferestrele

palide, iar la căderea serii era slab luminată de nişte lămpi chioare, părea să păstreze nu ştiu ce reminiscenţe nocturne. Lumina anemică se îngemăna cu negurile înserării; când lămpile erau aprinse şedinţele aveau un aer lugubru. Nu se vedea om cu om; de la un capăt la celălalt al sălii, de la dreapta la stânga, roiuri de figuri ceţoase ce se insultau. Puteai să te întâlneşti cu cineva fără să-l recunoşti. Într-o zi Laignelot, alergând spre tribună, s-a izbit de un ins care tocmai cobora treptele. — *Scuză-mă Robespierre*, a spus el. — *Drept cine mă iei?* i-a răspuns un glas răguşit. — *Scuză-mă, Marat*, a rectificat Laignelot.

Jos, la dreapta şi la stânga preşedintelui, se aflau două tribune rezervate, fiindcă, lucru ciudat, chiar şi la Convenţiune existau spectatori privilegiaţi. Tribunele acestea erau singurele împodobite cu draperii agăţate la mijloc de arhitravă cu doi ciucuri de aur. Tribunele poporului nu aveau niciun fel de ornament.

Tot ansamblul arhitectonic era strident, barbar şi disciplinat. Corectitudinea asociată cu sălbăticia, cam asta era revoluţia. Sala Convenţiunii constituia cel mai perfect specimen de „arhitectură mesidor” cum a fost numită mai târziu de artişti: masivă şi costelivă. Constructorii din vremea aceea confundau simetricul cu frumosul. Ultimul cuvânt al Renaşterii fusese rostit în timpul lui Ludovic al XV-lea, după care avusese loc o reacţie. Nobleţea stilului fusese exagerată până la insipid, puritatea până la plictiseală. Există şi în arhitectură un fel de pudoare ipocrită. După uluitoarele orgii de forme şi de culori ale secolului al optsprezecelea, arta s-a pus la regim, nemaiîngăduindu-şi nicio abatere de la linia dreaptă. Un asemenea progres nu poate avea alt rezultat decât urâţenia. Arta redusă la schelet, iată în ce constă de fapt reforma. Stilul este atât de sobru încât devine uscat; inconvenient de care suferă îndeobşte cuminţeniile şi abstinenţele de genul acesta.

Independent de orice sentiment politic, privind numai arhitectura sălii nu se putea să nu simţi un fior. Îţi aminteai ca prin vis de teatrul de odinioară, de lojile împodobite cu ghirlande, de candelabrul de cristal cu nenumărate faţete, de sfeşnicele scânteietoare ca nişte diamante, de tapetul de mătase viorie ce făcea ape, de sumedenia de amoraşi şi de nimfe zugrăvite pe cortină şi pe draperii, de toată acea galantă idilă monarhică, pictată, sculptată şi aurită, care înseninase cu zâmbetul ei locaşul acesta auster, pentru ca, uitându-te acum în jur, să întâlneşti pretutindeni severitatea aceloraşi unghiuri rectilinii, reci şi tăioase

ca nişte ascuţişuri de oţel; ca şi cum Boucher ar fi fost ghilotinat de David.

■ 4

Cel care privea Adunarea însă nu mai avea răgazul să se gândească la sală. Cel ce privea drama nu mai avea timp să se gândească la teatru. Nimic mai hâd şi mai sublim în acelaşi timp. O ceată de eroi. O turmă de mişei. Zăgani în vârful unui munte, jivine târâtoare într-o mlaştină. Acolo forfoteau, se înghionteau, se înfruntau, se ameninţau, luptau şi trăiau laolaltă toţi acei combatanţi care azi nu mai sunt decât nişte umbre.

Un pomelnic de titani.

În dreapta, Gironda, o legiune de gânditori; în stânga Muntele, grup de atleţi. Într-o parte Brissot, care primise cheile Bastiliei; Barbaroux din cuvântul căruia nu ieşeau marsiliezii; Kervélégan, care dispunea de batalionul de la Brest încazarmat în cartierul Saint-Marceau; Gensonné, care izbutise să impună supremaţia reprezentanţilor asupra generalilor; nefastul Guadet căruia, într-o noapte, la Tuileries, regina i-l arătase pe delfin dormind; Guadet sărutase fruntea copilului, şi făcuse să se rostogolească în schimb capul părintelui; Salles, denunţătorul himeric al legăturilor strânse pe care Muntele le-ar fi avut cu Austria: Sillery, şchiopul dreptei, aşa cum Couthon era ologul stângii; Lause-Duperret care, deşi fusese numit *scelerat* de un ziarist, n-a pregetat totuşi să-l invite la masă, spunându-i: *Ştiu că „scelerat” nu înseamnă nimic altceva decât „omul care nu gândeşte ca noi”*; Rabaut-Saint-Étienne al cărui almanah publicat în 1790 începea cu aceste cuvinte: *Revoluţia s-a terminat*; Quinette, unul din cei ce au contribuit la prăbuşirea lui Ludovic al XVI-lea; jansenistul Camus, care se ocupa cu redactarea constituţiei civile a clerului, credea în minunile diaconului Pâris şi se prosterna în fiecare noapte în faţa unui crucifix înalt de şapte picioare, ţintuit în peretele camerei sale; un preot Fauchet, care, împreună cu Camille Desmoulins pregătise evenimentele de la 14 iulie; Isnard, care s-a făcut vinovat de crima de a fi prorocit: *Parisul va fi distrus* chiar în momentul în care Brunswick declara: *Parisul va fi incendiat*; Jacob Dupont, primul care a strigat: *Eu sunt ateu* şi căruia Robespierre i-a răspuns: *Ateismul e aristocratic*; Lanjuinais, un breton încăpăţânat, ager şi viteaz; Ducos care era un Eurial pentru Boyer-Fonfrède, după cum Rebecqui era un Pilacle pentru Barbaroux; Rebecqui, cel care voia

să-şi dea demisia pentru că Robespierre nu fusese încă ghilotinat; Richaud, care combătea menţinerea permanentă a secţiilor; Lasource, care a emis această sângeroasă sentinţă: *Vai de naţiunile recunoscătoare!* şi care, la picioarele eşafodului, avea să se contrazică adresându-se celor din partidul Muntelui cu aceste semeţe cuvinte: *Noi murim pentru că poporul doarme, voi însă o să muriţi atunci când poporul se va trezi*; Biroteau, la stăruinţele căruia s-a decretat abolirea inviolabilităţii, făurind fără să ştie cuţitul ghilotinei şi ridicând cu propriile-i mâini eşafodul pe care avea să fie executat; Charles Villatte, care a căutat să-şi pună la adăpost conştiinţa protestând: *Nu înţeleg să votez sub ameninţarea cuţitelor*; Louvet, autorul lui *Faublas*, care avea să deschidă în cele din urmă o librărie la Palais-Royal luându-l pe Lodoïska vânzător; Mercier, autorul *Panoramei Parisului*, care trâmbiţa: *Toţi regii au simţit în ceafă apăsarea zilei de 21 ianuarie*; Marec, care era preocupat de „facţiunea vechilor limite"; Carra, ziaristul care, înainte de a se urca pe eşafod, i-a mărturisit călăului: *Îmi pare rău că trebuie să mor. Aş fi vrut să văd ce se mai întâmplă*; Vigée, care se mândrea că e grenadier în batalionul doi din Mayenne-et-Loire şi care, ameninţat de tribunele publice, a strigat: *Cer ca în momentul în care va mai crâcni cineva în tribune, să ne retragem cu toţii şi să pornim spre Versailles cu sabia în mână!* Buzot, căruia îi era scris să moară de foame; Valazé, a cărui viaţă avea să fie scurtată de propriul său pumnal; Condorcet, căruia îi era dat să piară la Bourg-la-Reine, acum Bourg-Égalite, trădat de volumul de Horaţiu pe care-l purta în buzunar; Pétion, căruia destinul îi hărăzise să fie adorat de mulţime în 1792 şi mâncat de lupi în 1793; alţi douăzeci încă, Pontécoulant, Marboz. Lidon, Saint-Martin, Dussalux, traducătorul lui Juvenal, care făcuse campania din Hanovra, Boileau, Bertrand, Lesterp-Beauvais, Lesage, Gomaire, Gardien, Mainvieille, Duplantier, Lacaze, Antiboul şi, în fruntea tuturor un Barnave, care se numea Vergniaud.

În tabăra cealaltă, Antoine-Louis-Léon Florelle de Saint-Just, douăzeci şi trei de ani, palid, frunte îngustă, profil regulat, ochi misterioşi şi o adâncă tristeţe zugrăvită pe faţă; Merlin şi Thionville pe care germanii îl porecliseră Feuer-Teufel, „diavolul de foc"; Merlin de Douai, funestul autor al legii împotriva suspecţilor; Soubrany, pe care la întâi prerial cetăţenii Parisului l-au propus comandant; fostul preot Lebon, ţinând sabia în mâna cu care mai înainte îi aghesmuia pe dreptcredincioşi; Billaud-Varennes, care

întrevedea magistratura viitorului; în locul judecătorilor, arbitri; Fabre D'églantine căruia i se datorește acea încântătoare inovaţie a calendarului republican, după cum Rouget de Lisle a avut un moment de sublimă inspiraţie atunci când a compus Marsilieza; din păcate însă niciunul dintre ei n-a recidivat; Manuel, procurorul Comunei, care a declarat: *Un rege mort nu înseamnă un om mai puţin*; Goujon, care pătrunsese cu oştile în Tripstadt, în New-stadt şi Spir şi văzuse fugind armata prusacă; avocatul Lacroix, metamorfozat în general şi numit cavaler al ordinului Sfântul-Ludovic cu şase zile înainte de 10 august; Fréron-Thersite, fiul lui Fréron-Zoïle; Ruth, implacabilul explorator al dulapului secret de fier, predestinat sinuciderii republicane în masă, fiind hotărât să-şi ridice singur viaţa în ziua în care ar fi pierit republica; Fouché, suflet diabolic, figură cadaverică; Camboulas, amic al lui Papa Duchesne, care i-a spus odată lui Guillotin; *Tu faci parte din clubul Folianţilor dar fiică-ta ţine de clubul Iacobinilor*; Jagot, care atunci când cineva îi compătimea pe întemniţaţi, fiindcă n-aveau ce să îmbrace, răspundea cu cruzime: *Închisoarea ce e decât o haină de piatră*; Javogues, fiorosul profanator al mormintelor de la Saint-Denis; Osselin, care deşi proscrisese atâţia inşi, ascundea la el în casă o proscrisă, pe doamna Charry; Bentabole, care atunci când prezida, le făcea semne celor din tribune când să aplaude şi când să huiduiască; ziaristul Robert, soţul domnişoarei Kéralio, care scria: *Nici Robespierre, nici Marat nu obişnuiesc să vină pe la mine; Robespierre n-are decât să vină când o vrea, Marat însă niciodată;* Garan-Coulon, care, atunci când Spania intervenise în procesul intentat lui Ludovic al XVI-lea, ceruse cu trufie Adunării să nu se ostenească a citi o scrisoare trimisă de un rege în favoarea altui rege; Grégoire un episcop, demn, la început, în biserica primitivă, dar care mai apoi, în timpul imperiului, s-a grăbit să şteargă amintirea republicanului Grégoire, intitulându-se contele Grégoire; Amar care spunea: *Tot pământul îl condamnă pe Ludovic al XVI-lea. La cine mai poate face apel împotriva sentinţei? La planete;* Rouyer, care, în ziua de 21 ianuarie, stăruise să nu se tragă cu tunul de pe Pont-Neuf, deoarece: *Capul unui rege nu trebuie să facă mai mult zgomot, atunci când se rostogoleşte, decât capul oricărui muritor;* Chénier, fratele lui André; Vadier, unul dintre cei care, atunci când se aşezau în tribună, puneau pistolul în faţa lor; Panis care-i spunea lui Momoro: *— Vreau să-i văd pe Marat şi pe Robespierre îmbrăţişându-se la mine la masă. — Dar unde stai? —*

La Charenton[21]. — *Aşa da, într-altă parte, m-aş fi mirat*, i-a răspuns Momoro; Legendre, care a fost măcelarul revoluţiei franceze, aşa cum Pride fusese măcelarul revoluţiei engleze; — *Vino să-ţi dau la cap*, i-a strigat odată lui Lanjuinais. *Cere mai întâi să se decreteze că sunt bou*, i-a răspuns Lanjuinais; Collot d'Herbois, acest sinistru comedian, care purta pe faţă masca având două guri a actorilor din antichitate, una spunând Da iar cealaltă Nu, aprobând cu una dintre ele ceea ce osândea cu cealaltă, înfierându-l pe Carrier la Nantes şi ridicându-i în slăvi pe Châlier la Lyon, trimiţându-l pe Robespierre la eşafod iar pe Marat la Panteon; Génissieux, care cerea să fie condamnat la moarte orice ins având asupra lui medalia *Ludovic al XVI-lea martirizat;* Léonard Bourdon, un învăţător care oferise găzduire bătrânului de la Mont-Jura; Topsent, marinar, Goupilleau, avocat, Laurent Lecointre, negustor, Duhem, medic, Sergent, sculptor, David, pictor, Joseph Égalité, prinţ. Şi alţii: Lecointe-Puiraveau, care cerea ca Marat să fie declarat prin decret „în stare de demenţă"; Robert Lindet, neliniştitorul făuritor al acelei caracatiţe ce înfăşură întreaga Franţă în cele douăzeci şi una de mii de braţe ale sale, numite comitete revoluţionare şi al cărei cap era Comitetul siguranţei generale; Leboeuf pe socoteala căruia Girey-Dupré a ticluit următorul vers în Crăciunul pretinşilor patrioţi: *Leboeuf l-a văzut pe Legendre şi a început a mugi*. Thomas Payne, american, fire blajină; Anacharsis Cloots, german, baron, milionar, ateu, hebertist, suflet candid; integrul Lebas, prietenul lui Duplay; Rovère, unul dintre puţinii oameni care sunt răi din plăcerea de a face rău, fiindcă arta pentru artă, orice s-ar spune, există în mai mare măsură chiar decât se presupune; Charlier, care pretindea să li se spună dumneavoastră aristocraţilor; Tallien, natură elegiacă şi crudă, care a participat la evenimentele din termidor sub imboldul iubirii; Cambacérès, un procuror care va ajunge mai apoi prinţ, Carrier, un procuror care se va transforma în tigru; Laplanche, care într-o bună zi a strigat: *Cer prioritatea pentru tunul de alarmă*; Thuriot, care insista ca juraţii tribunalului revoluţionar să-şi exprime votul cu glas tare; Bourdon de l'Oise, care l-a provocat la duel pe Chambon, l-a denunţat pe Payne şi a fost denunţat la rândul său de Hébert; Fayau care propunea „să se trimită o armată incendiară" în Vendée; Tavaux care, în ziua de 13 aprilie, a fost un fel de mediator între Gironda şi partidul Muntelui; Vernier, care cerea ca atât căpeteniile girondine cât şi conducătorii Muntelui să se înroleze în

[21] Vestit ospiciu de nebuni, în vorbirea curentă sinonim cu „balamucul".

armată ca simpli soldaţi; Rewbell, care s-a baricadat în Mainz; Bourbotte, al cărui cal a fost ucis sub el în timp ce era luat cu asalt oraşul Saumur; Guimberteau, comandantul armatei de coastă de la Cherbourg, Jard-Panvilliers, comandantul armatei de coastă de la Rochelle, Lecarpentier, comandantul escadrei de la Cancale; Roberjot, care avea să cadă în capcana de la Rastadt; Prieur de la Marne, care colinda taberele ostăşeşti purtând vechii săi epoleţi de căpitan de escadron; Levasseur de la Sarthe care, cu un singur cuvânt, l-a determinat pe Serrent, comandantul batalionului de la Saint-Amand, să-şi jertfească viaţa; Reverchon, Maure, Bernard de Saintes, Charles Richard, Lequinio şi, dominând întregul grup, un Mirabeau care se numea Danton.

În afara acestor două tabere, ţinându-le şi pe una şi pe cealaltă la respect, se înălţa un om, Robespierre.

■ 5

Mai jos stătea încovoiată spaima, care poate fi nobilă câteodată, şi teama, care e josnică. Sub toate aceste patimi, sub toate aceste eroisme şi abnegaţii, sub toate aceste răbufniri furioase, grămada cenuşie a anonimilor. Drojdia Adunării constituante se numea Câmpia. Acolo se aflau cei cu o atitudine şovăielnică: oamenii care pregetă, care stau la îndoială, care se codesc, care amână de pe o zi pe alta, care pândesc, fiecare temându-se de câte cineva. Muntele era o elită; Gironda era de asemenea o elită; Câmpia era gloata. Câmpia era în esenţă Sieyès, care o rezuma.

Sieyès, un spirit profund care devenise găunos. Rămăsese la starea a treia, nereuşind să se ridice până la nivelul poporului. Există anumiţi oameni făcuţi să se oprească la jumătatea drumului. Sieyès îl numea tigru pe Robespierre care, la rândul său, îl făcea cârtiţă. Acest metafizician, în loc să devină mai înţelept, devenise mai prudent. Era linguşitorul şi nicidecum slujitorul revoluţiei. Punea mâna pe lopată şi se ducea, împreună cu poporul, să muncească pe Câmpul lui Marte, înhămat la aceeaşi teleagă cu Alexandre de Beauharnais. Îi sfătuia pe alţii să fie energici, lucru de care el se ferea. *Apăraţi-vă cauza cu tunul*, îi îndemna pe girondini. Există gânditori care sunt în acelaşi timp combatanţi; aceia cum ar fi de pildă Condorcet, erau de partea lui Vergniaud, *. Sau, cum ar fi Camille Desmoulins, de partea lui Danton. Există însă şi gânditori care vor să trăiască şi aceia erau de partea lui Sieyes.

Cele mai alese vinuri au drojdia lor. Şi mai jos decât Câmpia, se

afla Mlaştina. O lâncezeală odioasă lăsând să se vadă transparenţele egoismului. Acolo tremura aşteptarea mută a fricoşilor. Nimic mai jalnic. Un noian de dispreţ şi niciun pic de ruşine; o furie mocnită; răzvrătirea ascunsă sub slugărnicie. Cei din Mlaştină îşi purtau cu cinism frica; aveau toate îndrăznelile laşităţii; preferau Gironda şi se alăturau Muntelui; deznodământul depindea de ei; înclinau totdeauna spre tabăra care triumfa; pe Ludovic al XVI-lea l-au dat pe mâna lui Vergniaud, pe Vergniaud l-au predat lui Danton, pe Danton lui Robespierre iar pe Robespierre lui Tallien. Pe Marat, cât a trăit, l-au ţintuit la stâlpul infamiei, iar după moartea sa l-au divinizat. Erau în stare să susţină orice până în ziua când dădeau peste cap tot ceea ce susţinuseră mai înainte. Simţeau din instinct momentul în care puteau da lovitura decisivă celor ce se clătinau. În ochii lor, de vreme ce acceptau să se pună în slujba cuiva numai dacă acel cineva avea o poziţie solidă, faptul de a te clătina însemna o trădare. Întruchipau numărul, întruchipaţi forţa, întruchipau frica. De aici şi îndrăzneala tuturor mârşăviilor.

De aici şi ziua de 31 mai, cea de 11 germinal, de 9 termidor; tragedii urzite de giganţi şi destrămate de pitici.

■ 6

Printre aceşti oameni stăpâniţi de patimi se aflau amestecaţi o seamă de oameni stăpâniţi de himere. Utopia era prezentă acolo sub toate formele sale, atât sub forma războinică, ce considera necesar eşafodul ca şi sub forma ei inocentă, ce dorea abolirea pedepsei cu moartea; spectru faţă de monarhii, înger faţă de popoare. Ţinând cumpăna cu spiritele combative, se aflau spiritele creatoare. Unii se gândeau numai la război, alţii numai la pace; un creier, Carnot, zămislea paisprezece armate; un alt creier, Jean Debry, cugeta la o federaţie democratică universală. Printre elocvenţele furibunde, printre glasurile clocotitoare şi detunătoare, existau şi tăceri fecunde. Lakanal tăcea şi organiza în gând educaţia publică naţională; Lanthenas tăcea şi întemeia şcolile primare; Revellière-Lèpeaux tăcea şi visa să înalţe filosofia la rangul unei religii. Alţii se ocupau de probleme mai mărunte şi mai practice. Guyton-Morveaux studia asanarea spitalelor, Maire abolirea servituţilor existente, Jean-Bon- Saint-Andre suprimarea pedepsei cu închisoarea pentru datorii şi a detenţiunii, Romme propunerea lui Chappe, Duboë punerea în ordine a arhivelor, Coren-Fustier înfiinţarea cabinetului de anatomie şi a muzeului de

ştiinţe naturale, Guyomard navigaţia fluvială şi construirea unui baraj pe fluviul Escaut. Arta avea fanaticii, ba chiar şi monomanii ei; în ziua de 21 ianuarie, în timp ce capul monarhiei cădea în piaţa Revoluţiei, Bézard, reprezentantul departamentului Oise, se ducea să vadă un tablou de Rubens descoperit într-o magherniţă de pe strada Saint-Lazare. Artişti, oratori, profeţi, oameni-coloşi ca Danton, oameni-copii ca Anacharsis Cloots, gladiatori şi filosofi, se îndreptau cu toţii spre acelaşi ţel: progresul. Nimic nu-i putea descumpăni. Măreţia Convenţiunii a constat tocmai în faptul că s-a străduit să vadă în ce măsură imposibilul sau ceea ce oamenii socotesc ca atare ar putea deveni realitate. La una din extremităţile ei, Robespierre avea ochii aţintiţi asupra dreptului; la cealaltă extremitate, Condorcet avea ochii aţintiţi asupra datoriei.

Condorcet era un visător dar în acelaşi timp şi o minte limpede; Robespierre era oricând gata să purceadă la execuţie; şi uneori, în timpul supremelor crize ale societăţilor îmbătrânite, execuţia este sinonimă cu exterminarea. Revoluţiile au două versante, urcuşul şi coborâşul, iar pe aceste versante se desfăşoară întreaga succesiune a anotimpurilor, începând cu sezonul gheţurilor şi sfârşind cu cel al florilor. Fiecare zonă de pe cele două versante dă naştere oamenilor potriviţi cu climatul său, începând cu cei obişnuiţi să trăiască la lumina soarelui şi sfârşind cu cei deprinşi să trăiască în mijlocul trăsnetelor.

■ 7

Toată lumea cunoştea cotlonul culoarului din stânga unde Robespierre îi şoptise la ureche lui Garat, prietenul lui Clavière, aceste înfricoşătoare cuvinte: *Clavière a conspirat în orice loc în care a respirat*. În acelaşi ungher, prielnic convorbirilor intime şi indignărilor mărturisite cu jumătate de glas, Fabre D’églantine îl dojenise pe Romme, reproşându-i că schimonosise calendarul prin schimbarea numelui de *fervidor* în *termidor*. Toată lumea cunoştea colţul în care şedeau cot la cot cei şapte reprezentanţi ai departamentului Haute-Garonne care, fiind cei dintâi chemaţi să-şi dea verdictul în procesul lui Ludovic al XVI-lea, răspunseseră rând pe rând: Mailhe: *moartea*. Delmas: *moartea*. Projean: *moartea*. Calès: *moartea*: Ayral: *moartea*. Julien: *moartea*. Desaby: *moartea*. Ecou repercutat la infinit, ce străbate întreaga istorie şi care, de când există justiţia omenească, a aşternut întotdeauna o umbră sepulcrală pe zidurile tribunalului. Erau arătaţi cu degetul, în

frământată învolburare de chipuri, toţi cei ale căror glasuri făcuseră să clocotească sala pronunţând tragicul verdict; Paganel care votase: *Moartea. Un rege nu este folositor decât atunci când moare*. Millaud, care spusese: *Dacă moartea n-ar exista, ar trebui inventată astăzi*. Bătrânul Raffron du Trouillet, care declarase: *Moartea şi cât mai repede!* Goupilleau, care strigase: *Eşafodul imediat. Orice întârziere nu face decât să agraveze moartea*; Sieyès, care se mulţumise să rostească laconic formula funebră: *Moartea*; Thuriot, care respinsese propunerea lui Buzot de a se consulta voinţa poporului: *Iar adunările primare! Iar patruzeci şi patru de mii de tribunale! În felul acesta procesul n-o să se mai termine niciodată. Capul lui Ludovic al XVI-lea o să aibă tot timpul să încărunţească înainte de a cădea*; Augustin-Bon Robespierre care, ţinându-i isonul fratelui său, exclamase: *Nu pot să concep un sentiment de omenie capabil să distrugă popoarele, cruţându-i în schimb pe tirani. Moartea! A cere o amânare înseamnă a consulta voinţa tiranilor, în locul voinţei poporului*; Foussedoire, locţiitorul lui Bernardin de Saint- Pierre, care spusese: *Mă cutremur în faţa oricărei vărsări de sânge omenesc, dar sângele unui rege nu e sânge de om. Moartea*; Jean-Bon-Saint-André, care afirmase: *Poporul nu poate fi liber decât dacă tiranul e mort*; Lavicomterie, care rostise în gura mare următoarea sentinţă: *Atâta timp cât tiranul respiră libertatea se înăbuşă. Moartea*. Chateauneuf-Randon, care strigase: *Moartea lui Ludovic Ultimul*; Guyardin, care îşi exprimase dorinţa: *Să fie executat Barrière-Renversée*; bariera răsturnată era bariera tronului; Tellier, care propusese: *Să se fabrice un tun de calibrul căpăţânii lui Ludovic al XVI-lea, ca să tragem cu el asupra duşmanilor*. Şi cei indulgenţi: Gentil, care declarase: *Votez pedeapsa cu închisoarea. A face din el un nou Carol I, ar însemna să scornim un nou Cromwell*; Bancal, care spusese: *Exilul. Aş vrea să-l văd pe primul rege al universului condamnat să practice o meserie ca să-şi câştige viaţa*; Albouys, care opinase: *Surghiunul. Să dea târcoale tronurilor ca o fantomă trezită la viaţă*; Zangiacomi, care spusese: *Închisoarea. Să-l păstrăm pe Capet în viaţă în chip de sperietoare*; Chaillon, care fusese de părere: *Lăsaţi-l să trăiască. N-aş vrea să trimit pe lumea cealaltă un mort pe care Roma îl va trece în rândul sfinţilor*. În timp ce sentinţele de mai sus se desprindeau de pe aceste buze neîndurătoare şi, rând pe rând, se răspândeau în istorie, femei decoltate şi înzorzonate, cu o listă în mână, numărau voturile în

tribune, înfigând câte un ac în dreptul fiecărui nume.

Acolo unde a pătruns tragedia, groaza şi mila rămân de-a pururi.

Privind Convenţiunea în oricare din perioadele guvernării sale, nu se putea să nu-ţi răsară în minte judecata ultimului Capet; legenda zilei de 21 ianuarie părea asociată cu fiecare acţiune a sa; temuta adunare era împânzită de răsuflările fatale ce se abătuseră asupra străvechii făclii monarhice aprinse de optsprezece secole, stingând-o; procesul decisiv intentat tuturor regilor reprezentaţi de către un singur monarh era într-un fel punctul de plecare al crâncenului război pe care Convenţiunea îl purta împotriva trecutului; la oricare din şedinţele ei ai fi asistat, vedeai proiectată ca pe un ecran umbra eşafodului pe care fusese executat Ludovic al XVI-lea; spectatorii îşi povesteau unii altora cum demisionase Kersaint, cum demisionase Roland şi cum Duchâtel, deputatul departamentului Deux-Sèvres, care stăruise să fie transportat pe patul de suferinţă la adunare, deşi era pe moarte, votase pentru viaţa acuzatului, stârnind râsul lui Marat; şi toată lumea îl căuta cu privirea pe deputatul, astăzi uitat de istorie, care, după o şedinţă de treizeci şi şapte de ore, răpus de oboseală şi de somn, adormise în bancă şi care, trezit de aprod atunci când îi venise rândul să voteze, mijise ochii, rostise verdictul: *moartea!* şi adormise la loc.

În momentul în care îl condamnau la moarte pe Ludovic al XVI-lea, Robespierre mai avea optsprezece luni de trăit, Danton cincisprezece luni, Vergniaud nouă luni, Marat cinci luni şi trei săptămâni iar Lepelletier-Saint-Fargeau o singură zi. Scurtă şi cumplită răsuflare a gurilor omeneşti!

■ 8

Poporul avea o fereastră deschisă asupra Convenţiunii, tribunele publice, iar atunci când fereastra devenea neîncăpătoare, deschidea uşa lăsând mulţimea de pe strada să pătrundă în adunare. Asemenea invazii ale gloatelor în mijlocul senatului constituie una dintre cele mai surprinzătoare imagini pe care ni le înfăţişează istoria. De obicei aceste năvăliri aveau un aer cordial. Uliţa fraterniza cu scaunul curul. Dar cordialitatea unui popor care, cândva, în răstimp de trei ore pusese stăpânire pe tunurile de la palatul Invalizilor şi pe patruzeci de mii de puşti era făcută să inspire teamă. În tot momentul şedinţa era întreruptă de câte o defilare: delegaţii cărora li se îngăduia să ia cuvântul la bară, petiţii, omagii, ofrande. Lancea de onoare a foburgului Saint-

Antoine intra în sală purtată de un grup de femei. Nişte englezi ofereau douăzeci de mii de perechi de pantofi pentru soldaţii noştri care umblau cu picioarele goale. „Cetăţeanul Arnoux, anunţa *Monitorul*, preotul comunei Aubignan şi comandantul batalionului din Drôme, cere să fie trimis pe frontieră, păstrându-i-se în acelaşi timp enoria.” Delegaţii secţiilor soseau cărând cu brancardele talere, anaforniţe, potire, grămezi de aur, de argint şi de argint suflat cu aur, prinos adus patriei de o droaie de zdrenţăroşi, care solicitau în schimb permisiunea de a dansa carmaniola în faţa Convenţiunii. Chenard, Narbonne şi Vallière veneau să cânte cuplete în cinstea Muntelui. Secţia Mont-Blanc aducea bustul lui Lepelletier şi o femeie punea o bonetă roşie în capul preşedintelui care o săruta; „cetăţenele secţiei Mail” aruncau flori „legiuitorilor”; „şcolarii patriei” veneau, cu muzica în frunte, pentru a mulţumi Convenţiunii că „pusese temeiurile prosperităţii secolului”; femeile din secţia Gărzilor-Franceze aduceau buchete de trandafiri; femeile din secţia Champs-Élisées ofereau o cunună din frunze de stejar; femeile din secţia Temple veneau în faţa barei să facă legământ *că nu se vor căsători decât cu adevăraţi republicani*; secţia Molière prezenta o medalie cu chipul lui Franklin care avea să fie atârnată mai apoi, în baza unui decret, de cununa statuii Libertăţii; Copiii-Găsiţi consideraţi acum Copiii Republicii defilau îmbrăcaţi în uniforma naţională; tinerele fete din secţia Nouăzeci-şi-doi soseau îmbrăcate în rochii lungi albe, eveniment pe care a doua zi *Monitorul* îl menţiona cu aceste cuvinte: „Preşedintele primeşte un buchet din mâinile nevinovate ale unei tinere frumuseţi.” Oratorii salutau mulţimea; uneori chiar o şi linguşeau: – *Eşti fără cusur, eşti incapabilă să greşeşti, eşti perfecţiunea întruchipată* – îi spuneau ei şi poporul, care este copilăros din fire, se arăta sensibil la asemenea dulcegării. Câteodată adunarea era străbătută de valurile răzmeriţei, care intra spumegând înăuntru pentru a ieşi mai apoi pe deplin împăcată, ca apele Ronului care străbat lacul Leman şi care sunt nămoloase când se varsă în lac şi azurii când pornesc mai departe.

Uneori însă lucrurile nu se desfăşurau chiar atât de paşnic şi atunci Henriot dădea dispoziţie să se aducă grătare pentru înroşit ghiulele în foc la poarta palatului Tuileries.

■ 9

Adunarea nu se mulţumea numai să răspândească în jur văpaia

revoluţiei, ci făurea în acelaşi timp şi bunuri ale civilizaţiei. Cuptor încins la roşu, dar şi forjă totodată, în această zăcătoare în care clocotea teroarea, fermenta şi progresul. Din haosul neguros şi din învolburata alunecare a norilor pe cer ţâşneau nesfârşite raze de lumină paralele cu legile eterne. Raze ce stăruiau în zare, scânteind pururea pe firmamentul popoarelor şi care se numesc: una justiţia, alta îngăduinţa, alta bunătatea, alta raţiunea, alta adevărul şi alta dragostea. Convenţiunea proclama această măreaţă axiomă: Libertatea unui cetăţean se sfârşeşte acolo unde începe libertatea altui cetăţean; formulă ce rezumă în câteva cuvinte esenţa relaţiilor sociale. Convenţiunea declara sfântă sărăcia; declara sfântă infirmitatea întruchipată în orbul şi surdomutul pe care statul îi lua sub tutela sa, sfântă maternitatea întruchipată în fetele-mame cărora le oferea o mângâiere şi pe care le reabilita, sfântă copilăria întruchipată în orfanul care, prin intervenţia ei, devenise copilul adoptiv al patriei, sfântă inocenţa întruchipată în acuzatul achitat de justiţie pe care căuta să-l recompenseze. Convenţiunea înfiera comerţul cu negri şi suprima sclavia. Ea proclama solidaritatea civică. Decreta gratuitatea învăţământului. Organiza educaţia naţională prin înfiinţarea şcolii normale la Paris, a şcolilor centrale în capitalele departamentale şi a şcolilor primare în comune. Crea conservatoarele şi muzeele. Legifera unitatea codului, unitatea măsurilor şi greutăţilor, unitatea calculului cu ajutorul sistemului decimal. Ea punea bazele finanţelor Franţei, instaurând creditul public în locul îndelungatei bancrute monarhice. Şi tot ea punea la dispoziţia comunicaţiilor telegraful, oferea bătrâneţii aziluri bine înzestrate, bolnavilor spitale salubre, învăţământului şcoala politehnică, ştiinţei biroul longitudinilor şi spiritului omenesc institutul. Convenţiunea era în egală măsura naţională şi cosmopolită. Dintre cele unsprezece mii două sute zece decrete pe care le-a promulgat Convenţiunea, o treime au scop politic, iar celelalte două treimi un scop umanitar. Ea considera morala universală temelia societăţii şi conştiinţa universală fundamentul legii. Şi toate acestea – abolirea sclaviei, proclamarea fraternităţii, ocrotirea umanităţii, îndreptarea conştiinţei omeneşti, legiferarea muncii, care dintr-o obligaţie împovărătoare devenea un drept avantajos, consolidarea bogăţiilor naţionale, educaţia şi asistenţa acordată copiilor, răspândirea culturii literare şi a ştiinţelor, lumina aprinsă pe toate culmile, ajutorarea tuturor nevoilor, promovarea tuturor principiilor – Convenţiunea le înfăptuia purtând în măruntaie

un balaur, răscoala din Vendée, şi pe umeri o haită de tigri, monarhii.

■ 10

O sală imensă. Toate tipurile umane, inumane şi supraumane strânse laolaltă. O epică învălmăşeală de antagonisme, Guillotin ferindu-se de David, Bazire insultându-l pe Chabot, Guadet zeflemisindu-l pe Saint-Just, Vergniaud dispreţuindu-l pe Danton, Louvet atacându-l pe Robespierre, Buzot denunţându-l pe Egalité, Chambon terfelindu-l pe Pache şi toţi deopotrivă detestându-l pe Marat. Şi câte alte nume încă s-ar cuveni să fie pomenite! Armonville, poreclit şi Bonetă-Roşie, pentru că la toate şedinţele Convenţiunii purta boneta frigiană, prieten cu Robespierre şi dorind ca „după Ludovic al XVI-lea să fie ghilotinat Robespierre” pentru a se menţine echilibrul; Massieu, colegul blajinului episcop Lamourette, cu care semăna leit şi al cărui nume ar trebui sărutat; Lehardy du Morbihan care înfiera preoţimea din Bretania; Barère – gata întotdeauna să cânte în struna majorităţii – care prezida adunarea în ziua când Ludovic al XVI-lea s-a înfăţişat la bară, şi care era faţă de Pamela ceea ce Louvet era faţă de Lodoïska; Daunou, membru al congregaţiei Oratoriului, care spunea mereu: *Să nu ne grăbim;* Dubois-Crancé la urechea căruia se apleca de obicei Marat; marchizul de Chateauneuf, Laclos, Hérault de Séchelles care se trăgea înapoi când îl auzea pe Henriot strigând: *Servanţi, la tunuri!* Julien, care compara Muntele cu Termopile; Gamon, care pretindea ca una din tribunele publice să fie rezervată exclusiv femeilor; Laloy, care l-a primit cu toate onorurile pe episcopul Gobel în ziua când acesta s-a prezentat în faţa Convenţiunii pentru a depune mitra pe care a înlocuit-o cu boneta roşie; Lecomte, care a exclamat atunci: *Care mai vrea să se răspopească?* Féraud, a cărui căpăţână avea să fie salutată de Boissy-d’Anglas, pentru istorie rămânând astfel o problemă veşnic nerezolvată: Boissy-d’Anglas a salutat, de fapt, căpăţâna, adică victima, sau suliţa, adică pe asasini? Cei doi fraţi Duprat, unul din partidul Muntelui iar celălalt girondin, care se urau cu aceeaşi înverşunare ca şi fraţii Chénier.

De la această tribună s-au rostit unele cuvinte ameţitoare, acele cuvinte care au uneori, chiar fără ştirea celui ce le articulează, accentul fatidic al revoluţiilor şi în urma cărora faptele concrete îşi schimbă subit înfăţişarea luând un aer nemulţumit şi surescitat, ca

şi cum ar dezaproba lucrurile spuse puţin mai înainte; ceea ce se întâmplă pare scos din sărite de ceea ce se spune; catastrofele se dezlănţuie furioase şi parcă exasperate de vorbele oamenilor. Aşa cum ecoul unui glas în munţi ajunge să declanşeze o avalanşă. Un singur cuvânt în plus poate fi urmat de o prăbuşire. Dacă n-ar fi fost rostit nu s-ar fi întâmplat nimic. S-ar zice uneori că evenimentele sunt irascibile.

În felul acesta, printr-o simplă întâmplare, din pricina unui cuvânt spus la un moment dat de un orator şi greşit înţeles, a căzut capul doamnei Elisabeth.

La Convenţiune vehemenţa limbajului era legitimă.

Ameninţările zburau încrucişându-se în timpul discuţiilor, ca scânteile în toiul unui incendiu.

PETION: — Robespierre, la obiect.

ROBESPIERRE: — Obiectul eşti dumneata, Petion. Ajung îndată şi acolo, ai să vezi.

O VOCE: — Moarte lui Marat!

MARAT: — În ziua în care va muri Marat, se va termina şi cu Parisul, şi în ziua în care va pieri Parisul, se va termina şi cu Republica.

Billaud-Varennes se ridică şi ia cuvântul: — Noi vrem…

Barere îl întrerupe: — Vorbeşti ca un rege.

Într-altă zi:

PHILIPPEAUX: — Un membru al Convenţiunii a tras sabia ca să mă lovească.

AUDOIN: — Preşedinte, să fie chemat la ordine ucigaşul.

PREŞEDINTELE: — Aveţi răbdare.

PANIS: De astă dată te chem eu la ordine, preşedinte.

Uneori se şi râdea şi chiar vârtos:

LECOINTRE: — Preotul din Chant-de-Bout se plânge că episcopul său nu-i dă voie să se însoare.

O VOCE: — Nu înţeleg de ce Fauchet, care are atâtea amante, îi împiedică pe alţii să aibă neveste.

O ALTĂ VOCE: — I-aţi o nevastă, părinte!

Tribunele se amestecau în discuţie tutuindu-i pe reprezentanţi. Într-o zi deputatul Ruamps, care avea un „şold” mai proeminent decât celălalt, se ridică să ia cuvântul. Cineva din tribune îi strigă: *Întoarce-te cu bazaconia aia spre dreapta, fiindcă ai o „bucă” de parc-ar fi făcută de David!* – Ca să vă daţi seama cât de mari puteau fi îndrăznelile pe care poporul şi le permitea faţă de

Convenţiune. O dată totuşi, în timpul frământărilor din ziua de 11 aprilie 1793, preşedintele a dat ordin să fie arestat un întrerupător din tribune.

Cu prilejul unei şedinţe la care a asistat şi bătrânul Buonarotti, Robespierre ia cuvântul şi vorbeşte două ceasuri întregi, privindu-l pe Danton, când drept în faţă, ceea ce era îngrijorător, când pieziş, ceea ce era şi mai grav. Tună şi fulgeră fără niciun fel de menajamente, încheindu-şi discursul printr-o explozie de indignare, plină de ameninţări funeste: *Ştim cine sunt intriganţii, ştim cine sunt corupătorii şi cei ce s-au lăsat corupţi, ştim cine sunt trădătorii; se află cu toţii în sânul acestei adunări. Ne aud, iar noi, la rândul nostru, îi vedem şi nu-i scăpăm nicio clipă din ochi. Să privească deasupra capului lor şi vor vedea atârnând sabia legii; să privească în adâncul conştiinţei lor şi vor vedea toată ticăloşia de care sunt în stare. Să ia seama deci*. După ce Robespierre a terminat de vorbit, Danton, uitându-se în tavan, cu ochii pe jumătate închişi şi lăsând să-i spânzure braţul peste spătarul băncii, dă capul pe spate şi începe să fredoneze:

Cadet Roussel[22] *vorbeşte vrute şi nevrute*
De n-ar fi lungi, discursurile-i ar fi scurte.

Fiecare invectivă îşi primea răspunsul. — *Complotistule! — Criminalule! — Nemernicule! — Răzvrătitule! — Moderatule!* Se denunţau unul pe altul luând martor bustul lui Brutus care se afla în sală. Imputări, injurii, provocări. Priviri furioase aruncate şi dintr-o parte şi din cealaltă, pumni vânturaţi prin aer, pistoale scoase la iveală o clipă, pumnale trase pe jumătate din teacă. Uriaşa învâlvorare a tribunii. Unii vorbeau ca şi cum ar fi avut ghilotina în spatele lor. Capetele tălăzuiau, înspăimântate şi cumplite în acelaşi timp. Partizanii Muntelui, girondini, folianţi, moderaţi, terorişti, iacobini, cordelieri; optsprezece preoţi regicizi.

Toţi laolaltă! O învălătucire de aburi mânaţi de vânt în toate părţile.

■ 11

Conştiinţe în bătaia vântului.

Vântul acesta însă era un vânt miraculos.

A fi membru al Convenţiunii nu însemna mai mult decât a fi un

[22] Personaj hazliu, ridiculizat de un cântec popular al voluntarilor în 1792. Pare să fi existat şi trăit cu adevărat (1740–1807).

val în noianul de ape al oceanului. E un adevăr valabil chiar şi pentru cei mai de seamă dintre ei. Forţa care-i punea pe toţi în mişcare venea de sus. Exista în Convenţiune o voinţă care era a tuturor fără a fi a nimănui în special. Voinţa aceasta era reprezentată de o idee, o idee nestăvilită şi neţărmurită ce vântura negurile din înaltul cerului. E ceea ce numim Revoluţie. Atunci când ideea aceasta se dezlănţuia, pe unul îl culca la pământ, în timp ce pe altul îl sălta în sus; pe unul îl purta ca pe o spumă, iar pe altul îl zdrobea de stânci. Ideea aceasta ştia încotro anume se îndreaptă, mânând din urmă abisul. A pune revoluţia în sarcina unor oameni anume e ca şi cum ai cere socoteală valurilor pentru flux şi reflux.

Revoluţia este o faptă a Necunoscutului. Faptă bună sau rea, spuneţi-i cum vreţi şi după cum năzuinţele voastre se îndreaptă spre viitor sau spre trecut, dar lăsaţi răspunderea ei în seama celui ce-a săvârşit-o. Revoluţia pare a fi creaţia comună a marilor evenimente şi a marilor personalităţi, când în realitate nu este decât consecinţa evenimentelor. Evenimentele irosesc ceea ce oamenii sunt datori să plătească. Evenimentele dictează şi oamenii plătesc. 14 iulie poartă semnătura lui Camille Desmoulins, 10 august cea a lui Danton, 2 septembrie este iscălit Marat, 21 septembrie poartă semnătura lui Grégoire, iar ziua de 21 ianuarie pe cea a lui Robespierre; dar Desmoulins, Danton, Marat, Grégoire şi Robespierre nu sunt decât nişte simpli grefieri. Uriaşul, sinistrul redactor al acestor pagini are un nume, Dumnezeu, şi o mască, Destinul. Robespierre credea în Dumnezeu. Fireşte!

Revoluţia este una din ipostazele acelui fenomen imanent care ne presează din toată părţile deodată şi căruia îi spunem Necesitate.

În faţa unei asemenea misterioase şi încâlcite împletiri de binefaceri şi de suferinţe se ridică întrebarea istoriei: De ce?

Uite aşa. E răspunsul pe care-l dau îndeobşte cei ce nu ştiu nimic, dar şi cei ce ştiu tot.

În prezenţa acestor catastrofe elementare ce distrug şi în acelaşi timp stimulează civilizaţia, pregeţi să mai judeci amănuntele. A-i dezaproba sau a-i condamna pe oameni din pricina rezultatului e ca şi cum ai lăuda ori ai trage la răspundere cifrele pentru totalul pe care-l dau. Ceea ce trebuie să se întâmple se întâmplă ceea ce trebuie să izbucnească, izbucneşte. Veşnicul senin al cerului nu are câtuşi de puţin de suferit de pe urma celor mai turbate vânturi. Deasupra revoluţiilor adevărul şi dreptatea rămân nestrămutate ca

şi bolta înstelată deasupra vijeliilor.

■ 12

Aşa era Convenţiunea, excesivă în toate; fortăreaţă a neamului omenesc atacată de toate negurile deodată, focuri nocturne ale unei armate de idei asediată, uriaşă tabără a conştiinţelor statornicită pe unul din povârnişurile abisului. Nu există nimic în istorie care să se poată compara cu această adunare, senat şi gloată totodată, conclav şi răspântie la drumul mare, areopag şi piaţă publică, tribunal şi acuzat.

Convenţiunea şi-a schimbat adesea atitudinea după cum bătea vântul; vântul acesta însă izbucnea din pieptul poporului şi era răsuflarea lui Dumnezeu. Astăzi încă, deşi au trecut optzeci de ani de atunci, de fiecare dală când Convenţiunea răsare în cugetul unui om, fie el istoric ori filosof, omul acela se opreşte şi rămâne pe gânduri. Nu se poate să nu iei aminte la această măreaţă procesiune de umbre.

II – Marat în culise

A doua zi după întâlnirea din strada Paon, Marat se duse la Convenţiune, după cum o înştiinţase pe Simonne Évrard.

Avea acolo partizan un marchiz, anume Louis de Montaut, cel care avea să ofere cândva Convenţiunii o pendulă zecimală împodobită cu bustul lui Marat.

În momentul în care Marat intra în sală, Chabot tocmai se apropiase de Montaut.

— Fostule… îl chemă el.

Montaut ridică ochii.

— De ce îmi spui fost?

— Fiindcă eşti.

— Eu?

— Din moment ce ai fost marchiz.

— Niciodată.

— Ei, aş!

— Taică-meu era soldat, iar bunicul ţesător.

— Ce tot îndrugi acolo, Montaut?

— Nu mă cheamă Montaut.

— Dar cum te cheamă?

— Maribon.

— La urma urmei, pentru mine-i totuna, spuse Chabot.
Şi adăugă printre dinţi:
— Care mai de care se leapădă acum de boierie.
Marat se oprise pe culoarul din stânga, privindu-i pe amândoi.
De fiecare dată când intra Marat se isca o rumoare în sală; nu prea aproape de el însă. În preajma lui toată lumea tăcea. Marat se făcea că nu bagă de seamă. Dispreţuia „orăcăielile mlaştinii”.
În penumbra băncilor anonime de jos, Compé de l’Oise, Prunelle, episcopul Villars, care mai apoi avea să ajungă membru al Academiei franceze, Boutroue, Petit, Plaichard, Bonet, Thibeaudeau, Valdruche îl arătau cu degetul.
— Uite-l şi pe Marat!
— Cine zicea că-i bolnav?
— Ba e, nu vezi c-a venit în halat?
— În halat!
— Chiar aşa, zău!
— S-a întrecut cu gluma!
— Cum îndrăzneşte să se prezinte în halul ăsta la Convenţiune?
— Din moment ce-a venit odată cu o cunună de lauri pe cap, de ce n-ar veni şi în halat?
— Chip de aramă şi dinţi de cocleală.
— Pare să fie un halat nou.
— Din ce-o fi făcut?
— Din rips.
— Cu dungi.
— Uitaţi-vă la revere.
— Sunt din blană.
— De tigru.
— Nu, de hermină.
— Imitaţie de hermină.
— Şi ce ciorapi are-n picioare!
— E cam fistichiu.
— Şi pantofi cu catarame.
— De argint!
— Saboţii lui Camboulas n-au să-i treacă niciodată cu vederea treaba asta.
Alţi deputaţi se făceau că nu-l văd, discutând despre altele. Santhonax intră în vorbă cu Dussaulx:
— Ai auzit, Dussaulx?
— Ce să aud?

— De fostul conte de Brienne?

— Care era închis la Force împreună cu fostul duce de Villeroy?

— Da.

— I-am cunoscut pe amândoi. Ce-i cu ei?

— Erau atât de înfricoşaţi încât se grăbeau să salute orice temnicer pe care-l vedeau cu bonetă roşie în cap, ba mai mult chiar, într-o zi au refuzat să joace o partidă de pichet fiindcă li se adusese o pereche de cărţi cu rigi şi regine.

— Şi?

— Au fost executaţi ieri.

— Amândoi?

— Amândoi.

— Şi până la urmă, cum s-au purtat în închisoare?

— Ca nişte laşi.

— Dar pe eşafod?

— Cu curaj.

La care Dussaulx lăsă să-i scape aceste cuvinte:

— E mai lesne probabil să mori decât să trăieşti.

Barère tocmai dădea citire unui raport asupra situaţiei din Vendée. Din Morbihan plecaseră nouă sute de oameni cu tunuri spre a veni în ajutorul oraşului Nantes. Redon era ameninţat de ţărani. Paimboeuf fusese asediat. O patrulă navală încrucişa la Maindrin pentru a împiedica o eventuală debarcare. De la Ingrande şi până la Maure tot malul stâng al fluviului Loire era înţesat de baterii regaliste. Trei mii de ţărani puseseră stăpânire asupra oraşului Pornic. Şi toţi strigau într-un glas *Trăiască englezii!* O scrisoare trimisă de Santerre Convenţiunii, şi citită tot de Barère, se încheia în felul următor:

„Vannes a fost atacat de şapte mii de ţărani. I-am respins şi am capturat patru tunuri...”

— Şi câţi prizonieri? întrebă cineva.

Post-scriptum:

„N-avem niciun prizonier, fiindcă nu mai facem prizonieri”[23], continuă Barere.

Marat, care rămăsese locului fără să dea nicio atenţie lecturii, părea absorbit de nişte gânduri apăsătoare.

Ţinea în mână şi mototolea între degete o hârtie pe care, dacă ar fi netezit-o cineva, s-ar fi putut citi următoarele rânduri scrise de

---

[23] Moniteur, vol. XIX, p. 81 (n. aut.).

mâna lui Momoro, drept răspuns, pare-se, la o întrebare pusă de Marat:

*„Nimeni nu poate ţine piept puterii nelimitate a comisarilor delegaţi, mai ales a celor numiţi de Comitetul salvării publice. Degeaba în şedinţa din 6 mai, Génissieux a luat cuvântul arătând că «*orice comisar e mai puternic decât un rege», *lucrurile au rămas neschimbate. Comisarii au drept de viaţă şi de moarte. Massade la Angers, Trullard la Saint-Amand, Nyon delegat pe lângă generalul Marcé, Parrein pe lângă armata de la Sables, Millier pe lângă cea de la Niort, sunt atotputernici. Clubul iacobinilor a mers şi mai departe, numindu-l pe Parrein general de brigadă. Împrejurările scuză totul. Un delegat al Comitetului salvării publice poate ţine în şah pe comandantul suprem al armatei.”*

Marat făcu ghemotoc hârtia, o vârî în buzunar şi se îndreptă agale spre Montaut şi Chabot care nu-l văzuseră intrând în sală şi continuau să pălăvrăgească.

— Maribon sau Montaut, fii atent, spunea Chabot: vin de la Comitetul salvării publice.

— Ei, ce se mai întâmplă pe acolo?

— Un nobil a fost dat în paza unui popă.

— Ce vorbeşti!

— Un nobil ca tine…

— Nu sunt nobil, protestă Montaut.

— În paza unui popă…

— Ca tine.

— Nu sunt popă, tăgădui Chabot.

Şi pufniră în râs amândoi.

— Spune-mi mai lămurit despre ce e vorba, stărui Montaut.

— Uite: un oarecare preot Cimourdain a fost numit delegat cu depline puteri pe lângă un oarecare viconte Gauvain, care viconte este comandantul detaşamentului expediţionar al armatei de coastă. Asta pentru ca nobilul să nu umble cu fofârlica, iar preotul, la rândul lui, să nu ne trădeze.

— Nimic mai simplu, răspunse Montaut. Ajunge să amesteci moartea în toată dandanaua.

— Pentru asta am venit, rosti Marat.

Ceilalţi doi ridicară capetele.

— Salutare, Marat, spuse Chabot, te vedem cam rar la şedinţele noastre.

— Medicul meu mi-a prescris băi, răspunse Marat.

— Ai grijă că băile astea sunt cam periculoase, continuă Chabot; ştii doar că Seneca a murit în baie.

Marat zâmbi:

— Nu e niciun Nero pe aici, Chabot.

— Eşti tu, se auzi o voce aspră.

Era Danton care tocmai trecea pe acolo, îndreptându-se spre banca lui.

Marat nici nu catadicsi măcar să se întoarcă.

Se aplecă, vârându-şi capul între capetele lui Montaut şi Chabot.

— Ascultaţi, am venit pentru o treabă serioasă, în şedinţa de azi unul dintre noi trebuie să propună Convenţiunii un proiect de decret.

— Eu nu, refuză Montaut, nimeni nu-mi dă ascultare, fiindcă sunt marchiz.

— Nici pe mine nu m-ascultă nimeni, spuse la rândul lui Chabot, fiindcă sunt capucin.

— Iar pe mine, spuse Marat, nu m-ascultă nimeni fiindcă sunt Marat.

Rămaseră câteşitrei tăcuţi un timp.

Atunci când Marat era preocupat de ceva, cu greu i-ai fi smuls un cuvânt. Montaut îndrăzni totuşi să-l întrebe.

— Despre ce fel de decret e vorba, Marat?

— Un decret prin care să se instituie pedeapsa cu moartea pentru cazul când un comandant ar înlesni evadarea unui rebel luat prizonier.

— Bine, dar există un asemenea decret, interveni Chabot. A fost votat la sfârşitul lui aprilie.

— Atunci e ca şi când n-ar exista, răspunse Marat. Pretutindeni, în Vendée, parcă s-ar fi înţeles cu toţii să-i facă scăpaţi pe prizonieri, şi oricine poate să dea găzduire unui fugar fără a fi pedepsit.

— Înseamnă că decretul a căzut în desuetudine, Marat.

— Să-l facem atunci să intre din nou în vigoare, Chabot.

— Neapărat.

— De aceea trebuie să luăm cuvântul în Convenţiune.

— Marat, ce nevoie avem de Convenţiune! Comitetul salvării publice e de ajuns.

— Scopul e atins, adăugă Montaut, în cazul când Comitetul salvării publice dispune să se afişeze decretul în toate comunele din Vendée şi dă două, trei, exemple convingătoare.

— Începând cu mărimile, adăugă Chabot. Cu generalii.

— Într-adevăr, bombăni Marat, e de ajuns.

— Cel mai bun lucru ar fi să te duci chiar tu, Marat, să spui asta la Comitetul salvării publice, îl îndemnă Chabot.

Marat îl privi între ochi, ceea ce nu era prea plăcut, nici chiar pentru Chabot.

— Chabot, spuse el, Comitetul salvării publice e acasă la Robespierre; eu nu-i calc niciodată pragul lui Robespierre.

— Am să mă duc eu atunci, spus Montaut.

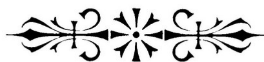
— Bine, încuviinţă Marat.

A doua zi, era expediat pretutindeni un ordin emis de Comitetul salvării publice, specificând afişarea în toate oraşele şi satele din Vendée şi executarea întocmai a dispoziţiilor decretului, prin care orice complicitate la evadarea tâlharilor şi a rebelilor prizonieri era pedepsită cu moartea.

Acest decret reprezenta doar primul pas; Convenţiunea avea să ia măsuri şi mai drastice. Câteva luni mai târziu, în ziua de 11 brumar a anului II (noiembrie 1793), ca urmare a faptului că oraşul Laval oferise găzduire fugarilor din Vendée, hotărî printr-un decret, ca orice oraş care ar fi acordat adăpost rebelilor să fie devastat şi distrus.

La rândul lor, capetele încoronate ale Europei, printr-un manifest al ducelui de Brunswick, întocmit la sugestia emigraţilor şi redactat de marchizul de Linnon, intendentul ducelui de Orléans, declaraseră că orice francez, care va face uz de arme, va fi împuşcat, şi că Parisul va fi ras de pe faţa pământului dacă se va clinti un singur fir de păr din capul monarhului.

Sălbăticia măsurându-se cu barbaria.

PARTEA A TREIA – ÎN VENDÉE

CARTEA ÎNTÂI – VENDÉE

I – Codrii

Pe vremea aceea existau în Bretania şapte codri fioroşi. Răscoala din Vendée a fost o rebeliune preoţească şi a găsit în codrii din vecinătate un auxiliar preţios. Tenebrele se sprijină între ele.

Cei şapte Codri Negri ai Bretaniei erau: codrul Fougères ce se înălţa ca o stavilă între Dol şi Avranches; codrul Princé cu o circumferinţă de opt leghe; codrul Paimpont brăzdat de râpe şi de pâraie, aproape inaccesibil în partea dinspre Baignon, oferind în schimb o retragere lesnicioasă spre Concornet care era un burg regalist; codrul Rennes, de unde se putea auzi clopotul de alarmă al enoriilor republicane, atât de numeroase în preajma oraşelor; acolo Puysaye l-a zdrobit pe Focard; codrul Machecoul, a cărui fiară sălbatică era Charette; codrul Garnache, care se afla în stăpânirea celor din stirpea La Trémoille, Gauvain şi Rohan; codrul Brocéliande care era sălaşul zânelor.

Un gentilom din Bretania se intitula chiar *stăpânul celor Şapte-Codri*. E vorba de vicontele de Fontenay, prinţ breton.

Fiindcă existau familii princiare bretone diferite de cele franceze, cei din neamul Rohan erau prinţi bretoni. În raportul înaintat Convenţiunii la 15 nivoz anul II, Garnier de Saintes îl prezintă în termenii următori pe prinţul de Talmont: „Acest Capet al tâlharilor, suveranul Normandiei şi al provinciei Maine”.

Istoria pădurilor bretone, între 1792 şi 1800, ar putea constitui un capitol distinct, fiind împletită ca o legendă cu istoria imensei aventuri pe care o reprezintă răscoala din Vendée.

Istoria are un adevăr al ei, la fel ca şi legenda. Adevărul legendar este însă de alt ordin decât cel istoric. Adevărul legendar este o ficţiune ce a devenit în cele din urmă realitate. De altminteri istoria ca şi legenda au acelaşi scop şi anume să înfăţişeze sub trăsăturile omului pieritor chipul omului etern.

Răscoala din Vendée nu poate fi pe deplin explicată decât dacă istoria e completată cu legenda; istoria e necesară pentru

perspectiva de ansamblu, iar legenda pentru detalii.

Trebuie să spunem că mişcarea din Vendée merită această osteneală. Răscoala din Vendée a fost un adevărat miracol.

Război al Ignoranţilor, atât de stupid şi atât de minunat totodată, odios şi măreţ în egală măsură, a fost o pricină de suferinţă dar şi de mândrie pentru Franţa. Războiul din Vendée e o plagă, dar o plagă glorioasă.

Societatea omenească are uneori tainele sale, taine care pentru înţelepţi se transformă într-un izvor de lumină, iar pentru ignoranţi în negură, în violenţă şi în barbarie. Filosoful pregetă să condamne. El ţine seama de frământările pe care le iscă de obicei orice problemă. Problemele sunt ca şi norii care aştern în treacăt o umbră pe pământ.

Dacă vrem să înţelegem răscoala din Vendée trebuie să ne imaginăm acest antagonism: de o parte revoluţia franceză, de cealaltă ţăranul breton. În faţa unor evenimente fără seamăn, în faţa atâtor binefaceri ce, revărsându-se toate deodată, constituiau o uriaşă ameninţare, o aprigă răbufnire a civilizaţiei, în faţa unui progres excesiv ce se dezlănţuise cu furie, a unor avantaje inexplicabile ce depăşeau orice măsură, să ne gândim care putea fi atitudinea acestui sălbatic cu înfăţişare ciudată şi gravă, a omului acestuia cu ochi limpezi şi părul pletos, ce se hrănea cu lapte şi castane şi a cărui existenţă se limita la coliba lui cu acoperiş de paie, la şanţul şi la gardul său de mărăcini, care ştia să deosebească fiece cătun din vecinătate după dangătul clopotului, folosind apa numai la băut, purtând în spinare un pieptar de piele cu arabescuri de mătase, incult şi împodobit, tatuându-şi îmbrăcămintea, aşa cum străbunii săi, celţii, îşi tatuau chipurile, respectându-şi stăpânul în cel ce-i era călău, vorbind o limbă moartă, ceea ce e totuna cu a-ţi sălăşlui gândurile într-un mormânt, mânându-şi vitele cu boldul, ascuţindu-şi secera, plivindu-şi lanul de hrişcă, frământându-şi burta de făină neagră, cinstindu-şi plugul în primul rând şi bunica pe urmă, crezând în Sfânta Fecioară şi în zâne, închinându-se în faţa altarului, dar şi în faţa uriaşei pietre misterioase ce se înălţa, dreaptă, în mijlocul şesului, plugar pe câmpie, pescar pe coastă, braconier în hăţiş, îndrăgindu-şi monarhii, boierii, preoţii şi păduchii; îngândurat, stând uneori ceasuri întregi nemişcat şi sumbru pe prundişul vast şi pustiu să asculte vuietul mării.

Şi să ne întrebăm acum dacă orbul acesta era în stare să

primească o asemenea lumină.

II – Oamenii

Ţăranul are două reazeme în viaţă: ogorul care-l hrăneşte şi pădurea în care îşi găseşte ascunziş.

Cu greu ne-am putea închipui cum arătau pe atunci codrii bretoni; erau adevărate oraşe. Nimic mai sălbatic, mai tăcut şi mai zăvorât decât această inextricabilă încâlcitură de mărăcini şi de rămurişuri; desişurile acestea necuprinse păreau încremenite şi mute ca nişte vizuini; nu cred să fi existat pustietate atât de încremenită în aparenţă şi de sepulcrală; dar dacă s-ar fi putut ca, pe neaşteptate şi dintr-o singură lovitură, să retezi cu iuţeala fulgerului copacii, din adâncul pădurii ar fi ieşit brusc la iveală un adevărat furnicar omenesc.

Nişte văgăuni rotunde şi drepte ca nişte puţuri, verticale la început, apoi orizontale, mascate la suprafaţă de nişte chepenguri de piatră sau acoperite cu crengi, lărgindu-se în chip de pâlnie pe măsură ce coborau în pământ, pentru a se deschide în cele din urmă în nişte încăperi întunecoase, iată ce a descoperit Cambise în Egipt şi ce avea să descopere Westermann în Bretania; acolo, în deşert, iar aici în codru; şi cu deosebirea că în hrubele din Egipt se aflau morţi, în timp ce în hrubele din Bretania trăiau oameni vii. Unul dintre cele mai sălbatice luminişuri din codrul Misdon, străpuns de galerii subterane şi de hrube, prin care forfotea un popor misterios, se numea „Oraşul mare”. Un alt luminiş, tot atât de pustiu la suprafaţă şi tot atât de înţesat de lume în adânc, se chema „Piaţa regală”.

Această existenţă subterană era imemorială în Bretania. Din cele mai îndepărtate timpuri pe aceste meleaguri omul s-a ferit de seamănul său. Aşa se explică găurile de reptile scobite la rădăcina copacilor. Obiceiul data de pe vremea druizilor şi unele cripte erau tot atât de vechi ca şi dolmenele. Strigoii legendelor ca şi monştrii istoriei au bântuit deopotrivă aceste întunecate plaiuri, Teutates, Cezar, Hoël, Neomen, Godfrid al Angliei, Alain-mănuşă-de-fier, Pierre Mauclerc, casa franceză de Blois, casa engleză de Montfort, regii şi ducii, cei nouă baroni ai Bretaniei, juzii din Zilele-Mari, conţii de Nantes, care căutau pricină conţilor de Rennes, soldaţii pleşcaşi, tâlharii, hoardele de mercenari prădalnici, René al II-lea, viconte de Rohan, guvernatorii în numele regelui, „bunul duce de Chaulnes”

care atârna în ştreang ţăranii de copaci, sub ferestrele doamnei de Sévigné, măcelurile senioriale în secolul al cincisprezecelea, războaiele religioase în secolul al şaisprezecelea şi al şaptesprezecelea, cei treizeci de mii de câini dresaţi pentru vânătoarea de oameni în secolul al optsprezecelea; sub iureşul acesta cumplit ce ameninţa să-l strivească, poporul se hotărâse să se facă nevăzut. Rând pe rând, troglodiţii ca să scape de celţi, celţii ca să scape de romani, bretonii ca să scape de normanzi, hughenoţii ca să scape de catolici, contrabandiştii ca să scape de sameşi, se refugiaseră la început în păduri, iar mai apoi în pământ. Ascunzişul obişnuit al animalelor. Iată la ce mijloace disperate sunt constrânse să recurgă naţiunile din pricina tiraniei. De două mii de ani, despotismul sub toate aspectele, ocupaţia străină, feudalitatea, fanatismul, fiscul hăituia nefericita Bretanie ce nu mai ştia încotro să se îndrepte; un fel de încrâncenată vânătoare cu gonaci care abia înceta sub o formă pentru a reîncepe imediat sub altă formă. Şi oamenii intrau în pământ.

Spaima, care este şi ea un soi de mânie, stătea gata să răbufnească în sufletul oamenilor, după cum vizuinile aşteptau pregătite în păduri, în momentul în care a răsărit brusc republica franceză. Bretania s-a răsculat, privind ca pe o samavolnicie această eliberare forţată. Eroare pe care sclavii o săvârşesc în mod frecvent.

III – Complicitatea codrilor cu oamenii

Codrii bretoni, cu o atât de tragică existenţă, şi-au reluat vechiul lor rol, devenind slujitorii şi complicii acestei răzmeriţe, aşa cum fuseseră şi ale celor de până atunci.

Subsolul cutărui bunget semăna cu o colonie de madrepori ciuruită şi străbătută în toate direcţiile de o reţea întreagă de tranşee, galerii şi încăperi. Fiecare din aceste încăperi oarbe putea adăposti cinci sau şase oameni. Inconvenientul era că cei dinăuntru abia îşi trăgeau sufletul. Ne putem da seama după o serie de cifre surprinzătoare cât de puternică era organizarea acestei vaste răscoale ţărăneşti. În codrul Pertre, bunăoară, din Ille-et-Vilaine, în care se refugiase prinţul de Talmont, nu se auzea nicio cât de uşoară suflare, nu se zărea nici cea mai mică urmă omenească şi totuşi se aflau acolo şase mii de răsculaţi, în frunte cu Focard; în codrul Meulac din Morbihan nu se vedea ţipenie de om, deşi se

aflau acolo opt mii de inşi în cap. Cu toate astea, nici Pertre şi nici Meulac nu se numără printre cei mai de seamă codri bretoni. Dar, de îndată ce pătrundeai înăuntru, ţi se făcea părul măciucă. Desişurile făţarnice, ticsite cu luptători pitulaţi într-un fel de labirint subteran, semănau cu nişte enormi şi misterioşi bureţi din care, sub apăsarea acelui gigantic picior care era revoluţia, ţâşnea războiul civil.

Batalioane invizibile stăteau la pândă. Armatele acestea nebănuite mişunau sub armatele republicane, ieşeau din pământ fără veste şi intrau la loc tot aşa, năvăleau numeroase ca frunza şi iarba şi se topeau imediat, înzestrate cu darul ubicuităţii şi al disperării, avalanşă ce se preschimba în pulbere, coloşi ce aveau însuşirea de a se chirci într-o clipă, giganţi când porneau la luptă, pitici când trebuiau să se facă nevăzute. Jaguari ducând o existenţă de cârtiţe.

Dar nu erau numai codrii, mai erau şi pădurile. Aşa cum în ordine ierarhică satele sunt mai prejos decât cetăţile, pe o treaptă mai jos decât codrii se aflau sihlele. Codrii comunicau între ei prin labirintul pădurilor ce împânzeau tot cuprinsul. Vechile castele, care erau de fapt nişte fortăreţe, cătunele, care erau la rândul lor nişte tabere de luptă, fermele ale căror ocoluri reprezentau tot atâtea capcane şi curse, pământurile date în dijmă, brăzdate de şanţuri şi îngrădite cu arbori, alcătuiau ochiurile plasei în care aveau să cadă armatele republicane.

Tot acest ansamblu constituia aşa-numitul Crâng.

Era astfel pădurea Misdon, în mijlocul căreia se afla un iaz, şi pe care pusese stăpânire Jean Chouan; era pădurea Gennes în care domnea Taillefer; era pădurea Huisserie aflată în mâinile lui Gougele-Bruant; pădurea Charnie pe care o stăpânea Courtillé-Bastardul, zis şi Apostolul Pavel, comandantul taberei de la Vaca-Neagră; pădurea Burgault unde se statornicise acel enigmatic Monsieur Jacques, căruia îi era sortit să piară în chip misterios în subterana de la Juvardeil; era apoi pădurea Charreau în care Pimousse şi Petit-Prince, atacaţi de garnizoana de la Châteauneuf, intrau în rândurile armatei republicane şi umflau câte un grenadier pe care-l luau prizonier, aducându-l pe sus în tabăra lor; pădurea Heureuserie, martoră a debandadei postului militar de la Longue-Faye; pădurea Aulne de unde rebelii supravegheau drumul dintre Rennes şi Laval; pădurea Gravelle pe care un prinţ La Trémoille o câştigase la o partidă de bile; pădurea Lorges din departamentul

Côtes-du-Nord unde, în urma lui Bernard de Villeneuve, a domnit Charles de Boishardy; pădurea Bagnard, de lângă Fontenay, unde Lescure l-a provocat la luptă pe Chalbos care, fiind unul singur împotriva a cinci adversari, a primit totuşi provocarea; pădurea Durondais, pricina răfuielilor dintre Alain le Redru şi Hérispoux, fiul lui Carol Pleşuvul care ţineau deopotrivă s-o stăpânească; pădurea Croqueloup de la marginea stepei unde Coquereau obişnuia să-şi tundă prizonierii; pădurea Croix-Bataille care a avut prilejul să asculte homericul schimb de înjurături dintre Picior-de-Argint şi Morière; pădurea Saudraie care, aşa cum am văzut mai înainte, fusese scotocită de un batalion parizian. Şi atâtea altele încă.

În multe din aceste păduri şi codri existau nu numai aşezări subterane, grupate în jurul vizuinii şefului, dar şi o droaie de colibe ascunse sub frunzişul copacilor alcătuind adevărate cătune şi atât de numeroase încât uneori pădurea era înţesată. Adesea prezenţa lor era divulgată de fumul hogeacurilor. Două dintre aceste cătune din pădurea Misdon au rămas de pomină, Lorrière, în apropierea iazului, iar în partea dinspre Saint-Ouen-les-Toits, un pâlc de coşmelii numit Strada-Copastiei.

Femeile trăiau în colibe iar bărbaţii în cripte. Ca să poată duce războiul se foloseau de hrubele zânelor ca şi de străvechile şanţuri celtice. Oamenii îngropaţi în pământ erau hrăniţi de cei din afară. S-a întâmplat chiar ca unii dintre ei, daţi uitării, să piară de foame. Din vina lor, de altminteri, fiindcă fuseseră neîndemânatici şi nu se pricepuseră să desfacă obloanele ce astupau văgăunile. De obicei chepengul, înjghebat din muşchi şi crengi, era atât de bine meşteşugit, încât, ascuns cum era în iarbă, nimeni nu l-ar fi putut descoperi, în schimb putea fi deschis şi închis dinăuntru cu cea mai mare uşurinţă. Tainiţele acestea erau săpate cu mare grijă. Pământul scos din galerii era aruncat în câte un iaz din vecinătate. Pereţii interiori erau căptuşiţi, ca şi podeaua, cu muşchi şi ferigi. Carcerele acestea erau numite „chilii”. Oamenii stăteau destul de comod înăuntru, atâta doar că n-aveau nici lumină, nici căldură, nici pâine, nici aer.

Dacă însă i s-ar fi năzărit vreunuia dintre ei să se întoarcă în lumea celor vii fără să-şi fi luat toate precauţiile necesare sau să scoată capul din pământ pe nepusa masă, s-ar fi putut întâmpla să plătească scump isprava asta. Putea să nimerească între picioarele unei armate ce mărşăluia prin partea locului. Păduri primejdioase; arme cu două tăişuri. Albaştrii nu îndrăzneau să pătrundă înăuntru,

albii nu se încumetau să iasă afară.

IV – Viaţa pe care o duceau sub pământ

Nevoiţi să stea mereu în bârlogurile astea de fiare, oamenii se plictiseau. Uneori, noaptea, ieşeau afară cu orice risc şi se duceau să danseze pe câmpia învecinată. Sau dacă nu, se rugau ca să omoare timpul. *Toată ziua*, spune Bourdoiseau, *Jean Chouan ne punea să ne smerim*.

Cine i-ar fi putut opri însă pe cei din Bas-Maine să-şi părăsească ascunzişurile la vremea cositului ca să ia parte la Praznicul Snopilor? Unii dintre ei chiar aveau nişte idei năstruşnice. Denys, poreclit şi Sfarmă-Stânci, se îmbrăca în straie femeieşti ca să se poată duce la Laval, la panoramă, după care se întorcea înapoi ca să se vâre la loc în scorbura lui.

Deodată plecau să dea piept cu moartea, părăsindu-şi temniţa pentru a coborî în mormânt.

Din când în când ridicau chepengul hrubei şi trăgeau cu urechea vrând să afle dacă se purtau lupte în depărtare: stăteau apoi să asculte, urmărind mersul bătăliei. Împuşcăturile republicanilor se perindau cu regularitate, cele ale regaliştilor se auzeau intermitent; erau indiciile după care se călăuzeau. Dacă focurile plutoanelor încetau brusc, însemna că regaliştii fuseseră în inferioritate; dacă însă focurile sacadate continuau, pierzându-se în zare, însemna că erau stăpâni pe situaţie. Albii îşi urmăreau întotdeauna adversarii; albaştrii niciodată, ştiind că toată suflarea era împotriva lor.

Aceşti luptători subterani se dovedeau straşnic de bine informaţi. Mijloacele lor de comunicaţie erau pe cât de rapide, pe atât de misterioase. Distruseseră toate podurile, demontaseră toate căruţele şi totuşi găseau oricând posibilitatea de a-şi împărtăşi tot ce aveau de spus şi de a se avertiza unii pe alţii ori de câte ori era nevoie. Schimburi de ştafete fuseseră organizate de la o pădure la alta, de la un sat la altul, de la o fermă la alta, de la o colibă la alta, de la un huceag la altul.

Cutare ţăran pe care-l vedeai trecând pe drum cu o mutră nătângă ducea o misivă ascunsă în toiagul lui, care era găunos.

Unul dintre foştii membri ai adunării constituante, Boétidoux, le făcea rost, pentru a putea circula nestingheriţi de la un capăt la altul al Bretaniei, de paşapoarte republicane de tip nou, cu numele posesorilor în alb, iar trădătorul avea teancuri întregi de asemenea

paşapoarte. Imposibil să-i descopere cineva. *Secrete încredinţate la peste patru sute de mii de inşi*, spunea Puysaye[24] *au fost păstrate cu sfinţenie*.

Totul se petrecea aşa ca şi cum întreg patrulaterul mărginit la sud de o linie ce ducea de la Sables la Thouars, la est de linia ce unea Thouars cu Saumur, la nord de fluviul Loire iar la vest de ocean, ar fi avut un singur sistem nervos, astfel că era de ajuns ca într-un punct de pe aceste meleaguri să se simtă cea mai uşoară tresărire pentru ca tot ţinutul să se pună în mişcare. Cât ai clipi din ochi vestea zbura de la Noirmoutier la Luçon, iar tabăra din La Loue ştia ce se întâmplă în tabăra de la Croix-Morineau. S-ar, fi zis că păsările văzduhului jucau şi ele un rol. *Aproape că-ţi vine să crezi*, scria Hoche, la 7 mesidor, anul III, *că au la îndemână nişte telegrafe*.

Oamenii erau constituiţi în clanuri, la fel ca în Scoţia. Fiecare enorie avea căpitanul ei. Tatăl meu a luptat în acest război, sunt deci în măsură să cunosc unele lucruri.

V – Cum trăiau în război

Mulţi dintre ei nu erau înarmaţi decât cu suliţe. În schimb aveau cu prisosinţă carabine de vânătoare solide. Nu cred să fi existat pe lume trăgători mai iscusiţi decât braconierii din Crâng şi decât contrabandiştii din Loroux. Erau cu toţii nişte războinici ciudaţi, fioroşi şi neînfricaţi. Decretul de recrutare a unei armate de trei sute de mii de oameni făcuse să sune clopotele de alarmă din şase sute de sate. Vâlvorile focului ce izbucnise pe întreg cuprinsul ţâşniseră din toate părţile deodată. Provinciile Poitou şi Anjou se răsculaseră amândouă în aceeaşi zi, cu violenţa unei explozii. Trebuie să spunem că prima detunătură se auzise încă din 1792, în ziua de 8 iulie, deci cu o lună înainte de 10 august, pe câmpia Kerbader. Alain Redeler, de care astăzi nimeni nu-şi mai aminteşte, a fost precursorul lui La Rochejacquelein şi al lui Jean Chouan. Regaliştii îi sileau, sub ameninţarea pedepsei cu moartea, pe toţi oamenii valizi să mărşăluiască. Rechiziţionau cai, căruţe, merinde. În scurtă vreme Sapinaud a reuşit să recruteze trei mii de soldaţi, Cathelineau zece mii, Stofflet douăzeci de mii, iar Charette a ocupat insula Noirmoutier. Vicontele de Scépeaux a ridicat în

---

[24] Volumul II, p. 33 (n. aut.).

picioare departamentul Haut-Anjou, cavalerul de Dieuzie departamentul Entre-Vilaine-et-Loire, Tristan l'Hermite departamentul Bas-Maine, bărbierul Gaston oraşul Guernenée, iar abatele Bernier ce mai rămăsese. Pentru a răscula toate aceste gloate era de ajuns un fleac de nimic. Cineva ascundea, de pildă, în tabernacolul unui preot care depusese jurământ pe constituţie – *popă jurat* cum spunea lumea – un motan mare, negru, care o zbughea afară pe nepusă masă în timpul liturghiei. — *Ucigă-l toaca!* strigau ţăranii şi pe loc un canton întreg se răzvrătea. O dogoare de foc se împrăştia din confesionale. Pentru a tăbărî asupra albaştrilor ca şi pentru a sări peste viroage, oamenii se slujeau de un toiag lung de cincisprezece picioare – aşa numita beldie – armă de luptă şi mijloc de scăpare cu fuga. În toiul încăierărilor, în timp ce atacau careurile republicane, dacă se întâmpla cumva să întâlnească o cruce sau un paraclis pe câmpul de bătaie, ţăranii cădeau cu toţii în genunchi şi începeau să se roage sub ploaia mitraliilor; după ce terminau de spus rugăciunile, cei care mai rămăseseră în viaţă năvăleau din nou asupra inamicului. Ce zmei, din păcate! Îşi încărcau puştile din fugă; în privinţa asta aveau o adevărată iscusinţă. În schimb, oricine putea foarte uşor să-i păcălească; preoţii bunăoară le arătau alţi preoţi cărora le petrecuseră câte o sfoară în jurul grumazului strângând-o până ce le învârsta pielea cu roşu: au fost decapitaţi şi au înviat din morţi, îi minţeau ei. Uneori aveau gesturi cavalereşti; aşa de pildă au cinstit cum se cuvine eroismul lui Fesque, un stegar republican, care se lăsase ciopârţit fără să scape drapelul din mână. Ţăranilor le plăcea să şi glumească; despre parohii republicanii însuraţi spuneau că, *odată cu tichia lepădaseră şi nădragii*.

La început se speriaseră de tunuri; mai apoi însă s-au aruncat asupra lor cu bâtele şi au reuşit chiar să captureze câteva dintre ele. Prima captură a fost un tun de bronz de toată frumuseţea pe care l-au numit *Misionarul*; un al doilea tun, vechi tocmai de pe vremea războaielor catolice, pe care era gravat blazonul lui Richelieu precum şi chipul Sfintei Fecioare, fusese botezat *Marie-Jeanne*. Pierzând însă oraşul Fontenay au pierdut-o şi pe Marie-Jeanne, în jurul căreia au căzut, fără să se clintească un pas, şase sute de ţărani; mai apoi s-au străduit să cucerească din nou oraşul, ca să poată reintra în stăpânirea tunului şi au adus-o înapoi la ei, în tabără, pe Marie-Jeanne, acoperită cu flori şi străjuită de drapelul cu emblema regală, obligând toate femeile care treceau pe lângă ea s-

o sărute. Două tunuri însă nu însemna mare lucru. Stofflet fusese cel care o capturase pe Marie-Jeanne; invidios, Cathelineau a pornit din Pin-en-Mange, ca să atace Jallais şi a luat ca pradă de război un al treilea tun; Forest a împresurat la rândul lui Saint-Florent şi a cucerit un al patrulea. Alţi doi căpitani, Chouppes şi Saint-Pol, au făcut o ispravă şi mai năstruşnică; au meşterit nişte guri de foc din trunchiuri de copaci, punând alături de ele manechine în chip de tunari, şi cu această artilerie, de care ei înşişi îşi băteau joc vitejeşte, i-au făcut pe albaştri să se retragă la Mareuil. Era epoca lor de aur. Mai târziu, când Chalbos a risipit oastea lui La Marsonnière, ţăranii au lăsat de izbelişte pe câmpul de luptă treizeci şi două de tunuri ce purtau stema Angliei. Pe vremea aceea prinţii francezi erau plătiţi de Anglia, care trimitea „subsidii monseniorului, după cum scria Nantiat la 10 mai 1794, deoarece i se spusese domnului Pitt că aşa se cade". Într-un raport întocmit la 31 martie, Mellinet spune: „Strigătul răsculaţilor este *trăiască englezii!*" Ţăranii rămâneau mai totdeauna în urmă ca să prade. Cucernicii aceştia aveau mâna lungă. Sălbaticii au şi ei metehnele lor. Datorită acestor metehne civilizaţia reuşeşte cu timpul să-i ademenească. „Am reuşit să cruţ în câteva rânduri oraşul Plélan de prădăciuni", mărturiseşte Puysaye în volumul II, pag. 187. Iar mai departe, la pagina 434, spune că a evitat să pătrundă în Montfort: „Am făcut un ocol ca nu cumva ostaşii să jefuiască locuinţele iacobinilor". Au prădat în schimb oraşul Cholel şi au dat iama prin Challans, umflând tot ce se putea lua. După ce au scăpat ocazia la Granville, s-au răzbunat jefuind Ville-Dieu. Pe ţăranii care trecuseră de partea albaştrilor îi secerau cu şi mai multă îndârjire decât pe ceilalţi, numindu-i *gloată iacobină*. Le plăcea vărsarea de sânge ca unor ostaşi şi măcelul ca unor tâlhari. Simţeau o satisfacţie să-i împuşte pe „motofleţi", adică pe burghezi, ca şi cum „s-ar fi înfruptat într-o zi de post", ziceau ei. La Fontenay, unul dintre preoţii lor, părintele Barbotin, a culcat la pământ un biet moşneag cu o lovitură de sabie. La Saint-Germain-sur-Ille[25] unul dintre căpitani, un gentilom, l-a ucis cu un foc de puşcă pe procurorul comunei şi i-a luat ceasul. La Machecoul i-au executat metodic pe republicani, în serii de câte treizeci zilnic; execuţiile au durat cinci săptămâni; fiecare din aceste serii de treizeci alcătuia un aşa-zis „şirag de mătănii". Osândiţii erau aşezaţi unul lângă altul în dreptul unei gropi proaspăt săpate şi erau împuşcaţi. Uneori se prăbuşeau

[25] Puysaye, v. II. P. 35 (n. aut.).

în groapă înainte de a fi apucat să moară; erau totuşi acoperiţi cu ţărână. Asemenea obiceiuri am avut parte să le vedem perpetuându-se şi mai apoi. Lui Joubert, preşedintele districtului, i-au retezat mâinile cu ferăstrăul. Prizonierilor albaştri li se puneau cătuşe cu margini tăioase, anume fabricate. Ori erau căsăpiţi în pieţele publice în timp ce trompetele sunau ca la vânătoare când se dă semnalul că vânatul e încolţit, Charette care semna: *Fraternitate; cavalerul Charette*, şi care umbla legat la cap ca Marat, cu un tulpan înnodat deasupra sprâncenelor, a trecut prin foc oraşul Pornic, lăsându-i pe locuitori să ardă odată cu casele lor. În vremea asta Carrier era o adevărată urgie. La teroare se riposta cu teroare. Răzvrătitul breton avea aproape acelaşi aspect ca şi insurgentul grec, vestă scurtă, puşca în bandulieră, jambiere, poturi largi ca o fustanelă; flăcăul nostru semăna cu un cleft. La douăzeci şi unu de ani, Henri de la Rochejacquelein pleca să lupte în războiul din Vendée înarmat cu un toiag şi cu o pereche de pistoale. Armata răsculaţilor era alcătuită din o sută cincizeci şi patru de divizii. Făceau asedii în toată puterea cuvântului; au ţinut împresurat oraşul Bressuire trei zile în şir. Zece mii de ţărani au bombardat oraşul Sables, în vinerea mare, cu ghiulele vopsite în roşu. Au ajuns chiar să distrugă într-o singură zi paisprezece cantonamente republicane situate între Montigué şi Courbeveilles. La Thouars, pe fortificaţii, se putea auzi acest admirabil dialog între La Rochejacquelein şi unul dintre băieţi: Carle! — Prezent. — Apleacă-te, să mă urc pe umerii tăi. — Urcaţi-vă. — Dă-mi puşca ta. — Poftiţi. Şi astfel La Rochejacquelein a sărit peste zid pătrunzând în oraş şi turnurile asediate cândva de Duguesclin au fost cucerite fără ajutorul scărilor. Un cartuş era mai de preţ pentru ei decât un ludovic de aur. Plângeau când clopotniţa bisericii din satul lor se pierdea în zare. A fugi pentru ei era floare la ureche; atunci comandanţii strigau: *Lepădaţi saboţii şi păstraţi puştile!* Dacă se întâmpla să rămână fără muniţii, îşi făceau rugăciunile şi se duceau să-şi facă provizii de pulbere din chesoanele artileriei republicane; mai apoi d'Elbée a cerut muniţii de la englezi. Atunci când inamicul înainta, dacă aveau răniţi printre ei, îi ascundeau în lanurile de grâu sau printre tufele de ferigi sălbatice şi, după ce se sfârşea toată tevatura, se înapoiau să-i ridice. Nu existau uniforme. Hainele de pe ei începuseră să se jerpelească. Ţăranii ca şi gentilomii se îmbrăcau cu orice zdreanţă le încăpea în mână. Roger Mouliniers purta un turban şi un dolman luate din garderoba teatrului din Flèche;

cavalerul de Beauvilliers se înţolise cu o robă de procuror şi cu o pălărie femeiască pe care o punea pe cap peste o bonetă de lână. Toţi purtau în schimb eşarfa şi brâul alb; gradele se deosebeau după fundă. Stofflet bunăoară avea o fundă roşie; La Rochejacquelein una neagră; Wimpfen, girondin, dar numai pe jumătate, şi care de altfel toată viaţa lui n-a părăsit Normandia, umbla cu brasarda sanchiloţilor de la Caen. În rândurile răzvrătiţilor se aflau şi femei, doamna de Lescure, care mai târziu a devenit doamna de La Rochejacquelein; Thérèse de Mollien, amanta lui La Rouarie, care a ars lista căpitanilor de enorii; doamna de la Rochefoucauld, femeie tânără şi frumoasă, ştiind să mânuiască sabia, care i-a adunat pe ţăranii răsculaţi la poalele turnului mare al castelului de la Puy-Rousseau şi, în sfârşit, Antoinette Adams, supranumită şi cavalerul Adams, atât de vitează încât, căzând în mâinile inamicului a fost împuşcată, dar, din respect, în momentul execuţiei i s-a îngăduit să rămână în picioare. Aceste vremuri de pomină au fost scăldate în sânge. Oamenii erau ca turbaţi. Doamna de Lescure îşi mâna într-adins calul peste republicanii căzuţi pe câmpul de bătaie; *morţi*, spunea ea; poate numai răniţi. Bărbaţii au mai trădat uneori, femeile niciodată. E adevărat că domnişoara Fleury, de la Comedia Franceză, l-a părăsit pe La Rouarie pentru Marat, dar numai sub imboldul dragostei. Adesea comandanţii erau mai ignoranţi decât ostaşii; domnul de Sepinaud habar n-avea de ortografie, scriind de exemplu: „o savem departe a noastră”. Căpeteniile nu se puteau suferi; comandanţii din Marais strigau: *Jos cei din ţara de sus!* Cavaleria lor era puţin numeroasă şi greu de înfiripat. *Cutare om, gata să-mi încredinţeze bucuros pe amândoi feciorii săi*, scrie Puysaye, *se întunecă la faţă dacă-i cer un singur cal*. Beldii, furci, seceri, puşti mai vechi sau mai noi, cuţite de vânătoare, frigări, măciuci ferecate şi ghintuite, iată armele cu care luptau; unii purtau pe piept câte două oase de mort încrucişate. Porneau la atac răcnind cât îi ţinea gura, răsăreau fără veste de pretutindeni, din păduri, de pe dealuri, din lăstărişuri, de pe drumurile adâncite între maluri, se dispersau, adică se aşezau în semicerc, ucideau, nimiceau, secerau şi se împrăştiau apoi care încotro. De fiecare dată când treceau printr-un târg republican, culcau la pământ Arborele Libertăţii, îi dădeau foc şi încingeau o horă în jurul flăcărilor. Toate marşurile lor aveau loc în timpul nopţii. Legea răsculaţilor din Vandée: să cadă întotdeauna asupra inamicului pe neaşteptate. Străbăteau câte zece leghe în tăcere

fără a clinti un singur fir de iarbă. În fiecare seară, după ce căpeteniile ţineau un consiliu de război pentru a hotărî care anume poziţie ocupată de posturile republicane urmau s-o atace prin surprindere în ziua următoare, îşi încărcau puştile, îşi îngânau rugăciunea, îşi scoteau saboţii şi o întindeau la drum prin pădure în coloane lungi, păşind cu picioarele goale pe un aşternut de muşchi şi de iarbă-neagră, fără să facă nici cel mai mic zgomot, fără să scoată un cuvânt, chiar fără să răsufle. Mers de pisici în bezna nopţii.

VI – Duhul pământului pătrunde în oameni

Numărul răsculaţilor din Vendée nu poate fi evaluat la mai puţin de cinci sute de mii de bărbaţi, femei şi copii. O jumătate de milion de combatanţi este cifra pe care o menţionează Tuffin de La Rouarie.

Federaliştii le dădeau ajutor; răscoala din Vendée s-a bucurat de complicitatea girondinilor. Departamentul Lozère sporea numărul luptătorilor din Crâng cu treizeci de mii de oameni. Opt departamente se coalizaseră, cinci în Bretania, trei în Normandia. Évreux, care fraterniza cu Caen, era reprezentat în mişcare de către primarul său, Chaumont, şi de către unul din notabilii oraşului, anume Gardembas. Buzot, Gorsas şi Barbaroux la Caen, Brissot la Moulins, Chassan la Lyon, Rabaut-Saint-Étienne la Nismes, Meillan şi Duchâtel în Bretania erau tot atâtea guri ce suflau să aţâţe vâlvoarea.

De fapt au existat două mişcări în Vendée: una de proporţii mai vaste care purta războiul codrilor; alta, mai modestă, care lupta în hăţişuri; asta explică şi deosebirea dintre Charette şi Jean Chouan; cea mai puţin însemnată era naivă, cea mare era coruptă; de aceea mezina ei a fost mai merituoasă. Charette a fost numit general de divizie în armata regală, primind titlul de marchiz împreună cu marea cruce a Sfântului-Ludovic; Jean Chouan a rămas tot Jean Chouan. De aceea Charette seamănă mai curând cu un tâlhar, în timp ce Jean Chouan este tipul cavalerului rătăcitor.

Cât priveşte pe mărinimoşii lor comandanţi, Bonchamps, Lescure, La Rochejacquelein, nu încape îndoială că s-au înşelat. Marea armată catolică a însemnat un efort nesăbuit; era de aşteptat deci să se producă un dezastru; îşi poate închipui cineva o vijelie ţărănească năpustindu-se asupra Parisului, o coaliţie rurală

asediind Panteonul, o haită de irozi şi de ţârcovnici lătrând în jurul Marsiliezei, saboţii prăvălindu-se asupra legiunii spiritelor? La Mans şi la Savenay această încercare nebunească şi-a primit pedeapsa. Cu niciun preţ răscoala din Vendée n-a putut să treacă Loara. Era în măsură să facă orice, în afară de acest ultim pas. Războiul civil nu are nimic de cucerit. Trecerea Rinului întregeşte cuceririle lui Cezar şi sporeşte gloria lui Napoleon; trecerea Loarei înseamnă moartea lui La Rochejacquelein.

Adevărata Vendée o vom găsi la obârşia ei; acolo e invulnerabilă, mai mult chiar, îţi scapă printre degete. La el acasă săteanul din Vendée este contrabandist, plugar, soldat, cioban, braconier, franctiror, păstor de capre, clopotar, ţăran, iscoadă, ucigaş, paracliser, fiară pădureaţă.

Dacă la Rochejacquelein poate fi asemuit cu Ahile, Jean Chouan este Proteu.

Răscoala din Vendée a dat greş. Alte rebeliuni, în schimb, şi-au atins ţelul, cea elveţiană bunăoară. Există o deosebire între răzvrătitul din creierii munţilor, cum ar fi elveţianul, şi cel din inima codrilor, ca săteanul din Vendée, deosebire determinată de influenţa fatală a mediului şi care face ca mai totdeauna unul dintre ei să lupte în numele unui ideal, iar celălalt în numele unor prejudecăţi. Unul pluteşte în tării, celălalt se târăşte pe brânci. Unul îşi varsă sângele pentru umanitate, celălalt pentru a se izola; unul râvneşte libertatea, celălalt preferă singurătatea; unul apără comuna, celălalt parohia. Comune! Comune! strigau eroii de la Morat. Unul are de-a face cu genunile, celălalt cu rătăcaniile; unul este deprins cu clocotul puhoaielor înspumate, celălalt cu smârcurile clocite ce răspândesc malaria; unul are deasupra capului azurul cerului, celălalt încâlceala mărăcinişurilor; unul trăieşte pe o culme, celălalt în umbra pădurii.

Nu e totuna să-ţi plămădeşti trupul şi mintea pe înălţimi sau într-o văgăună.

Muntele este o fortăreaţă, pădurea o capcană; unul trezeşte în suflet curajul, cealaltă, viclenia. Antichitatea îşi înălţase zeii pe creste, în timp ce pe satiri îi ascunsese în tufişuri. Satirul e o făptură sălbatică, jumătate-om, jumătate-fiară. Ţările libere au lanţuri muntoase ca Apeninii, ca Alpii, ca Pirineii, sau ca Olimp. Parnasul este un munte. Wilhelm Tell a avut parte de sprijinul unui gigant ca Mont-Blanc; dincolo şi mai presus de luptele raţiunii împotriva întunericului ce însufleţesc poemele Indiei, dominând

totul cu înălţimea lui, se întrezăreşte Himalaia. Emblema Greciei, a Spaniei, a Italiei, a Elveţiei este muntele; a Simeriei, a Germaniei ori a Bretaniei, codrul. Pădurea este barbară.

Faptele omului sunt în bună parte inspirate de configuraţia solului. Complicitatea ei se dovedeşte a fi mult mai hotărâtoare decât s-ar putea crede. În faţa anumitor peisaje sălbatice eşti îndemnat să descarci de orice răspundere omul şi să arunci toată vina asupra creaţiei; simţi mocnind o sinistră provocare în natură; priveliştea pustietăţii e uneori dăunătoare pentru conştiinţă, mai ales pentru o conştiinţă puţin luminată; conştiinţa poate fi gigantică, şi atunci e întruchipată în Socrate sau în Iisus; după cum, tot aşa, poate fi o stârpitură şi atunci e întruchipată în Atreu sau în Iuda. O conştiinţă meschină devine curând reptilă; codrii întunecoşi, mărăcinişurile, spinii, smârcurile umbrite de frunzişuri, în mod inevitabil vor fi cel mai des cercetate de ea; şi acolo va suferi misterioasa infiltrare a unor sugestii nefaste. Iluziile optice, mirajele inexplicabile, înfiorarea pe care o strecoară în suflet un anumit loc sau o anumită oră, îl cufundă pe om într-o spaimă cumplită, pe jumătate religioasă, pe jumătate animalică, şi care în vremuri obişnuite dă naştere superstiţiilor, iar în epocile sângeroase, brutalităţii. Nălucirile ţin torţa ce luminează drumul crimei. Tâlharul e cuprins ca de o ameţeală. Prodigioasa natură are o dublă semnificaţie ce derutează spiritele alese şi orbeşte sufletele primitive. Când omul e ignorant şi pustiul bântuit de vedenii, negura singurătăţii îngroaşă negura inteligenţei; şi atunci în adâncul omului se cască adevărate prăpăstii. Sunt anumite stânci, sunt anumite râpe, anumite desişuri, sunt anumite momente când, cernându-se printre copaci, razele asfinţitului urzesc înfricoşate zăbrele, care-l îndeamnă la fapte smintite sau crâncene. S-ar putea spune chiar că există locuri criminale.

Câte întâmplări tragice n-a avut parte să vadă colina sinistră ce se înalţă între Baignon şi Plélan!

Zările larg deschise fac să încolţească în minte idei generale; un orizont limitat, în schimb, generează idei fragmentare; iată pricina pentru care uneori inimile generoase sunt condamnate să fie în acelaşi timp nişte inteligenţe meschine: dovadă Jean Chouan.

Ura ideilor fragmentare împotriva ideilor generale stă la obârşia luptei pe care trebuie s-o poarte progresul.

Ţară, Patrie, două cuvinte ce rezumă întreg războiul din Vendée; opoziţia ideii sectare împotriva ideii universale; ţăranii împotriva

patrioţilor.

VII – Războiul din Vendée a însemnat sfârşitul Bretaniei

Bretania este o bătrână rebelă. De fiecare dată când s-a răzvrătit în decurs de două milenii a avut dreptate; ultima oară însă a greşit. Şi totuşi, în realitate, fie că era îndreptat împotriva revoluţiei, fie că era dezlănţuit împotriva monarhiei, împotriva reprezentanţilor în misiune ori împotriva celor ce guvernau în numele ducilor sau pairilor Franţei, împotriva maşinii de fabricat asignaţii ori împotriva arendării birului pe sare, oricare ar fi fost personajele angajate în luptă, Nicolas Rapin, François de La Noue, căpitanul Pluviaut şi doamna de la Garnache ori Stofflet, Coquereau şi Lechandelier de Pierreville, fie că lupta sub comanda domnului de Rohan împotriva regelui ori sub comanda domnului de la Rochejacquelein, pentru rege, războiul pe care-l ducea Bretania era mereu acelaşi, un război al spiritului sectar împotriva conducerii centrale.

Aceste străvechi provincii semănau cu un imens iaz; o apă stătătoare căreia îi repugna mişcarea; bătaia vântului nu reuşea decât să le întărite, fără să le învioreze. Finisterre era graniţa unde se termina Franţa, unde se sfârşea câmpul de acţiune hărăzit omului şi unde se oprea înaintarea generaţiilor. Stai! striga oceanul ridicându-se în faţa uscatului şi barbaria aţinând calea civilizaţiei. Ori de câte ori inima Franţei, Parisul, încerca să-i dea un impuls, fie că impulsul acesta pornea din partea regalităţii, fie că era dat de republică, fie că tindea să întărească despotismul, fie că venea în sprijinul libertăţii, din moment ce constituia o noutate, Bretania se zbârlea. *Lăsaţi-ne în pace! Ce aveţi cu noi?* Cei din Mlaştină puneau mâna pe furcă, cei din Crâng pe carabină. Toate încercările noastre, toate iniţiativele în materie de legislaţie sau de învăţământ, enciclopediile noastre, sistemele filosofice, geniile şi celebrităţile noastre, totul era sortit să naufragieze la marginea unui sat ca Houroux; clopotul de alarmă din Bazouges ameninţa revoluţia franceză, satele de pe câmpia Faou se răzvrăteau împotriva vijelioaselor noastre pieţe publice, iar clopotniţa din Haut-des-Près declarau război turnului de la Luvru.

Cumplită surzenie.

Răscoala din Vendée este o sinistră eroare.

Încleştare gigantică, încăierare de titani, rebeliune de proporţii uriaşe, căreia îi era dat să lase în istorie doar un singur cuvânt,

Vendée, nume nimbat de o întunecată strălucire; jertfindu-şi viaţa pentru nişte fugari, servind cu credinţă egoismul, irosind un imens curaj în slujba laşităţii; fără socoteală, fără strategie, fără tactică, fără niciun plan, fără scop, fără conducător, fără responsabilităţi; arătând în ce măsură tenacitatea poate deveni neputinţă; leal şi sălbatic totodată; absurditatea în călduri, ridicând împotriva luminii un parapet de întuneric; ignoranţa opunând adevărului, dreptăţii, echităţii, raţiunii, eliberării, o îndelungată rezistenţă, o stupidă şi măreaţă rezistenţă; o urgie ce a bântuit opt ani încheiaţi, paisprezece departamente devastate, ogoare pustiite, recolte spulberate, sate incendiate, oraşe distruse, case jefuite, femei şi copii masacraţi, torţe aruncate în mirişti, inimi străpunse cu spada, spaima civilizaţiei, speranţa domnului Pitt; iată ce a însemnat acest război, această inconştientă tentativă de paricid.

În fond, însă, dovedind necesitatea de a străpunge în toate sensurile străvechile neguri bretone, de a săgeta desişul cu toate razele de lumină, războiul din Vendée a slujit progresul. Catastrofele au un fel al lor, destul de lugubru, de a limpezi lucrurile.

CARTEA A DOUA – CEI TREI COPII

I – Plus quam civilia bella[26]

Vara anului 1792 fusese foarte ploioasă; vara anului 1793 era nespus de călduroasă. Din pricina războiului civil în Bretania aproape că nu mai existau, ca să zicem aşa, drumuri. Oamenii călătoreau totuşi datorită timpului frumos. Orice drum e bun când pământul e uscat.

În amurgul unei zile senine de iulie, cam la un ceas după asfinţitul soarelui, un călăreţ care venea dinspre Avranches se opri în fâţa micului han Croix-Branchard de la marginea târgului Pontorson, pe a cărui firmă încă se mai putea citi până acum câţiva ani: *Cidru de soi de vânzare cu ulcica*. Fusese zăpuşeală toată ziua, dar acum începuse să adie vântul.

Călătorul era înfăşurat într-o mantie largă ce se revărsa peste crupa calului. Purta o pălărie cu boruri mari şi cu cocardă tricoloră, ceea ce oricum era o cutezanţă într-un ţinut unde, la tot pasul dădeai de hăţişuri şi erai întâmpinat cu focuri de armă şi unde o cocardă putea deveni cu uşurinţa o ţintă. Legată la gât, mantia avea pulpanele desfăcute pentru a îngădui braţelor să se mişte în voie, lăsând să se întrezărească brâul tricolor şi mânerele a două pistoale vârâte în cingătoare. O sabie atârnată la brâu ieşea la iveală de sub poalele pelerinei.

În momentul în care calul se opri în faţa hanului, uşa se deschise şi hangiul apăru în prag, ţinând un felinar în mână. Era ceasul când ziua se îngână cu noaptea; drumul era încă luminat, în timp ce în casă se întunecase.

Birtaşul privi cocarda.

— Cetăţene, întrebă el, doriţi să trageţi aici peste noapte?

— Nu.

— Dar unde vreţi să vă duceţi?

— La Dol.

Dacă-i aşa, întoarceţi-vă mai bine la Avranches sau trageţi la Pontorson.

— De ce?

---

[26] Mai crâncen decât războaiele civile (lat.).

— Fiindcă sunt lupte la Dol.
— Aşa? se miră călăreţul.
Pentru ca după o clipă să adauge:
— Dă-i, rogu-te, nişte ovăz gonaciului.
Birtaşul aduse troaca, deşertă înăuntru un sac de ovăz şi scoase frâul calului care începuse să pufăie şi să ronţăie.
Discuţia continuă:
— Cetăţene, calul e rechiziţionat?
— Nu.
— E al dumneavoastră?
— Da. Cumpărat şi plătit de mine.
— Dincotro veniţi?
— De la Paris.
— Dar nu direct?
— Nu.
— Cred şi eu, drumurile sunt întrerupte. Cu toate astea poşta mai merge încă.
— Până la Alençon. Acolo am coborât din diligenţă.
— Ah! În curând n-o să mai avem nici poştă în Franţa. Nu mai sunt cai. Un cal de trei sute de franci costă şase sute de franci, iar nutreţul e atât de scump că nici nu poţi să te atingi de el. Am fost căpitan de poştă şi uite c-am ajuns acum birtaş. Din o mie trei sute treisprezece căpitani de poştă, câţi erau înainte, două sute şi-au dat demisia. Cetăţene, aţi călătorit de când s-a introdus noul tarif?
— De la 1 mai. Da.
— Douăzeci de bani de fiecare poştă în diligenţă, doisprezece bani în cabrioletă, cinci în furgon. De unde aţi cumpărat calul, de la Alençon?
— Da.
— Şi aţi mers călare toată ziulica?
— Din zori.
— Şi ieri?
— Şi alaltăieri.
— Se vede. Aţi trecut desigur prin Domfront şi Mortain.
— Şi prin Avranches.
— Ascultaţi-mă pe mine, cetăţene, aţi face mai bine să vă odihniţi. Cred că sunteţi obosit. Calul în orice caz e.
— Caii au dreptul să fie obosiţi, oamenii însă nu.
Ochii hangiului se aţintiră din nou asupra călătorului.
Avea o figură gravă, liniştită şi aspră, încadrată de părul cărunt.

Hangiul aruncă o privire în lungul drumului pustiu care se pierdea în zare şi spuse:

— Şi călătoriţi aşa, de unul singur?

— Ba nu, am o escortă.

— Unde?

— Uite-o: sabia şi pistoalele.

Hangiul se duse să aducă o găleată de apă şi adăpă calul; în timp ce gonaciul sorbea apa, îl măsură din ochi pe călător, chibzuind în sine: „Totuşi după mutră pare să fie preot”.

— Şi zici că sunt lupte la Dol? întrebă călăreţul.

— Da. Acu’ trebuie să înceapă.

— Cine cu cine se bate?

— Un fost cu un alt fost.

— Cum?

— Spuneam că un fost care a trecut de partea republicii se bate cu un alt fost care luptă pentru rege.

— Nu mai există rege.

— A mai rămas ăla micu’. Nostimada e că amândoi foştii sunt rubedenii.

Călăreţul era numai urechi.

— Unul e tânăr, celălalt bătrân, continuă birtaşul. Un nepot care se bate cu unchiul-său mare. Unchiul e regalist, iar nepotul patriot. Bătrânul e comandantul albilor, iar ăl tânăr al albaştrilor. O să vedeţi că n-au să se lase până ce unul din ei n-o să fie răpus. E un război pe viaţă şi pe moarte.

— Pe viaţă şi pe moarte?

— Da, cetăţene. Şi fiindcă veni vorba, vreţi să vedeţi cu ce fel de politeţuri se dezmiardă dumnealor? Uitaţi aici o înştiinţare pe care bătrânul a reuşit s-o afişeze peste tot, pe toate casele şi pe toţi copacii; ce să vă mai spun c-au lipit-o până şi pe uşa mea.

Birtaşul apropie felinarul de o foaie pătrată de hârtie lipită pe unul din canaturile uşii hanului şi, cum afişul era scris cu litere de-o şchioapă, călăreţul putu să-i desluşească, fără să descalece:

„Marchizul de Lantenac are onoarea de a încunoştinţa pe nepotul său, domnul viconte Gauvain că, dacă domnul marchiz va avea norocul să pună mâna pe domnia sa, va ordona ca domnul viconte să fie împuşcat pe loc.”

— Şi acum, continuă hangiul, uitaţi şi răspunsul.

Se întoarse pentru a lumina cu felinarul un alt afiş, aşezat în

dreptul primului, pe celălalt canat al uşii. Călătorul citi:

„Gauvain îi pune în vedere lui Lantenac că dacă se întâmplă să-l prindă îl pune la zid.”

— Primul afiş, îi explică hangiul, a fost lipit ieri. Celălalt azi-dimineaţă. După cum vedeţi, răspunsul a sosit imediat.

Cu glas scăzut, ca şi cum ar fi vorbit pentru sine, călătorul rosti aceste cuvinte pe care birtaşul le auzi lămurit, fără să priceapă prea bine înţelesul lor:

— Da, e mai mult decât un război între oamenii aceleiaşi patrii, dihonia a pătruns chiar şi-n sânul familiilor. Nu-i nimic de făcut, e mai bine aşa. Marile primeniri în viaţa popoarelor numai cu preţul acesta se înfăptuiesc.

Şi ducând mâna la pălărie, cu ochii aţintiţi asupra celui de-al doilea afiş, călătorul îl salută.

— Păi, să vedeţi cum stau lucrurile, cetăţene, urma hangiul. În oraşe şi în târgurile mai răsărite, suntem cu toţii pentru revoluţie, în timp ce ţăranii sunt împotriva ei; cum s-ar zice, la oraşe sunt toţi francezi, iar la sate bretoni. La drept vorbind e un război între burghezi şi ţărani. Ei ne spun nouă motofleţi, iar noi le spunem bădărani. Nobilii şi popii ţin însă cu ei.

— Nu chiar toţi, îi tăie vorba călăreţul.

— Bineînţeles, cetăţene, de vreme ce avem printre noi un viconte care se războieşte cu un marchiz.

Apoi, pentru sine:

— Şi dacă nu mă înşel, persoana cu care vorbesc e un preot.

— Şi care din doi e mai tare? se interesă călătorul.

— Deocamdată, vicontele. Dar are mult de furcă. Bătrânul nu se lasă. Amândoi sunt din familia Gauvain, un neam de nobili din partea locului. Neamul ăsta, vedeţi dumneavoastră, are două ramuri; o ramură principală în capul căreia se află marchizul de Lantenac şi ramura mezină în frunte cu vicontele Gauvain. Şi iată că azi au ajuns să se bată între ele. Aşa ceva nu s-ar putea întâmpla printre copaci, printre oameni însă uite că se întâmplă. Marchizul de Lantenac ţine în mână toată Bretania; pentru ţărani e ca şi un rege. În ziua când a coborât pe ţărm, cât ai bate din palme a şi strâns în jurul lui opt mii de oameni; într-o săptămână trei sute de parohii s-au răsculat. Dacă ar fi reuşit să apuce măcar o bucată din coastă, englezii ar fi debarcat pân-acum. Din fericire s-a întâmplat să fie pe aici nepotu-său, Gauvain, ca să vedeţi ce

potriveală. Gauvain, care-i ofiţer republican, l-a pus numaidecât pe unchiu-său la respect. Şi pe urmă, spre norocul nostru, întâmplarea a făcut ca îndată după sosirea lui, Lantenac să fi dat ordin oamenilor lui să împuşte o droaie de prizonieri, printre care şi două femei; una dintre femei, însă, avea trei copii care fuseseră adoptaţi de un batalion din Paris. De atunci batalionul ăsta, care se numeşte batalionul Bonetei-Roşii, mănâncă foc, nu alta. Din păcate n-au mai rămas mulţi dintre ei, dar toţi luptă ca nişte turbaţi. Până la urmă au fost încorporaţi în detaşamentul comandantului Gauvain. Nimeni nu le poate ţine piept. Vor cu tot dinadinsul să răzbune femeile şi să dea de urma copiilor. Nu se ştie ce-o fi făcut bătrânul cu ei. Deaia şi sunt atât de înverşunaţi grenadierii din Paris. Gândiţi-vă că, dacă n-ar fi fost la mijloc ţâncii ăştia, războiul n-ar mai fi ajuns ceea ce a ajuns acum. Vicontele e băiat de ispravă şi viteaz. Dar unchiusău, marchizul, e o adevărată pacoste. Ţăranii spun că-i războiul arhanghelului Mihail împotriva lui Belzebut. Ştiţi, poate că arhanghelul Mihail e un înger de prin meleagurile noastre care-i poartă numele. Are şi un munte în mijlocul mării, în golf. Se povesteşte din bătrâni cum că l-ar fi răpus pe diavol şi l-ar fi îngropat sub o măgură din împrejurimi, căreia lumea-i zice Tombelaine.

— Adevărat, murmură călăreţul, Tumba Beleni, raormântul lui Belenus, adică al lui Belus, al lui Bel, al lui Belial, al lui Belzebut.

— Văd că vă pricepeţi, spuse hangiul.

Iar în sinea lui:

„Ştie latineşte, e popă fără doar şi poate”.

Apoi continuându-şi explicaţiile:

— Ei bine, cetăţene, ţăranii sunt convinşi că e vorba de unul şi acelaşi război care s-a iscat din nou. Se înţelege că pentru ei arhanghelul Mihail e generalul regalist, iar Belzebut comandantul patriot; dar dacă o fi vreun diavol amestecat aici, atunci acela e neapărat Lantenac, iar îngerul, Gauvain. Nu poftiţi nimic, cetăţene?

— Am plosca plină şi un codru de pâine. Dar nu mi-ai spus ce se întâmplă la Dol.

— Vă spun îndată. Gauvain e comandantul detaşamentului expediţionar de pe coastă. Lantenac urmărea să ridice în picioare tot ţinutul, să sprijine răscoala din Bretania-de-Jos alăturând-o celei din Normandia-de-Jos, să-i deschidă porţile lui Pitt şi să vină în ajutorul marii armate din Vendée cu douăzeci de mii de englezi şi două sute de mii de ţărani. Gauvain însă i-a dat planurile peste cap.

E stăpân acum pe întreaga coastă şi-l respinge pe Lantenac înăuntrul ţării, iar pe englezi în larg. Lantenac se aciuise aici şi Gauvain l-a scos din bârlog; i-a smuls din mână Pont-au-Beau; l-a alungat din Avranches, l-a alungat din Villedieu şi i-a tăiat drumul spre Granville. Acum se străduieşte în fel şi chip să-l silească a se retrage în pădurea Fougères, ca după aceea să-l încercuiască. Totul mergea strună până ieri, Gauvain se afla aici cu detaşamentul lui. Şi deodată, alarmă. Bătrânul, care este un vulpoi, a reuşit să străpungă frontul; şi după cum se aude, se îndreaptă spre Dol. Dacă pune mâna pe Dol şi apucă să aşeze o baterie pe Mont-Dol, fiindcă are tunuri berechet, atunci englezii având o cale deschisă spre coastă vor putea să debarce şi totul se duce pe copcă. De aceea, dându-şi seama că nu mai poate zăbovi nicio clipă, Gauvain, care este un om hotărât, n-a mai cerut şi nici n-a mai aşteptat să primească vreun ordin şi a făcut aşa cum l-a tăiat capul; a pus să se sune înşeuarea şi să se înhame caii la tunuri, şi-a adunat trupa, a tras sabia din teacă şi, ca urmare, în timp ce Lantenac se năpusteşte cu atacul asupra oraşului, Gauvain la rândul lui se năpusteşte asupra lui Lantenac. Şi atunci o să vedem doi bretoni ciocnindu-se la Dol cap în cap. Mă prind c-o să se ciocnească zdravăn de tot. În momentul ăsta trebuie să fi ajuns acolo amândoi.

— Cam cât se poate face de aici până la Dol?

— Un convoi militar face vreo trei ore. Pe puţin; dar cred c-au şi ajuns între timp.

Călătorul ciuli urechea:

— Într-adevăr, mi se pare că aud tunurile, spuse el.

Hangiul ascultă cu atenţie.

— Da, cetăţene. Se aude şi bătaia puştilor. Trag, nu se încurcă. Ar fi mai cuminte să rămâneţi la noi peste noapte. Nu e niciun chilipir să mergeţi acolo.

— N-am timp să mă opresc. Trebuie să-mi urmez drumul.

— Rău faceţi. Nu cunosc socotelile dumneavoastră, dar să ştiţi că sunteţi în mare primejdie. Doar dacă nu e vorba de ce aveţi mai scump pe lume…

— Ai ghicit, chiar de asta-i vorba, răspunse călăreţul.

— …de cineva drag, bunăoară feciorul dumneavoastră…

— Cam aşa ceva, recunoscu călătorul.

Hangiul tresări.

„Şi totuşi aş pune mâna-n foc că cetăţeanul e popă, îşi spuse în sinea lui.”

Apoi după ce chibzui o clipă:

„Ei şi, dacă-i popă, ce n-ar putea să aibă copii?”

— Pune, rogu-te calului frâul pe cap, rosti călătorul. Cât îţi datorez?

Şi plăti.

Birtaşul se duse să aşeze la locul lor troaca şi găleata, rânduindu-le lângă peretele casei, şi se întoarse înapoi:

— Fiindcă ţineţi cu orice chip să plecaţi, am să vă dau un sfat. Fără îndoială că vreţi să ajungeţi la Saint-Malo. În cazul ăsta e mai bine să nu treceţi prin Dol. Aveţi de ales între două drumuri, unul prin Dol şi altul pe malul mării. Amândouă sunt la fel de lungi sau la fel de scurte. Drumul pe ţărm trece prin Saint-Georges de Brehaigne, Cherrueix şi Hirel-le-Vivier. Luând-o pe acolo, Dol rămâne în sud şi Cancale în nord. Cetăţene, la capătul uliţei o să daţi peste o înfurnicătură de drumuri; cel din stânga duce spre Dol, cel din dreapta spre Saint-Georges de Brehaigne. Ascultaţi-mă pe mine, dacă mergeţi prin Dol, nimeriţi chiar în toiul măcelului. De-aia, zic, n-o luaţi la stânga în niciun caz, luaţi-o la dreaptă.

— Mulţumesc, spuse călătorul.

Şi dădu pinteni calului.

Cum între timp afară se întunecase, se afundă numaidecât în negurile nopţii.

Hangiul îl pierdu din ochi.

În momentul când ajunse la capătul uliţei, unde drumul se bifurca, îl auzi pe hangiu strigându-i din urmă:

— Luaţi-o la dreapta!

Călătorul o apucă la stânga.

II – Dol

Oraş spaniol pe tărâm francez în Bretania, după cum îl numeau catagrafiile stăreţiilor, Dol nu este de fapt un oraş, ci o stradă. O mare şi veche stradă gotică, mărginită pe ambele laturi de case cu stâlpi, clădite la întâmplare de-a lungul drumului, care de altminteri e foarte larg, unele ieşite în afară ca nişte pinteni, altele retrase în nişte cotloane. În rest, oraşul e format dintr-o reţea de ulicioare, legate toate de strada principală ce străbate aşezarea de la un capăt la altul, şi comunicând cu ea ca nişte pâraie cu râul în care îşi varsă apele. Fără ziduri şi fără porţi, deschis spre toate zările, oraşul, străjuit de Mont-Dol, nu ar fi fost în stare să înfrunte un

asediu; strada în schimb era în măsură s-o facă. Promontoriile caselor, care încă mai rămăseseră în picioare până acum, cincizeci de ani, precum şi cele două galerii de sub stâlpii ce o mărgineau făceau din ea o poziţie întărită, pe cât de temeinică pe atât de rezistentă. Câte case, atâtea fortăreţe; trebuiau aşadar cucerite rând pe rând. Iar pe la mijlocul străzii se afla străvechea hală a oraşului.

Hangiul de la Croix-Branchard avusese dreptate: o încăierare sălbatică făcea să vuiască oraşul în momentul în care vorbea. După căderea nopţii, se încinsese o bătălie năprasnică între albii ce sosiseră în Dol de dimineaţă şi albaştrii care năvăliseră pe înserate. Forţele erau inegale, albii fiind în număr de şase mii, iar albaştrii numai o mie cinci sute, în schimb şi unii şi alţii luptau cu o egală îndârjire. Un lucru vrednic de semnalat este faptul că atacul fusese dezlănţuit de cei o mie cinci sute care tăbărâseră asupra celor şase mii de albi.

De-o parte o gloată, de cealaltă o adevărată falangă. De o parte şase mii de ţărani cu inima-lui-Isus brodată pe pieptarele de piele, cu panglici albe la pălăriile cu boruri rotunde, cu devize creştine cusute pe brasarde, cu şiraguri de mătănii prinse de centiroane, având mai multe furci decât săbii şi carabine fără baionete, târând după ei tunuri legate cu frânghii, prost echipaţi, nedisciplinaţi şi înarmaţi ca vai de lume, dar fremătând de o pătimaşă râvnă. De partea cealaltă o mie cinci sute de ostaşi, cu tricornurile împodobite cu cocarde tricolore, îmbrăcaţi în mondire cu pulpane şi revere mari cu banduliere încrucişate, cu amnare cu mânere de oţel şi cu puşti prevăzute cu lungi baionete, instruiţi, încolonaţi în ordine, docili şi vajnici totodată, ştiind să se supună ca nişte oameni care sunt în stare să şi comande, înrolaţi voluntar ca şi ceilalţi, dar ca voluntari în slujba patriei, altminteri jerpeliţi şi cu picioarele goale; de partea monarhiei nişte ţărani paladini, de partea revoluţiei nişte eroi în zdrenţe; fiecare din aceste două trupe avea un comandant care era sufletul ei; regaliştii un bătrân, republicanii un om în floarea vârstei. De o parte Lantenac, de cealaltă Gauvain.

Alături de tinere personalităţi de proporţii gigantice, cum ar fi bunăoară Danton, Saint-Just sau Robespierre, revoluţia are tinere figuri ideale ca Hoche şi ca Marceau. Gauvain era una dintre aceste figuri.

Gauvain avea treizeci de ani, o înfăţişare herculeană, privirea gravă a unui profet şi un râs copilăresc. Nu-i plăcea să fumeze, nici

să bea şi nu obişnuia să înjure, în schimb nu se despărţea niciodată de o trusă de toaletă pe care o luase cu el pe câmpul de luptă; îşi îngrijea cu mare atenţie unghiile, dinţii şi părul, un păr minunat de abanos; de câte ori făceau un popas, îşi scutura cu mâna lui mondirul ofiţeresc ciuruit de gloanţe şi albit de colb. Deşi se avânta întotdeauna ca un zănatic în toiul încăierărilor, nu fusese nici măcar o dată rănit. Glasul său nespus de dulce, atunci când era nevoie, ştia să ia un ton poruncitor şi brusc de comandant. Era pentru toţi un exemplu, dormind pe pământul gol, în bătaia ploii şi a vântului aprig de nord, sau în zăpadă, înfăşurat în manta şi rezemându-şi capul fermecător de o piatră. Un suflet viteaz şi neprihănit. În clipa când ţinea sabia în mână se transfigura dintr-odată. Avea acel aer efeminat care în focul bătăliilor se transformă într-o forţă copleşitoare.

Era în acelaşi timp un gânditor şi un filosof, într-un cuvânt un tânăr înţelept. Alcibiade, pentru cine-l vedea; Socrate, pentru cine-l auzea cuvântând.

În mijlocul imensei improvizaţii care era revoluţia franceză, acest tânăr devenise în scurtă vreme un comandant militar.

Detaşamentul său, pe care-l organizase singur, era întocmit ca o legiune romană, o armată completă în miniatură, alcătuită din infanterie şi cavalerie; avea cercetaşii ei, pionierii, geniştii şi pontonierii săi; şi era înarmată cu tunuri, aşa cum legiunea romană era înzestrată cu catapulte. Trei guri de foc împreună cu atelajul respectiv, cai de ham zdraveni, întăreau detaşamentul, fără să-i îngreuneze totuşi mişcările.

Lantenac era şi el un comandant militar, ba chiar ceva mai cumplit. Era mai calculat şi mai îndrăzneţ totodată. Adevăraţii eroi la o vârstă mai înaintată au mai mult sânge rece decât cei tineri, pentru că sunt mai departe de zorii vieţii şi mai multă cutezanţă pentru că sunt mai aproape de moarte. Ce ar mai avea de pierdut? Atât de puţin. Aşa se explică operaţiile pe cât de temerare, pe atât de savante, efectuate de Lantenac. În genere însă, din această înverşunată luptă corp la corp ce se dădea între bătrânul comandant şi cel tânăr, aproape cu regularitate Gauvain ieşea învingător. Poate că era vorba mai curând de noroc decât de altceva. Tinereţea are parte de toate avantajele, chiar şi de cele sângeroase. Victoria este uneori o femeiuşcă uşoară.

Lantenac era furios pe Gauvain; întâi şi-ntâi pentru că Gauvain îl bătea, apoi pentru că era neam cu el. Ce i s-o fi năzărit să se facă

iacobin? Gauvain! Puşlamaua! Moştenitorul lui, fiindcă marchizul nu avea copii, nepot din spiţa fratelui său, aproape sânge din sângele lui!

— Ah! scrâşnea acest, ca să zicem aşa, bunic, dacă-mi încape în mână, îl omor ca pe un câine!

De altfel, Republica avea toate motivele să se nelinişteascǎ din pricina marchizului de Lantenac. Abia apucase să debarce în Franţa şi se şi dovedise o primejdie de temut. Numele lui fulgerase printre rândurile răsculaţilor din Vendée ca o dâră de pulbere, şi Lantenac devenise numaidecât centrul rebeliunii. Într-o mişcare de felul acesta, în care există un fel de rivalitate între oameni şi fiecare ţine să fie singur stăpân pe crângul sau râpa lui, în momentul în care se iveşte un conducător, căpeteniile răzleţe şi egale între ele se strâng în jurul lui. Aproape toţi căpitanii din codrii se alăturaseră lui Lantenac. Unul singur îl părăsise, Gavard, primul care ieşise în întâmpinarea lui. De ce? Pentru că Gavard era un om de încredere. Cunoştea toate secretele şi îşi însuşise toate mijloacele vechiului sistem de război civil pe care Lantenac voia să-l răstoarne şi să-l înlocuiască. Un om de încredere nu poate fi moştenit; încălţămintea lui La Rouarie nu i se potrivea lui Lantenac. Drept care Gavard intrase în armata lui Bonchamp.

Ca militar, Lantenac era din şcoala lui Frederic al II-lea şi, după părerea lui, războiul organizat trebuie asociat cu luptele de gherilă. Nu înţelegea să se bizuie nici pe o „mulţime haotică”, aşa cum i se înfăţişa marea armată catolică şi regală, un tăvălug omenesc menit să strivească totul în cale, nici pe grupurile izolate din huceaguri şi tufărişuri, bune să hărţuiască inamicul, dar incapabile să-l zdrobească. Luptele de guerilă nu sunt în măsură să rezolve nimic sau rezolvă greşit; combatanţii încep prin a ataca o republică, ca să sfârşească prin a jefui o diligenţă. Lantenac nu înţelegea să poarte războiul breton, nici exclusiv în câmp deschis cum îl purta La Rochejacquelein, nici exclusiv în păduri, unde se afla zona de acţiune a lui Jean Chouan; nici luptele din Vendée, nici hărţuielile lui Chouan; Lantenac dorea un război adevărat; să se folosească, adică, de ţărani, dar să se sprijine pe soldaţi. Avea nevoie de cete înarmate pentru strategie şi de regimente pentru tactică. Detaşamentele acestea ţărăneşti, care se adunau într-o clipă şi tot într-o clipă se şi risipeau, făceau adevărate minuni atunci când era vorba de un atac, de o ambuscadă sau de o încercuire năprasnică; le simţea însă prea inconsistente; îi lunecau printre degete ca apa,

iar el ar fi vrut să creeze un punct de sprijin stabil în mijlocul acestor operaţii risipite şi fluctuante; să întărească oştirea barbară din codri printr-o armată disciplinată care să devină pivotul acţiunilor executate de ţărani. Concepţie pe cât de temeinică, pe atât de primejdioasă; dacă planurile lui ar fi reuşit, Vendée ar fi devenit cu adevărat invincibilă.

Dar unde putea să găsească trupe organizate? Cum să facă rost de soldaţi? Cine să-i pună la dispoziţie regimente întregi? Unde putea să găsească o armată pusă pe picioare? În Anglia, fireşte. Aşa se explică ideea fixă a lui Lantenac: să le ofere englezilor posibilitatea de a debarca. Iată cum ajunge să capituleze conştiinţa unor partide; cocarda albă îi ascundea uniforma roşie. Lantenac nu avea decât un singur gând în minte: să ocupe un punct de pe litoral şi să i-l cedeze apoi lui Pitt. De aceea, prinzând de veste că Dol era lipsit de apărare, se grăbise să năvălească asupra oraşului, pentru ca punând stăpânire pe Dol să poată ocupa Mont-Dol, iar de aici să se extindă pe coastă.

Poziţia era cât se poate de bine aleasă. Tunurile instalate pe Mont-Dol aveau să bombardeze pe de o parte Fresnois, pe de alta Saint-Brelade, ţinând la distanţă patrula de la Cancale în aşa fel, încât plaja să rămână deschisă pentru o debarcare pe întreaga porţiune dintre Raz-sur-Couesnon şi Saint-Mêloir-des-Ondes.

Pentru ca această expediţie decisivă să poată fi dusă la bun sfârşit, Lantenac luase cu el un detaşament de peste şase mii de oameni, cei mai voinici din cetele de ţărani aflate sub conducerea sa şi toată artileria de care dispunea, zece culevrine de calibrul şaisprezece, o culevrină-bastardă de opt şi un obuzier cu proiectile de patru livre. Voia să instaleze o baterie cât mai puternică pe Mont-Dol, convingerea sa fiind că o mie de focuri trase de zece tunuri au mai mare efect decât o mie cinci sute de ghiulele aruncate de cinci guri de foc.

Reuşita părea neîndoielnică. Detaşamentul număra şase mii de oameni. Nu erau ameninţaţi de nicio primejdie, decât dinspre Avranches de Gauvain cu un efectiv de o mie cinci sute de ostaşi, iar dinspre Dinan de Léchelle. E adevărat că Léchelle avea sub comanda lui douăzeci şi cinci de mii de oameni, în schimb se afla la o distanţă de douăzeci de leghe. Lantenac nu părea să aibă niciun motiv de îngrijorare deoarece dacă efectivul lui Léchelle era numeros, distanţa în schimb era considerabilă, în timp ce în privinţa lui Gauvain, distanţa mică era compensată ele efectivul

redus. Trebuie să mai spunem, de altfel, că Léchelle era un zevzec şi că, mai apoi din vina sa, cei douăzeci şi cinci de mii de ostaşi de sub comanda lui au fost zdrobiţi pe câmpia de la Croix-Bataille, înfrângere pe care a plătit-o punându-şi capăt zilelor.

Lantenac se simţea deci în cea mai deplină siguranţă. Ocuparea oraşului Dol se înfăptui vijelios şi brutal. Marchizul de Lantenac avea o faimă cumplită; toată lumea ştia cât era de necruţător, aşa încât nu întâmpină nici cea mai mică rezistenţă. Locuitorii înspăimântaţi se baricadară în case. Cei şase mii de combatanţi din Vendée puseră stăpânire asupra oraşului într-o debandadă rurală, foindu-se ca într-un iarmaroc, fără furieri, fără cvartiruri, poposind la întâmplare, gătind în aer liber, risipindu-se prin biserici, lepădând puştile pentru a depăna şiraguri de mătănii. Lantenac se grăbi să plece în recunoaştere pe Mont-Dol împreună cu câţiva ofiţeri de artilerie, lăsându-l să-i ţină locul pe Gouge-le-Bruant, pe care-l numise aghiotantul său.

Gouge-le-Bruant a lăsat o urmă destul de ştearsă în istorie. Avea două porecle: *Sfarmalbaştri*, din pricina măcelurilor făcute printre patrioţi, şi *Imânus* fiindcă avea în el ceva cumplit de fioros. *Imânus*, derivat din *immanis*[27] este un vechi cuvânt dialectal din Normandia de Jos, simbolul unei urâţenii inumane, aproape supranaturale, prin spaima pe rare o răspândeşte în jur, demonul, satirul, căpcăunul. *Datu-mi-a fost a vedere cu ochii mei pe Imânus*, spune un vechi hronic. Bătrânii din Crâng nu mai ştiu azi cine a fost Gouge-le-Bruant, nici ce poate să însemne Sfarmalbaştri. Dar îşi amintesc ca prin vis de *Imânus*. E un personaj ce s-a integrat superstiţiilor din partea locului. Numele lui Imânus încă mai este pomenit la Trémorel şi la Plumaugat, două sate în care se păstrează şi azi urmele funeste ale călcâiului său. Dacă toţi locuitorii din Vendée erau nişte sălbatici, Gouge-le-Bruant era un barbar. Un fel de şef de trib indian, tatuat cu cruci şi flori de crin; purta pe faţă strălucirea sinistră, aproape nefirească, a unui suflet ce nu semăna cu niciun suflet omenesc. Era înspăimântător de viteaz în toiul bătăliilor şi crâncen după aceea. O inimă ale cărei făgaşuri păreau nespus de întortocheate, în stare de cele mai înfocate devotamente, dar şi de cele mai teribile dezlănţuiri mânioase. Era capabil, oare, să judece? Da, dar aşa cum se târăsc şerpii; în spirală. Începea prin a fi un erou, pentru a deveni în cele din urmă un asasin. Nimeni nu putea să ghicească motivele ce determinau acţiunile sale, a căror

[27] Năprasnic (lat.).

monstruozitate atingea uneori măreţia. Din partea lui te puteai oricând aştepta la lucrurile cele mai nebănuite şi mai îngrozitoare. Era de o ferocitate fabuloasă.

Aşa se explică şi înfricoşata poreclă de *Imânus*.

Marchizul de Lantenac se bizuia pe cruzimea lui.

Şi pe bună dreptate, fiindcă nimeni nu-l întrecea în cruzime pe Imânus; în privinţa strategiei şi a tacticii însă superioritatea lui era mai puţin vădită şi poate că marchizul greşise făcându-l aghiotantul său. Oricum ar fi, plecând în recunoaştere, îi încredinţase lui Imânus misiunea de a-l înlocui şi de a lua toate măsurile necesare.

Războinic încercat, dar nu şi militar, Gouge-le-Bruant era în stare să măcelărească un trib, nu să şi păzească un oraş. Avu grijă totuşi să instaleze câteva avanposturi.

Pe înserat, în timp ce se îndrepta spre Dol, după ce recunoscuse terenul pe care urma să aşeze bateria, marchizul de Lantenac auzi la un moment dat nişte bubuituri de tun. Îşi aţinti privirea. Un fum roşcat se ridica din strada principală. Era vorba de un atac năprasnic, de o invazie, de un asalt; se dădeau lupte în oraş.

Deşi cu greu s-ar fi găsit pe lume ceva care să-l mire, Lantenac rămase uluit. Numai la aşa ceva nu s-ar fi aşteptat. Cine putea să fie? Cu siguranţă că nu Gauvain. Nimeni nu s-ar fi încumetat să atace nişte forţe de patru ori mai mari. Atunci Léchelle? Să fi străbătut o asemenea distanţă în marş forţat? Era greu de crezut că putea fi Léchelle, în niciun caz însă Gauvain.

Lantenac dădu pinteni calului; pe drum întâlni locuitori ce părăseau în grabă oraşul; încercă să afle ceva de la ei; toţi erau înnebuniţi de spaimă şi strigau: „Albaştrii! Albaştrii!” Când ajunse la faţa locului, situaţia era cât se poate de proastă.

Iată ce se întâmplase.

III – Armate mici, bătălii mari

Intrând în Dol, ţăranii, aşa cum am arătat, se răspândiseră în oraş, fiecare de capul său. Aşa se întâmplă de obicei când oamenii se supun din prietenie, după cum spuneau răsculaţii din Vendée; o supunere de un ordin special, în virtutea căreia pot deveni eroi, dar nu soldaţi în adevăratul înţeles al cuvântului. După ce puseseră la adăpost artileria împreună cu calabalâcul sub bolţile vechii hale şi, frânţi de oboseală, băuseră, mâncaseră şi „se smeriseră”, sătenii se culcaseră claie peste grămadă, în mijlocul străzii, mai curând

înţesată decât păzită. Cum începuse să se înnopteze, cei mai mulţi adormiră cu capul pe raniţă, unii lângă neveste, fiindcă adesea ţărăncile îşi urmau bărbaţii; în Vendée femeile însărcinate erau folosite ca iscoade. Era o noapte frumoasă de iulie; constelaţiile scânteiau în înaltul cerului negru-albăstrui. Întreg cantonamentul, ce semăna mai curând cu o caravană în timpul unui popas decât cu o tabără militară, picotea în tihnă. Deodată, în ultimele licăriri ale amurgului, cei care nu apucaseră încă să închidă ochii văzură trei guri de foc îndreptate asupra lor în capătul străzii principale.

Era Gauvain. Atacase pe neaşteptate avanposturile, pătrunsese în oraş şi ocupase cu detaşamentul său capătul uliţei.

Unul dintre ţărani se sculă de jos strigând: „Stai! Cine-i?” şi descărcă puşca; invadatorii îi răspunseră cu o lovitură de tun. După care izbucni o salvă năprasnică de muschete. Gloata aţipită sări în picioare. Amară surpriză: să adormi cu ochii la stele şi să te trezeşti sub o ploaie de mitralii!

Primele clipe fură cumplite. Ce poate fi mai cutremurător decât forfota unei mulţimi lovite pe neaşteptate! Răsculaţii se repeziră să înşface armele. Răcneau, alergau, mulţi dintre ei cădeau răpuşi. Încolţiţi, flăcăii nu-şi mai dădeau seama ce fac şi se împuşcau unii pe alţii. Oameni buimaci ieşeau din case, intrau iar înăuntru, ieşeau din nou afară, rătăceau aiuriţi prin învălmăşeală. Familii răzleţite se căutau chemându-se în gura mare. Prezenţa femeilor, a copiilor, făcea şi mai sinistră încăierarea. Gloanţele şuierau, săgetând întunericul. Focurile de armă ţâşneau din toate ungherele nopţii. Pretutindeni numai fum şi zarvă. Furgoanele şi convoaiele de căruţe, vârâte unele într-altele, sporeau şi mai mult harababura. Caii zvârleau din copite. Răniţii erau călcaţi în picioare şi-i auzeai urlând pe jos. Pe feţele tuturor se zugrăvea fie spaima, fie uimirea. Soldaţii şi ofiţerii se strigau unii pe alţii. Şi în mijlocul acestui infern, indiferenţa posacă a câtorva. O femeie îşi alăpta pruncul rezemată de un perete, alături de bărbatu-său care fusese rănit la picior şi care, în timp ce-i curgea sângele în neştire, îşi încărca liniştit carabina şi trăgea la întâmplare, semănând moartea în negura nopţii. Alţii, întinşi pe burtă, trăgeau printre roţile carelor. Când şi când izbucnea un vacarm de ţipete. Bubuitul tunului însă acoperea orice alt zgomot. Era un spectacol cu drept cuvânt înfiorător.

Oamenii cădeau unii peste alţii ca arborii clădiţi în părcane. Mitraliile lui Gauvain, care se pusese la adăpost, îşi atingeau fără greş ţinta, în vreme ce pierderile suferite de detaşamentul lui erau

destul de neînsemnate.

În cele din urmă însă, cu toată debandada, ţăranii reuşiră să se descurce şi să intre în defensivă; se retraseră cu toţii sub bolţile halei, ca într-o vastă şi umbroasă redută, o adevărată pădure de stâlpi de piatră. Acolo se dezmeticiră, în fine; tot ce le amintea de codrii lor le inspira încredere. Imânus îşi dădea toată silinţa să-l înlocuiască pe Lantenac. Aveau şi ei tunuri, ce-i drept, dar spre marea mirare a lui Gauvain nici prin gând nu le trecea să le folosească; în realitate, cum ofiţerii de artilerie plecaseră în recunoaştere pe Mont-Dol împreună cu marchizul, flăcăii nu se pricepeau să manevreze falconetele şi culevrinele; în schimb îi împroşcau cu gloanţe pe albaştrii care-i bombardau, ripostând cu salve de muschete la ploaia de mitralii. Ei erau cei ce se aflau acum la adăpost. Puseseră grămadă căruţurile, cotigile, calabalâcul şi toate poloboacele pe care le găsiseră în hala veche, înjghebând o baricadă cu numeroase goluri prin care puteau să scoată afară ţevile carabinelor. Focurile ce ţâşneau prin aceste metereze erau nimicitoare. Toate pregătirile se făcură la repezeală. Într-un sfert de oră hala se transformase într-un front inexpugnabil.

Situaţia începea să devină îngrijorătoare pentru Gauvain. Hala aceea preschimbată ca prin farmec într-o fortăreaţă era ceva cu totul neaşteptat. Ţăranii stăteau ticsiţi acolo şi cu neputinţă de clintit. Gauvain reuşise să-i atace prin surprindere, dar nu ştiuse să profite de harababura iscată. Comandantul descălecase. În picioare, cu mâna încleştată pe spadă şi braţele încrucişate pe piept, învăpăiat de flacăra torţei ce lumina bateria, îşi încorda privirile, încercând să străpungă întunericul ce-l împresura.

Dat fiind statura sa înaltă şi aflându-se în bătaia luminii, nu se putea să nu atragă atenţia celor de pe baricadă. Era o ţintă foarte uşor de ochit, lucru de care comandantul părea că nici habar n-are.

Gloanţele cu care-l împroşcau răsculaţii curgeau potop în jurul lui Gauvain, care stătea locului îngândurat.

În schimb, era în măsură să ţină piept cât tunul salvelor de carabine. Orice ar fi, ghiuleaua nu se poate să nu aibă până la urmă câştig de cauză. Cine are artileria de partea sa, poate fi convins de izbândă. Bateria lui, folosită cu iscusinţă, îi asigura superioritatea.

Deodată, din mijlocul halei cufundate în beznă, ţâşni un fulger, urmat imediat de o bubuitură ca de trăsnet, şi în aceeaşi clipă o ghiulea străpunse peretele unei case din spatele lui Gauvain, chiar deasupra capului său.

Baricada riposta la bătaia tunurilor lui cu focurile altor tunuri.

Ce se întâmplase? Intervenise ceva neprevăzut. Artileria trăgea acum şi dintr-o tabără şi din cealaltă.

O a doua ghiulea, apucând acelaşi drum ca şi prima, se înfipse în perete, mai-mai să-l atingă pe Gauvain. Cea de-a treia ghiulea îi smulse pălăria din cap.

Câteşitrele erau de calibru mare. Fuseseră probabil aruncate cu un tun de şaisprezece.

— Vă ochesc, căpitane, strigară artileriştii.

Şi se grăbiră să stingă torţa. Gauvain, preocupat, se aplecă să-şi ia de jos pălăria.

Cineva într-adevăr încerca să-l nimerească: era Lantenac.

Marchizul tocmai se îndrepta spre baricadă, venind din direcţia opusă, când Imânus îi ieşise înainte.

— Monseniore, ne-au lovit pe neaşteptate.

— Cine?

— Nu ştiu.

— Drumul spre Dinan e liber?

— Cred că da.

— Trebuie să începem retragerea.

— A şi început. Au şters-o destui până acum.

— Nu trebuie s-o ştergem; trebuie să ne retragem. De ce n-aţi pus la bătaie tunurile?

— Ne-am pierdut capul. Şi pe urmă nici ofiţerii nu erau aici.

— Mă duc eu.

— Monseniore, am pornit spre Fougères tot ce-am putut încărca în căruţe, calabalâcuri şi femei şi ce mai era de prisos. Ce facem cu ăia micii, cu cei trei prizonieri?

— A, copiii aceia?

— Da.

— Sunt ostaticii noştri. Trimite-i la Tourgue.

Şi zicând acestea, marchizul se apropie de baricadă. Din clipa în care sosi comandantul situaţia se schimbă pe de-a-ntregul. Aşa cum fusese baricadată abia dacă rămânea loc pentru două tunuri, aşa încât artileria nu putea fi folosită cum s-ar fi cuvenit; marchizul aşeză în poziţie de tragere două guri de foc de calibrul şaisprezece pentru care făcu nişte ambrazuri. Cum stătea aplecat asupra uneia dintre ele, cercetând bateria inamică prin ambrazură, îl zări pe Gauvain şi dădu un strigăt:

— El e!

Apucă repede un şomoiog de câlţi şi fultuitorul, încărcă tunul cu mâna lui, fixă înălţătorul şi reglă tirul.

De trei ori în şir îl ochi pe Gauvain şi de fiecare dată dădu greş. A treia oară reuşi doar să-i zboare pălăria.

— Neîndemânaticule! bombăni Lantenac. Să fi ochit puţin mai jos, îi zburam capul.

În aceeaşi clipă însă torţa se stinse şi întunericul îi acoperi vederea.

— Bine, spuse el.

Apoi, întorcându-se spre ţăranii servanţi, le spuse:

— Bateţi cu mitraliile.

Gauvain nu se lăsa nici el mai prejos. Lucrurile se înrăutăţeau tot mai mult. Bătălia luase o întorsătură neprevăzută. Baricada începuse să-l bombardeze. Cine putea şti dacă de la defensivă răsculaţii nu aveau să treacă până la urmă la ofensivă. Lăsând de-o parte morţii şi dezertorii, avea de înfruntat cel puţin cinci mii de combatanţi, în timp ce lui îi mai rămăseseră doar o mie două sute de oameni valizi. Ce s-ar întâmpla dacă inamicul şi-ar da seama că republicanii sunt atât de puţini? Rolurile s-ar fi schimbat. De unde el pornise atacul, acum ar fi fost la rândul lui atacat. Era de ajuns ca oamenii de după baricadă să încerce o ieşire, pentru ca totul să se întoarcă împotriva lui.

Ce era de făcut? Nici vorbă nu putea fi să atace direct baricada, iar ca să încerce a o lua cu asalt era o nălucire deşartă; o mie două sute de ostaşi nu pot sili o trupă de cinci mii de oameni să părăsească o poziţie. Nu putea să forţeze lucrurile, iar ca să aştepte ar fi însemnat să rişte prea mult. Trebuia neapărat să pună capăt situaţiei. Dar cum?

Gauvain era din partea locului şi cunoştea oraşul; ştia astfel că în spatele vechii hale, pe care răsculaţii din Vendée o întăriseră ca pe o cetate, se află un adevărat labirint de ulicioare înguste şi întortocheate.

Se întoarse aşadar spre adjunctul său, viteazul căpitan Guéchamp, care avea să se ilustreze mai apoi curăţind de rebeli pădurea Concise, locul de baştină ai lui Chouan, tăindu-le trupelor inamice drumul spre lacul Chaîne, ca să nu poată ocupa oraşul Bourgneuf.

— Guéchamp, îi spuse el, îţi las dumitale comanda. Bate-i cu tunurile, nu-i slăbi nicio clipă. Sparge-le baricada cu ghiulele. Caută să le dai tot timpul de lucru.

— Am înţeles, răspunse Guéchamp.

— Strânge detaşamentul, să aibă toţi armele încărcate şi fii gata de atac.

Îi şopti apoi ceva la ureche.

— S-a făcut, încuviinţă adjunctul.

— Toboşarii noştri sunt toţi prezenţi?

— Da.

— Avem nouă toboşari. Păstrează doi şi dă-mi-i pe ceilalţi şapte.

Cei şapte tamburi se aliniară în tăcere în faţa lui Gauvain.

— Batalionul Boneta-Roşie, la mine, fuga marş! strigă comandantul.

Doisprezece ostaşi printre care şi un sergent ieşiră din rânduri.

— Am spus tot batalionul, repetă Gauvain.

— Ăştia suntem toţi, răspunse sergentul.

— Numai doisprezece?

— Atâţia am mai rămas.

— Bine, zise Gauvain.

Sergentul nu era nimeni altul decât vajnicul şi inimosul Radoub, răcanul care adoptase în numele întregului batalion cei trei copilaşi găsiţi în pădurea Saudraie.

Numai o jumătate din efectivul batalionului, dacă vă mai amintiţi, fusese masacrat la ferma Păişurilor, şi Radoub avusese norocul să nu se numere printre victime.

În apropiere se afla un furgon cu nutreţ.

— Sergent, ordonă Gauvain arătându-i furgonul, pune oamenii dumitale să facă nişte funii de paie şi să înfăşoare puştile cu ele, ca să nu se audă vreun zgomot dacă se ciocnesc.

Într-un minut ordinul fu executat în cea mai deplină linişte şi pe întuneric.

— Gata, spuse sergentul.

— Soldaţi, descălţaţi-vă, porunci din nou Gauvain.

— N-avem încălţăminte, răspunse sergentul.

Împreună cu cei şapte tamburi erau nouăsprezece oameni în cap, Gauvain fiind al douăzecilea.

— În flanc câte unul, strigă comandantul. Aşezaţi-vă în spatele meu. Întâi toboşarii, pe urmă batalionul. Sergent, ia comanda batalionului.

Porni în fruntea şirului şi, în timp ce tunurile băteau fără încetare din ambele tabere, cei douăzeci de oameni, alunecând ca nişte umbre, se afundară în labirintul ulicioarelor pustii.

Merseră astfel o bucată de vreme strecurându-se printre case, de-a lungul străzilor întortocheate. Oraşul părea mort; cetăţenii se ascunseseră prin beciuri. Toate porţile erau baricadate, toate obloanele închise. Şi nicăieri o zare de lumină.

În mijlocul acestei tăceri strada mare clocotea învolburată, stârnind un vacarm cumplit; bombardamentul continua; bateria republicană şi baricada regalistă îşi scuipau toate mitraliile, împroşcându-se furioase.

După vreo douăzeci de minute de mers şerpuitor, Gauvain care, în ciuda întunecimii păşea sigur de sine, ajunse la capătul unei străzi ce ieşea din nou în strada mare, dar în partea cealaltă a halei.

Aici situaţia era cu totul diferită. Neprevăzători, cum au fost de când lumea constructorii de baricade, oamenii nu avuseseră grijă să-şi întărească poziţia şi în direcţia aceasta, lăsând hala deschisă, aşa încât oricine putea pătrunde nestingherit sub bolţile sprijinite pe stâlpi, unde aşteptau gata de plecare, cu caii prinşi în hamuri, câteva căruţe cu calabalâc. Gauvain şi cei nouăsprezece ostaşi aveau înaintea lor cinci mii de răsculaţi, care acum însă erau întorşi cu spatele spre ei.

Gauvain îi spuse ceva în şoaptă sergentului; ostaşii desfăcură paiele în care înfăşuraseră puştile; cei doisprezece grenadieri se aşezară în trăgători după colţul ulicioarei, pe care toboşarii aşteptau cu baghetele în mână.

Salvele de artilerie răbufneau cu întreruperi. Deodată, în răstimpul dintre două bubuituri, Gauvain ridică spada şi cu un glas care răsuna ca o goarnă în tăcerea nopţii, strigă:

— Două sute de oameni la dreapta, două sute la stânga, restul în mijloc!

În aceeaşi clipă se auzi trosnetul celor douăsprezece puşti, şi cei şapte toboşari dădură semnalul de atac.

Atunci comandantul trâmbiţă temutul strigăt al albaştrilor:

— Atac la baionetă! înainte, marş!

Efectul fu nemaipomenit.

Gloata de ţărani se simţi încercuită, închipuindu-şi că în spatele ei se afla o nouă armată. În acelaşi timp, auzind bătaia tobelor, detaşamentul ce ocupa capătul străzii mari şi care se afla acum sub comanda lui Guéchamp, se puse în mişcare, dând la rândul său semnalul de atac şi porni în pas alergător în direcţia baricadei; răsculaţii se văzură prinşi între două focuri; panica te face

întotdeauna să exagerezi lucrurile; când un om e înspăimântat, o detunătură de revolver îi sparge urechile ca o bubuitură de tun, orice urlet nu este decât o nălucire, iar un lătrat de câine pare răcnetul unui leu. Trebuie să spunem de asemenea că ţăranul intră în panică cu aceeaşi repeziciune cu care un stog de paie ia foc şi, la fel cum un stog de paie aprins se transformă numaidecât într-o pălălaie, panica ţăranului se preschimbă în debandadă. Nu există cuvinte care să zugrăvească graba înfrigurată cu care rebelii fugiră.

În câteva clipe hala se goli; înfricoşaţi la culme, flăcăii se risipiră, ofiţerii nu mai erau în stare să-i ţină în frâu, Imânus încercă în zadar să-i oprească doborând vreo doi-trei dezertori, care mai de care striga: *Scape cine poate!* şi, scurgându-se pe străzile oraşului ca prin găurile unui ciur, întreaga armată se răspândi pe câmpie cu iuţeala cu care un nor gros e împrăştiat de o vijelie.

Unii o apucară spre Chateauneuf, alţii spre Plerguer, iar alţii spre Antrain.

Marchizul de Lantenac avu parte să vadă toată această debandadă. Înfundă cu mâna lui gurile tunurilor ca să nu mai poată fi folosite, şi se retrase cel din urmă, tacticos şi cu sânge rece, murmurând: „Hotărât, cu ţăranii nu-i nimic de făcut. Avem nevoie de englezi”.

IV – Pentru a doua oară

Victoria era deplină.

Gauvain se întoarse către ostaşii din batalionul Boneta-Roşie:

— Nu sunteţi decât doisprezece, le spuse el, dar aţi făcut mai multă ispravă decât o mie.

Un cuvânt de laudă din partea comandantului, pe vremea aceea, avea tot atâta preţ ca şi cea mai înaltă decoraţie.

Guéchamp, pe care Gauvain îl trimisese să-i urmărească pe fugari afară din oraş, reuşi să captureze numeroşi prizonieri.

Aprinseră apoi torţe şi începură a scotoci tot oraşul. Toţi cei ce nu apucaseră încă să fugă se predaseră. Luminară apoi strada mare cu artificii. Era toată înţesată de morţi şi răniţi. Biruinţa trebuie smulsă pentru ca o bătălie să ia sfârşit; câteva grupuri răzleţe, care încă mai rezistau cu disperare, fură împresurate şi silite să depună armele.

Gauvain observase în mijlocul forfotei zănatice pe care o stârnise panica, un om plin de energie, un soi de faun sprinten şi viguros

care acoperise retragerea celorlalţi fără a fi încercat să fugă odată cu ei. Ţăranul se folosise cu o iscusinţă desăvârşită de carabina lui, când scuipând foc cu oţelele, când lovind în dreapta şi-n stânga cu patul puştii cu atâta râvnă, încât în cele din urmă îl frânsese; acum ţinea un pistol într-o mână şi-n cealaltă o sabie. Nimeni nu îndrăznea să se apropie. Deodată, Gauvain îl văzu clătinându-se pe picioare şi sprijinindu-se de un stâlp de pe stradă. Fusese rănit. Cu toate astea nu voia să lase din mână nici spada, nici pistolul. Gauvain îşi puse spada la subsuoară şi păşi spre el.

— Predă-te, îl somă comandantul.

Omul îl privi drept în ochi. Sângele îi şiroia pe sub haine din rana pe care o căpătase, şi făcuse o băltoacă la picioarele lui.

— Eşti prizonierul meu, spuse din nou Gauvain.

Celălalt însă nu descleşta gura.

— Cum te cheamă?

— Joacă-n Beznă mă cheamă.

— Eşti un viteaz, îl lăudă Gauvain.

Şi-i întinse mâna.

— Trăiască regele! spuse rebelul.

Şi adunându-şi puterile ridică amândouă braţele o dată şi slobozi un foc de pistol în pieptul comandantului, iar cu mâna în care ţinea sabia încercă să-l izbească în creştet.

Numai un tigru poate s-ar fi mişcat cu atâta agerime; cineva se dovedi însă şi mai ager decât el. Era un călăreţ care sosise pe nesimţite cu puţin mai înainte. În momentul în care îl văzu pe răzvrătit ridicând sabia şi pistolul, călăreţul se şi repezise între el şi Gauvain. Fără ajutorul lui, Gauvain ar fi fost răpus. Glontele nimeri calul, iar lovitura de sabie pe călăreţ, şi amândoi se prăbuşiră. Totul se petrecu în mai puţin de o clipă.

La rândul său rebelul căzu grămadă pe caldarâm.

Sabia îl izbise peste obraz pe călăreţul care zăcea acum lungit pe jos în nesimţire. Calul în schimb fusese ucis.

Gauvain se apropie de rănit.

— Cine ar putea să fie? întrebă el.

Şi îl cercetă cu atenţie. Faţa îi era scăldată în sângele ce curgea din tăietură acoperindu-i chipul cu o mască purpurie. Cu neputinţă să-i desluşească trăsăturile. Singurul lucru de care-şi putea da seama era faptul că avea părul cărunt.

— Omul ăsta mi-a salvat viaţa, spuse Gauvain. Nu e nimeni aici care să-l cunoască?

— Adineauri a intrat în oraş, căpitane, îl lămuri un soldat. L-am văzut îndreptându-se încoace. Venea dinspre Pontorson.

Chirurgul detaşamentului sosi într-un suflet, aducând cu el trusa. Rănitul încă nu-şi venise în simţiri.

— Nu-i nimic. O simplă crestătură ce i-a brăzdat obrazul, spuse medicul după ce-l examină. Într-o săptămână o să fie pe picioare. Orice s-ar zice, straşnică lovitură!

Rănitul avea pe el o manta, era încins cu un brâu tricolor, şi purta pistoale şi spadă. Îl întinseră pe o targă şi-l dezbrăcară. Cineva aduse o găleată cu apă proaspătă. În timp ce chirurgul îi spăla rana, chipul necunoscutului începu să iasă la iveală. Gauvain îl privea cu o atenţie tot mai stăruitoare.

— Are vreun act, ceva, asupra lui? întrebă comandantul.

Medicul pipăi unul din buzunarele laterale şi scoase un portofel pe care i-l întinse lui Gauvain.

Între timp rănitul, trezit din leşin, începu a da semne de viaţă. Pleoapele-i pâlpâiră uşor.

Scotocind în portofel, Gauvain găsi o foaie de hârtie împăturită în patru; o desfăcu şi citi:

„Comitetul salvării publice. Cetăţeanul Cimourdain…”

— Cimourdain! exclamă el.

Auzindu-l, rănitul deschise ochii.

Gauvain parcă îşi ieşise din minţi.

— Cimourdain! Dumneata! Mi-ai salvat viaţa pentru a doua oară.

Cimourdain îl sorbea din ochi. O neasemuită bucurie, cu neputinţă de tălmăcit în cuvinte, îi lumina chipul însângerat.

Gauvain căzu în genunchi în faţa rănitului strigând:

— Maestrul meu!

— Părintele tău, murmură Cimourdain.

V – Picătura de apă rece

Nu se mai văzuseră de ani şi ani, dar în adâncul sufletului lor nu se despărţiseră niciodată; se recunoscură numaidecât, ca şi când abia cu o zi înainte şi-ar fi luat rămas bun.

În clădirea primăriei din Dol se înjghebase în pripă un fel de ambulanţă. Cimourdain fu întins pe un pat într-o cămăruţă de lângă sala cea mare în care zăceau ceilalţi răniţi. După ce cusu obrazul crestat de sabie, chirurgul puse capăt caldelor manifestări de

duioşie ale celor doi bărbaţi, spunând că Cimourdain trebuia lăsat să doarmă. Gauvain, de altminteri, avea acum o mie şi una de griji pe cap, aşa cum se întâmplă întotdeauna după o biruinţă, când te cheamă atâtea îndatoriri şi ai atâtea lucruri de descurcat. Cimourdain rămase aşadar singur: nu reuşi totuşi să adoarmă, din pricina febrei de care era cuprins, febră provocată nu numai de rana căpătată dar şi de bucuria ce-l stăpânea.

Cu toate că nu dormea încă, nu se putea convinge că e treaz. Să fie cu putinţă oare? Visul său se înfăptuise. Cimourdain nu credea în noroc şi iată că totuşi norocul îi ieşise în cale. Îl descoperise în sfârşit pe Gauvain. Îl părăsise când era doar un copil, pentru a-l regăsi acum bărbat în lege; pentru a regăsi un om mare, temut, viteaz; pentru a-l regăsi triumfător, un triumf pe care-l dobândise în numele poporului. În Vendée, Gauvain era punctul de sprijin al revoluţiei, o columnă pe care nimeni altul decât el, Cimourdain, o dăruise republicii. Cel ce câştigase biruinţa era discipolul său. Ceea ce Cimourdain vedea strălucind în această tânără personalitate, căreia îi fusese desigur hărăzit un loc în panteonul republican, era propria sa gândire; ucenicul său, odrasla spiritului său, era de pe acum un erou şi în curând numele său avea să devină glorios; Cimourdain avea impresia că propriul său suflet se reîntrupase într-un geniu. Văzuse doar cu ochii lui în ce fel Gauvain ştia să poarte un război; aşa cum Chiron l-ar fi văzut luptând pe Ahile.

Ciudată asemănare între preot şi centaur, preotul fiind şi el om doar pe jumătate.

Peripeţiile aventurii pe care o trăise, adăugându-se la insomnia provocată de rană, îl umpleau ca de o beţie misterioasă. Un destin tânăr se înălţa, falnic, sub ochii lui, şi bucuria lui era cu atât mai copleşitoare cu cât ştia că are depline puteri asupra acestui destin; încă o victorie ca aceea la care asistase şi un singur cuvânt rostit de Cimourdain ar fi fost de ajuns pentru ca republica să-i încredinţeze lui Gauvain o armată întreagă. Nimic nu te poate ameţi mai tare ca uimirea pe care o încerci văzând că totul îţi merge din plin. Pe vremea aceea, fiecare avea ambiţiile sale militare; fiecare ţinea să învestească un general; Danton dorea să-i învestească pe Westermann, Marat pe Rossignol, iar Hébert pe Ronsin, în timp ce Robespierre ar fi vrut să-i măture pe toţi. De ce nu Gauvain? îşi spunea Cimourdain şi începea să viseze cu ochii deschişi. În faţa lui se deschideau neţărmurite posibilităţi; croia planuri peste planuri; toate piedicile se năruiau ca prin farmec; căci

din moment ce ai pus piciorul pe prima treaptă a unei scări ce se pierde în infinit, nu te mai poţi opri, vrei să te ridici tot mai sus şi dintr-un om ajungi astfel să faci un astru. Un mare general de fapt nu e nimic mai mult decât un simplu comandant militar; un mare căpitan de oşti însă este în acelaşi timp şi un îndrumător spiritual; în visurile lui, Cimourdain îl vedea pe discipolul său mare căpitan. Şi-l închipuia bunăoară, căci visurile se urzesc repede, fugărindu-i pe englezi pe ocean; sau, pe Rin, pedepsindu-i pe monarhii din nord; în Pirinei, respingând armatele spaniole; în Alpi, făcându-i semn Romei să se ridice. În fiinţa lui Cimourdain se îngemănau caracterele a doi oameni: unul duios, celălalt încruntat; şi în clipa aceea amândoi aveau toate motivele să fie mulţumiţi; idealul său fiind necruţător, închipuirea i-l zugrăvea pe Gauvain ca pe un om falnic, dar în acelaşi timp şi cumplit. Cimourdain se gândea la tot ceea ce trebuia să fie distrus înainte de a se construi şi în sinea lui îşi spunea, fireşte, că în împrejurările de faţă mila nu avea niciun rost. Gauvain trebuia să fie „la înălţime”, cuvânt deseori folosit pe atunci. Cimourdain îl vedea pe Gauvain strivind negurile sub călcâiul său, îmbrăcat într-o platoşă de lumină, cu fruntea scânteietoare ca un meteor, deschizând larg aripile simbolice ale dreptăţii, raţiunii şi progresului şi cu o spadă în mână; înger, dar un înger răzbunător.

În timp ce plutea aşa în lumea visurilor sale ca într-un extaz, auzi prin uşa întredeschisă un zvon de glasuri în sala cea mare a ambulanţei de lângă odăiţa sa şi recunoscu glasul lui Gauvain, care îi răsunase necontenit în auz, în toţi aceşti ani în care fuseseră despărţiţi; vocea omului matur păstrează întotdeauna unele inflexiuni din copilărie. Cimourdain trase cu urechea. Desluşi un zgomot de paşi, apoi cuvintele unor soldaţi care spuneau:

— Ăsta-i omul care a tras asupra dumneavoastră, căpitane. Văzând că nu se uita nimeni la el, s-a târât pe brânci şi s-a ascuns într-o pivniţă. Dar până la urma tot l-am găsit. Asta e.

Şi Cimourdain putu să audă următorul dialog între Gauvain şi rebel:

— Eşti rănit?

— Sunt încă destul de teafăr ca să pot fi împuşcat.

— Culcaţi-l într-un pat. Legaţi-i rănile şi îngrijiţi-l până s-o înzdrăveni.

— Lăsaţi-mă să mor.

— Ba nu, ai să trăieşti. Ai vrut să mă ucizi în numele regelui, îţi

dăruiesc viaţa în numele republicii.

O umbră înnegură fruntea lui Cimourdain. Tresări ca şi când cineva l-ar fi trezit brusc din somn şi murmură cu o tristeţe întunecată de presimţiri:

— Într-adevăr, e prea îngăduitor.

VI – Sân tămăduit, inimă rănită

Un obraz crestat se vindecă repede; se afla însă undeva o fiinţă şi mai greu rănită decât Cimourdain. E vorba de femeia împuşcată pe care cerşetorul Tellmarch o descoperise într-o băltoacă de sânge la ferma Păişurilor şi o luase acasă la el.

Michelle Fléchard fusese mai aproape de moarte decât îşi închipuise Tellmarch. În afară de rana pe care o căpătase la piept, ceva mai sus de sân, mai avea încă o rană în dreptul omoplatului; în timp ce un glonte îi sfărâma clavicula, un al doilea glonte îi străpungea umărul; dar cum plămânul scăpase nevătămat femeia reuşi să se însănătoşească. Pentru ţărani Tellmarch era un bătrân „firoscos”, ceea ce în graiul lor însemna şi doftor, şi felcer, şi vrăjitor în acelaşi timp. Cerşetorul o doftorici pe rănită în vizuina lui de fiară pădureaţă, pe aşternutul de iarbă-de-mare, cu acele remedii misterioase numite „buruieni de leac” şi, datorită îngrijirilor lui, Michelle Fléchard scăpă cu viaţă.

Clavicula se lipi la loc, rana din piept şi cea de la umăr se închiseră şi, după câteva săptămâni începuse să se întremeze.

Într-o dimineaţă putu să iasă în fine din bârlog sprijinită de Tellmarch şi să se aşeze la soare, sub copaci. Cerşetorul ştia prea puţine lucruri despre ea, căci pentru ca rănile din piept să se poată vindeca femeia trebuia să se cruţe, păstrând cea mai deplină tăcere, aşa că, tot timpul cât zăcuse zbătându-se între viaţă şi moarte, abia dacă apucase să scoată câteva cuvinte. De câte ori încerca să spună ceva, Tellmarch o silea să tacă; în schimb mintea ei părea să urzească tot felul de gânduri cu un fel de încăpăţânare şi Tellmarch vedea perindându-se în ochii ei mohorâtul alai al unor năluciri dureroase. În dimineaţa aceea se simţea întremată şi putea la nevoie să umble şi singură; a îngriji un bolnav e ca şi cum l-ai aduce din nou pe lume şi Tellmarch o privea fericit. Uncheaşul începu să surâdă.

— Iacătă, că ne-am pus pe picioare, prinse el a-i vorbi, acum nu mai avem nicio rană.

— Decât la inimă, spuse femeia.

Pentru ca o clipă mai târziu să-l întrebe:

— Vasăzică nu ştii unde ar putea să fie?

— Cine? se miră Tellmarch.

— Copiii mei.

Acel „va să zică” dădea în vileag o lume întreagă de gânduri; tălmăcit cu alte cuvinte înţelesul lui era: „De vreme ce nu-mi spui nimic, de vreme ce stai lângă mine atâtea zile fără să scoţi un cuvânt, de vreme ce mă sileşti să tac ori de câte ori încerc să deschid gura, de vreme ce pari atât de înfricoşat să nu vorbesc, înseamnă că n-ai ce să-mi spui.” Adeseori, mistuită de febră, cu minţile rătăcite, aiurind, îşi chemase copiii şi de fiecare dată băgase de seamă, fiindcă sunt lucruri pe care omul le observă chiar şi atunci când aiurează, că bătrânul nu-i spunea nimic.

De fapt, Tellmarch nici nu s-ar fi priceput ce să-i spună. Nu-i chiar aşa uşor să-i vorbeşti unei mame despre copiii pe care i-a pierdut. Şi pe urmă ce ştia el? Chiar nimic. Adică nimic mai mult decât că o mamă fusese împuşcată, că întâmplarea făcuse ca el s-o găsească zăcând pe jos, că atunci când o ridicase de acolo şi o dusese în bârlogul lui, era un trup neînsufleţit, că acel trup neînsufleţit avea trei copii şi că marchizul de Lantenac, după ce poruncise să fie împuşcată mama, luase copiii cu el. La asta se rezumau toate informaţiile pe care izbutise să le culeagă. Ce se întâmplase cu copiii? Mai trăiau încă? Ştia doar, din auzite, că era vorba de doi băieţaşi şi de o fetiţă abia înţărcată. Nimic altceva. În sinea lui îşi punea tot felul de întrebări în legătură cu soarta celor trei oropsiţi, dar toate întrebările rămâneau fără răspuns. Oamenii din partea locului pe care încercase să-i descoasă se mulţumiseră să clatine din cap. Domnul de Lantenac era un om despre care nu le prea plăcea să vorbească.

Nu le plăcea să vorbească despre Lantenac, după cum tot aşa, nu-i trăgea inima să stea de vorbă cu Tellmarch. Ţăranii au un fel al lor de a fi bănuitori şi se uitau chiorâş la Tellmarch. Fiindcă Tellmarch Hârbarul era un ins care le dădea de gândit. De ce rămânea mereu cu ochii la cer? Ce făcea oare sau la ce cugeta stând aşa, ore în şir, nemişcat? Orice s-ar spune, era o fiinţă ciudată. Pe meleagurile acestea bântuite de război, prinse în vârtejul unei bătălii uriaşe, învâlvorate de patimi, unde toţi oamenii n-aveau decât o singură grijă – să distrugă – şi o singură ocupaţie – să ucidă – unde se întreceau care mai de care să dea foc unei case,

să asasineze o întreagă familie, să măcelărească soldaţii dintr-un post ori să pustiască un oraş, unde toţi nu se gândeau decât cum să-şi întindă unii altora o capcană, cum să se atragă unii pe alţii în câte o cursă şi cum să se ucidă între ei, un ins singuratic ca Tellmarch, trăind cu totul sub vraja firii, cufundat în pacea nesfârşită a lucrurilor, culegând tot felul de ierburi şi de buruieni, fără altă grijă pe lume decât florile, păsările şi stelele, nu putea fi decât primejdios. Fără doar şi poate, nu era în toate minţile lui; nu stătea să pândească pe nimeni pitit în câte un tufiş, nu ridica arma să tragă asupra nimănui. De aceea lumea se cam ferea de el.

— Omul ăsta trebuie să fie nebun, spuneau trecătorii.

Tellmarch nu era numai o fiinţă singuratică, dar şi un om pe care ceilalţi îl ocoleau.

Nimeni nu-l întreba nimic şi nimeni nu se învrednicea să răspundă la întrebările lui. Aşa că nu reuşise să afle tot ceea ce ar fi dorit să ştie. Războiul se întinsese tot mai departe, oamenii plecaseră să lupte cine ştie unde, marchizul de Lantenac nu se mai vedea pe nicăieri şi, în starea de spirit în care se afla, pentru ca Tellmarch să-şi dea seama că e război, ar fi trebuit să-i simtă călcâiul strivindu-l.

După ce rosti cuvântul *copiii mei*, mama căzuse pe gânduri, iar Tellmarch încetase să mai zâmbească. Ce se petrecea oare în sufletul ei? Părea pierdută în adâncul unei genuni. Deodată ridică ochii spre Tellmarch şi strigă din nou, aproape mânioasă:

— Copiii mei!

Tellmarch lăsă capul în jos ca şi cum s-ar fi simţit vinovat.

Se gândea la marchizul de Lantenac care cu siguranţă în momentul acela nici habar n-avea de el, ba poate nici măcar nu mai ştia că există. Îşi dădea foarte bine seama de asta:

„Boierul, când e în primejdie, îşi aduce aminte numaidecât de tine, îşi spunea în sinea lui; pe urmă însă, după ce primejdia a trecut, nu te mai cunoaşte.”

„De ce atunci am căutat să-l scap?” se întreba el.

Şi tot el îşi răspundea:

„Fiindcă e un om”.

Pentru ca după ce rămânea câtva timp gânditor să adauge:

„Aşa să fie oare?”

Apoi îşi repeta pentru a nu ştiu câtă oară cu amărăciune:

„Dacă aş fi ştiut!”

Întâmplarea asta îl apăsa ca o povară; ceea ce făcuse i se părea

acum o taină de nedezlegat. Se frământa în sinea lui muncit de gânduri. O faptă bună, aşadar, poate să fie în acelaşi timp şi dăunătoare. Cine cruţă viaţa lupului, ucide mioarele. Cel ce leagă aripa ruptă a vulturului e răspunzător de relele pe care pasărea le poate face cu ghearele.

Se simţea într-adevăr vinovat. Mânia pe care mama copiilor o lăsase să răbufnească fără să-şi dea seama era îndreptăţită.

Cu toate astea, dacă îl scăpase de la moarte pe marchiz, în acelaşi timp salvase şi viaţa mamei şi asta era totuşi o mângâiere.

Dar copiii?

Mama se gândea şi ea la rândul ei. Gândurile lor călătoreau alături unul de altul şi uneori poate, fără să şi-o mărturisească, se întâlneau în negurile visării.

Între timp ochii femeii, în adâncul cărora părea că stăruie întunecimea nopţii, se aţintiseră din nou asupra lui Tellmarch.

— Aşa nu mai merge, spuse ea.

— Sst! şopti Tellmarch, ducând degetul la buze.

— Rău ai făcut că m-ai scăpat de la moarte, urmă ea, mi-e ciudă pe dumneata. Mai bine aş fi murit, cel puţin atunci aş fi putut să-i văd. Aş şti măcar unde sunt. Chiar dacă nu m-ar vedea, nu m-aş dezlipi o clipă de lângă ei. Morţii trebuie să aibă puterea să ocrotească.

Tellmarch îi luă mâna şi-i cercetă pulsul:

— Linişteşte-te, altminteri o să te apuce iar fierbinţeala.

— Când aş putea pleca? întrebă ea aproape răstit.

— Să pleci?

— Da. Adică să umblu pe picioare?

— Niciodată, dacă nu vrei să fii înţelegătoare. Mâine chiar, dacă o să fii cuminte.

— Ce înseamnă pentru dumneata să fii cuminte?

— Să ai încredere în Dumnezeu.

— Dumnezeu! Ce-a făcut cu copiii mei?

Părea că-şi pierduse minţile. Glasul i se făcu deodată nespus de blând.

— Mă-nţelegi, spuse ea, nu pot să stau aşa, cu mâinile în sân. Dumneata n-ai avut copii, dar eu am avut. Vezi dar, nu-i tot una. Ca să judeci un lucru trebuie să ştii ce-i aia. Dumneata n-ai avut copii, nu-i aşa?

— Nu, răspunse Tellmarch.

— Eu, doar atât mai aveam pe lume. Cum aş mai putea să

trăiesc fără ei? Aş vrea să mă lămurească cineva de ce copilaşii mei nu sunt aici, lângă mine? Îmi dau seama că s-a întâmplat ceva, de vreme ce nu înţeleg. Mi-au omorât bărbatul, pe mine m-au împuşcat, dar degeaba că tot nu înţeleg.

— Lasă, lasă, încercă s-o potolească Tellmarch, uite cum arzi toată. Nu mai vorbi.

Femeia se uită la el şi tăcu.

Din ziua aceea nu mai scoase un cuvânt.

Povaţa lui fu ascultată mai mult chiar decât ar fi vrut Tellmarch. Şedea ore întregi ghemuită la rădăcina unui copac, cu privirea pierdută în gol. Se gândea şi tăcea. Tăcerea aduce nu ştiu ce tainică alinare sufletelor simple ce au coborât până în cele mai înfricoşate adâncuri ale durerii. Părea să fi renunţat a mai înţelege ceva. De la un anumit punct, un om disperat nu mai poate găsi niciun sens propriei sale suferinţe.

Tellmarch o privea mişcat. În faţa unei disperări atât de cutremurătoare, bătrânul ajunsese să cugete uneori întocmai ca o femeie.

— Într-adevăr, îşi spunea în sinea lui, buzele ei stau încleştate, dar ochii vorbesc în locul lor. Acum ştiu ce are, o munceşte ceva, un gând care-i stă pironit tot timpul în minte. Să fi fost mamă şi după aceea să nu mai fii, să-ţi fi alăptat singură copiii şi după aceea să nu-i mai poţi alăpta! Cum ar putea să se împace cu ideea asta? Se gândeşte mereu la aia mică, pe care până acum de curând o ţinea la sân. Se gândeşte într-una la ea, numai şi numai acolo se gândeşte. Într-adevăr, ce fericire trebuie să fie să simţi o guriţă rumenă ca un trandafir sorbindu-ţi vlaga şi plămădind pentru sine din viaţa pe care ţi-a smuls-o din trup o viaţă a ei!

Se mulţumea deci să tacă, la fel ca şi ea, dându-şi seama, în faţa deznădejdii de care era covârşită, cât de neputincioase erau cuvintele. Tăcerea în care se ferecă un om obsedat de un gând e cumplită. Cu ce argumente poţi oare clinti gândul ce a prins rădăcini în mintea unei mame? Maternitatea este cu desăvârşire opacă; nu se poate discuta cu ea. O mamă este sublimă tocmai prin ceea ce o apropie de o fiinţă necuvântătoare. Instinctul matern este un instinct animalic, dar ce dumnezeiesc în acelaşi timp! Mama încetează să mai fie femeie, devine o simplă femelă.

Iar copiii sunt prăsila ei.

De aceea în fiecare mamă există ceva mai prejos şi totodată mai presus de logică. Mama e înzestrată cu o intuiţie specială. Uriaşa şi

misterioasa voinţă a creaţiei sălăşluieşte în ea, călăuzindu-i paşii. Inconştienţă dublată de o rară perspicacitate.

Tellmarch îşi dădea toată silinţa s-o facă pe biata femeie să descleşteze gura; toate strădaniile lui se iroseau în zadar.

— Ce păcat că sunt atât de bătrân şi nu mai pot să umblu, îi spuse el într-o zi. Am ajuns la capătul puterilor mai curând decât la capătul drumului ce mi-a fost hărăzit. După un sfert de ceas mi se taie picioarele şi trebuie să mă opresc; altminteri te-aş putea însoţi. La drept vorbind, poate-i mai bine că nu mă ţin puterile. Mai mult ţi-aş strica decât ţi-aş fi de folos; oamenii mă îngăduie doar printre ei, dar toată lumea se uită la mine chiorâş, albaştrii zicând că-s ţăran, iar ţăranii fiindc-aş fi vrăjitor.

Aşteptă să vadă ce-i răspunde. Femeia însă nici măcar nu se învrednici să-şi ridice privirea.

O idee fixă duce în cele din urmă la nebunie sau la o faptă eroică. Dar ce eroism ar fi în stare să înfăptuiască o biată ţărancă? Niciunul. Ea nu poate fi decât mamă şi atâta tot. Pe zi ce trecea femeia se cufunda mai adânc în gândurile sale. Tellmarch n-o scăpa nicio clipă din ochi.

Căută să-i dea de lucru; îi aduse aţă, ace de cusut, un degetar; şi într-adevăr, spre bucuria sărmanului milog, se apucă să coasă; se gândea ca şi până atunci, dar în acelaşi timp şi lucra, semn că era sănătoasă; încetul cu încetul începea să se întremeze; îşi cârpi rufăria, hainele, încălţămintea; privirile sale însă rămâneau mai departe sticloase. Lucrând, cânta cu glas scăzut nişte cântece nedesluşite. Îngână nişte nume, probabil numele copilaşilor ei, nu de ajuns de lămurit pentru ca Tellmarch să poată înţelege ce spunea. Uneori se întrerupea ca să asculte păsările, ca şi cum ar fi avut să-i împărtăşească cine ştie ce veşti. Se uita să vadă cum e vremea afară. Mişca din buze. Şoptea ceva pentru sine. Îşi cusu un sac pe care-l umplu cu nişte castane. Într-o dimineaţă, Tellmarch o văzu pregătindu-se de plecare, cu privirea aţintită undeva, în adâncul codrului.

— Unde te duci? o întrebă el.

— Mă duc să-i caut, îi răspunse.

Bătrânul nu încercă s-o oprească.

VII – Cei doi poli ai adevărului

După câteva săptămâni pline de vânzoleala necurmată a

războiului civil, în tot ţinutul Fougères nu se vorbea decât despre doi oameni complet deosebiţi unul de altul şi care totuşi se străduiau să înfăptuiască acelaşi lucru, adică luptau cot la cot, înrolaţi amândoi în marea bătălie revoluţionară.

Războiul din Vendée se desfăşura mai departe la fel de aprig, dar răsculaţii începeau să piardă teren. În Ille-et-Vilaine mai ales, datorită tânărului comandant care, la Dol, intervenise atât de prompt, opunând cutezanţei unei armate de şase mii de regalişti cutezanţa unui detaşament de o mie cinci sute de patrioţi, rebeliunea era, dacă nu complet înăbuşită, foarte mult şubrezită şi limitată. Acţiunea aceasta fusese urmată de o serie de atacuri încununate de izbândă, şi cum succesele erau din ce în ce mai numeroase, situaţia se schimbase cu desăvârşire.

Lucrurile luaseră o altă înfăţişare, dar tocmai atunci se ivise o complicaţie cu totul neaşteptată.

În toată această regiune din Vendée, republica era fără doar şi poate biruitoare; dar care republică? În pragul triumfului ce începea să se întrezărească, două forme de republică se aflau faţă în faţă, o republică a teroarei şi o republică a îngăduinţei, una vrând să învingă prin străşnicie, cealaltă prin toleranţă. Care dintre ele avea să se impună? Aceste două forme, forma conciliantă şi cea necruţătoare, erau reprezentate prin doi inşi, unul comandant militar, celălalt delegat civil, fiecare cu autoritatea şi influenţa sa; care dintre aceşti inşi avea să fie până la urmă mai tare? Unul dintre ei, delegatul, avea la îndemâna argumente menite să înfricoşeze; sosise aducând cu sine ameninţătorul cuvânt de ordine pe care comuna din Paris îl adresase batalioanelor lui Santerre: *Nici milă, nici cruţare!* Şi pentru ca autoritatea lui să fie recunoscută de toţi, venise înarmat cu decretul Convenţiunii prin care se stabilea „pedeapsa cu moartea pentru oricine ar pune în libertate şi ar ajuta să evadeze pe un comandant rebel prizonier”, cu depline puteri acordate de Comitetul salvării publice şi cu un ordin semnat ROBESPIERRE, DANTON, MARAT, în virtutea căruia toată lumea era obligată să se supună mai-sus-pomenitului delegat. Celălalt, soldatul, nu avea niciun alt argument de partea sa decât mila.

Nu era înarmat decât cu braţul său, care-i îngenunchea pe duşmani şi cu inima sa, care le dăruia iertarea. Învingător, se socotea îndreptăţit să-i cruţe pe învinşi..

Din pricina asta între aceşti doi oameni stăruia o dezbinare mocnită, dar adâncă. Străduindu-se amândoi să înăbuşe

rebeliunea, luptau învăluiţi fiecare în câte un nor şi ţinând fiecare câte un fulger în mână, unul victoria, iar celălalt teroarea.

În Crâng nu se vorbea decât despre ei; şi neliniştea ce se oglindea în privirile aţintite de pretutindeni asupra lor era şi mai mult sporită de faptul că aceşti doi oameni, atât de categoric opuşi, păreau în acelaşi timp strâns uniţi. Cu tot antagonismul ce exista între ei, erau prieteni. Nicicând poate două inimi nu fuseseră legate printr-o afecţiune atât de nobilă şi de profundă; cel mai încrâncenat dintre ei salvase viaţa celui mai blajin, dovadă cicatricea care-i brăzda faţa. Aceşti doi oameni întruchipau, unul moartea, iar celălalt viaţa; unul principiul implacabil, celălalt principiul pacific şi totuşi amândoi ţineau unul la altul. Ciudată enigmă. Închipuiţi-vă un Oreste milostiv şi un Pilade neîndurător. Sau Ahriman înfrăţit cu Ormuz.

Trebuie să spunem, pe de altă parte, că cel pe care lumea îl socotea „crunt” putea să fie în acelaşi timp cel mai generos dintre oameni; pansa răniţii, îngrijea bolnavii, petrecea zile şi nopţi prin ambulanţe şi spitale, se înduioşa de câte ori vedea un copil umblând în picioarele goale, împărţea tot ce avea săracilor, fără să păstreze nimic pentru el. Oricând se dădea vreo luptă, se afla printre primii care intrau în foc; mergea în fruntea coloanelor în toiul bătăliilor, înarmat, fiindcă avea o sabie şi două pistoale vârâte în centiron şi totuşi dezarmat, fiindcă nimeni nu-l văzuse trăgând vreodată sabia din teacă, nici folosindu-se de pistoale. Înfrunta loviturile, fără să lovească la rândul său. Se zvonise c-ar fi fost preot mai înainte.

Unul dintre aceşti oameni era Gauvain, celălalt Cimourdain.

Dar dacă cei doi erau legaţi printr-o strânsă prietenie, principiile pe care le înfăţişau în schimb erau separate prin ură; ca un suflet tăiat şi împărţit în două; Gauvain primise într-adevăr jumătate din sufletul lui Cimourdain, dar jumătatea cea duioasă. S-ar fi zis că lui Gauvain îi fusese hărăzit tot ce era mai bun şi mai luminos şi că Cimourdain păstrase pentru el tot ce era crunt şi mohorât. De unde şi dezacordul lăuntric dintre ei. Zâzania aceasta mocnită nu se putea să nu răbufnească totuşi până la urmă. Într-o dimineaţă bătălia se dezlănţui.

— Cum stăm? îl întrebă Cimourdain pe fostul său elev.

— Ştii tot atât de bine ca şi mine, răspunse Gauvain. Am împrăştiat cetele lui Lantenac. Nu mai are decât o mână de oameni în jurul lui şi acum e ca şi încolţit în pădurea Fougères. Până într-o

săptămână vom reuşi să-l încercuim.

— Şi până în două săptămâni?

— Va cădea în mâinile noastre.

— Şi pe urmă?

— Ai citit proclamaţia De care am afişat-o?

— Da. Ei şi?

— Va fi împuşcat.

— Prea multă indulgenţă. Ar trebui ghilotinat.

— Eu, spuse Gauvain, sunt pentru execuţia militară.

— Iar eu, îi răspunse Cimourdain, pentru execuţia revoluţionară.

Şi uitându-se în ochii lui Gauvain, adăugă:

— Pentru ce ai dat ordin să fie puse în libertate călugăriţele din mânăstirea Saint-Marc-le-Blanc?

— Eu nu mă războiesc cu femeile, spuse Gauvain.

— Femeile acelea urăsc poporul. Şi când urăşte, o femeie e mai înverşunată decât zece bărbaţi. Pentru ce ai refuzat să trimiţi în faţa tribunalului revoluţionar clica de preoţi bătrâni şi fanatici pe care i-am capturat la Louvigné?

— Nu mă războiesc cu moşnegii.

— Un preot bătrân e în stare să facă mai mult rău decât unul tânăr. Propovăduită de un om cu părul cărunt, rebeliunea e cu atât mai primejdioasă. O faţă brăzdată de vârstă inspiră mai multă încredere oricui. Mila te poate înşela, Gauvain. Dezrobitorii noştri sunt regicizi. Să nu pierzi nicio clipă din vedere turnul Temple.

— Turnul Temple! Dac-ar fi după mine l-aş elibera pe delfin. Eu nu mă războiesc cu copiii.

Cimourdain îl privi cu asprime.

— Gauvain, află că războiul nu poate să cruţe pe nimeni, nici pe femeie, când ea se numeşte Maria-Antoaneta, nici pe moşneag, când moşneagul se numeşte Pius al VI-lea, nici pe copil, când copilul se numeşte Ludovic Capet.

— Ştii doar că eu nu sunt om politic, maestre.

— Sileşte-te cel puţin să nu fii un om primejdios. Pentru ce, atunci când am atacat postul de la Cossé şi când rebelul Jean Treton, încolţit, văzând că nu mai e nicio scăpare, s-a năpustit cu sabia în mână asupra detaşamentului tău, ai strigat: *Rupeţi rândurile. Lăsaţi-l să treacă?*

— Pentru că nu se cade ca o mie cinci sute de oameni să tabere asupra unuia singur ca să-l răpună.

— Pentru ce, la Cailleterie d’Astillé, când ai văzut că ostaşii tăi se

pregăteau să-i vină de hac rebelului Joseph Bézier, care era rănit şi se târa pe jos, ai strigat: *Înainte băieţi! Lăsaţi-l în seama mea!* şi ai tras un foc de pistol în aer?

— Fiindcă nu se cuvine să ucizi un om la pământ.

— Rău ai făcut. Amândoi sunt acum căpitani de cete; Joseph Bézier e cel căruia i se spune Mustaţă, iar Jean Treton, Picior-de-Argint. Salvându-i de la moarte, i-ai pus republicii în spinare doi duşmani.

— Fireşte că aş dori să-i dăruiesc cât mai mulţi prieteni, în niciun caz să sporesc numărul duşmanilor ei.

— Pentru ce, după izbânda de la Landéan, n-ai poruncit să fie împuşcaţi cei trei sute de ţărani luaţi prizonieri?

— Pentru că Bonchamp îi graţiase pe prizonierii republicani şi am vrut să se ştie că republica la rândul ei înţelegea să-i graţieze pe prizonierii regalişti.

— Vasăzică, dacă se întâmplă să-l iei prizonier pe Lantenac, ai de gând să-l cruţi?

— Nu.

— Şi de ce, mă rog? De vreme ce i-ai cruţat pe cei trei sute de ţărani?

— Ţăranii sunt neştiutori, pe când Lantenac ştie prea bine ce face.

— Dar Lantenac ţi-e rudă?

— Franţa e cea mai apropiată rudă de sânge.

— Lantenac e un biet moşneag.

— Lantenac e un străin. Lantenac n-are vârstă. Lantenac vrea să-i aducă pe englezi în ţară. Lantenac înseamnă cotropirea Franţei. Lantenac e duşmanul patriei. Lupta dintre mine şi el nu se poate încheia decât prin moartea unuia dintre noi.

— Gauvain, să nu uiţi ce-ai spus acum.

— Am să mă ţin de cuvânt.

Câteva clipe rămaseră amândoi tăcuţi, privindu-se în ochi.

— Anul de graţie 93 în care ne aflăm va lăsa o dâră de sânge în istorie, adăugă Gauvain.

— Ia seama, exclamă Cimourdain. Există îndatoriri cumplite. Nu acuza ceea ce nu poate fi acuzat. Poate fi oare medicul tras la răspundere pentru că există boli pe lume? Într-adevăr, anul acesta colosal nu cunoaşte mila. De ce? Fiindcă este marele an revoluţionar. Anul în care ne aflăm încarnează revoluţia. Iar revoluţia are un duşman, lumea veche, faţă de care e necruţătoare,

aşa cum chirurgul e necruţător cu cangrena care e duşmanul său. Revoluţia extirpă regalitatea în persoana monarhului, aristocraţia în persoana nobilului, despotismul în persoana militarului, superstiţia în cea a preotului, barbaria în cea a judecătorului, într-un cuvânt, tot ceea ce reprezintă tirania personificată prin tiran. Operaţie îngrozitoare, pe care revoluţia o execută fără şovăială. Cât priveşte carnea sănătoasă pe care o jertfeşte fără voia sa, întreabă-l pe Boerhave ce crede despre asta. Poate fi operată o tumoare fără a provoca o pierdere de sânge? Poţi stinge un incendiu fără a lăsa ceva pradă flăcărilor? Există necesităţi dureroase de care depinde totuşi succesul. Un chirurg seamănă cu un casap; mâna care tămăduieşte pare a fi uneori a unui călău. Revoluţia îşi consacră toate forţele operei sale necesare. Mutilează, dar în acelaşi timp izbăveşte. Cum i-ai putea pretinde să cruţe un virus? Cum poţi să-i ceri să fie indulgentă cu ceea ce-i veninos? N-are timp să asculte. Trecutul se află în mâinile ei şi se pregăteşte să-i dea lovitura de graţie. Incizia pe care o face civilizaţiei e sortită să aducă însănătoşirea neamului omenesc. Te doare? Nici vorbă. Cât timp o să mai ţină asta? Atâta cât ţine o operaţie. Pe urmă ai să trăieşti. Revoluţia amputează lumea. Aşa se explică această hemoragie, 93.

— Chirurgul îşi păstrează sângele rece, spuse Gauvain, în timp ce oamenii pe care-i văd sunt întărâtaţi.

— Revoluţia, răspunde Cimourdain, are nevoie de muncitori vajnici. N-are ce face cu o mână care tremură. De aceea se bizuie numai pe oamenii neînduplecaţi. Danton e aprig, Robespierre inflexibil, Saint-Just intransigent, Marat necruţător. Ia seama, Gauvain. Numele acestea sunt necesare. Fiecare dintre ele preţuieşte pentru noi cât o armată întreagă. Vor înspăimânta toată Europa.

— Poate chiar şi viitorul, rosti Gauvain.

Tăcu o clipă, apoi continuă:

— De altminteri, maestre, dă-mi voie să-ţi spun că te înşeli şi că nu am de gând să acuz pe nimeni. După mine, cel mai just punct de vedere asupra revoluţiei este iresponsabilitatea. Nu există inocenţi, după cum nu există vinovaţi. Ludovic al XVI-lea este o oaie aruncată în mijlocul leilor. Vrea să fugă, nu ştie cum să facă să scape cu viaţă, încearcă să se apere; ar muşca dacă i-ar sta în putere. Nu oricine însă poate fi leu. Stârnită, oaia îşi rânjeşte dinţii. Vicleana! spun leii. Şi o mănâncă. Pe urmă se încaieră între ei.

— Oaia este un animal.

— Şi leii ce sunt?

Întrebarea îi dădu de gândit lui Cimourdain.

— Leii despre care vorbeşti sunt nişte conştiinţe, spuse el ridicând fruntea. Sunt idei. Sunt principii.

— Ei au dezlănţuit Teroarea.

— Într-o bună zi, revoluţia va justifica Teroarea.

— Dacă nu cumva Teroarea va defăima revoluţia.

Apoi Gauvain continuă:

— Libertatea, Egalitatea, Fraternitatea sunt dogme sortite să aducă pacea şi buna înţelegere între oameni. De ce trebuie să le dăm o înfăţişare fioroasă? De fapt ce urmărim noi? Să câştigăm adeziunea popoarelor la ideea republicii universale. În cazul acesta la ce bun să le înspăimântăm? Ce rost are intimidarea? Popoarele, ca şi păsările, nu se simt atrase de sperietori. Nu se cuvine să faci rău cu gândul de a face bine. Nu răstorni un tron pentru a lăsa în schimb în picioare eşafodul. Moarte regilor, trăiască naţiunile! Să doborâm coroanele, dar să cruţăm capetele. Revoluţia înseamnă armonie, nicidecum teroare. Ideile generoase sunt prost servite de oamenii intransigenţi. Amnistia e pentru mine cel mai frumos cuvânt pe care-l pot rosti buzele unui om. Nu înţeleg să vărs sângele altora, decât dacă şi sângele meu e în joc. De altminteri, nefiind decât soldat, eu ştiu doar să lupt. Dar dacă nu ţi-e îngăduit să ierţi, nu văd pentru ce te-ai mai osteni să învingi. Să fim duşmanii duşmanilor noştri atâta timp cât ţine bătălia şi fraţii lor după victorie.

— Ia seama, repetă Cimourdain pentru a treia oară. Gauvain, ştii doar că pentru mine eşti mai mult decât un fiu, ia seama, îţi spun!

După care, adăugă îngândurat:

— În vremuri ca astea în care trăim, mila poate să devină, în felul ei, o trădare.

Ascultând discuţia celor doi, aveai impresia că asişti la un dialog între spadă şi secure.

VIII – Dolorosa

Între timp mama îşi căuta copiii.

Mergea drept înainte. Din ce trăia? Cine ar fi putut să spună? Nici ea singură nu ştia. Umblă aşa zile şi nopţi de-a rândul; cerşea, se hrănea cu buruieni, se culca pe pământul gol, dormea în aer liber, prin hăţişuri, sub stele, uneori în bătaia ploii şi a vântului rece de

nord.

Colinda drumurile ducându-se din sat în sat, din fermă în fermă şi întrebând pe unul şi pe altul. Se oprea în pragul caselor. Rochia de pe ea era numai zdrenţe. Oamenii, care o pofteau înăuntru, care o alungau. Când nu găsea unde să se adăpostească, poposea în pădure.

Afară de Siscoignard şi de parohia Azé, nu cunoştea niciun alt loc, nu ştia nimic, umbla la întâmplare fără nicio ţintă, făcea uneori cale întoarsă ori lua de la capăt un drum pe care-l mai străbătuse o dată, bătându-şi picioarele de pomană. Păşea când pe uliţe pietruite, când pe făgaşurile căruţelor, când ţinând firul unei cărărui în desişuri. Tot hoinărind aşa de colo-colo, îmbrăcămintea ei ponosită se făcuse ferfeniţă. Umblase la început încălţată, apoi descălţată, apoi cu picioarele însângerate.

Cutreiera ţinutul bântuit de război, printre împuşcături, fără să audă nimic, fără să vadă nimic şi fără să se ferească de nimic, căutându-şi copiii. Cum răzmeriţa se întinsese pretutindeni, nu mai existau nicăieri nici jandarmi, nici primari, nici autorităţi. Nu avea de-a face decât cu trecătorii.

Intra în vorbă cu ei, întrebându-l:

— N-aţi văzut pe undeva trei copilaşi?

Oamenii înălţau capul.

— Doi băieţi şi o fetiţă, mai spunea ea.

Explicându-le:

— René-Jean, Alain-Bufleiul, Georgette? Nu i-aţi văzut cumva?

Continuând:

— Cel mare are patru ani jumate, fetiţa un an şi opt luni.

Stăruind:

— Nu ştiţi cumva unde sunt? Mi i-au luat.

Se uitau la ea fără să scoată un cuvânt.

Văzând că nu înţeleg ce le spune, adăuga:

— Sunt ai mei. De-aia vă-ntreb.

Trecătorii îşi vedeau de drum. Femeia se oprea locului amuţind şi începea să-şi sfâşie pieptul cu unghiile.

Într-o zi totuşi un ţăran se înduplecă s-o asculte. Omul rămase pe gânduri.

— Stai puţin, îi răspunse. Trei copii, zici?

— Da.

— Doi băieţi?…

— Şi o fetiţă.

— Pe ei îi cauţi?
— Da.
— Am auzit vorbindu-se de un senior care ar fi cules de pe drumuri trei ţânci şi cică i-ar ţine la dânsul.
— Unde-i seniorul ăsta? strigă femeia. Unde-s copiii?
— Du-te la Tourgue, o povăţui ţăranul.
— Şi crezi că acolo o să-mi găsesc copilaşii?
— S-ar putea, cine ştie.
— Cum ai zis?
— La Tourgue.
— Ce-i aia Tourgue?
— Un loc.
— E un sat? Un castel? O fermă?
— N-am fost niciodată acolo.
— E departe?
— Prea aproape nu e.
— Încotro?
— Spre Fougères.
— Pe unde s-o apuc?
— Suntem la Vantortes, îi explică ţăranul, laşi Ernée la stânga şi Coxelles la dreapta, treci prin Lorchamp şi pe urmă peste râul Leroux.
Şi ţăranul ridică mâna, îndreptând-o spre apus.
— Mergi tot înainte, în partea unde scapătă soarele.
Nici nu apucase bine să lase mâna în jos şi femeia o şi pornise la drum.
— Ia seama. Vezi că sunt lupte pe acolo, îi strigă ţăranul.
Femeia însă îşi urmă calea, fără a mai întoarce capul să-i răspundă.

IX – O Bastilie provincială

■ 1 – Tourgue

Călătorul care, acum patruzeci de ani, ar fi intrat în codrul Fougères venind dinspre Laignelet pentru a răzbate în partea cealaltă, spre Parigné, era întâmpinat la liziera bungetului adânc de o privelişte sinistră. În momentul în care ieşea din lăstăriş, în faţa lui ţâşnea brusc din pământ fortăreaţa Tourgue.
Nu însă o fortăreaţă vie, aşa cum va fi fost Tourgue cândva, ci o

cetate moartă. O cetate cu ziduri crăpate, brăzdate, bortelite, dărăpănate. Ruinele nu sunt decât umbra unui edificiu, aşa cum fantoma este umbra unui om. Nu cred să fi fost privelişte mai lugubră decât aceea a fortăreţei Tourgue. Ceea ce vedeai înaintea ochilor era un turn înalt şi rotund care veghea stingher, la o margine de codru, ca un răufăcător. Înfipt într-o stâncă masivă şi dreaptă, turnul părea să fie o clădire romană, atât de riguros şi de temeinic era construit şi într-atât ideea de putere pe care o sugera aspectul lui impunător şi solid se îngemăna cu ideea prăbuşirii. De altminteri, era într-adevăr puţin romană, fiind romanică; începută în secolul al nouălea, construcţia fusese terminată în secolul al doisprezecelea, după cea de-a treia cruciadă. Impostele întărite ale ferestrelor largi îi mărturiseau vârsta. Dacă te apropiai de donjon şi urcai povârnişul râpos, descopereai o spărtură în zid, şi dacă te încumetai să intri în turn, în clipa în care ajungeai înăuntru constatai că era cu desăvârşire pustiu. Semăna cu pâlnia unei goarne aşezate în picioare. De sus şi până la temelie nicio diafragmă; nici acoperiş, nici tavane, nici podele, nimic altceva decât rupturi de pereţi cu margini zimţate în locurile unde se prăbuşise o boltă ori se dărâmase un cămin, ambrazuri pentru falconete situate la diferite înălţimi, ciubuce alcătuite din console de granit şi câteva grinzi transversale ce delimitau etajele şi care erau murdărite de păsările de noapte, zidul gigantic, gros de cincisprezece picioare la poale şi de douăsprezece în vârf, pe alocuri crăpături adânci şi gurile unor hrube, acolo unde fuseseră cândva uşi, prin care se întrezăreau nişte trepte întunecoase săpate în grosimea zidului. Trecătorul care ar fi pătruns seara în interior, ar fi auzit ţipând cucuvelele, păpăludele, stârcii cenuşii şi rândunicile de noapte, ar fi văzut mişcându-se pe jos lighioane târâtoare, printre pietre şi mărăcini, iar deasupra capului un gol întunecat, încercuit de meterezele turnului, ca gura unui puţ uriaş, prin care se zăreau stelele.

Prin partea locului se auzise din bătrâni că la etajele superioare ale donjonului s-ar fi aflat nişte uşi secrete alcătuite dintr-un bloc de piatră ce se rotea în jurul unui pivot, că lespezile ce acopereau mormintele regilor iudei, deschizându-se şi închizându-se la loc în aşa fel încât făceau una cu peretele; modă arhitectonică adusă de cruciaţi odată cu ogivele. Atunci când erau închise, lespezile erau atât de perfect îmbinate cu celelalte pietre ale construcţiei, încât nimeni n-ar fi putut să-şi dea seama unde anume se aflau.

Asemenea uşi se mai pot vedea şi în zilele noastre în misterioasele cetăţi din Anti-Liban rămase în picioare după cutremurul ce a distrus douăsprezece oraşe în timpul domniei lui Tiberiu.

■ 2 – Spărtura

Spărtura prin care se putea pătrunde în mijlocul acestor ruine fusese provocată de o mină. Pentru un expert care cunoaşte lucrările lui Errard, ale lui Sardi şi Pagan, mina se dovedea a fi fost făcută cu o savantă iscusinţă. Dimensiunile furnalului în formă de bonetă preoţească erau proporţionale cu grosimea zidurilor donjonului pe care trebuia să le spintece. Înăuntru fuseseră aşezate pe puţin două chintale de pulbere. Furnalul era în legătură cu exteriorul printr-un canal în serpentină, mult mai ingenios decât unul drept. Gaura produsă de mină lăsa să se vadă în ruptura zidului de piatră fitilul umplut cu praf de puşcă şi având grosimea oului de găină. Explozia pricinuise o spărtură adâncă prin care asediatorii reuşiseră să pătrundă în fortăreaţă. Turnul avusese cu siguranţă de înfruntat în repetate rânduri asedii în toată puterea cuvântului; era ciuruit de mitralii, iar aceste mitralii nu păreau să aibă toate aceeaşi vârstă; fiecare proiectil înseamnă într-alt fel meterezele unei fortificaţii; toate, începând cu ghiulelele de piatră din secolul al paisprezecelea şi sfârşind cu proiectilele de fier din secolul al optsprezecelea, lăsaseră câte o cicatrice pe zidurile donjonului.

Prin spărtură se putea intra în sala ce alcătuia cândva parterul construcţiei. Chiar în dreptul spărturii se deschidea în zid uşiţa unei cripte săpate în stâncă şi care străbătea fundaţiile turnului prelungindu-se dedesubtul sălii de la parter.

Hruba aceasta, pe trei sferturi astupată cu pământ, a fost scoasă la iveală în anul 1855 cu prilejul săpăturilor întreprinse de domnul Auguste Le Prévost, anticarul din Bernay.

■ 3 – Temniţa

Cripta era de fapt o temniţă. Fiecare donjon avea temniţa lui. Ca multe alte beciuri din epocile respective în care erau închişi osândiţii, cripta donjonului Tourgue avea doua etaje. La primul etaj, în care se intra prin uşiţă, se afla o încăpere boltită, destul de largă, la acelaşi nivel cu sala de la parter. Zidurile încăperii erau brăzdate de două şanţuri verticale şi paralele ca nişte făgaşuri de căruţe, ce

mergeau din perete în perete, străbătând bolta în care erau şi mai adânc întipărite. De fapt erau chiar nişte făgaşuri. Şanţurile fuseseră săpate de două roţi. Odinioară, pe vremea feudalismului, în încăperea aceasta osândiţii erau sfârtecaţi printr-un mijloc mai puţin gălăgios decât dezmembrarea cu patru cai. În cameră se aflau două roţi solide şi atât de mari încât atingeau zidurile şi bolta. Osânditul avea câte un braţ şi un picior legate de fiecare dintre aceste roţi care erau apoi învârtite în sens invers până ce trupul omului era sfârtecat. Operaţia aceasta se făcea cu multă caznă; aşa se explică făgaşurile săpate în piatra de care roţile se frecau. O asemenea cameră de tortură se mai poate vedea în zilele noastre la Vianden.

Dedesubt se afla o a doua încăpere care era de fapt adevărata temniţă. Nu se putea pătrunde înăuntru decât printr-o gaură, camera neavând nicio altă intrare; osânditul, gol puşcă, era coborât cu ajutorul unei frânghii prinse de subsuori în celula de jos, printr-o răsuflătoare ce străpungea pardoseala de piatră a încăperii de sus. Dacă se încăpăţâna să trăiască, îi aruncau merinde prin gaura din podea. Şi azi încă se mai poate vedea o asemenea răsuflătoare la Bouillon.

Dinspre răsuflătoare adia o boare de aer. Săpată dedesubtul sălii de la parter, celula de jos era mai curând un puţ decât o încăpere. Din fundul ei mustea apa şi era străbătută de un curent de aer îngheţat. Curentul acesta care scurta viaţa deţinutului din celulă îngăduia în schimb celui din încăperea de sus să trăiască. Datorită lui mai putea încă să respire. Orbecăind prin întunericul din hrubă, deţinutul nu avea niciun pic de aer afară de cel ce pătrundea înăuntru prin gaura din podea. De altminteri, cine ar fi intrat sau ar fi căzut din întâmplare înăuntru, n-ar mai fi văzut în veci lumina zilei. Întemniţatul trebuia să aibă singur grijă s-o ocolească pe întuneric. Un singur pas greşit şi osânditul de sus rămânea de-a pururi încarcerat. Totul depindea numai de el. Dacă ţinea la viaţă, răsuflătoarea era pentru el cea mai cumplită primejdie; dacă i se ura cu viaţa, era un mijloc de a o scurta. Încăperea de sus era o închisoare, cea de jos un mormânt. Orânduire ce amintea de stratificarea societăţii din epoca respectivă.

Strămoşii noştri numeau carcera de jos „ocniţă”. Cum aşa ceva nu mai există în zilele noastre, expresia aceasta nu mai are niciun înţeles pentru noi. Mulţumită revoluţiei asemenea cuvinte nu mai trezesc în sufletul nostru niciun ecou.

Deasupra spărturii care acum patruzeci de ani, era singurul loc pe unde se putea intra în turn, se zărea de afară o deschizătură ceva mai mare decât mortierele obişnuite, de care spânzurau nişte gratii de fier dezgrădinate şi smulse de la locul lor.

■ 4 – Castelul de pe pod

În partea opusă spărturii de lângă turn, pornea un pod de piatră cu trei arcade care nu apucase încă să se părăginească. Podul slujise pe vremuri drept temelie unei clădiri din care mai rămăseseră doar crâmpeie de ziduri. Din această clădire care, după cum se vedea căzuse cândva pradă flăcărilor, nu mai rămăsese decât schelăria înnegrită de fum, urzeala fostei construcţii prin care răzbătea lumina zilei şi care se înălţa în preajma turnului ca un schelet lângă o fantomă.

Între timp ruinele au fost dărâmate şi din tot ce era n-a mai rămas nici cea mai mică urmă. E de ajuns o singură zi şi braţul unui singur ţăran pentru a spulbera ceea ce au durat rând pe rând mai multe secole şi un şir întreg de regi.

Tourgue este o prescurtare folosită de ţărani când pomenesc despre turnul Gauvain, aşa cum *Jupelle* în limbajul lor înseamnă Jupellière. După cum, tot aşa, unui căpitan de ceată ghebos de atunci poreclit Cintezoi-Cârlig i se spunea de fapt *Cintirlig*.

Turnul Tourgue, din care acum patruzeci de ani nu mai rămăseseră decât nişte ruine şi care azi nu mai e decât o amintire, în 1793 era o fortăreaţă în toată puterea cuvântului, străvechea bastilie a familiei Gauvain, ce străjuia spre apus marginea codrului Fougères, codru care, de asemenea, azi nu mai e decât un huceag.

Citadela fusese construită pe unul dintre acele blocuri masive de şist atât de frecvente între Mayenne şi Dinan, răspândite mai peste tot prin crânguri şi hăţişuri, ca şi când nişte titani s-ar fi bătut între ei cu calupuri de piatră.

Afară de turn, fortăreaţa nu mai avea nicio altă întăritură; sub temeliile turnului era stâncă, iar la poalele stâncii o apă curgătoare care în ianuarie se umfla, năpădită de puhoaie, iar în iunie dispărea, lăsând albia seacă.

Deşi atât de rudimentară, în evul mediu fortăreaţa era aproape inexpugnabilă. Podul însă din păcate îi slăbea rezistenţa. La început, în epoca gotică, atunci când fusese ridicată de familia Gauvain, nu avea pod. În locul lui, ca să se poată intra de afară în turn, se afla o simplă podişcă de lemn care se zgâlţâia la fiece pas

şi care putea fi oricând retezată cu o singură lovitură de secure. Atâta timp cât au fost viconţi, stăpânilor le-a plăcut şi s-au mulţumit cu el aşa cum era; mai apoi însă, când au primit titlul de marchizi şi şi-au părăsit vizuina pentru a trăi la curte, au construit cele trei arcade peste viroagă, devenind dintr-odată accesibili faţă de câmpie, aşa cum deveniseră accesibili faţă de rege. Marchizii din secolul al şaptesprezecelea şi marchizele din secolul al optsprezecelea nu mai ţineau chiar atât de mult să fie inexpugnabili. Tradiţiile străbunilor fuseseră părăsite: toţi căutau sa imite curtea de la Versailles.

În dreptul donjonului, în partea dinspre apus, se afla un tăpşan destul de înalt ce cobora spre câmpie; tăpşanul era în imediata apropiere a turnului, fiind despărţit de el doar printr-o râpă foarte adâncă, pe fundul căreia curgea un pârâu ce se vărsa în Couesnon. Podul, care alcătuia o trăsătură de unire între fortăreaţă şi tăpşan, a fost ridicat pe nişte stâlpi foarte înalţi, iar pe aceşti stâlpi s-a construit la fel ca la Chenonceaux, o clădire în stil Mansard, mult mai confortabilă decât turnul. Pe vremea aceea moravurile erau încă foarte primitive; stăpânii au continuat să locuiască, aşa cum fuseseră obişnuiţi, în încăperile din turn, ce semănau mai curând cu nişte celule de închisoare. Cât priveşte construcţia de pe pod, un fel de castel în miniatură, era străbătută de un lung coridor prin care se intra în clădire şi căruia i se spunea corpul de gardă; deasupra corpului de gardă, care ocupa întreg mezaninul, se afla o bibliotecă, iar deasupra bibliotecii, podul. Ferestre înalte cu numeroase ochiuri de geam din cristal de Boemia, pilaştri între ferestre, medalioane sculptate în perete; trei caturi; jos, lănci şi muschete; la mijloc, cărţi; sus, saci cu ovăz; totul cam barbar şi în acelaşi timp foarte nobil.

Donjonul de alături în schimb avea un aspect fioros.

Clădirea cochetă era dominată de semeţia lugubră a turnului. De sus, de pe terasă, podul putea fi oricând nimicit.

Cele două edificii, unul butucănos, celălalt elegant, nu se potriveau de fel unul cu altul, în loc să se îmbine, erau în conflict. Stilurile lor nu se armonizau; deşi s-ar părea că două semicercuri ar trebui să fie identice, o boltă romană nu seamănă câtuşi de puţin cu o arhivoltă clasică. Clădit pe măsura codrilor din preajmă, turnul era un vecin destul de bizar pentru un pod vrednic de palatul de la Versailles. Închipuiţi-vă pe Alain Barbă-Sucită braţ la braţ cu Ludovic al XIV-lea. Împerecherea era făcută să înspăimânte. Cele

două maiestăţi îngemănate aveau ceva cumplit.

Din punct de vedere strategic podul, cred că nu e de prisos să insistăm asupra acestui lucru, punea fortăreaţa, ca să zicem aşa, la discreţia duşmanului. Împodobind-o, în acelaşi timp o şi dezarma; câştigând în frumuseţe, turnul pierduse în schimb o parte din puterea lui. Podul îl făcea să fie la acelaşi nivel cu tăpşanul. Rămânând mai departe inexpugnabil în partea dinspre codru, devenise vulnerabil în cazul unui atac dinspre câmpie. Odinioară tăpşanul se afla în puterea donjonului iar acum fortăreaţa era la discreţia tăpşanului. Inamicul care ar fi ocupat tăpşanul, în scurtă vreme ar fi pus stăpânire şi pe pod. Biblioteca şi podul castelului îi avantajau pe asediatori şi în schimb dezavantajau fortăreaţa. Există o trăsătură comună între o bibliotecă şi un pod şi anume aceea că atât cărţile cât şi paiele sunt inflamabile. Pentru un asediator care foloseşte incendiul ca mijloc de atac, a da pradă focului o epopee a lui Homer sau un mănunchi de paie e acelaşi lucru, din moment ce şi una şi alta ard la fel de bine. Ceea ce francezii le-au dovedit-o germanilor atunci când au dat foc bibliotecii din Heidelberg, iar germanii la rândul lor le-au dovedit-o francezilor dând foc bibliotecii din Strasbourg. Aşadar, podul cu care fusese înzestrat castelul era din punct de vedere militar o greşeală; dar în secolul al şaptesprezecelea, pe vremea lui Colbert şi Louvois, principii Gauvain, ca şi principii din familia Rohan sau La Trémoille, nu se mai socoteau ameninţaţi de un asediu. Constructorii podului totuşi luaseră unele măsuri de precauţie. În primul rând se gândiseră la eventualitatea unui incendiu; sub cele trei ferestre de pe latura din josul apei agăţaseră în curmeziş de nişte cârlige, care încă mai rămăseseră împlântate în zid până acum cincizeci de ani, o scară de salvare foarte rezistentă, a cărei lungime era egală cu înălţimea primelor două etaje ale castelului, înălţime ce o depăşea pe aceea a trei etaje obişnuite; în al doilea rând, prevăzuseră eventualitatea unui asediu, drept care izolaseră podul de turn prin mijlocirea unei porţi scunde şi masive de fier; poarta era boltită şi se încuia cu o cheie mare de fier, a cărei ascunzătoare n-o cunoştea decât stăpânul fortăreţei şi, din momentul în care era încuiată, putea înfrunta fără grijă loviturile berbecului, ba chiar şi ghiulelele tunurilor.

Ca să ajungi la poartă, trebuia să străbaţi podul, şi ca să pătrunzi în turn, trebuia să treci pe sub poartă. Altă intrare nu mai exista.

■ 5 – Poarta de fier

Cel de-al doilea etaj al castelului care, din pricina stâlpilor podului părea foarte înalt, era la acelaşi nivel cu etajul al doilea al donjonului; la înălţimea aceasta fusese aşezată, pentru mai multă siguranţă, poarta de fier.

Poarta comunica pe de o parte cu biblioteca micului castel de pe pod iar pe de alta cu o vastă sală boltită, din turn, în mijlocul căreia era un stâlp. Sala se afla, aşa cum am arătat, la cel de-al doilea etaj al fortăreţei. Era rotundă ca şi donjonul, fiind luminată de nişte mortiere lungi prin care se zărea câmpia. Zidul, netencuit, avea un aspect barbar, lăsând să se vadă pietrele care, de altfel, erau cât se poate de simetric îmbinate. De jos te urcai pe o scară în spirală săpată în zid, lucru cu atât mai simplu cu cât zidul avea o grosime de cincisprezece picioare. În evul mediu, oraşele erau cucerite stradă cu stradă, străzile casă cu casă, iar casele, încăpere cu încăpere. O fortăreaţă era asediată etaj cu etaj. În privinţa aceasta fortăreaţa Tourgue era foarte iscusit întocmită, pe cât de rebarbativă pe atât de întortocheată. Etajele comunicau între ele printr-o scară încolăcită, cât se poate de anevoioasă; aşezate pieziş, uşile erau atât de scunde încât trebuia, să-ţi apleci capul ca să poţi intra înăuntru; iar un cap aplecat e mai lesne de retezat, şi îndărătul fiecărei uşi asediaţii stăteau la pândă, aşteptându-i pe asediatori.

Dedesubtul sălii rotunde cu stâlp în mijloc se aflau două încăperi asemănătoare, una la primul etaj şi cealaltă la parter, iar mai sus, încă trei; deasupra celor şase încăperi suprapuse se afla terasa ce acoperea turnul ca un capac de piatră şi la care se putea ajunge printr-o deschizătură îngustă adăpostită de o gheretă.

Zidul gros de cincisprezece picioare trebuise să fie străpuns dintr-o parte într-alta pentru a se putea aşeza poarta temeinic înţepenită în grosimea peretelui care se găsea astfel la mijlocul unui gang boltit şi lung; atunci când poarta era închisă, de o parte şi de alta a ei se formau două pridvoare adânci de câte şase sau şapte metri, unul spre pod, iar celălalt spre interiorul turnului; când era dată de perete, cele două pridvoare se împreunau alcătuind o singură intrare boltită.

În pridvorul dinspre pod se afla o uşiţă, iar în spatele acestei uşiţe o scară în spirală ce cobora în coridorul de la parterul castelului, sub bibliotecă; era un obstacol mai mult în calea agresorilor. Pe latura dinspre tăpşan castelul avea un calcan fără

ferestre în dreptul căruia se termina şi podul. În locul lui, un pod mobil suspendat în faţa unei porţi scunde ce dădea în coridorul de la parter, aşa-numitul corp de gardă, făcea legătura cu tăpşanul. Din pricina înălţimii tăpşanului, chiar atunci când era lăsat în jos podul suspendat forma un plan înclinat, în cazul când ar fi reuşit să pătrundă în coridor, ca să poată ajunge la poarta de fier a donjonului, asediatorii trebuiau să cucerească mai întâi prin luptă scara în spirală ce urca la etajul al doilea.

■ 6 – Biblioteca

Cât priveşte biblioteca, era o lungă sală dreptunghiulară având exact dimensiunile podului şi o singură uşă, poarta de fier. O uşă batantă, îmbrăcată în postav verde şi pe care era de ajuns s-o împingi ca să se deschidă, masca bolta de la intrarea turnului. Peretele din fund al încăperii era acoperit de sus şi până jos, din podele şi până-n tavan, de nişte dulapuri cu geamuri în stilul mobilierului de bun-gust din secolul al şaptesprezecelea. Şase ferestre mari, trei într-o parte, trei în cealaltă, câte una de fiecare arc al podului, luminau încăperea. De afară, de pe tăpşan, se putea vedea prin geamuri interiorul bibliotecii. În spaţiile dintre ferestre erau aşezate pe nişte piedestale de formă piramidală din stejar sculptat şase busturi de marmură: Ermolau din Bizanţ, Ateneu, gramaticul din Naucratis, Suidas, Casaubon, Clovis, regele Franţei şi cancelarul său Anachalus, care de altfel era cancelar aşa cum era Clovis rege.

În bibliotecă se aflau tot felul de cărţi fără prea mare valoare. Una singură a rămas vestită. E vorba de un vechi tom in-cvarto împodobit cu gravuri, cu titlul scris mare *Sfântul Bartolomeu* şi având ca subtitlu *Evanghelia după Sfântul Bartolomeu însoţită de o prolegomenă a lui Pantenus, filosof creştin, prin care se încearcă a se lămuri dacă această evanghelie se cade a fi socotită apocrifă şi dacă e adevărat că sfântul Bartolomeu ar fi de fapt Natanael*. Cartea, din care se credea că nu există decât acest unic exemplar, era aşezată pe un pupitru în mijlocul bibliotecii. În secolul trecut venea lumea s-o vadă din curiozitate.

■ 7 – Podul

Podul castelului avea aceeaşi formă alungită ca şi biblioteca şi ocupa întreg spaţiul de sub căpriorii acoperişului. Era un fel de şură

imensă plină cu paie şi fân şi luminată de şase lucarne. Nicio podoabă, afară de chipul sfântului Varnava sculptat în tăblia uşii, iar dedesubt acest vers:

Barnabas sanctus falcem jubet ire per herbam.[28]

Aşadar un turn înalt şi vast, cu şase etaje, străpunse ici şi colo de câteva mortiere, având o singură intrare şi ieşire, închise cu o poartă de fier, în dreptul porţii un pod de piatră pe care se construise un castel în miniatură, iar la capătul podului o punte suspendată; în spatele turnului, codrul; în faţă, un tăpşan acoperit cu iarbă-neagră, mai înalt decât podul, mai scund decât turnul; sub pod, între turn şi tăpşan, o viroagă adâncă şi îngustă înţesată de brusturi, năpădită de puhoaie iarna, străbătută de un firicel de apă primăvara, iar vara doar o albie seacă, iată cum arăta turnul Gauvain, căruia i se spunea obişnuit Tourgue,

X – Ostaticii

Trecu luna iulie, veni august, un vânt de eroism şi de sălbăticie învolbura întreg pământul Franţei, două fantome lunecaseră în zare, Marat cu un cuţit împlântat sub coaste, Charlotte Corday decapitată, totul căpăta nişte proporţii extraordinare; cât priveşte răscoala din Vendée, biruită pe tărâmul marii strategii, se văzuse nevoită să recurgă la mijloacele micii strategii, mai primejdioasă decât cealaltă, aşa cum am spus; războiul din Vendée se transformase într-o imensă bătălie fărâmiţată şi risipită prin păduri; dezastrele suferite de marea armată, numită catolică şi regală, începeau; în urma unui decret, armata de la Mainz era trimisă în Vendée; opt mii de rebeli căzuseră în luptele de la Ancenis; răsculaţii erau respinşi la Nantes; scoşi din Montaigu, mătrăşiţi din Thouars, expulzaţi din Noirmoutier, alungaţi din Chollet, din Mortagne şi din Saumur; începuseră să evacueze Parthenay; părăseau Clisson, se retrăgeau din Châtillon; pierdeau un drapel la Saint-Hilaire, erau înfrânţi la Pornic, la Sables, la Fontenay, la Doué, la Château-d'Eau, la Ponts-de-Cé; erau ţinuţi în şah la Luçon, în retragere la Chataigneraye, în plină debandadă la Roche-sur-Yon; în schimb, ameninţau pe de o parte cetatea La Rochelle, iar pe de altă parte, în dreptul insulei Guernesey, o flotă engleză având

---

[28] Sfântul Varnava a poruncit coasei să intre în iarbă. (lat.)

îmbarcate câteva regimente engleze împreună cu cei mai destoinici ofiţeri din marina franceză, nu aştepta decât un semn din partea marchizului de Lantenac ca să debarce. Debarcarea aceasta ar fi putut să determine victoria rebeliunii regaliste. De altfel Pitt nu era decât un răufăcător învestit cu puteri oficiale; în politică nu se poate să nu existe trădare, aşa cum dintr-o panoplie nu poate lipsi pumnalul; Pitt se pregătea să înjunghie ţara noastră şi în acelaşi timp să-şi trădeze propria lui patrie; fiindcă a-ţi dezonora patria, înseamnă a o trăda; sub el şi prin el, Anglia purta un război în stil cartaginez. Spiona, înşela, minţea; ura o făcea să se înjosească. Folosind cele mai meschine mijloace. Prin uneltirile ei fusese acaparat de pe piaţă tot seul, al cărui preţ se ridicase la cinci franci livra; la Lille se descoperise asupra unui englez şi fusese confiscată o scrisoare a lui Prigent, agentul lui Pitt în Vendée, în care se putea citi următoarele:

„Vă rog să nu cruţaţi banii. Sperăm că asasinatele vor fi săvârşite cu prudenţă, preoţii deghizaţi şi femeile fiind persoanele cele mai apte să îndeplinească asemenea operaţii. Trimiteţi şaizeci de mii de livre la Rouen şi cincizeci de mii la Caen.”

Scrisoarea a fost citită de Barère în faţa Convenţiunii în ziua de 1 august. Aceste perfidii au avut drept consecinţă crâncenele represalii ale lui Parrein şi mai târziu atrocităţile lui Carrier. Republicanii din Metz şi cei din ţinuturile meridionale cereau să intre în foc împotriva răsculaţilor. Printr-un decret se hotărâse organizarea a douăzeci şi patru de companii de pionieri care să incendieze gardurile de mărăcini şi ogrăzile din Crâng. O criză fără precedent. Războiul înceta pe un front pentru a izbucni din nou într-altă parte. Nicio cruţare! Niciun prizonier! era cuvântul de ordine al celor două tabere. O umbră cumplită se aşternuse asupra istoriei.

În luna august Tourgue era asediat.

Într-o seară, în timp ce răsăreau stelele, în toropeala unui amurg copleşit de zăduful de peste zi, în care nicio frunză nu se clintea în codru, niciun fir de iarbă nu se înfiora pe câmpie, în tăcerea înserării ce cobora, se auzi buciumând o goarnă. Chemarea venea din vârful turnului. La glasul goarnei răspunse de jos un sunet de trompetă, în vârful turnului se afla un om înarmat; jos, în umbra serii, o tabără militară.

În întuneric, la poalele turnului Gauvain, se zăreau ca prin ceaţă forfotind nişte mogâldeţe. Forfota aceea era un bivuac. Pe ici, pe colo, începeau să se aprindă focuri în buza codrului şi pe tăpşanul

acoperit de iarbă-neagră, presărându-şi în negura nopţii licăririle, ca şi cum pământul ar fi vrut să se însteleze odată cu cerul. Ce sumbre erau stelele războiului! În partea dinspre tăpşan, bivuacul se întindea până în câmpie, iar înspre codru până în lăstărişuri. Tourgue era blocată.

Întinderea pe care se răsfirase tabăra asediatorilor vădea prezenţa unei armate numeroase.

Fortăreaţa era strâns încercuită; în preajma turnului asediatorii îşi aşezaseră tabăra până la poalele stâncii iar pe latura dinspre pod până la viroagă.

Glasul goarnei se auzi pentru a doua oară, urmat şi de astă dată de un sunet de trompetă.

Goarna părea să pună o întrebare iar trompeta să dea un răspuns.

Goarna era turnul care întreba: Vă putem vorbi? Iar trompeta era tabăra care răspundea da.

Deoarece la vremea respectivă răsculaţii din Vendée nu erau priviţi de Convenţiune ca nişte beligeranţi, ba, mai mult chiar, se publicase un decret prin care orice schimb de solii cu „tâlharii" era cu desăvârşire oprit, combatanţii se descurcau cum puteau atunci când trebuiau să comunice cu ei, lucru pe care dreptul ginţilor îl permite într-un război obişnuit şi-l interzice în timpul unui război civil. De aceea, în anumite împrejurări, exista un fel de convenţie între goarna ţărănească şi trompeta militară. Prima chemare era doar o introducere, a doua o întrebare: Vreţi să ne dăţi ascultare? Dacă la cel de-al doilea apel trompeta tăcea, însemna că propunerea e respinsă; dacă răspundea, însemna că e acceptată. Adică: Repaus câteva minute.

Cum trompeta răspunsese la cel de-al doilea apel, omul care se afla în vârful turnului începu a cuvânta şi iată ce auziră cei de jos:

— Voi care mă ascultaţi, vă vorbeşte Gouge-le-Bruant, zis şi Sfarmalbaştri, fiindcă am ucis mulţi dintr-ai voştri, zis şi Imânus, fiindcă am de gând să răpun şi mai mulţi decât am răpus până acum. În bătălia de la Granville o sabie mi-a retezat degetul în timp ce ţineam mâna pe oţelele puştii, iar părinţii mei şi sora mea Jacqueline, o fată de optsprezece ani, au fost ghilotinaţi la Laval de ai voştri. Ca să ştiţi cine sunt. Vă vorbesc în numele domnului marchiz Gauvain de Lantenac, viconte de Fontenay, prinţ breton, stăpânul celor şapte păduri şi monseniorul meu. Aflaţi mai întâi că domnul marchiz înainte de se fi retras în turnul acesta în care îl

ţineţi împresurat, a împărţit câmpul de bătaie între şase comandanţi, locotenenţii săi; lui Delière i-a încredinţat ţinutul cuprins între drumul spre Brest şi cel care duce spre Ernée; lui Treton câmpia dintre Roë şi Laval; lui Jacquet, zis şi Taiefier, marginea ţinutului Haut-Maine; lui Gaulier, zis Petrică-Gliganul, Château-Gonthier; lui Lecomte, Craon; Fougères, domnului Dubois-Guy şi tot cuprinsul Mayenne domnului de Rochambeau; aşa încât dacă aţi cucerit fortăreaţa, războiul tot nu s-a sfârşit pentru voi şi chiar dacă s-ar întâmpla cumva să piară monseniorul, Vendée, ţara lui Dumnezeu şi a regelui, nu va pieri. Tot ce vă spun, să ştiţi, e numai ca să luaţi aminte. Monseniorul e aici, lângă mine. Eu nu sunt decât gura care rosteşte cuvintele sale. Voi, cei ce ne-aţi încercuit, ascultaţi. Iată ce trebuie să ajungă la urechile voastre: În primul rând să nu uitaţi că războiul pe care l-aţi pornit împotriva noastră e nedrept. Suntem nişte oameni care se află aici în ţara lor de baştină şi care luptă cinstit, suntem neştiutori şi cu frica lui Dumnezeu, curaţi la suflet ca iarba sub rouă. Republica e cea care ne-a atacat mai întâi; ea a venit să spulbere tihna vetrelor noastre şi tot ea a pârjolit casele şi bucatele noastre şi a împroşcat cu mitralii gospodăriile noastre, şi femeile şi copiii noştri au fost nevoiţi să fugă în picioarele goale şi să se ascundă în păduri când încă mai răsuna glasul privighetorii iernatice. Voi cei ce sunteţi aici şi mă ascultaţi, ne-aţi hăituit în codru şi acum ne ţineţi împresuraţi aici în turn; aţi ucis şi aţi împrăştiat pe cei ce ni se alăturaseră; aţi adus tunuri; aţi întărit unitatea voastră cu garnizoanele şi posturile de la Mortain, de la Barenton, de la Teilleul, Landivy, Evran, Tinténiac şi de la Vitré, aşa încât acum suntem asediaţi de o armată de patru mii cinci sute de ostaşi; în timp ce noi suntem doar nouăsprezece oameni care se apără. Avem merinde şi avem muniţii. Aţi reuşit să minaţi temelia turnului şi să aruncaţi în aer o bucată de stâncă şi un crâmpei de zid. S-a făcut astfel o spărtură în zidul fortăreţei şi spărtura asta vă îngăduie să pătrundeţi înăuntru, dar calea pe care v-a deschis-o nu e la lumina zilei ci se înfundă sub bolţile turnului care a rămas mai departe dârz, în picioare. Şi acum vă pregătiţi de atac. Iar noi, şi în primul rând domnul marchiz care este prinţ de Bretania şi egumen mirean al mânăstirii Sfânta-Maria de Lantenac, unde regina Ioana a lăsat cu legământ să se slujească zilnic o liturghie, pe urmă ceilalţi apărători ai turnului, printre care domnul abate Turmeau, căruia ca ostaş i se spune Grand-Francoeur, camaradul meu Guinoiseau, căpitanul Taberei-Verzi,

camaradul meu Cântă-Iarnă, căpitanul taberei Ovăzurilor, camaradul meu Cimpoi, căpitanul taberei Furnicilor şi eu, ţăran de obârşie, născut în târgul Daon, prin care curge pârâul Moriandre, noi toţi câţi suntem aici vrem să vă dăm de ştire un lucru. Voi, cei de la poalele turnului, luaţi aminte! În mâinile noastre se află trei copii care în clipa de faţă sunt prizonierii noştri. Aceşti copii au fost adoptaţi de unul dintre batalioanele voastre, înseamnă deci că sunt ai voştri. Aflaţi că suntem gata să vi-i dăm înapoi. Cu o condiţie. Să ne lăsaţi să ieşim de aici. Dacă vă împotriviţi, luaţi bine aminte, nu ne puteţi ataca decât în două feluri: pe flancul dinspre codru prin spărtură; ori luând cu asalt podul, pe flancul dinspre tăpşan. Clădirea de pe pod are trei etaje; la etajul de jos eu, Imânus, cel ce vă vorbeşte acum, am pus să se aducă şase budane cu catran şi o sută de fachii de iarbă-neagră uscată; ultimul etaj e plin cu paie; la mijloc sunt cărţi şi hârţoage; poarta de fier dintre turn şi castel e încuiată iar cheia o ţine monseniorul; am făcut însă o gaură pe sub poartă prin care am petrecut un fitil plin cu pucioasă; unul din capetele fitilului e vârât într-o budană cu catran, iar celălalt capăt se află în turn la îndemâna mea, pot să-l aprind oricând voi socoti de cuviinţă. În cazul când nu ne veţi lăsa să ieşim, cei trei copii vor fi duşi la etajul al doilea al castelului, dedesubtul căruia se află budanele cu catran şi capătul fitilului umplut cu pucioasă, iar deasupra podul plin cu paie, apoi poarta de fier va fi încuiată. Dacă atacaţi podul, veţi da foc castelului cu mâna voastră, dacă ne atacaţi prin spărtură îi vom da foc noi; dacă ne atacaţi din amândouă părţile deodată, castelul se va aprinde din vina amândurora; oricum ar fi şi orice s-ar întâmpla, copiii vor pieri. Şi acum faceţi cum vreţi: primiţi sau nu. Dacă primiţi, ieşim din turn. Dacă nu primiţi, copiii nu mai au mult de trăit. Am zis.

Omul care vorbea din vârful turnului tăcu.

— Nu primim, strigă de jos un glas.

Era un glas tăios şi neînduplecat. Un alt glas mai puţin aspru, dar hotărât, adăugă:

— Vă lăsăm un răgaz de douăzeci şi patru de ore ca să vă predaţi.

Câteva clipe nu se mai auzi nimic, apoi acelaşi glas urmă:

— Dacă până mâine, la ora asta, nu vă veţi fi predat, începem atacul.

— Şi atunci nu mai încape cruţare, întări primul glas.

Era glasul neînduplecat căruia îi răspunse din vârful turnului o

altă voce. O umbră înaltă se aplecă peste metereze şi, la lumina stelelor, se putu desluşi chipul înfricoşător al marchizului de Lantenac; şi chipul din turn a cărui privire se adâncea în umbra de la poalele zidului ca şi cum ar fi căutat pe cineva, strigă:

— Ia te uită, tu eşti, preotule!

— Da, eu sunt, trădătorule, răspunse vocea cruntă de jos.

XI – Cumplit ca tragedia antică

Glasul necruţător era, într-adevăr, al lui Cimourdain; cel mai tânăr şi mai puţin intransigent, al lui Gauvain.

Marchizul de Lantenac nu se înşelase pomenind numele abatelui Cimourdain.

În câteva săptămâni, pe aceste meleaguri scăldate în sânge de războiul civil, lui Cimourdain îi mersese vestea peste tot; faima pe care şi-o câştigase însă era sinistră; se spunea: Marat la Paris, Châlier la Lvon, Cimourdain în Vendée.

Abatele Cimourdain era cu atât mai vârtos hulit cu cât fusese cândva respectat; aşa se întâmplă de obicei când preotul îşi întoarce sutana pe dos. Toţi se cutremurau la auzul numelui său. Oamenii neîndurători sunt mai totdeauna nefericiţi; cel ce îi judecă după faptele lor îi osândeşte, dar dacă cineva ar putea să citească în cugetul lor le-ar găsi probabil o justificare. Atâta timp cât Licurg nu este explicat, nu se deosebeşte prea mult de Tiberiu. În orice caz, amândoi, atât marchizul de Lantenac cât şi abatele Cimourdain, trăgeau la fel de greu în balanţa urii. Blestemele pe care i le aruncau regaliştii lui Cimourdain nu se puteau compara decât cu aversiunea republicanilor faţă de Lantenac. Fiecare dintre aceşti oameni era un monstru pentru tabăra adversă; în asemenea măsură chiar încât, printr-o coincidenţă ciudată, în timp ce Prieur de la Marne punea un premiu pe capul lui Lantenac la Granville, Charette punea un premiu pe capul lui Cimourdain la Noirmoutiers.

Trebuie să spunem de altfel că marchizul şi preotul erau aproape identici până la un anumit punct. Masca de bronz a războiului civil are două feţe, una întoarsă spre trecut iar cealaltă spre viitor, la fel de tragice însă şi una şi alta. Lantenac era întruchiparea celei dintâi, Cimourdain a celei de-a doua. Numai că rânjetul amar al lui Lantenac era cufundat în negură şi-n întunecime, în timp ce pe fruntea încrâncenată a lui Cimourdain mijea lumină zorilor.

Între timp fortăreaţa Tourgue, asediată, se bucura de un răgaz.

Datorită intervenţiei lui Gauvain, după cum s-a văzut, se încheiase un fel de armistiţiu de douăzeci şi patru de ore.

Imânus, de altminteri, era bine informat şi în urma recrutărilor făcute de Cimourdain, Gauvain avea acum sub ordinele sale patru mii cinci sute de ostaşi, unii proveniţi din garda naţională, alţii din trupele combatante, cu care îl încercuise pe Lantenac în Tourgue; reuşise în acelaşi timp să pună în poziţie de tragere douăsprezece tunuri îndreptate împotriva fortăreţei, şase pe flancul dinspre turn, la marginea pădurii, alcătuind o baterie îngropată, iar alte şase pe flancul dinspre pod, pe tăpşan, bateria înaltă. Provocase apoi explozia minei făcând o spărtură la picioarele donjonului.

Aşadar, după expirarea celor douăzeci şi patru de ore ale armistiţiului, lupta avea să înceapă în următoarele condiţii:

Pe tăpşan şi în pădure se aflau patru mii cinci sute de oameni.

În turn nouăsprezece.

Numele acestor nouăsprezece asediaţi istoria îl va putea descoperi în ordonanţele date împotriva proscrişilor. Poate că la rândul nostru vom avea prilejul să le întâlnim.

Pentru a lua comanda celor patru mii cinci sute de ostaşi ce alcătuiau aproape o armată, Cimourdain ar fi vrut ca Gauvain să fie numit general adjutant. Gauvain însă refuzase: „Vom vedea mai încolo, după ce-l vom fi prins pe Lantenac, spusese el. Deocamdată nu am încă niciun merit.”

A purta răspunderea unui înalt comandament, având doar un modest grad militar, era un lucru obişnuit în armata republicană. Ceva mai târziu, de pildă, Bonaparte era în acelaşi timp căpitanul unui escadron de artilerie şi comandantul suprem al armatei din Italia.

Turnul Gauvain avea parte de o soartă ciudată: atacat de un Gauvain, era apărat de un alt Gauvain. De aceea atacul era făcut cu oarecare prudenţă; nu se putea spune însă acelaşi lucru şi despre apărare, domnul de Lantenac fiind unul dintre acei oameni care nu înţeleg să cruţe nimic şi cum, pe de altă parte, trăise mai toată vremea la Versailles, nu avea niciun fel de idei preconcepute în legătură cu fortăreaţa pe care abia dacă o cunoştea. Se adăpostise aici, fiindcă nu ştia unde s-ar fi putut refugia aiurea, atâta tot; ar fi fost în stare s-o spulbere fără nicio remuşcare, pe când Gauvain era însufleţit de un respect mai adânc faţă de aceste ziduri.

Punctul vulnerabil al fortăreţei îl constituia podul; dar biblioteca

aflată în clădirea de pe pod cuprindea arhivele familiei; în cazul când asediatorii ar fi atacat podul, clădirea ar fi fost cu siguranţă incendiată; iar lui Gauvain i se părea că, dând arhivele pradă flăcărilor, ridica mâna împotriva strămoşilor săi. Tourgue era castelul familiei Gauvain; de turnul acesta depindeau toate feudele ei din Bretania, aşa cum toate feudele de pe întinsul Franţei depindeau de turnul Luvrului; amintirile intime ale neamului său se aflau acolo; şi tot acolo văzuse şi el lumina zilei; întortocheatele căi ale vieţii sale îl obligau să atace acum, la vârsta bărbăţiei, venerabilele ziduri ce-i ocrotiseră copilăria. Putea oare săvârşi faţă de acest locaş nelegiuirea de a-l preface în scrum? Poate că leagănul său se afla undeva în vreun colţ din pod, deasupra bibliotecii. Sunt gânduri care au puterea unor emoţii. În faţa străvechiului cămin al familiei sale, Gauvain se simţea înduioşat. De aceea cruţase podul, mulţumindu-se să-i ţină la respect cu ajutorul unei baterii, aşa încât nimeni să nu poată ieşi sau să nu se poată strecura prin partea aceea şi preferase să pornească atacul din flancul opus. Aşa se explică mina şi şanţul săpat la picioarele turnului.

Cimourdain îl lăsase să acţioneze liber; acum însă îi părea rău, firea sa neînduplecată se încrunta în faţa acestor paragini gotice şi nu înţelegea să fie mai îngăduitor cu clădirile decât cu oamenii. A cruţa un castel însemna un început de toleranţă. Iar toleranţa era slăbiciunea lui Gauvain. Cimourdain, după cum ştim, nu-l scăpa o clipă din ochi, împiedicându-l să alunece pe acest povârniş, pentru el atât de primejdios. Cu toate acestea, el însuşi, lucru pe care îl recunoştea cu un fel de mânie, simţise o tainică tresărire în momentul când revăzuse fortăreaţa; nu putea să privească fără emoţie încăperea aceea închinată studiului unde se aflau primele cărţi pe care le pusese sub ochii lui Gauvain; fusese parohul satului învecinat, Parigné; locuise acolo, în castelul de pe pod, într-o odăiţă de la mansardă; acolo, în bibliotecă, îl ţinuse între genunchi pe micul Gauvain, în timp ce învăţa alfabetul; şi tot acolo, între cei patru pereţi străbuni, îl văzuse pe discipolul său drag, odrasla sa spirituală, împlinindu-se la trup şi la minte. Cum l-ar fi lăsat inima să bată cu tunul şi să pârjolească zidurile acelea în care mai stăruia încă amintirea tuturor harurilor revărsate de el asupra copilului? Până la urmă se îndurase să le cruţe. Deşi acum avea remuşcări.

Îl lăsase aşadar pe Gauvain să pornească atacul din direcţia opusă. Fortăreaţa avea o aripă barbară, turnul, şi o altă aripă

civilizată, biblioteca. Cimourdain îi îngăduise fostului său discipol să nu lovească decât aripa barbară.

De altminteri, asediată de un Gauvain şi apărată tot de un Gauvain, bătrâna cetăţuie nu făcea decât să se reîntoarcă, în plină revoluţie franceză, la vechile sale deprinderi feudale. Istoria întregului ev mediu este ilustrată prin războaie între rubedenii; Eteocle şi Polinice sunt în egală măsură eleni şi medievali, iar Hamlet la Elsinor nu face decât să repete fapta săvârşită de Oreste la Argos.

XII – Se întrezăreşte un mijloc de salvare

Toată noaptea în amândouă taberele se făcură pregătiri. De îndată ce sinistrele tratative, la care am asistat puţin mai înainte, se încheiaseră, prima grijă a lui Gauvain fu să-l cheme pe adjutantul său.

Guéchamp, despre care se cuvine să spunem câteva cuvinte, era un personaj de-al doilea plan, cinstit, curajos, mediocru, mai destoinic să execute ordinele decât să comande, inteligent cu stricteţe, adică până la un anumit punct la care datoria îi cerea să nu mai înţeleagă, incapabil să se lase înduioşat, invulnerabil în faţa corupţiei, pe orice cale ar fi încercat să-l ispitească, fie prin venalitatea ce corupe conştiinţa, fie prin mila ce corupe cumpăna dreptăţii. Inima şi sufletul său erau ocrotite de două scuturi, disciplina şi consemnul, care, ca nişte ochelari de cal, îi îngăduiau să meargă drept înainte pe pârtia pe care aceste scuturi o lăsau deschisă. Ţinea drumul drept, dar drumul acesta era îngust.

Încolo, un om de nădejde; inflexibil când comanda, conştiincios când executa un ordin.

Gauvain îi ceru numaidecât cu însufleţire:

— Guéchamp, o scară.

— N-avem, căpitane.

— Ne trebuie o scară.

— Pentru asalt?

— Nu, pentru salvare.

Guéchamp rămase un moment pe gânduri, apoi răspunse:

— Înţeleg. Dar pentru ceea ce vreţi dumneavoastră e nevoie de o scară foarte înaltă.

— Să poată ajunge până la etajul al treilea.

— Într-adevăr, căpitane, cam asta ar fi înălţimea.

— Ba poate chiar una şi mai înaltă, ca să fim siguri de reuşită.
— Fără îndoială.
— Cum se face că n-aveţi nicio scară?
— Căpitane, dumneavoastră aţi socotit că-i mai bine să nu porniţi asaltul dinspre tăpşan, mulţumindu-vă doar să ţineţi fortăreaţa încercuită în partea aceea şi să atacaţi turnul în locul podului. Aşa că nu ne-am mai ocupat decât de mină, ştiind că nu va trebui să escaladăm niciun zid. De aceea n-avem acum nicio scară.
— Dă ordin să se facă una imediat.
— O scară de trei etaje nu se face chiar aşa cu una, cu două.
— N-ai decât să înnădeşti câteva scări mai scurte.
— Pentru asta ar trebui să le avem.
— Fă rost.
— Nu găsim nicăieri. Pretutindeni ţăranii sparg scările, aşa cum desfac căruţele bucată cu bucată şi cum distrug podurile.
— Vor să lege republica de mâini şi de picioare.
— Vor să nu mai putem căra nimic cu noi, nici să trecem un râu, nici să sărim peste ziduri.
— Îmi trebuie totuşi o scară.
— Acum mi-aduc aminte, căpitane, că la Javené, în apropiere de Fougères, se află o mare dulgherie. S-ar putea să găsim o scară acolo.
— Nu mai e niciun moment de pierdut.
— Când aveţi nevoie de ea?
— Cel mai târziu mâine, la ora asta.
— Am să trimit la Javené o ştafetă în goana calului cu un ordin de rechiziţie. La Javené există un post de cavalerie care o să-i pună la îndemâna o escortă. Scara ar putea fi aici mâine, înainte de apusul soarelui.
— E tocmai bine, spuse Gauvain, hai repede. Du-te!
După zece minute Guéchamp se întoarse pentru a-l înştiinţa:
— Căpitane, ştafeta a pornit spre Javené.
Gauvain se urcă pe tăpşan şi rămase locului multă vreme, cu privirile aţintite asupra podului ce se arcuia deasupra viroagei. În faţa malului râpos se afla calcanul castelului, care nu avea nicio fereastră şi nicio altă deschizătură, afară de poarta scundă acoperită de podul suspendat, care în momentul acela era lipit de perete. Pentru a ajunge de pe tăpşan la picioarele podului, trebuia să cobori malul râpos, ceea ce nu era imposibil, ţinându-te de bălării. În clipa în care însă ajungea jos pe fundul viroagei,

asediatorul putea fi ţinta tuturor proiectilelor ce ar fi curs asupra lui cu nemiluita de la ferestrele celor trei etaje. Gauvain se convinse definitiv că, aşa cum stăteau lucrurile, cetăţuia nu putea fi atacată decât prin spărtura de la poalele turnului.

Luă toate măsurile pentru ca nimeni să nu poată fugi; completă blocada fortăreţei încercuite de aproape; strânse rândurile batalioanelor ca pe o reţea prin ochiurile căreia nu putea să treacă nimic. Gauvain şi Cimourdain îşi împărţiră terenul în vederea asediului; Gauvain luă asupra lui sectorul dinspre pădure, lăsându-i lui Cimourdain sectorul dinspre tăpşan. Se înţeleseră ca Gauvain, secundat de Guéchamp, să pornească asaltul prin şanţul de la poalele turnului, în timp ce Cimourdain, cu toate fitilurile bateriei aprinse, avea să ţină sub observaţie podul şi râpa.

XIII – Ce face marchizul

În timp ce afară toată lumea se pregătea de atac, înăuntru toţi se pregăteau să reziste.

Un donjon e asemuit uneori cu o budană şi pe bună dreptate, explozia unei mine putând să-l străpungă cu aceeaşi uşurinţă cu care o lovitură de răzuş poale străpunge o doagă. Zidul e sfredelit ca şi cum i s-ar fi dat cep. La fel se întâmplase şi cu fortăreaţa Tourgue.

Puternica lovitură de răzuş pe care i-o dăduseră cele două ori trei chintale de pulbere sfredelise turnul uriaş. Spărtura începea de la picioarele fortăreţei, străbătea zidul aproape de temelie, unde era mai gros, pentru a se deschide în chip de arcadă, cu un contur neregulat, în încăperea de la parter a donjonului. Pentru ca să poată fi cât mai lesne folosită în timpul atacului, asediatorii o lărgiseră, rotunjindu-i marginile cu focuri de tun.

Încăperea de la parter în care se deschidea spărtura era o sală mare, rotundă şi pustie, cu un stâlp la mijloc, pe care se sprijinea cheia de boltă. Sala, cea mai vastă din tot donjonul, avea un diametru de cel puţin patruzeci de picioare. La fiecare etaj al turnului se afla câte o încăpere asemănătoare, deşi nu chiar atât de largă, cu mici firide în ambrazurile mortierelor. Cea de la parter nu avea mortiere, nici răsuflători, nici lucarne, iar lumină şi aer doar cât ar putea pătrunde într-un mormânt.

Uşa temniţei, mai mult din fier decât din lemn, răspundea în sala de la parter. O altă uşă dădea spre o scară ce ducea la etajele

superioare. Toate scările erau săpate în grosimea peretelui.

Asediatorii puteau pătrunde în sala de jos prin spărtura pe care o făcuseră în zid. Chiar dacă reuşeau să ocupe sala, le mai rămânea încă de cucerit turnul. Nimeni n-ar fi putut să trăiască în încăperea de jos. Oricine ar fi stat acolo douăzeci şi patru de ore în şir ar fi murit asfixiat. Acum însă datorită spărturii se putea respira.

De aceea asediaţii nici nu se gândiră s-o astupe.

De altfel, la ce bun? Tunurile ar fi deschis-o din nou.

Împlântară în perete un suport de fier în care înfipseră o torţă ca să lumineze sala.

Şi acum rămânea de văzut cum să se apere?

Puteau foarte bine sa zidească gaura, dar era de prisos. Un retranşament ar fi fost mult mai folositor. Un retranşament este o întăritură în formă de unghi cu deschiderea în afară, un fel de baricadă în V, aşezată în aşa fel încât toate focurile să se îndrepte asupra asediatorilor şi care, lăsând spărtura liberă în exterior, o făcea să se înfunde înăuntru. Şi cum nu duceau lipsă de materiale, asediaţii se apucară să construiască un retranşament cu interstiţii prin care să poată scoate ţevile puştilor. Unghiul retranşamentului se sprijinea pe stâlpul din mijloc, iar cele două laturi se prelungeau până în perete de ambele părţi. Terminând de ridicat baricada, aşezară în locurile cele mai potrivite nişte mine îngropate.

Marchizul conducea operaţiile. Animator, organizator, călăuză şi stăpân, un suflet vajnic.

Lantenac era din speţa războinicilor din secolul al optsprezecelea care, la optzeci de ani, încă mai era în stare să salveze un oraş ameninţat de duşmani. Semăna cu faimosul conte de Alberg care, aproape centenar, l-a alungat din Riga pe regele Poloniei.

— Curaj, prieteni, îi îmbărbăta marchizul, la începutul acestui veac, în 1713, Carol al XII-lea, ferecat într-o casă la Bender, a ţinut piept cu trei sute de suedezi unei armate de douăzeci de mii de turci.

Baricadară primele două etaje, întăriră încăperile, înzestrară alcovurile cu creneluri, proptiră uşile cu grinzi înţepenite cu maiul în chip de contraforturi; se văzură totuşi nevoiţi să lase liberă scara în spirală ce lega etajele între ele, pentru a se putea mişca în voie; blocând-o pentru asediatori, ar fi însemnat s-o blocheze şi pentru asediaţi. Întotdeauna în apărarea oraşelor fortificate a existat un punct vulnerabil.

Neobosit, viguros ca un om în floarea vârstei, ridicând grinzi,

cărând pietre, marchizul era un exemplu pentru toţi, lucra cot la cot cu ceilalţi, împărţea ordine, dădea o mână de ajutor, râdea, fraterniza cu clanul acesta sălbatic, rămânând totuşi mai departe seniorul semeţ, familiar, elegant, implacabil.

Nimeni nu avea voie să crâcnească.

— Dacă jumătate dintre voi, s-ar răzvrăti, spunea el, aş pune să fie împuşcaţi de jumătatea cealaltă şi aş apăra cetatea cu cei rămaşi în viaţă.

Pentru asemenea lucruri un conducător ajunge să fie privit ca un zeu.

XIV – Ce face Imânus

În timp ce marchizul era ocupat cu turnul şi cu spărtura din zid, Imânus se ocupa de castelul de pe pod. Încă de la începutul asediului, scara de salvare atârnată în curmeziş afară, deasupra ferestrelor de la etajul al doilea, fusese băgată înăuntru din ordinul marchizului şi aşezată de Imânus în bibliotecă. Era probabil scara pe care Gauvain căuta acum s-o înlocuiască. Ferestrele de la mezanin, unde se afla aşa-numitul corp de gardă, erau ocrotite de trei rânduri de zăbrele, pecetluite în peretele de piatră, aşa încât nu era chip să intre ori să iasă cineva pe acolo.

Ferestrele bibliotecii nu aveau gratii, în schimb erau aşezate la o distanţă respectabilă de podea.

Imânus luă cu el trei oameni croiţi pe măsura lui, în stare de orice şi hotărâţi să treacă peste orice stavile. Oamenii aceştia erau Hoisnard, zis şi Creangă-de-Aur şi cei doi fraţi Suliţă-de-Lemn. Imânus se înarmă cu un felinar cu apărătoare, descuie poarta de fier şi cercetă în amănunţime cele trei etaje ale clădirii de pe pod. Hoisnard Creangă-de-Aur era tot atât de înverşunat ca şi Imânus, deoarece unul dintre fraţii săi fusese omorât de republicani.

Imânus inspectă ultimul etaj, ticsit cu paie şi fân, şi mezaninul castelului unde porunci să se aducă nişte explozibile pe care îl băgă în budanele cu catran; îi puse pe însoţitori să îngrămădească fachiile de iarbă-neagră în apropierea budanelor cu catran şi căută să se încredinţeze dacă fitilul umplut cu pucioasă şi ale cărui capete se aflau, unul în turn, iar celălalt în clădirea de pe pod, era în bună stare. Turnă apoi catran pe podea până ce în jurul budanelor şi al fachiilor se făcu o băltoacă în care înmuie capătul fitilului cu pucioasă; pe urmă hotărî să transporte în bibliotecă,

adică între budanele cu gudron de la mezanin şi podul cu fân, cele trei leagăne în care René-Jean, Alain-Bufleiul şi Georgette dormeau duşi. Leagănele fură purtate cu mare băgare de seamă ca să nu se trezească micuţii.

Erau nişte simple copăi ţărăneşti, un fel de coşuri de nuiele cu margini nu prea înalte care sunt aşezate de obicei pe jos pentru ca pruncul să poată coborî singur din leagăn fără ajutorul nimănui. Alături de fiecare leagăn Imânus se îngriji să pună câte o strachină cu supă şi câte o lingură de lemn. Desprinsă din cârlige, scara de salvare fusese întinsă pe podea şi rezemată de perete; Imânus porunci ca leagănele să fie înşirate cap la cap de-a lungul peretelui opus, în dreptul scării. Pe urmă, socotind că n-ar strica să facă un pic de curent, deschise larg cele şase ferestre ale bibliotecii. Era o noapte de vară călduţă şi albastră.

Îi trimise apoi pe fraţii Suliţă-de-Lemn să deschidă ferestrele de la mezanin şi de la ultimul etaj; observase că peretele dinspre răsărit al clădirii era acoperit de o iederă bătrână şi uscată, cafenie ca iasca şi care îmbrăca de sus şi până jos faţada, încadrând ferestrele celor trei etaje. Se gândise că iedera ar putea să prindă bine. Înainte de plecare mai aruncă o privire peste tot; în fine cei patru oameni părăsiră castelul şi intrară din nou în donjon. Imânus încuie poarta masivă de fier, răsucind de două ori cheia, se uită îndeaproape la broasca imensă şi fioroasă şi cercetă, dând din cap mulţumit, fitilul cu pucioasă ce ieşea afară prin gaura făcută mai înainte, singura legătură ce mai exista acum între turn şi castelul de pe pod. Pornind din sala rotundă de la parterul donjonului, fitilul trecea pe sub poarta de fier, pătrundea în pridvor, cobora scara ce ducea la mezaninul castelului, şerpuind pe treptele aşezate în spirală, se târa pe podeaua corpului de gardă, pentru a se afunda în băltoaca de catran în dreptul grămezilor de fachii uscate. Imânus chibzuise că trebuia să treacă aproape un sfert de ceas după ce ar fi dat foc fitilului din turn până să se aprindă băltoaca de catran de sub bibliotecă. După ce luă toate aceste măsuri şi cercetă tot ce era de cercetat, înmână cheia de la poarta de fier marchizului de Lantenac care o băgă în buzunar.

Orice mişcare a asediatorilor trebuia supravegheată. Imânus se duse să stea de strajă, cu goarna de bouar atârnată de centiron, în ghereta de pe terasa din vârful turnului. În timp ce observa împrejurimile, cu un ochi spre pădure şi celălalt spre tăpşan, avea la îndemână în gheretă, pe pervazul lucarnei, o pungă de pulbere, o

desagă de pânză plină cu gloanţe şi nişte jurnale vechi pe care le rupea ca să facă din ele cartuşe.

Când soarele ieşi la iveală, razele lui descoperiră în pădure opt batalioane de ostaşi cu sabia la şold, cartuşiera atârnată de umăr, baioneta la armă, gata de asalt; pe tăpşan, o baterie de tunuri, cu chesoane, săculeţi cu pulbere şi cutii cu mitralii; în fortăreaţă, nouăsprezece oameni încărcând flinte, muschete, ciurde şi pistoale, iar în cele trei copăi, trei copilaşi adormiţi.

CARTEA A TREIA – MASACRUL SFÂNTULUI BARTOLOMEU

■ 1

Copiii se treziră.

Mai întâi fetiţa.

Copiii se trezesc aşa cum se deschid florile; sufletele lor fragede par să îmbălsămeze aerul.

Georgette, cea mai mică dintre ei, care împlinise douăzeci de luni şi încă mai sugea la sânul maică-sii în luna mai, îşi săltă de jos căpşorul, se ridică în capul oaselor, îşi privi picioruşele şi începu să gângurească.

O rază de lumină poposise pe leagănul ei; cine ar fi putut spune care era mai rumen: revărsatul zorilor sau picioruşul copilei?

Frăţiorii ei mai dormeau încă; somnul bărbătesc e mai greu; voioasă şi liniştită, Georgette gângurea.

René-Jean era oacheş, Alain-Bufleiul avea părul castaniu, Georgette era blondă. Culoarea părului potrivită cu vârsta în copilărie se poate schimba cu timpul. René-Jean părea un Hercule în miniatură; dormea pe burtă cu pumnii vârâţi în ochi. Alain-Bufleiul îşi scosese picioarele afară din pătcean.

Câteşitrei erau în zdrenţe; îmbrăcămintea cu care-i înzestrase batalionul Bonetei-Roşii se ferfeniţise; ceea ce aveau pe ei acum nici măcar nu aducea cu o cămaşă; băieţii umblau aproape golaşi, iar Georgette era înţolită cu o hanţă care fusese cândva o fustă şi care se transformase într-o brasieră. Cine avea grijă de copii? Nu se ştie. N-aveau mamă. Luptătorii, ţărani primitivi, îi târau după ei din codru în codru, dându-i fiecăruia tainul lui din mâncarea de la cazan. Atâta tot. Micuţii se descurcau şi ei cum puteau. Aveau o droaie de stăpâni şi niciun tată. Dar zdrenţele, când sunt purtate de copii, revarsă în jurul lor lumină. Mai mare dragul să-i priveşti.

Georgette gângurea.

Ceea ce o pasăre vrea să spună prin cântecul ei, copilul gângureşte. E acelaşi imn. Un imn nedesluşit, abia îngăimat, pornit din adânc. Spre deosebire de pasăre, în faţa copilului se înalţă întunecatul destin omenesc. Aşa se explică tristeţea oamenilor care ascultă amestecată cu bucuria micuţului care cântă. Cea mai

sublimă cântare de slavă ce se poate auzi pe pământ este bâiguiala unui suflet omenesc pe buzele copilăriei. Aceste încâlcite destăinuiri ale unui cuget care deocamdată nu este decât instinct cuprind nu ştiu ce inconştientă chemare adresată în şoaptă dreptăţii veşnice; poate este un protest formulat în pragul vieţii; protest umil şi sfâşietor; nevinovăţia aceasta veşnic surâzătoare poate să discrediteze întreaga creaţie prin soarta hărăzită mai apoi făpturii firave şi dezarmate. Orice nenorocire i s-ar întâmpla este un abuz de încredere.

Gânguritul copilului e mai presus şi mai prejos în acelaşi timp decât cuvântul; nu sunt sunete muzicale şi totuşi e cântec: nu sunt silabe şi totuşi reprezintă un limbaj; gânguritul acesta îşi are obârşia în ceruri şi va dăinui pururea pe pământ; există dinainte de născare şi continuă şi după aceea, e o perpetuare. Bolboroselile copilului sunt alcătuite din cuvintele pe care le rostea când era înger şi din cele pe care le va rosti când va fi om în toată firea; leagănul are un Ieri, aşa cum mormântul are un Mâine; mâine şi ieri ce îşi îngemănează în murmurul acesta nedesluşit îndoitul lor mister; nu poate fi mărturie mai temeinică despre existenţa lui Dumnezeu, a veşniciei, a responsabilităţii, a dualităţii destinului, decât această înfricoşată umbră aşternută asupra unui suflet trandafiriu.

Ceea ce bolborosea Georgette nu părea s-o întristeze, deoarece tot chipul ei drăgălaş era surâzător. Gura zâmbea, ochii zâmbeau, gropiţele din obraji zâmbeau şi ele. Un zâmbet ce părea să mărturisească un tainic consimţământ acordat dimineţii. Sufletul are încredere în raza de lumină. Cerul era senin, era cald, era frumos. Fără să ştie nimic, fără să aibă habar de nimic, fără să înţeleagă nimic, cufundată într-o molcomă visare ferită de gânduri, făptura aceea plăpândă se simţea în siguranţă în mijlocul naturii înconjurătoare, a arborilor cinstiţi, a verdeţii sincere, a câmpiei neprihănite şi paşnice, a freamătului de cuiburi, de izvoare, de gâze, de frunzişuri, deasupra cărora strălucea atotcuprinzătoarea nevinovăţie a soarelui.

După Georgette se trezi şi René-Jean, cel mai mare şi cel mai voinic dintre copii, care avea patru ani împliniţi. Se ridică în picioare, păşi bărbăteşte peste marginea copăii, dădu cu ochii de strachină, lucru care i se păru cât se poate de firesc şi, aşezându-se pe jos, începu să-şi mănânce tainul.

Gânguritul Georgettei nu reuşise să tulbure somnul lui Alain-

Bufleiul, dar auzind zgomotul lingurii în strachină, băiatul se trezi brusc şi deschise ochii. Alain-Bufleiul era cel care avea trei ani. Văzu strachina lângă el şi cum nu avea altceva de făcut decât să întindă mâna, o luă fără să iasă din aşternut şi, cu strachina pe genunchi şi degetele încleştate pe lingură, se grăbi să urmeze pilda lui René-Jean, se apucă adică să mănânce.

Georgette nu auzea nimic, mlădierile glăsciorului ei păreau să îngâne unduirea legănătoare a unui vis. Se uita în sus, cu ochii ei mari deschişi, de o frumuseţe dumnezeiască; orice s-ar afla deasupra capului unui copil, un tavan sau o boltă, ochii săi oglindesc pururea cerul.

Sfârşind, René-Jean râcâi cu lingura fundul străchinii, oftă şi spuse cu demnitate:

— Am mâncat supa.

Glasul lui o trezi pe Georgette din visare.

— Upa-upa, gânguri ea.

Şi văzând că René-Jean mâncase şi că Alain-Bufleiul mânca şi el, luă strachina cu supă de lângă ea şi se apucă să mănânce, ducând lingura mai deseori la ureche decât la gură.

Din când în când însă se lipsea de binefacerile civilizaţiei şi vâra degetele în mâncare.

După ce curăţă ca şi fratele lui, fundul străchinii, Alain-Bufleiul se sculă la rândul său de jos şi începu să fugă după el.

■ 2

Deodată, de jos, de afară, dinspre pădure, se auzi un glas de trâmbiţă. Un fel de fanfară severă şi sfidătoare. Glasul trâmbiţei fu întâmpinat de o goarnă ce prinse a suna din vârful turnului.

De astă dată, trâmbiţă era cea care trimitea o chemare şi goarna se mulţumea doar să-i răspundă. Glasul trâmbiţei răsună pentru a doua oară, urmat de un al doilea sunet de goarnă.

Apoi, de sub poala pădurii se înălţă o voce îndepărtată, dar limpede, care strigă răspicat:

— Tâlharilor! Luaţi aminte: dacă nu vă predaţi până la asfinţitul soarelui, vă atacăm.

Un glas vajnic ca un tunet, buciumă de pe terasa turnului:

— Atacaţi.

Vocea de jos adăugă:

— Cu o jumătate de oră înainte de a porni asaltul vă vom da de ştire printr-o lovitură de tun.

Glasul din turn buciumă din nou:

— Atacaţi.

Zvonul vocilor omeneşti nu ajungea la urechea copiilor, dar trompeta şi goarna răsunau până-n slavă şi, la primul sunet de trâmbiţă, Georgette înălţă capul şi încetă să mai mănânce; la glasul goarnei lăsă jos lingura în strachină; la cel de-al doilea sunet de trâmbiţă, aţinti în sus arătătorul de la mânuţă dreaptă şi, aplecându-l şi ridicându-l rând pe rând, începu să bată tactul fanfarei ce se auzi în continuarea celui de-al doilea semnal de trâmbiţă; după ce trâmbiţa şi goarna amuţiră, fetiţa rămase gânditoare cu degetul ridicat şi îngână încetişor:

— Mijica.

Voia să spună probabil „muzica”.

Cei doi fraţi mai mari, René-Jean şi Alain-Bufleiul, nu păreau să se sinchisească de semnalele goarnei şi ale trompetei; curiozitatea lor era atrasă de cu totul altceva: o molie-de-ziduri se pregătea tocmai să străbată biblioteca.

Alain-Bufleiul o zări primul şi strigă:

— O gânganie.

René-Jean alergă spre el.

— Înţeapă, adăugă Alain-Bufleiul.

— Las-o-n pace, îl sfătui René-Jean.

Şi amândoi rămaseră locului să se uite la noul sosit.

Între timp Georgette terminase de mâncat; îi căută din ochi pe frăţiorii săi. René-Jean şi Alain-Bufleiul şedeau pe vine în dreptul unei ferestre, aplecaţi cu nişte mutre serioase asupra moliei-de-ziduri; frunţile li se atingeau făcând să li se amestece cârlionţii; îşi ţineau răsuflarea, privind fermecaţi gângania care se oprise fără a mai îndrăzni să facă vreo mişcare, prea puţin încântată de o asemenea admiraţie.

Văzându-i pe fraţii ei atât de adânciţi în contemplare, Georgette voi să ştie ce se întâmplase. Nu era prea lesne de ajuns la ei şi totuşi îşi luă inima-n dinţi; drumul era presărat cu obstacole; erau doar atâtea lucruri pe jos. Scăunele răsturnate, vrafuri întregi de hârţoage, lăzi goale cu capacele desprinse din cuie, sipete, grămezi de felurite obiecte pe care trebuia să le ocolească, un întreg arhipelag de stânci; Georgette se aventură printre ele. Ieşi mai întâi din copaie, ceea ce constituia primul pas; pe urmă pătrunse în mijlocul stâncilor, se strecură prin strâmtori, împinse un scăunel, se târî de-a buşilea printre două sipete, trecu peste un teanc de hârtii,

se căţără adică pe un versant şi se rostogoli pe celălalt arătându-şi cu seninătate plăpânda ei goliciune şi ieşi cum ar spune un marinar în largul mării, adică pe o porţiune de podea destul de întinsă, unde nu mai exista nicio stavilă şi nu mai avea de înfruntat nicio primejdie; abia atunci îşi făcu vânt, străbătu în patru labe câmpul larg deschis al cărui diametru era egal cu lăţimea încăperii, sprintenă ca o pisică şi ajunse lângă fereastră; acolo însă îi tăia calea un obstacol cumplit, scara uriaşă rezemată de perete, care se termina chiar în dreptul ferestrei, depăşind cu puţin cadrul ei; era un adevărat promontoriu pe care Georgette trebuia să-l ocolească pentru a se putea apropia de fraţii săi; fetiţa se opri locului şi chibzui; încheindu-şi monologul interior, luă în fine o hotărâre; se agăţă temeinic cu degeţelele-i trandafirii de un fuscel care şedea în poziţie verticală şi nu orizontală, scara fiind culcată pe unul dintre montanţi; încercă să se ridice în picioare şi căzu la loc; repetă de două ori tentativa fără niciun rezultat; abia a treia oară izbuti; atunci, umblând copăcel şi agăţându-se pe rând de fiecare fuscel o porni de-a lungul scării; ajunse astfel la capătul ei, unde nemaiavând de ce să se ţină, se poticni, dar prinzându-se cu amândouă mânuţele de montantul puternic, îşi recăpătă echilibrul, făcu ocolul promontoriului, se uită la René-Jean şi la Alain-Bufleiul şi începu să râdă.

■ 3

În momentul acela René-Jean, mulţumit de observaţiile făcute asupra moliei-de-ziduri, tocmai ridicase capul spunând:

— E femeie.

Râsul Georgettei stârni râsul lui René-Jean, iar râsul lui René-Jean stârni râsul lui Alain-Bufleiul.

Georgette făcu joncţiunea cu fraţii şi câteşitrei alcătuiau acum un mic cenaclu aşezat turceşte.

Molia-de-ziduri însă se făcuse nevăzută.

În timp ce Georgette râdea, se folosise de prilej pentru a se vârî într-o crăpătură.

Molia-de-ziduri fu urmată de alte evenimente.

Mai întâi trecură nişte rândunele.

Cuiburile lor se aflau probabil sub streaşină. Păsările zburară aproape de tot de fereastră, puţin neliniştite din pricina copiilor, rotindu-se larg prin aer şi scoţând un ţivlit dulce şi primăvăratic. Zborul lor îi făcu pe cei trei prichindei să ridice ochii, uitând cu totul

de gânganie.

Georgette arătă cu degetul rândunelele şi începu a striga:

— Pui, pui!

René-Jean o dojeni:

— Domnişoală, nu se spune pui, pui, se spune papaici.

— Pipici, îl îngână Georgette.

Şi câteşitrei rămaseră cu ochii la rândunele.

Puţin mai apoi intră o albină.

Nimic nu se aseamănă atât de bine cu sufletul omenesc ca o albină. Aşa cum sufletul călătoreşte printre stele, albina călătoreşte din floare-n floare şi vine încărcată de miere, aşa cum sufletul se întoarce încărcat de lumină.

Gâza pătrunse gălăgioasă înăuntru, zumzăind în gura mare ca şi cum ar fi spus: Iacătă c-am sosit, am fost să văd trandafirii şi vin acum să văd şi copiii. Ce se mai aude pe aici?

Albina e şi ea o gospodină şi ca orice gospodină cântă şi bombăneşte în acelaşi timp.

Atâta timp cât albina zăbovi în încăpere, micuţii nu-şi luară ochii de la ea.

Albina cutreieră întreaga bibliotecă, scotoci prin toate colţurile, zburând încoace şi-ncolo, ca şi cum s-ar fi simţit în lumea ei, adică într-un stup, şi hoinări din dulap în dulap, cercetând prin geamuri titlurile volumelor întocmai ca un cărturar.

Terminându-şi investigaţiile, plecă pe aci încolo.

— Se duce acasă la ea, îşi dădu cu părerea René-Jean.

— E o gânganie, spuse Alain-Bufleiul.

— Nu, răspunse René-Jean, e o muscă.

— Mucă, îngână Georgette.

Pe urmă, Alain-Bufleiul, care găsise pe jos o bucată de sfoară cu un nod la unul din capete, prinse între două degete capătul opus nodului şi făcând din crâmpeiul de sfoară un fel de morişcă, privi cu o atenţie încordată cum se învârtea prin aer.

La rândul său, Georgette, care devenise din nou patrupedă şi începuse să umble de colo până colo pe podele, descoperise un venerabil jilţ capitonat, mâncat de molii, prin găurile căruia ieşea umplutura de iarbă-de-mare. Fetiţa se oprise în dreptul fotoliului şi îşi făcea de lucru lărgind găurile şi jumulind firele de iarbă cu un aer meditativ.

Deodată ridică în sus degetul ca şi cum ar fi vrut să spună: Ascultaţi.

Frăţiorii întoarseră capetele.

Afară se auzea un vuiet îndepărtat şi nedesluşit; tabăra asediatorilor executa probabil o deplasare strategică în pădure; nechezat de cai, bătăi de tobă, hodorogeli de chesoane, zăngănit de lanţuri, sunete de trâmbiţe ce se încrucişau în văzduh ca nişte chemări şi răspunsuri, un vălmăşag de zgomote înfricoşătoare ce, contopindu-se creau un fel de armonie; copiii ascultau fermecaţi.

— E Doamne-Doamne, spuse René-Jean.

■ 4

Vuietul încetă.

René-Jean rămase pe gânduri.

Cine poate să ştie în ce fel se destramă şi se înlănţuie ideile într-un creieraş de copil? Ce procese tainice se petrec în memoria aceasta atât de ceţoasă şi atât de firavă încă? În căpşorul drăgălaş şi îngândurat al băiatului se făcu o combinaţie de Doamne-Doamne, de rugăciuni, de mâini împreunate şi de nu ştiu ce vagă amintire a unui surâs duios ce stătea aplecat asupra lui cândva şi care acum dispăruse şi René-Jean murmură:

— Mămico.

— Mămico, spuse Alain-Bufleiul.

— Mico, gânguri şi Georgette.

Pe urmă René-Jean începu să sară pe loc.

Văzându-l, Alain-Bufleiul găsi de cuviinţă să sară şi el.

Grăsanul maimuţărea orice lucru şi orice gest pe care-l făcea René-Jean; mai puţin Georgette. Un copil de trei ani îl imită de obicei pe cel de patru ani; când are însă numai douăzeci de luni îşi păstrează independenţa.

Georgette rămase aşezată pe jos, rostind în răstimpuri câte un cuvânt. Georgettei nu-i plăceau discursurile prea lungi.

Era o cugetătoare; vorbea în aforisme. Monosilabic.

După o bucată de vreme totuşi, influenţată de exemplul fraţilor săi, se căzni la rândul ei să-i imite şi cele trei perechi de picioruşe goale începură să ţopăie, să alerge, să se împleticească în colbul aşternut pe parchetul vechi de stejar lustruit, sub privirea gravă a busturilor de marmură la care Georgette se uita când şi când cu coada ochiului, neliniştită, bolborosind: Momo!

În graiul ei „momo” însemna tot ce avea o înfăţişare omenească fără să fie propriu-zis un om. Fiinţele îi apăreau copilei amestecate cu nălucile.

Mai mult clătinându-se decât mergând, Georgette se ţinea după fraţii săi, mai bucuros de-a buşilea decât pe picioare.

Deodată, René-Jean care se apropiase de o fereastră înălţă capul, apoi puse bărbia în piept şi se ascunse după colţul zidului ce mărginea golul ferestrei. Zărise afară pe cineva care se uita la el. Era un soldat în uniformă albastră din tabăra de pe tăpşan care, folosindu-se de răgazul acordat şi poate chiar încălcând consemnul, se aventurase până în buza malului râpos de unde privirea putea pătrunde în interiorul bibliotecii. Văzându-l pe René-Jean că se ascunde după zid, Alain-Bufleiul se ascunse şi el; se ghemui lângă frăţiorul său iar Georgette se piti în spatele amândurora. Rămaseră aşa nemişcaţi, tăcând mâlc. Şi Georgette lipise chiar un deget de buze. După câteva clipe, René-Jean îşi luă inima în dinţi şi scoase afară capul; soldatul era tot acolo. Băiatul se trase repede îndărăt şi cei trei ţânci nu mai îndrăzniră nici să sufle măcar. Situaţia aceasta dură o bună bucată de vreme. În cele din urmă Georgette sătulă de atâta panică se încumetă să se uite pe fereastră. Soldatul plecase. Copiii prinseră iar să alerge şi să zburde.

Deşi admirator al lui René-Jean, pe care-l maimuţărea tot timpul, Alain-Bufleiul avea şi el o specialitate, aceea de a descoperi tot felul de minunăţii. Fratele şi surioara lui îl văzură deodată ţopăind ca un bezmetic şi trăgând după el un cărucior cu patru roţi pe care cine ştie de unde-l scosese.

Trăsurica de păpuşi zăcea acolo de ani de zile, colbuită şi uitată, în bună vecinătate cu opurile geniilor şi busturile înţelepţilor. Era poate una dintre jucăriile care înveseliseră copilăria lui Gauvain.

Alain-Bufleiul făcuse din bucata de sfoară un bici cu care plesnea aerul; se umfla în pene mândru nevoie mare. Aşa sunt inventatorii. Când nu ţi-e dat să descoperi America, descoperi măcar un căruţ. E cam acelaşi lucru.

Trebuia totuşi să-l împartă între ei. René-Jean ţinu să se înhame la trăsură iar Georgette să se urce în ea.

Se căzni să se aşeze înăuntru. René-Jean era calul, Alain-Bufleiul vizitiul. Dar cum vizitiul nu-şi cunoştea meseria, calul trebui să-l înveţe.

— Spune: Diii! îi strigă René-Jean lui Alain-Bufleiul.

— Diii! repetă Alain.

Trăsura se răsturnă. Georgette se dădu de-a dura pe jos. Îngerii ştiau să ţipe şi ei. Georgette începu să ţipe.

Pe urmă parcă îi veni chef să plângă.

— Domnişoală, o ţinu din scurt René-Jean, eşti fată male.

— Eu maie, gânguri Georgette.

Şi mărimea ei o făcu să uite de căzătură.

Cornişa antablamentului care se afla deasupra ferestrelor era foarte lată: colbul stârnit de pe tăpşanul cu iarbă-neagră se depusese acolo de-a lungul anilor; ploaia transformase colbul în tină; vântul adusese de aiurea seminţe şi, până la urmă, încolţind în puţinul pământ ce se strânsese pe cornişă, crescuse un rug. Era un rug din specia persistentă numită murul vulpii. Fiind luna august, murul era plin de fructe şi una din ramurile lui pătrundea înăuntru pe fereastră. Ramura atârna până aproape de podele.

După ce descoperise bucata de sfoară, după ce descoperise apoi căruciorul, Alain-Bufleiul descoperi şi murul şi se îndreptă spre el.

Culese o mură şi o mâncă.

— Mi-e foame, spuse René-Jean.

Georgette sosi şi ea fuga-fuguţa în patru labe.

Câteşitrei jefuiră ramura de fructe, hăpăind toate murele. Se îmbătară şi se mânjiră pe faţă de suc şi, rumeni-conabii de purpura murului cei trei mici serafimi începură să semene cu trei pui de fauni, ceea ce l-ar fi scandalizat cu siguranţă pe Dante şi l-ar fi încântat pe Virgiliu. Copiii râdeau să se prăpădească.

Când şi când îşi înţepau degetele în spini. Totul pe lume se plăteşte.

Georgette întinse spre René-Jean un degeţel din care mustea o picătură de sânge şi-i spuse arătându-i murul:

— Ţeapă.

Alain-Bufleiul, care se înţepase şi el, privi bănuitor rugul şi spuse:

— E o gânganie.

— Nu, interveni René-Jean, e o nuia.

— Nuiaua e câh, declară Alain-Bufleiul.

Fetiţei îi veni iar să plângă, dar până la urmă se porni pe râs.

■ 5

Între timp René-Jean, gelos poate pe descoperirile fratelui său mai mic Alain, urzise un plan măreţ. De la o vreme tot culegând mure şi înţepându-se la degete, îşi întorcea mereu ochii spre analogul ce stătea stingher ca un monument proţăpit într-un picior în mijlocul bibliotecii. Deasupra analogului se afla aşezată la vedere frumoasa evanghelie a *Sfântului Bartolomeu*.

Era un in-cvarto de toată splendoarea şi cu drept cuvânt de

neuitat. Evanghelia *Sfântului Bartolomeu* fusese publicată la Köln de vestitul editor al Bibliei din 1632, Blöw, pe latineşte Coesius. Imprimat cu ajutorul unor teascuri cu cutie şi vine de bou, volumul era tipărit nu pe hârtie de Olanda, ci pe acea minunată hârtie arabă, fabricată din mătase şi bumbac, atât de preţuită de Edrisi şi care îşi păstrează pururea albeaţa; legătura era din piele aurită, închizătoarele de argint, iar paginile de gardă dintr-un pergament special pe care neguţătorii de pergament făcuseră legământ să-l cumpere „numai şi numai” de la sala Saint-Mathurin. Cartea era ilustrată cu gravuri în lemn sau în acvaforte şi cu hărţile mai multor ţări şi precedată de un protest al tipografilor, negustorilor de papetărie şi librarilor împotriva edictului din 1635 care supunea la plata unui bir „pielăria, coşciugele, vitele, peştele de mare şi hârtia”; pe contrapagină se putea citi o dedicaţie închinată tipografilor Gryphe care jucaseră la Lyon acelaşi rol ca şi familia Elzévir la Amsterdam, Toate laolaltă creaseră faima acestui exemplar, aproape tot atât de preţios ca şi *Apostolul* de la Moscova.

Era o carte într-adevăr minunată; de aceea René-Jean se uita mereu la ea, poate chiar prea stăruitor. Volumul stătea deschis chiar în dreptul unei stampe mari ce-l înfăţişa pe Sfântul Bartolomeu purtându-şi pielea pe braţ. Stampa putea fi văzută de jos. După ce isprăviră de mâncat murele, René-Jean aţinti asupra ei o privire plină de o dorinţă sălbatică şi Georgette, căutând punctul spre care se îndreptau ochii fratelui său, zări gravura şi murmură:

— Poja.

Cuvântul acesta păru a fi hotărâtor pentru René-Jean. Şi atunci, spre uimirea lui Alain-Bufleiul care rămase cu gura căscată, făcu un lucru nemaipomenit.

Într-unul din colţurile bibliotecii se afla un scaun mare de stejar: René-Jean se apropie de el, îl înşfacă şi se căzni să-l tragă până în dreptul analogului. Pe urmă, când scaunul atinse pupitrul, se urcă pe el şi puse amândoi pumnii pe carte.

Acum că ajunsese la o asemenea înălţime, simţi nevoia să se arate generos; apucă „poja” de colţul de sus şi se trudi s-o rupă cu băgare de seamă; ruptura însă sfârtica pieziş chipul sfântului Bartolomeu, dar nu din vina lui René-Jean; băiatul lăsă aşadar în carte partea stângă a figurii împreună cu un ochi şi o frântură din aureola bătrânului evanghelist apocrif şi-i oferi Georgettei cealaltă jumătate a sfântului împreună cu toată pielea lui. Georgette primi

ofranda gângurind:

— Momo.

— Şi eu, strigă Alain-Bufleiul.

Prima pagină smulsă dintr-o carte are acelaşi efect ca şi prima vărsare de sânge: dezlănţuie măcelul.

René-Jean întoarse foaia; după imaginea sfântului venea imaginea exegetului său Pantenus; René-Jean i-l dărui pe Pantenus lui Alain-Bufleiul.

Între timp Georgette se apucă să rupă peticul ei de hârtie în două petice mai mici, apoi în patru, aşa încât istoria ar putea menţiona că sfântul Bartolomeu, după ce fusese jupuit în Armenia, a fost sfârtecat în Bretania.

■ 6

Terminând cu sfârticarea, Georgette întinse mâna spre René-Jean şi ceru:

— Mai!

După imaginea sfântului şi a exegetului său veneau la rând chipurile urâcioase ale glosatorilor. Primul în ordine cronologică era Gavantus; René-Jean îl smulse pe Gavantus şi-l puse în mâinile Georgettei.

Toţi glosatorii sfântului Bartolomeu avură aceeaşi soartă.

A dărui este o dovadă de superioritate. René-Jean nu păstră nimic pentru el. Alain-Bufleiul şi Georgette îl sorbeau din ochi şi asta îi era de ajuns, se mulţumea numai cu admiraţia spectatorilor.

În neistovita lui mărinimie, René-Jean îi oferi lui Alain pe Fabricio Pignatelli iar Georgettei pe părintele Stilting; pe Alphonse Tostat lui Alain şi pe Cornelius a Lapide Georgettei; Alain-Bufleiul căpătă pe Henri Hammond iar Georgette pe părintele Roberti, împreună cu o privelişte a oraşului Douai în care acesta se născuse în 1619. Alain avu parte de protestul negustorilor de papetărie, iar Georgette primi dedicaţia închinată tipografilor Gryphe. Mai erau şi nişte hărţi. René-Jean le împărţi şi pe ele. Lui Alain îi dădu Etiopia iar Georgettei Licaonia. După care aruncă volumul pe jos.

Momentul fu într-adevăr cutremurător. Cuprinşi de extaz şi în acelaşi timp înspăimântaţi, Alain şi Georgette îl văzură pe René-Jean încruntându-se, încordându-se, încordându-şi picioarele, încleştând pumnii şi împingând impunătorul in-cvarto de pe analog. Să vezi un tom atât de falnic pierzându-şi dintr-odată cumpătul e fără îndoială un spectacol tragic. Descumpănit, volumul masiv

rămase o clipă în suspensie, şovăi, se clătină, apoi se prăvăli şi, rupt, boţit, ferfeniţit, smuls din legătura lui, cu închizătorile sucite, se pleoşti jalnic pe podele. Din fericire nu căzu peste ei.

Încremeniră locului uimiţi, dar nu şi striviţi. Nu toate aventurile cuceritorilor au parte de un sfârşit atât de norocos.

Ca toate gloriile, cartea se prăbuşi cu zgomot, stârnind un nor de praf.

Acum că-i venise de hac, René-Jean se înduplecă să se dea jos de pe scaun.

Câteva clipe rămaseră tăcuţi şi îngroziţi; biruinţa e şi ea însoţită uneori de spaimă. Cei trei copii se prinseră de mâini fără a îndrăzni să facă un pas, privind somptuosul volum doborât la pământ.

Dar după ce stătu un timp pe gânduri, Alain-Bufleiul se apropie bărbăteşte de el şi-i dădu cu piciorul.

Zarurile fură aruncate. Pornirea de a distruge există cu adevărat. René-Jean îi dădu la rândul său cu piciorul, Georgette îi dădu şi ea cu piciorul, şi în aceeaşi clipă căzu pe jos, dar nu în patru labe ci pe moalele trupului; se folosi de prilej pentru a se arunca asupra sfântului Bartolomeu; nimeni nu se mai gândea să-şi păstreze demnitatea; René-Jean se repezi la rândul său, Alain-Bufleiul năvăli şi el şi veseli, dezlănţuiţi, victorioşi, necruţători, rupând stampele, spintecând filele, smulgând semnele, zgâriind legătura, dezlipind pielea aurită, desprinzând din cuie ferecătura de argint, fărâmând pergamentul, ciopârţind ilustrul op, distrugându-l cu picioarele, cu mâinile, cu unghiile, cu dinţii, rumeni, voioşi, cruzi cei trei îngeri de pradă tăbărâră asupra bietului evanghelist dezarmat.

Nimiciră astfel Armenia, Iudeea, oraşul Benvenuto, unde se află păstrate moaştele sfântului, pe Natanael, care s-ar putea să fie una şi aceeaşi persoană cu Bartolomeu, pe papa Gelasio, care declarase apocrifă evanghelia lui Bartolomeu-Natanael, toate portretele, toate hărţile, şi implacabila execuţie a străvechii cărţi îi absorbi atât de mult încât nici nu băgară de seamă când se furişă pe lângă ei un şoricel.

Era un adevărat prăpăd.

Să faci harcea-parcea istoria, mitologia, ştiinţa, minunile adevărate sau ticluite, latina bisericească, superstiţiile, fanatismele, misterele, să spinteci de sus şi până jos o întreagă religie, e fără doar şi poate o muncă pe măsura a trei giganţi, ba chiar şi a trei copii; orele treceau şi ei nu mai pridideau cu treaba, dar până la urmă reuşiră să ducă totul la bun sfârşit; nu mai rămăsese nici

urmă din Sfântul Bartolomeu.

Când isprăviră în fine, după ce şi ultima pagină fu desprinsă, după ce şi ultima stampă fu aruncată pe jos, după ce din toată cartea nu mai rămaseră decât crâmpeie de text şi de ilustraţii prinse de scheletul legăturii distruse, René-Jean se sculă în picioare, privi podeaua presărată cu o sumedenie de file împrăştiate peste tot şi începu să bată din palme.

Alain-Bufleiul bătu şi el din palme.

Georgette luă de pe jos o hârtie, se ridică şi sprijinindu-se de marginea ferestrei care-i venea în dreptul bărbiei, se apucă să rupă foaia de hârtie în bucăţi mărunte pe care le azvârlea pe geam.

Văzând-o, René-Jean şi Alain se grăbiră s-o imite. Se apucară să culeagă foile de pe jos şi să le rupă, să culeagă apoi altele şi iar să le rupă, aruncându-le pe geam la fel ca Georgette; şi filă cu filă, îmbucătăţită mărunt de degeţelele înverşunate ale copiilor, venerabila carte se risipi aproape în întregime în văzduh. Visătoare, Georgette privi roiurile de hârtioare albe împrăştiindu-se în cele patru vânturi şi murmură:

— Flutuli.

Şi masacrul se încheia printr-o spulberare în albastrul cerului.

■ 7

Şi astfel Sfântul Bartolomeu, care mai suferise odată mucenicia în anul 49 după Hristos, fu pentru a doua oară nevoit să-şi împlinească osânda.

Între timp se apropia seara, zăduful se înteţise, nevoia de odihnă plutea în aer, ochii Georgettei începeau să se împăienjenească. René-Jean se îndreptă spre culcuşul său, scoase afară sacul umplut cu paie care-i ţinea loc de saltea, îl târî până în dreptul ferestrei, se lungi peste el şi spuse:

— Hai să ne culcăm.

Alain-Bufleiul îşi puse capul pe René-Jean, Georgette îşi puse capul pe Alain şi câteşitrei răufăcătorii adormiră.

Adieri încropite pătrundeau prin ferestrele deschise; miresme de flori sălbatice luându-şi zborul din râpe şi de pe coline rătăceau îngemănate cu efluviile înserării; văzduhul era liniştit şi îndurător; totul strălucea, totul se ostoia, totul îmbrăţişa cu dragoste totul; soarele învăluia întreaga zidire în lumina lui ca într-o alintare; simţeai prin toţi porii armonia pe care o răspândea nemărginita îngăduinţă a lucrurilor; infinitul avea o duioşie maternă; creaţia

este un miracol în plină desfăşurare, imensitatea ei se completează cu propria sa mărinimie; s-ar fi zis că cineva nevăzut luase toate aceste tainice precauţii pentru ca în cumplita încrâncenare a fiinţelor omeneşti să-i poată ocroti pe cei plăpânzi împotriva celor puternici; în acelaşi timp totul era minunat; splendoarea lucrurilor era pe măsura generozităţii lor. Priveliştea, cuprinsă de o suavă aromeală, părea îmbrăcată în acea fastuoasă mătase cu reflexe unduioase pe care o aşterne pe câmpii şi ape lunecarea umbrelor şi a luminii; fumurile se înălţau spre nori ca visurile oamenilor spre nu ştiu ce fantasme; zborurile păsărilor se învolburau deasupra fortăreţei Tourgue; rândunelele se uitau pe ferestre ca şi când ar fi vrut să vadă dacă micuţii dormeau liniştiţi. Copiii alcătuiau un grup nespus de graţios aşa cum şedeau culcaţi de-a valma, cufundaţi în somn şi mai mult goi decât îmbrăcaţi, drăgălaşi amoraşi; erau fermecători şi neprihăniţi, câteşitrei împreună aveau mai puţin de nouă ani şi visurile lor paradisiace făceau să le mijească pe buze o părere de surâs, Dumnezeu poate le şoptea ceva la ureche, ei erau cei neajutoraţi şi blagosloviţi, aşa cum li se spune în toate graiurile pământului, ei erau venerabilii prunci jertfiţi fără vină; totul amuţise ca şi cum suflarea piepturilor gingaşe ar fi fost grija de căpetenie a universului, întreaga creaţie stătea cu urechea la pândă, frunzele nu mai foşneau, iarba nu se mai înfiora; s-ar fi zis că toată imensitatea lumii înstelate şi-ar fi ţinut respiraţia ca să nu tulbure somnul celor trei bieţi copilaşi ce dormeau îngereşte, şi ce putea fi mai sublim ca respectul nemărginit cu care natura înconjura făpturile lor firave?

Soarele stătea gata să scapete după dunga orizontului. Deodată, în mijlocul acelei tihne adânci, din pădure ţâşni un fulger urmat de un zgomot înfricoşător. Se trăsese o lovitură de tun. Purtat de ecouri, zgomotul se transformă într-un vuiet asurzitor. Răsfrântă din colină în colină, bubuitura căpătă o amploare monstruoasă. Georgette se trezi.

Săltă puţin capul, ridică degeţelul în aer, stătu să asculte şi spuse:

— Bum!

Zgomotul încetă, liniştea coborî din nou, Georgette îşi puse capul pe Alain-Bufleiul şi adormi la loc.

CARTEA A PATRA – MAMA

I – Trece moartea

În ziua aceea, mama pe care am văzut-o bătând drumurile aproape la voia întâmplării, umblase necontenit din zori şi până-n seară. De astfel asta era viaţa ei de fiecare zi: să meargă tot înainte, fără să se oprească niciodată. Căci somnul pe care-l dormea, atunci când cădea răpusă de oboseală în primul cotlon pe care-l întâlnea, nu se putea numi odihnă, după cum ceea ce apuca să îmbuce ici şi colo, aşa cum ciugulesc păsările, nu se putea numi hrană. Mânca şi dormea doar atât cât trebuia ca să nu se prăbuşească fără suflare.

Îşi petrecuse noaptea într-o şură părăsită; o magherniţă ca multe altele părăginite din pricina războaielor civile; femeia descoperise pe un câmp pustiu patru pereţi, o uşă deschisă, un braţ de paie sub o rămăşiţă de acoperiş şi se culcase pe paie, sub ceea ce mai rămăsese din acoperiş, simţind cum foşnesc guzganii prin paie şi văzând prin spărturile din acoperiş cum răsar stelele. Dormise câteva ore, se sculase apoi în toiul nopţii şi plecase mai departe ca să poată străbate o bucată cât mai mare de drum până nu începea arşiţa de peste zi. Pentru cel ce călătoreşte pe jos vara, miezul nopţii e mult mai îndurător decât miezul zilei.

Femeia se călăuzea după itinerarul schiţat atât de sumar de ţăranul din Vautortes, îndreptându-se pe cât se putea orienta spre soare-apune. Cineva care ar fi mers alături de ea ar fi auzit-o bolborosind într-una cu glas scăzut: „Tourgue”. Era singurul cuvânt, în afară de numele celor trei copilaşi pe care-l mai ţinea minte.

În timp ce bătea drumurile, depăna tot felul de gânduri în minte; se gândea la încercările prin care trecuse, se gândea la tot ce avusese de pătimit, la tot ceea ce se văzuse nevoită să accepte; la cei cu care se întâlnise, la ticăloşiile, la preţul pe care trebuise să-i plătească, la târgurile ce i se propuneau şi pe care era silită să le primească, fie pentru un adăpost, fie pentru o bucată de pâine, fie chiar numai pentru ca un oarecare să se înduplece să-i arate calea. O femeie sărmană e mai năpăstuită decât un bărbat sărman, fiind un obiect de plăcere. Amarnică peregrinare! De altfel puţin îi păsa de toate numai să fi ştiut că va putea da de urma copiilor.

Primul lucru care-i ieşise în cale în ziua aceea fusese un sat; zorii abia începeau să mijească; totul era învăluit încă în pâclele nopţii; cu toate astea câteva uşi erau întredeschise spre strada mare din mijlocul satului şi chipuri curioase se iţeau la ferestre. Locuitorii păreau cuprinşi de neastâmpărul unui stup alarmat. Probabil din pricina unui hodorogit de roţi şi de fiare ce se auzea în depărtare.

În piaţa din faţa bisericii, un grup de oameni buimaci, cu ochii aţintiţi în zare, privea ceva ce cobora pe drum din vârful unui deal spre satul din vale. Era o căruţă cu patru roţi trasă de cinci cai înhămaţi cu lanţuri. În căruţă se desluşea o mogâldeaţă ce părea să fie o grămadă de bârne puse în picioare, în mijlocul cărora se afla ceva nedefinit; totul era acoperit cu o prelată ce semăna mai curând cu un linţoliu. Zece oameni călări mergeau înaintea căruţei şi alţi zece în urmă. Oamenii purtau pălării în trei colţuri şi mai sus de umerii lor se zăreau înălţându-se nişte ascuţişuri ce păreau a fi ale unor săbii trase din teacă. Întreaga procesiune ce înainta agale se decupa în negru, într-un puternic contrast cu cerul. Căruţa părea neagră, caii păreau negri, călăreţii păreau negri. Zorii zilei albeau îndărătul lor.

Cortegiul pătrunse în sat şi se îndreptă spre piaţă.

În timp ce căruţa cobora la vale, începuse să se lumineze de ziuă şi oamenii putură vedea lămurit convoiul ce semăna cu o procesiune de umbre, fiindcă nimeni nu scotea un cuvânt.

Călăreţii erau jandarmi. Aveau într-adevăr săbiile trase din teacă. Prelata era neagră.

Sărmana mamă osândită să rătăcească pe drumuri intră la rândul său în sat, apropiindu-se de ţăranii adunaţi în piaţă chiar în momentul în care sosea şi căruţa escortată de jandarmi. În mulţime se auzeau glasuri punând întrebări şi răspunzând în şoaptă:

— Ce-o mai fi şi asta?

— Ce să fie: ghilotina. E-n trecere prin sat.

— De unde vine?

— De la Fougères.

— Şi unde se duce?

— Nu ştiu. Se aude că s-ar duce la un castel ele pe lângă Parigné.

— La Parigne?

— Ducă-se unde-o vrea, numai să nu rămână aici!

Hărăbaia cu încărcătura ei acoperită cu un fel de linţoliu, caii, jandarmii, zăngănitul lanţurilor, muţenia oamenilor, lumina

crepusculară, totul avea un aer spectral.

Convoiul străbătu piaţa şi ieşi din satul care se afla aşezat în fundul unei văi, între două versante; după un sfert de oră, ţăranii care rămăseseră locului ca împietriţi, văzură ieşind din nou la iveală lugubra procesiune pe creasta dealului dinspre apus. Roţile mari se hurducau pe făgaşuri, lanţurile atelajului zornăiau în vântul dimineţii, săbiile scânteiau; soarele răsări şi cortegiul dispăru la o cotitură a drumului.

În momentul acela, în biblioteca palatului, Georgette se trezea alături de frăţiorii săi care mai dormeau încă şi dădea bineţe picioruşelor ei trandafirii.

II – Moartea vorbeşte

Mama privise trecând arătarea aceea întunecată, fără să înţeleagă nimic şi fără a căuta măcar să înţeleagă, având în faţa ochilor o cu totul altă imagine, chipurile copiilor săi pierduţi în necunoscut.

Ieşi la rândul ei din sat puţin mai apoi şi o apucă pe acelaşi drum ca şi cortegiul ce se perindase prin piaţă, mergând la o mică distanţă în urma celui de-al doilea grup de jandarmi. Deodată îi răsări în minte cuvântul „ghilotină”; „ghilotină” se gândi ea; Michelle Fléchard, care era o primitivă, nu-şi dădea seama ce poate să însemne asta; instinctul însă îi dădu de ştire; se cutremură înfiorată fără sa poată spune de ce, i se păru îngrozitor să meargă aşa în urma convoiului, o apucă la stânga, părăsind drumul mare şi se afundă într-un desiş de copaci care era însuşi codrul Fougères.

După ce rătăci o bucată de vreme, zări o clopotniţă şi nişte acoperişuri care erau ale unui sat de la marginea pădurii şi se îndreptă într-acolo. I se făcuse foame.

Era unul din satele în care republicanii statorniciseră posturi militare.

Femeia ajunse în piaţa primăriei.

Şi în satul acela domnea aceeaşi fierbere şi aceeaşi îngrijorare. O mulţime de oameni se înghesuiau în faţa celor câteva trepte ale peronului de la intrarea, primăriei. Pe peron se zărea un om escortat de soldaţi şi care ţinea în mână un afiş mare desfăşurat. Omul avea în dreapta lui un toboşar, iar în stânga un aprod cu o oală cu pap şi o bidinea în mână.

În balconul de deasupra intrării stătea în picioare primarul cu o

eşarfă tricoloră petrecută peste straiele lui ţărăneşti.

Omul cu afişul era un crainic.

Era încins ca întotdeauna când pornea în colind, cu un centiron de care spânzura o taşcă mică, ceea ce însemna că umbla din sat în sat şi că trebuia să vestească ceva în tot ţinutul.

În momentul în care Michelle Fléchard se apropie, tocmai desfăşurase afişul şi se pregătea să citească. Rosti apoi cu glas tare:

— „Republica franceză. Unică şi indivizibilă.”

Toboşarul răpăi cu baghetele. Se văzu o tălăzuire în mulţime. Unii îşi scoaseră bonetele, alţii îşi înfundară mai tare pălăriile pe cap. Pe vremea aceea şi în ţinutul cu pricina, puteai să-ţi dai seama de hramul pe care-l purta fiecare după acoperământul capului: pălăriile erau regaliste, iar bonetele republicane. Murmurul nedesluşit de glasuri încetă, oamenii deveniră atenţi şi crainicul citi mai departe:

— „…în virtutea ordinelor primite şi a împuternicirii date de Comitetul salvării publice…”

Se auzi o nouă răpăială de tobă. Crainicul continuă:

— „…Şi ca urmare a decretului Convenţiunii naţionale prin care sunt scoşi de sub scutul legii rebelii prinşi cu arma în mână şi care condamnă la pedeapsa capitală pe oricine îi adăposteşte sau îi ajută să evadeze…”

Un ţăran îl întrebă în şoaptă pe vecinul său:

— Ce-i aia pedeapsă capitală?

— Ce ştiu eu? îi răspunse acesta.

Crainicul flutură afişul:

— „…Având în vedere articolul 17 al legii din 30 aprilie prin care li se acordă depline puteri delegaţilor şi subdelegaţilor împotriva rebelilor. Sunt scoşi de sub scutul legii…

Făcu o pauză apoi urmă:

— „…Indivizii arătaţi mai jos cu numele şi poreclele lor…”

Gloata ciuli urechea.

Glasul crainicului deveni tunător:

— „…Lantenac, tâlhar” trâmbiţă el.

— E monseniorul, murmură un ţăran.

Şoapta trecu din gură-n gură „E monseniorul”.

Crainicul rosti din nou:

— „…Lantenac, fost marchiz, tâlhar.”

— „Imânus, tâlhar…”

Doi ţărani se priviră cu coada ochiului.

— Ăsta-i Gouge-le-Bruant.

— Da, Sfarmalbaştri.

Crainicul continua să citească lista:

— „…Inimă-Vitează, tâlhar…”

Gloata murmură:

— Ăsta-i un preot.

— Da, domnul abate Turmeau.

— Da, e preot undeva la marginea pădurii Chapelle.

— Şi tâlhar adăugă un om cu bonetă.

Crainicul citi:

— „…Lăstăriş, tâlhar. Cei doi fraţi Suliţă-de-Lemn, tâlhari. Husar, tâlhar…”

— Asta-i domnul de Quélen, spuse un ţăran.

— „…Paner, tâlhar…”

— Asta-i domnul Sepher.

— „…Rade-tot tâlhar…”

— Ăsta-i domnul Jamois.

Crainicul dădu citire listei în continuare fără să se mai sinchisească de comentariile celor de faţă.

— „…Guinoiseau tâlhar. Chatenay zis şi Robi, tâlhar…”

— Guinoiseau e unul şi acelaşi cu Bălanul, şopti un ţăran, Chatenay e din Saint-Ouen.

— „…Hoisnard, tâlhar”, anunţă crainicul.

— E din Ruillé, se auzi în mulţime.

— Da, e Creangă-de-Aur.

— Frate-său a fost ucis în lupta de la Pontorson.

— Aşa e, Hoisnard-Malonnière.

— Un fecior chipeş de nouăsprezece ani.

— Atenţiune, strigă crainicul. Iată şi ultimii de pe listă: Viţă-de-Soiu, tâlhar. Cimpoi, tâlhar. Taietot, tâlhar. Pui-de-Dragoste, tâlhar…”

Un băietan îi dădu cu cotul unei fete. Fata zâmbi.

— „Cântă-Iarnă, tâlhar, urmă crainicul. Pisica, tâlhar…”

— Ăsta-i Moulard, spuse un ţăran.

— „…Tabouze, tâlhar…”

— Ăsta-i Gauffre, spuse un altul.

— Sunt doi Gauffre, adăugă o femeie.

— Tot unul şi unul, mormăi un flăcău.

Crainicul flutură afişul iar toboşarul anunţă printr-un răpăit

sfârşitul lecturii.
Crainicul continuă:
— „…Susnumiţii, oriunde vor fi prinşi şi după ce se va fi procedat la constatarea identităţii lor, vor fi executaţi pe loc.”
Adunarea fremătă.
— „…oricine îi va adăposti, urmă crainicul, sau îi va ajuta să evadeze va fi judecat de Curtea Marţială şi executat. Semnat…”
Se lăsă o tăcere adâncă.
— „… Semnat: delegatul Comitetului salvării publice, CIMOURDAIN.”
— Un preot, spuse un ţăran.
— Fostul paroh din Parigné, îşi aminti un altul.
— Turmeau şi Cimourdain, adăugă un târgoveţ. Un preot alb şi un preot albastru.
— Şi amândoi negri, spuse un alt târgoveţ.
De sus, din balcon, primarul ridică pălăria şi strigă:
— Trăiască republica!
Bătăile tobei dădură de ştire mulţimii că mai urma încă ceva. Într-adevăr crainicul făcu un semn cu mâna.
— Atenţiune, spuse. Iată şi ultimele patru rânduri cu care se încheie ordonanţa guvernului. Sunt semnate de comandantul coloanei expediţionare din departamentul Côtes-du-Nord, Gauvain.
— Ascultaţi, se ridicară glasuri din mulţime.
Crainicul citi:
— „Sub pedeapsa cu moartea…”
Toată lumea amuţise.
— „…e oprit cu desăvârşire, ca urmare a ordinului de mai sus, de a se da vreun sprijin sau ajutor celor nouăsprezece rebeli mai sus arătaţi care în momentul de faţă sunt încercuiţi şi asediaţi în fortăreaţa Tourgue.”
— Ai? se avizi o voce.
Era o voce de femeie. Vocea mamei.

III – Ţăranii sporovăiesc

Michelle Fléchard se amestecase în mulţime. Nu fusese atentă la ceea ce se citise, dar fără să fii atent, auzi în schimb totul. Femeia prinsese din zbor un cuvânt, Tourgue şi ridicase capul.
— Ai? repetă ea, Tourgue?
Oamenii se întoarseră spre ea. Avea un aer rătăcit. Era

îmbrăcată în zdrenţe:

— O fi vreo hoţoaică, bodogăniră câţiva.

O femeie în straie ţărăneşti cu un paner cu turte de hrişcă în mână se apropie de ea şi-i şopti:

— Taci din gură.

Michelle Fléchard o privi buimăcită. Din nou nu mai înţelegea nimic. Numele fortăreţei Tourgue trecuse ca un fulger prin mintea ei, după care se lăsase iar întunericul. De ce adică n-ar avea şi ea voie să întrebe? Ce-or fi având toţi de se uită aşa la ea?

Între timp toba răpăise pentru ultima oară, aprodul lipise afişul, primarul intrase în primărie, crainicul plecase în cine ştie care alt sat şi gloata începea să se împrăştie.

Mai rămăsese un grup în faţa afişului. Michelle Fléchard se îndreptă într-acolo.

Se făceau comentarii în legătură cu cei scoşi de sub scutul legii.

Erau acolo şi ţărani, şi târgoveţi; adică şi albi şi albaştri.

— N-are a face, spunea un ţăran, încă n-au pus mâna pe toţi. Nouăsprezece oameni nu-s decât nouăsprezece oameni. Nu l-au prins pe Riou, nu l-au prins pe Benjamin Moulins, nu l-au prins pe Goupil din parohia Andouillé.

— Nici pe Lorieul din Monjean, spuse altul.

Se mai amestecară şi alţii în vorbă:

— Nici pe Brice-Denys.

— Nici pe François Dudouet.

— Da, cel din Laval.

— Nici pe Huet din Launey-Villiers.

— Nici pe Grégis.

— Nici pe Pilon.

— Nici pe Filleul.

— Nici pe Ménicent.

— Nici pe Guéharrée.

— Nici pe cei trei fraţi Logerais.

— Nici pe domnul Lechandelier de Pierreville.

— Nătărăilor! spuse un bătrân cărunt cu o figură încruntată. Dacă au pus mâna pe Lantenac înseamnă că au totul.

— Dar n-au pus încă mâna pe el, bombăni un flăcău.

— Dacă-l prind pe Lantenac, au prins sufletul mişcării, răspunse bătrânul. Piere Lantenac, se stinge şi răscoala din Vendée.

— Dar cine-i Lantenac ăsta? întrebă un târgoveţ.

— Un fost, îi răspunse un alt târgoveţ.

— Unul din ăia care împuşcă femeile, adăugă un al treilea.

Michelle Fléchard îl auzi şi spuse:

— Aşa e.

Toţi întoarseră capetele.

— Fiindcă pe mine m-au împuşcat, adăugă ea.

Cuvântul suna ciudat; ca şi cum cineva viu ar fi pretins c-ar fi murit. Oamenii începură s-o privească bănuitori.

Şi, într-adevăr, simţeai o strângere de inimă văzând-o cum tresărea tot timpul speriată, tremurând toată, stăpânită de o teamă sălbatică, şi atât de înfricoşată încât reuşea să-i înfricoşeze şi pe cei din jur. O femeie disperată are un aer atât de dezarmat încât te cutremuri privind-o. Ai impresia că vezi un om a cărui soartă atârnă de un fir. Ţăranii însă au un fel mai simplist de a privi lucrurile.

— O fi vreo iscoadă, mai ştii! bombăni unul dintre ei.

— Taci odată, femeie, şi pleacă de aici, îi şopti cumătra care-i vorbise mai înainte.

— Dar nu fac niciun rău, îi răspunse Michelle Fléchard. Îmi caut copilaşii.

Cumătră se uită la cei ce o priveau pe Michelle Fléchard, duse un deget la frunte, făcându-le semn cu ochiul şi spuse:

— Nu e în minţile ei.

O luă apoi deoparte şi-i dădu o turtă de hrişcă.

Fără a se gândi să-i mulţumească, Michelle Fléchard muşcă lacomă din turtă.

— Aşa e, încuviinţară ţăranii, nu e-n minţile ei, uite-o cum mănâncă, taman ca un dobitoc.

Cei ce rămăseseră locului după ce se împrăştiase gloata, se risipiră şi ei. Rând pe rând plecară cu toţii.

După ce isprăvi de mâncat, Michelle Fléchard spuse adresându-se ţărăncii:

— Aşa, am mâncat. Şi acum unde-i Tourgue?

— Iar a apucat-o! se tângui femeia.

— Trebuie să mă duc la Tourgue. Spuneţi-mi pe unde s-o iau ca să ajung la Tourgue.

— Ferească Dumnezeu! răspunse ţăranca. Vrei să te omoare? De altminteri nici nu ştiu. Ba nu, zău, ai căpiat? Ascultă femeie, te văd că eşti obosită. Nu vrei să vii la mine să te odihneşti?

— Nu mă odihnesc, spuse mama.

— E toată numai răni pe picioare, murmură ţăranca.

— Dacă vă spun că mi-au furat copiii, stărui Michelle Fléchard. O

fetiţă şi doi băieţi. Vin de acolo din scorbura aceea din pădure. Întrebaţi-l pe Tellmarch Hârbarul. Sau pe omul acela cu care m-am întâlnit pe câmp. Hârbarul m-a lecuit. Se pare c-aveam un os sfărâmat. Toate astea s-au întâmplat de-adevăratelea. Ştie şi sergentul Radoub. Puteţi să-i întrebaţi dacă vreţi şi o să vă spună. Că doar el a dat peste noi în pădure. Trei. Trei copilaşi, vă spun. Pe ăl mare îl cheamă René-Jean. Zău, pot să vă dovedesc. Pe ălălalt îl cheamă Alain-Bufleiul şi pe fetiţă, Georgette. Bărbatu-meu s-a prăpădit. L-au omorât. Era fermier la Siscoignard. Văd că sunteţi o femeie de treabă. Arătaţi-mi drumul. Nu sunt nebună, zău nu, sunt mamă. Mi-am pierdut copiii. Am plecat să-i caut. Asta-i tot. Nu prea ştiu bine de unde vin. Am dormit azi-noapte într-o şură, pe nişte paie. La Tourgue, acolo vreau să ajung. Nu sunt hoaţă. Vedeţi bine doar că vă spun adevărul. Ar trebui să mă ajute toată lumea să-mi găsesc copilaşii. Nu sunt de pe aici. Am fost împuşcată, dar unde anume n-aş putea să vă spun.

Femeia clătină din cap şi spuse:

— Ascultă, pribeago. În vremuri ca astea, când e revoluţie în ţară, nu trebuie să vorbeşti despre lucruri pe care nu le înţelegi. S-ar putea întâmpla să te aresteze.

— Dar Tourgue! strigă mama. Doamnă, în numele pruncului Iisus şi al preacuratei şi milostivei Fecioare din ceruri, vă rog, doamnă, vă rog din suflet, vă rog în genunchi, spuneţi-mi pe unde s-o iau ca să ajung la Tourgue!

Ţăranca îşi ieşi din sărite.

— Nu ştiu! Şi chiar dac-aş şti nu ţi-aş spune! Astea-s locuri păcătoase. N-ai ce căuta acolo.

— Eu totuşi am să mă duc, spuse mama.

Şi porni la drum.

Ţăranca se uită după ea, bombănind:

— Oricum, ceva tot trebuie să îmbuce.

Alergă după Michelle Fléchard şi-i puse în mână o turtă de hrişcă.

— Uite, să ai ce mânca diseară.

Michelle Fléchard primi turta, nu-i răspunse nimic, nici măcar nu întoarse capul şi-şi văzu mai departe de drum.

Ieşi din sat. Tocmai ajunsese în dreptul ultimelor case când trecură pe lângă ea trei ţânci zdrenţăroşi şi desculţi. Se apropie de ei:

— Ăştia-s două fete şi un băiat, spuse.

Şi băgând de seamă că se zgâiau la turta din mâna sa, le-o dădu.

Copiii luară turta şi o priviră speriaţi.
Femeia se afundă în pădure.

IV – O încurcătură

Între timp, în aceeaşi zi chiar, înainte de revărsatul zorilor, iată ce se petrecuse în întunecimea oarbă a codrului, pe drumul dintre Javené şi Lécousse.

Toate făgaşurile din Crâng sunt străjuite de maluri înalte de pământ şi dintre toate, drumul ce duce de la Javené la Parigne, trecând prin Lécousse este cel mai adânc săpat în pământ. Pe deasupra şi întortocheat. Mai curând râpă decât şleau. Drumul acesta vine dinspre Vitré şi a avut cinstea să hurduce rădvanul doamnei de Sevigné. De-o parte şi de alta a lui mărăcinişurile se înalţă ca nişte ziduri. Nici că s-ar putea loc mai potrivit pentru o ambuscadă.

În dimineaţa aceea, într-o altă margine a codrului, cu un ceas mai înainte ca Michelle Fléchard să fi sosit în satul în care avusese vedenia lugubră a căruţei escortate de jandarmi, în hăţişurile pe care drumul dinspre Javené le străbate după ce traversează podul de peste Couesnon, era o învălmăşeală de oameni pe care însă nimeni nu i-ar fi putut vedea. Rămurişurile îi ascundeau cu desăvârşire. Oamenii aceştia, cu toţii ţărani, erau îmbrăcaţi cu păclii, un fel de tunici de blană pe care le purtau regii Bretaniei în secolul al şaselea iar ţăranii în al optsprezecelea. Erau înarmaţi unii cu puşti, alţii cu securi. Cei cu securi tocmai înjghebaseră într-un luminiş un fel de rug din găteje şi crăci tăiate bucăţi căruia nu mai trebuia decât să-i dea foc. Cei cu puşti se aşezaseră de-o parte şi de alta a drumului ca şi cum ar fi aşteptat ceva. Cineva care ar fi putut răzbate cu privirea prin frunziş, ar fi zărit pretutindeni degete lipite de trăgaci şi ţevi de carabine aţintite printre ambrazurile pe care le formau crengile încrucişându-se. Oamenii stăteau la pândă. Toate puştile erau îndreptate asupra drumului care începea să albească în revărsatul zorilor.

În lumina crepusculară se auzeau discuţii purtate cu voce scăzută.

— Eşti sigur?

— Păi, aşa se aude.

— O să treacă pe aici?

— Se zice c-ar fi în împrejurimi.

— Să n-o lăsăm să scape.
— Trebuie să-i dăm foc.
— Doar pentru asta ne-am adunat aici trei sate întregi.
— Da, dar escorta?
— Îi curăţăm pe toţi.
— Dar o fi trecând oare chiar pe drumul ăsta?
— Aşa se zice.
— Înseamnă atunci că vine de la Vitré?
— Şi ce dacă?
— Păi se auzise că vine de la Fougères.
— C-o veni de la Fougères, sau c-o veni de la Vitré, tot de la dracu vine...
— Chiar aşa.
— Şi tot acolo trebuie să se întoarcă.
— Da.
— Vasăzică trebuie să meargă la Parigné?
— Aşa se pare.
— N-o să mai ajungă acolo.
— Nu.
— Nu, nu, nu!
— Băgaţi de seamă!

Era într-adevăr necesar să tacă, deoarece începuse să se lumineze de ziuă.

Deodată sătenii aşezaţi la pândă îşi stăpâniră răsuflarea; se auzea un huruit de roţi şi un tropot de copite. Priviră prin împletitura de crengi şi zăriră ca prin ceaţă, în lungul drumului adâncit între maluri, o căruţă lungă, o escortă de călăreţi şi ceva nedesluşit în căruţă; convoiul se îndrepta spre ei.

— Uite-o! spuse cel ce părea să fie comandantul.
— Da, întări unul dintre pândaşi, uite şi escorta.
— Câţi oameni să fie în escortă?
— Doisprezece.
— Se spunea c-ar fi douăzeci.
— Doisprezece ori douăzeci, îi răpunem pe toţi.
— Să aşteptăm până ajung în bătaia puştilor.

Puţin mai apoi căruţa împreună cu escorta ieşiră la iveală de după o cotitură.

— Trăiască regele! strigă căpetenia ţăranilor.

O sută de focuri de puşcă detunară în aceeaşi clipă.

Când fumul se împrăştie, escorta era şi ea împrăştiată. Şapte

călăreţi erau ucişi, cinci scăpaseră cu fuga. Ţăranii alergară spre căruţă.

— Ia te uită! se minună comandantul, nu e nicio ghilotină. E doar o scară.

Într-adevăr, în căruţă nu se afla nimic altceva decât o scară lungă.

Cei doi rotaşi căzuseră, loviţi; căruţaşul fusese omorât, dar din întâmplare.

— N-are a face, spuse comandantul, o scară escortată totuşi dă de bănuit. Se duceau spre Parigné. Înseamnă că era pentru Tourgue, ca să se poată căţăra pe ziduri.

— Să ardem scara, strigară ţăranii.

Şi dădură foc scării.

Cât priveşte căruţa funebră, pe care o aşteptau cu toţii, apucase alt drum şi în momentul acela se afla la o distanţă de vreo două leghe, în satul în care Michelle Fléchard o văzuse trecând în faptul zilei.

V – Vox în deserto![29]

Depărtându-se de cei trei ţânci cărora le dăduse turta de hrişcă, Michelle Fléchard o porni la voia întâmplării prin pădure.

De vreme ce nimeni nu voia să-i arate drumul, nu-i rămânea altceva de făcut decât să-l găsească singură. Când şi când se aşeza jos, şi iar se ridica şi iar se aşeza. Era răpusă de oboseală, acea oboseală funestă pe care o simţi mai întâi în muşchi şi care îţi pătrunde mai apoi în oase; oboseală de rob. Era într-adevăr roabă. Roaba copiilor săi pierduţi. Trebuia neapărat să-i găsească; fiece minut ce trecea putea să le aducă pierzarea; cine poartă pe umeri o asemenea datorie, nu mai are drept la nimic; nu-i era îngăduit nici măcar să-şi tragă suflarea. Dar era istovită. În halul de extenuare în care se afla, orice pas devine o problemă. Te mai ţin ori nu puterile ca să-l faci? Michelle Fléchard umbla într-una din zori; nu mai întâlnise în cale niciun sat, nici măcar o casă. O luase la început pe drumul cel bun, după aceea pe un drum greşit, şi până la urmă se rătăcise printre rămurişurile ce semănau atât de bine unul cu altul. Se apropia oare de ţel? Îi era dat să vadă sfârşitul suferinţelor ei? Urca Drumul Calvarului şi se simţea biruită

---

[29] Vocea în deşert (lat.).

de oboseala ultimului popas. Dacă o să se prăbuşească aşa, deodată, în mijlocul drumului şi o să-şi dea duhul? De la o vreme i se păru peste putinţă să mai facă un singur pas, soarele scăpăta, pădurea se întunecase, cărările se pierdeau în iarbă şi nu mai ştiu încotro s-o apuce. Singura ei nădejde era la Dumnezeu. Începu să strige, dar nu primi niciun răspuns.

Privi în jur, zări o răritură în rămurişuri, se îndreptă într-acolo şi se pomeni pe neaşteptate la marginea pădurii.

În faţa ei se deschidea o vâlcea îngustă ca un şanţ, pe fundul căreia curgea un fir cristalin de apă. Se apropie de pârâu, îngenunche şi bău.

Şi pentru că tot era în genunchi îşi făcu rugăciunea.

Se ridică apoi de jos şi încercă să se orienteze.

Trecu peste apă.

De partea cealaltă a vâlcelei se întindea cât vedeai cu ochii un podiş imens, acoperit de buruieni scurte, care pornea de lângă pârâu şi urca în pantă pentru a se desfăşura apoi până în zare. Dacă pădurea era cufundată în singurătate, podişul acesta era un adevărat pustiu. În pădure, de după fiecare tufiş putea să-i iasă în cale cineva; aici însă atâta cât cuprindea cu privirea nu se zărea nimic. Câteva păsări doar, care zburau în buruienişul de iarbă-neagră, ca şi cum ar fi fugit de ceva.

Atunci, în faţa acestei nesfârşite paragini, simţind că i se taie picioarele şi nemaiştiind bine ce face, înnebunită de disperare, mama strigă, adresând singurătăţii această ciudată întrebare:

— E cineva aici?

După care aşteptă să i se răspundă.

Şi i se răspunse.

Un glas adânc şi înfundat răbufni brusc, un glas ce venea din cea mai îndepărtată zare repercutându-se din ecou în ecou; putea foarte bine să fie un tunet, dacă nu cumva era o lovitură de tun; s-ar fi zis că ţinuse să dea un răspuns la întrebarea mamei şi că acest răspuns era: Da.

Pe urmă coborî iar tăcerea.

Mama înălţă capul înviorată; vasăzică mai era cineva. I se părea că în fine avea cu cine schimba o vorbă; îşi potolise setea şi se rugase; prinzând puteri porni să urce clina podişului în direcţia de unde răsunase clocotitorul glas îndepărtat.

Deodată văzu răsărind din adâncul zării un turn înalt. Un turn singuratic în mijlocul priveliştii sălbatice; scăpătând, soarele îl

scălda într-o lumină purpurie. Turnu era la o distanţă de mai bine de-o leghe. Îndărătul lui se pierdea în pâclă o imensă pată de verdeaţă care era codrul Fougères.

Turnul ieşise la iveală chiar în locul de unde răbufnise bubuitura ce i se păruse a fi o chemare. Zgomotul acela să-l fi făcut oare turnul?

Michelle Fléchard ajunsese sus pe podiş; în faţa ei se întindea până în zare o câmpie.

Îşi îndreptă paşii spre turn.

VI – Situaţie

Sosise momentul.

Necruţătorul se afla la cheremul neînduplecatului.

Cimourdain îl ţinea în mână pe Lantenac.

Bătrânul regalist rebel fusese încolţit în bârlog; era neîndoielnic că n-avea cum să scape; şi Cimourdain voia ca marchizul să fie decapitat chiar acolo, pe loc, pe domeniul lui, cum s-ar zice la el acasă, pentru ca lăcaşul feudal să vadă zăcând capul omului feudal şi pentru ca exemplul să rămână de pomină.

De aceea trimisese la Fougères după ghilotină. După cum am văzut mai înainte tocmai era pe drum.

A-l ucide pe Lantenac, însemna a ucide răscoala din Vendée, însemna salvarea Franţei. Cimourdain nu pregeta. Pentru omul acesta intransigenţa feroce a datoriei era însuşi elementul său.

Soarta marchizului părea pecetluită; în privinţa aceasta Cimourdain era liniştit, în schimb avea o altă pricină de îngrijorare. Bătălia avea să fie cu siguranţă cumplită; Gauvain trebuia s-o conducă, poate chiar avea să intre în foc; tânărul comandant mai păstra încă deprinderi de soldat; era în stare să se avânte în toiul încăierării; numai de n-ar fi răpus! Gauvain! Copilul lui! Singura fiinţă pe lume de care se simţea legat! Gauvain avusese noroc până atunci, dar norocul nu ţine cine ştie cât. Cimourdain se înfiora. Printr-un ciudat capriciu al destinului se afla acum între doi Gauvain, unul căruia îi dorea moartea, altul căruia dorea să-i cruţe viaţa.

Lovitura de tun care o trezise brusc din somn pe Georgette în pătceanul ei şi o chemase pe mamă din adâncul singurătăţilor mai făcuse încă o ispravă. Fie din întâmplare, fie cu voinţa ochitorului, ghiuleaua, care nu avea alt scop decât să dea un avertisment

asediaţilor, izbise, crăpase şi dezgrădinase pe jumătate grilajul de fier ce acoperea şi astupa mortiera cea mare de la primul etaj al turnului. Cei din fortăreaţă nu mai avuseseră însă timp să repare stricăciunea.

Asediaţii se lăudaseră. Aveau foarte puţine muniţii. Situaţia lor, e un lucru asupra căruia se cuvine să stăruim, era şi mai critică decât îşi puteau închipui asediatorii. Dacă ar fi avut o cantitate suficientă de pulbere, ar fi aruncat în aer turnul cu ei împreună, în momentul în care inamicul ar fi pătruns înăuntru: era visul lor; dar toate rezervele se terminaseră. Abia dacă le mai rămăsese de tras câte treizeci de focuri fiecare. Aveau o mulţime de puşti, de sâneţe[30] şi de pistoale şi foarte puţine cartuşe. Încărcaseră toate armele ca să poată trage fără întrerupere; dar cât timp putea să ţină focul? Trebuia în acelaşi timp alimentat şi drămuit. Aici era toată dificultatea. Din fericire – sinistră fericire – lupta avea să se dea mai mult corp la corp şi cu arme albe: cu sabia şi cu pumnalul. Oamenii aveau să se încaiere mai curând decât să se împuşte. Să se măcelărească: asta era singura lor speranţă.

Încăperile din interiorul turnului păreau cu neputinţă de cucerit. În sala de jos, în care se deschidea gura spărturii, se afla retranşamentul, acea baricadă atât de savant construită de Lantenac în care se înfunda spărtura, îndărătul retranşamentului, pe o masă întinsă, aşteptau, gata încărcate, tot felul de arme, flinte, carabine şi durde, alături de săbii, securi şi pumnale. Neputând folosi ca să arunce turnul în aer carcera-criptă a temniţei subterane, marchizul poruncise să se ferece uşa cavoului. Deasupra sălii de jos se afla încăperea rotundă de la primul etaj la care nu se putea ajunge decât pe o scară în spirală foarte îngustă; încăperea mobilată ca şi sala de jos cu o masă înţesată de arme gata încărcate, aşa încât combatanţii nu aveau altceva de făcut decât să întindă mâna şi să le apuce, era luminată de mortiera cea mare al cărei grilaj fusese spart de o ghiulea; urcând mai sus pe scara în spirală pătrundeai în camera rotundă de la etajul al doilea, unde era poarta de fier ce dădea în castelul de pe pod. Sala de la etajul al doilea era numită deopotrivă *camera cu poarta de fier* sau *camera cu oglinzi* din pricina numeroaselor oglinjoare, agăţate pe zidul gol de piatră, de nişte cuie vechi ruginite, cochetărie ciudat îmbinată cu primitivismul. Practic vorbind, încăperile de sus nu puteau fi apărate, camera cu oglinzi constituind ceea ce Manesson-

[30] Sâneaţă – puşcă primitivă cu cremene.

Mallet, legislatorul cetăţilor fortificate, numeşte „ultimul post în care asediaţii capitulează”. Asediatorii trebuiau deci, aşa cum am arătat, împiedicaţi să ajungă acolo.

Camera rotundă de la etajul al doilea era luminată de mortiere; cu toate astea înăuntru ardea o torţă. Înfiptă într-un suport de fier, aidoma cu cel din sala de jos, torţa fusese aprinsă de Imânus, care pusese în dreptul ei capătul fitilului cu pucioasă. Lugubre precauţii.

În fundul sălii de la parter, pe un fel de tejghea lungă, se aflau tot felul de mâncăruri, ca într-o speluncă homerică; talere mari cu orez, cu păsat de hrişcă, cu hăbuc, o tocătură din carne de viţel, pituşti făcute dintr-un aluat cu fructe fierte în apă, tocană de ciuperci, bărdace cu cidru. Cine voia putea să bea şi să mănânce.

Lovitura de tun îi pusese pe toţi în defensivă. Nu mai aveau decât un răgaz de o jumătate de oră.

Din vârful turnului Imânus pândea înaintarea asediatorilor. Lantenac ordonase să nu se tragă niciun foc şi să fie lăsaţi să se apropie.

— Sunt patru mii cinci sute, spusese el. N-are niciun rost să-i secerăm afară. Seceraţi-i înăuntru. Înăuntru suntem la egalitate.

Şi adăugase râzând:

— Egalitate, Fraternitate.

Se înţeleseseră ca în momentul când inamicul s-ar fi pus în mişcare, Imânus să le dea de ştire cu goarna.

Toţi aşteptau în tăcere, aşezaţi îndărătul retranşamentului sau pe treptele scărilor, cu o mână pe muschetă, cu cealaltă pe mătănii.

Situaţia începea să se precizeze în felul următor:

Asediatorii trebuiau să pătrundă printr-o spărtură, să treacă peste o baricadă, să ocupe printr-o luptă înverşunată trei săli suprapuse, una după alta, să cucerească treaptă cu treaptă două scări în spirală, sub o ploaie de mitralii; asediaţii, să moară.

VII – Preliminarii

Gauvain, la rândul său, se pregătea în vederea atacului. Îi dădea ultimele instrucţiuni lui Cimourdain care, dacă vă mai amintiţi, urma să păzească tăpşanul fără a lua parte la acţiune, şi lui Guéchamp care trebuia să rămână în observaţie cu grosul armatei în tabăra din pădure. Era de la sine înţeles că nici bateria de câmp din pădure, nici bateria de înălţime, instalată pe tăpşan, nu aveau

să deschidă focul decât în cazul când asediaţii ar fi încercat să iasă din împresurare sau ar fi căutat să fugă. Gauvain luase asupra sa comanda coloanei de atac. Din pricina asta era atât de neliniştit Cimourdain.

Soarele tocmai scăpătase.

Un turn în câmp deschis seamănă cu o corabie în largul mării. Nu poate fi atacat decât cu aceleaşi mijloace. E vorba mai curând de un abordaj decât de un asalt. Niciun foc de tun. Nimic de prisos. La ce bun să baţi cu tunurile nişte ziduri groase de cincisprezece picioare? O spărtură în sabord, unii care încearcă să pătrundă, alţii o păzesc, securi, pumnale, pistoale, pumnii şi dinţii. O adevărată aventură.

Gauvain îşi dădea seama că nu exista niciun alt mijloc de a cuceri fortăreaţa. Un atac în care oamenii se privesc ochi în ochi e tot ce poate fi mai sângeros. Cunoştea de altfel fioroasele încăperi ale turnului deoarece fusese acolo în copilărie.

Stătea cufundat în gânduri.

Între timp, la câţiva paşi mai încolo, aghiotantul său, Guéchamp, cu un ochean în mână, privea în zare în direcţia satului Parigné. Deodată Guéchamp dădu un strigăt:

— Ah! În sfârşit!

Exclamaţia lui îl trezi pe Gauvain din visare.

— Ce e, Guéchamp?

— Ce să fie, căpitane, soseşte scara.

— Scara de salvare?

— Da.

— Cum aşa? N-o primisem încă?

— Nu, căpitane. Şi eram îngrijorat. Curierul pe care-l trimisesem la Javené se înapoiase.

— Ştiu.

— Zicea că găsise la dulgheria din Javené o scară de mărimea celei care ne trebuia, că o rechiziţionase, că încărcase apoi scara într-o căruţă, că ceruse o escortă de doisprezece oameni călări şi că văzuse plecând spre Parigné căruţa cu scara şi cu escorta. După care o pornise înapoi în goana calului.

— Şi ne-a raportat ceea ce mi-ai spus. Căruţa, a adăugat el, plecase pe la ora două dimineaţa şi, fiind trasă de nişte cai zdraveni, urma să sosească aici înainte de asfinţitul soarelui. Ştiu toate astea. Ei şi?

— Şi până la urmă, căpitane, soarele, uite, a asfinţit şi căruţa

care trebuia să vină cu scara n-a ajuns încă aici.

— Cum se poate? Trebuie totuşi să atacăm. A sosit ceasul. Dacă mai zăbovim, asediaţii au să-şi închipuie că dăm înapoi.

— Putem începe atacul, căpitane.

— Totuşi avem nevoie de scara de salvare.

— Bineînţeles.

— Dar n-a venit încă.

— Ba da.

— Cum adică?

— Păi tocmai de aceea am spus adineauri: Ah! în sfârşit! Căruţa tot întârzia să sosească; am luat ocheanul şi am cercetat drumul dintre Parigné şi Tourgue şi, căpitane, acum pot răsufla uşurat. Căruţa e acolo împreună cu escorta; tocmai coboară la vale. Puteţi s-o vedeţi.

Gauvain luă ocheanul şi se uită.

— Ai dreptate. Iat-o. S-a înserat şi nu se desluşeşte totul prea bine. Se vede însă escorta, ea trebuie să fie. Mi se pare totuşi că sunt mai mulţi oameni decât spuneai dumneata, Guéchamp.

— Şi mie tot aşa mi s-a părut.

— Trebuie să fie cam la un sfert de leghe.

— Înseamnă că peste un sfert de ceas, căpitane, scara de salvare o să ajungă aici.

— Putem deci ataca.

Sosea într-adevăr o căruţă, dar nu cea pe care o aşteptau ei.

Întorcându-se, Gauvain dădu cu ochii de sergentul Radoub, proţăpit în spatele lui în poziţie de drepţi şi cu ochii în pământ.

— Ce este, sergent Radoub?

— Cetăţene comandant, noi, ostaşii din batalionul Bonetei-Roşii vă cerem să ne faceţi un hatâr.

— Anume?

— Să ne trimiteţi la moarte.

— Cum? se miră Gauvain.

— Vreţi să fiţi atât de bun?

— Ştiu eu... depinde, spuse Gauvain.

— Păi, să vedeţi, căpitane. De când cu tărăşenia de la Dol, ne-aţi cocoloşit. Am rămas tot doisprezece câţi am fost.

— Ei, şi?

— Ne crapă obrazul de ruşine.

— Voi sunteţi rezerva.

— Am vrea mai bine să fim avangarda.

— Am nevoie de voi pentru ca, la sfârşitul unei bătălii, să putem câştiga biruinţa. De aceea vă cruţ.

— Prea mult.

— Nu-i nimic. Faceţi parte din coloană. Veţi intra în foc.

— La coadă. Parizienii au dreptul să fie întotdeauna în frunte.

— Am să mă gândesc, sergent Radoub.

— Gândiţi-vă chiar azi, căpitane. Aveţi acum un prilej. Astăzi, cum s-ar zice, se aleg sorţii, care pe care o să-i dea la pământ. O să fie o încăierare pe cinste. Tourgue o să-i cam frigă la deşte pe cei care or pune mâna pe ea. Am vrea să fim şi noi printre ăştia, măcar atâta hatâr să ne faceţi.

Sergentul făcu o pauză, îşi răsuci mustaţa şi urmă cu o voce schimbată:

— Şi pe urmă mai e încă ceva, căpitane, acolo în turn se află şi prichindeii noştri. Sunt copiii noştri acolo, copiii batalionului, câteşitrei copilaşii noştri. Pocitania aia de Zurbală-Netot-pupă-măta-n-cot, zis şi Sfarmalbaştri, zis şi Imânus, Gouge-le-Bruand, Bouge-le-Gruand, Fouge-le-Truand, urgia aia de om apucat şi îndrăcit, le-a pus gând rău bieţilor copii. Copiii noştri, prichindeii noştri, căpitane. De-ar fi să se dărâme pământul, noi nu vrem să păţească ceva mititeii de ei. Mă-nţelegeţi comandante? Nu vream şi gata. Adineauri, fiindcă tot şedeam degeaba, am prins momentul, m-am urcat pe tăpşan, şi m-am uitat la ei pe fereastră; sunt într-adevăr acolo, se văd de pe marginea râpei şi i-am văzut, ba chiar i-am şi speriat, dragii tatei. Căpitane, dacă se clinteşte un singur fir de păr din căpşoarele lor de îngeraşi, jur pe toate cele sfinte că eu, sergentul Radoub, sunt în stare să mă iau de piept cu Tatăl Ceresc. Uitaţi ce zice batalionul: sau îi scăpăm teferi pe puşti sau murim cu toţii. E dreptul nostru, drăcia dracului! Da, sau murim cu toţii. Şi acum vă salut şi am cinstea.

Gauvain îi întinse mâna lui Radoub:

— Sunteţi nişte viteji, spuse el. Veţi face parte din coloana de atac. Am să vă împart însă în două. Pe şase din voi îi pun în avangardă, pentru ca toată lumea să înainteze, iar pe ceilalţi şase în ariergardă, pentru ca nimeni să nu dea înapoi.

— Iar eu rămân mai departe comandantul celor doisprezece?

— Fireşte.

— Atunci, vă mulţumesc, căpitane. Înseamnă că fac parte din avangardă.

Radoub salută din nou ostăşeşte şi intră în front.

Gauvain îşi scoase ceasul, îi şopti ceva la ureche lui Guéchamp, şi oamenii începură să se încoloneze.

VIII – Cuvântul rostit şi răcnetul

Între timp Cimourdain, care încă nu ocupase postul de pe tăpşan ce-i fusese încredinţat şi care stătuse tot timpul lângă Gauvain, se apropiase de un trompet.

— Sună apelul pentru goarnă, îi ordonă el.

Trompeta prinse a suna şi goarna îi răspunse.

Trompeta şi goarna schimbară din nou un semnal.

— Ce s-a întâmplat? îl întrebă Gauvain pe Guéchamp. Ce-o fi având de gând Cimourdain?

Cimourdain se apropiase de turn cu o năframă albă în mână.

— Voi cei din turn, rosti el în gura mare, ştiţi cine sunt?

Un glas, care era al lui Imânus, răspunse din vârful turnului:

— Da.

Cele două glasuri continuară să-şi vorbească şi să-şi răspundă în felul următor:

— Sunt trimisul Republicii.

— Eşti fostul paroh din Parigné.

— Sunt delegatul Comitetului salvării publice.

— Eşti preot.

— Sunt reprezentantul legii.

— Eşti un renegat.

— Sunt comisarul Revoluţiei.

— Eşti un apostat.

— Sunt Cimourdain.

— Eşti satana.

— Ştiţi acum cine sunt?

— Te-am mânca de viu.

— Aţi fi mulţumiţi dacă aş încăpea în mâinile voastre?

— Suntem aici optsprezece oameni care ne-am da viaţa numai ca s-o putem ridica în schimb pe a ta.

— Ei, bine, uite, vin să mă predau.

Din vârful turnului izbucni un hohot sălbatic de râs urmat de un strigăt:

— Vino!

În tabără, toată lumea aştepta într-o tăcere deplină.

Se auzi din nou glasul lui Cimourdain:

— Cu o condiţie.

— Care?

— Ascultaţi.

— Spune.

— Mă urâţi?

— Da.

— Eu vă iubesc. Sunt fratele vostru.

— Da, Cain, răspunse vocea din vârful turnului.

Cimourdain continuă cu un alt glas, un glas ciudat şi în acelaşi timp pătrunzător şi blând.

— N-aveţi decât să mă insultaţi, dar luaţi aminte. Am venit într-o solie de pace. Da, sunteţi fraţii mei. Sunteţi nişte bieţi oameni rătăciţi. Iar eu sunt prietenul vostru. Sunt lumina care vorbeşte neştiinţei. Lumina e totdeauna frăţească. De altfel, n-avem oare cu toţii aceeaşi mamă, patria noastră? Aşadar, luaţi aminte. Vă veţi da seama cândva, dacă nu voi, atunci copiii voştri sau copiii copiilor voştri îşi vor da seama că tot ce se întâmplă în clipa de faţă se întâmplă pentru împlinirea legilor de sus, şi că în Revoluţie trebuie să vedem mâna lui Dumnezeu. În aşteptarea clipei în care toate conştiinţele, chiar şi ale voastre, se vor lumina şi toate fanatismele, chiar şi ale noastre, se vor stinge, în aşteptarea acestei strălucitoare lumini ce se va revărsa peste tot, să nu fie oare nimeni pe lume care să se milostivească de orbirea voastră? Vin spre voi, sunt gata să vă dau viaţa mea; mai mult chiar, vă întind mâna. Vă cer îngăduinţa de a mă jertfi pentru voi ca să vă izbăvesc. Am depline puteri şi tot ce vă spun sunt în măsură să îndeplinesc. Momentul de faţă e hotărâtor; vreau să mai fac o ultimă încercare. Da, cel ce vă vorbeşte este un cetăţean şi în acest cetăţean, da, sălăşluieşte într-adevăr un preot. Cetăţeanul luptă împotriva voastră, dar preotul vă roagă cu toată însufleţirea. Ascultaţi-mă. Mulţi dintre voi au neveste şi copii. Nu vreau nimic altceva decât să iau apărarea copiilor şi nevestelor voastre. Să le iau apărarea împotriva voastră. Fraţilor…

— Hai, dă-i drumul, propovăduieşte, rânji Imânus.

Cimourdain continuă:

— Fraţilor, nu lăsaţi să bată ceasul urgiei. În locul ăsta oamenii se vor măcelări între ei. Mulţi dintre noi, cei ce suntem aici sub ochii voştri, nu vor mai apuca să vadă mâine răsărind soarele; da, mulţi dintre noi vor pieri, iar voi veţi muri cu toţii, până la unul. Fie-vă milă de voi şi cruţaţi-vă. Pentru ce să se verse atâta sânge fără

rost? Pentru ce să se ucidă atâţia oameni când doi sunt de ajuns?

— Doi? întrebă Imânus.

— Da. Doi.

— Cine anume?

— Lantenac şi cu mine.

Şi Cimourdain ridică glasul:

— Doi oameni sunt de prisos, Lantenac pentru noi, iar eu pentru voi. Iată ce vă propun, şi în felul acesta veţi scăpa cu viaţă toţi. Daţi-ni-l pe Lantenac şi luaţi-mă în schimb pe mine. Lantenac va fi ghilotinat, iar voi puteţi face cu mine ce vreţi.

— Popă, răcni Imânus, dac-ai încăpea în mâinile noastre, te-am frige pe jăratic.

— Fie cum doriţi, spuse Cimourdain.

Adăugând apoi:

— Voi, osândiţii care vă aflaţi aici în turn, puteţi fi cu toţii teferi şi liberi. Vă aduc izbăvirea. Primiţi?

Imânus izbucni:

— Nu eşti numai nemernic, eşti şi smintit. De ce nu ne laşi în pace? Cine te-a rugat să ne vorbeşti? Noi să vi-l dăm pe monseniorul! La urma urmei ce pofteşti?

— Capul său. Şi vă ofer în schimb…

— Pielea ta. Fiindcă o să te jupuim ca pe un câine, părinte Cimourdain. Ei bine, nu, pielea ta nu plăteşte cât capul său. Pleacă.

— O să fie cumplit. Pentru ultima oară, gândiţi-vă bine.

În timp ce se schimbau aceste macabre propuneri, ce se auzeau deopotrivă înăuntrul ca şi în afara turnului, începuse să se înnopteze. Marchizul de Lantenac se mulţumea să tacă, fără să intervină. Comandanţii au uneori asemenea sinistre egoisme. E unul din drepturile celor ce poartă o răspundere.

Imânus trâmbiţa peste capul lui Cimourdain:

— Voi, care ne-aţi împresurat, v-am împărtăşit mai întâi condiţiile noastre, rămâne aşa cum am hotărât, nu mai avem de făcut nicio schimbare. Primiţi-le, dacă nu, va fi vai şi amar! Vă învoiţi? Vi-i dăm înapoi pe cei trei copii care se află acolo, iar voi în schimb ne lăsaţi să ieşim din turn, cruţându-ne tuturor viaţa.

— Tuturor, da, răspunse Cimourdain, afară de unul singur.

— Care?

— Lantenac.

— Monseniorul! Să vi-l dăm pe monseniorul! Cu niciun preţ.

— Îl vrem pe Lantenac.

— Cu niciun preţ.

— Nu putem cădea la învoială decât cu această condiţie.

— Atunci atacaţi.

Totul amuţi.

După ce dădu semnalul cu goarna, Imânus coborî; marchizul trase sabia din teacă; cei nouăsprezece asediaţi se adunară pe tăcute în sala de jos, în spatele retranşamentului şi îngenunchează; se auzeau paşii cadenţaţi ai coloanei de atac ce înainta spre turn pe întuneric; tropotul se apropia, deodată răsună lângă ei, chiar în gura spărturii. Atunci toţi, aşa cum şedeau în genunchi, proptiră în umăr puştile şi sâneţele cu oţelele petrecute prin golurile retranşamentului şi unul dintre ei, Inimă-Vitează, care era preot şi se numea Turmeau, se ridică în picioare cu o sabie în mâna dreaptă şi cu un crucifix în cea stângă, şi rosti cu solemnitate:

— În numele Tatălui, al Fiului şi al Sfântului-Duh!

Toţi slobozină armele în aceeaşi clipă şi lupta începu.

IX – Titanii împotriva giganţilor

A fost un adevărat prăpăd.

Încleştarea aceasta corp la corp întrecu orice închipuire.

Pentru a putea găsi un termen de comparaţie ar trebui să ne întoarcem în urmă, la marile bătălii din Eschil sau la îndepărtatele măceluri feudale; la acele *atacuri cu arme scurte* care au durat până în secolul al şaptesprezecelea, când asediatorii pătrundeau în fortăreţe prin barbacane, asalturi sângeroase în care, ca să cităm cuvintele bătrânului sergent din provincia Alentejo, „după ce focoasele au răbufnit, încercuitorii vor înainta purtând scânduri îmbrăcate cu tablă, înarmaţi cu paveze rotunde şi cu paravane de lemn şi înzestraţi cu cât mai multe grenade, silindu-i pe cei din cetate să părăsească meterezele sau retranşamentele, şi vor pune stăpânire pe ele, atacându-i cu înverşunare pe asediaţi”.

Locul bătăliei avea un aspect înfiorător; spărtura era ceea ce în limbaj profesional se numeşte o breşă boltită, adică, dacă vă mai amintiţi, o ruptură adâncă ce străbătea zidul dintr-o parte într-alta şi nu o simplă crăpătură în peretele exterior, îngropată în zid. Pulberea acţionase ca un burghiu. Explozia minei fusese atât de puternică, încât zidul crăpase până la o înălţime de mai bine de patruzeci de picioare deasupra furnalului, dar nu era decât o plesnitură, în timp ce spărtura accesibilă, folosită ca breşă şi care

răspundea în sala de jos, semăna mai curând cu lovitura unei suliţe ce străpunge atunci când izbeşte, şi nu cu lovitura unei securi ce nu face decât să cresteze.

S-ar fi zis o puncţie în coasta turnului, o fractură adâncă şi lungă, un fel de puţ paralel cu suprafaţa pământului, un culoar întortocheat ce urca străbătând ca un intestin zidul gros de cincisprezece picioare, un cilindru inform presărat cu tot felul de obstacole, de capcane, săgetat de focuri de armă, în care te izbeai cu fruntea de muchii de granit, cu picioarele de bucăţi de moloz, cu privirile de neguri.

Asediatorii aveau înaintea lor acest pridvor întunecos ca gura unei prăpăstii ale cărei fălci de sus şi de jos erau alcătuite din pietrele zidului ştirbit; o gură de rechin nu are mai mulţi dinţi decât avea această înfricoşată spărtură. Trebuiau să intre în hrubă şi să reuşească să şi iasă din ea.

Înăuntru ţâşneau mitraliile, afară se înălţa baricada. Afară, adică în sala scundă de la parter.

Numai încăierările artificierilor în galeriile subterane, când şanţul contramină ajunge să se întretaie cu canalul minei, sau măcelurile cu securea în interpunţile vaselor ce se abordează în timpul unei bătălii navale ating o asemenea ferocitate. O luptă purtată în fundul unei gropi e tot ce poate fi mai încrâncenat. Ce groaznic trebuie să fie pentru cei ce se sfârtecă să aibă un tavan deasupra capului! În clipa în care primul val de asediatori pătrunse înăuntru, întregul retranşament se preschimbă într-o salbă de fulgere şi se auzi o răbufnitură de parcă s-ar fi descărcat un trăsnet subteran. Tunetul asediatorilor răspunse pe loc tunetului ambuscaţilor. Trosnetele armelor se înfruntau; răsună strigătul lui Gauvain: „Atacaţi!” Apoi acela al lui Lantenac: „Ţineţi piept duşmanului!” Pe urmă strigătul lui Imânus: „La mine cei din Maine!” Pe urmă zăngănit de arme, săbii încrucişate şi asurzitoare salve de puşti slobozite una după alta şi care răspândeau moartea în jur. Torţa agăţată de perete lumina ca prin ceaţă acea privelişte de groază. Nu se putea desluşi nimic; totul era cufundat într-o întunecime roşcată; cine intra înăuntru devenea dintr-odată surd şi orb, asurzit de zgomot şi orbit de fum. Oamenii scoşi din luptă zăceau printre dărâmături. Călcai pe cadavre, striveai răni deschise, zdrobeai mădulare rupte, stârnind urlete; erai muşcat de picioare de muribunzi; din când în când se aşternea o tăcere şi mai fioroasă decât zgomotul. Oamenii se luptau corp la corp, se auzea gâfâitul

lor cumplit, pe urmă scrâşnete, horcăieli, blesteme şi tunetul începea iar să clocotească. Sângele curgea gârlă din turn prin spărtură, risipindu-se în noapte. O băltoacă întunecată fumega afară, în iarbă.

S-ar zi zis că turnul însuşi sângera şi că gigantul fusese rănit.

Era totuşi ciudat că afară nu răzbătea aproape niciun zgomot. Era o noapte ca păcura şi jur împrejurul fortăreţei asediate, pe câmpie şi în pădure, domnea o linişte funebră. Înăuntru era iadul, afară mormântul. Ciocnirile oamenilor ce se căsăpeau pe întuneric, salvele de puşti, urletele, furiile dezlănţuite, tot acest vacarm se stingea strivit de zidurile şi bolţile masive, freamătul luptei nu avea destul spaţiu şi la grozăvia măcelului se adăuga surzenia lui. Vuietul abia dacă se auzea afară. În vremea asta copiii dormeau.

Bătălia se înteţea. Retranşamentul rezista cu dârzenie. Nimic mai greu de cucerit decât o asemenea baricadă în unghi ascuţit cu deschiderea în afară. Dacă asediaţii erau dezavantajaţi de numărul lor, erau avantajaţi în schimb de poziţia pe care o ocupau. Coloana de atac pierdea mereu oameni. Desfăşurată în ordine la poalele turnului se afunda încetul cu încetul în gura spărturii ca o năpârcă ce intră în gaură.

Gauvain, care avea unele nesăbuinţe de tânăr comandant, intrase în toiul încăierării din sala de jos, sub o ploaie de mitralii. Trebuie să spunem că era înarmat cu încrederea în sine a omului care n-a fost rănit niciodată.

În clipa în care se întorcea să dea un ordin, o fulgerare de puşcă lumină un obraz lângă el.

— Cimourdain! strigă el, ce cauţi aici?

Era într-adevăr Cimourdain.

— Vreau să fiu lângă tine, răspunse Cimourdain.

— Vrei să te omoare?

— Dar tu ce cauţi aici?

— De mine e nevoie aici. De dumneata nu.

— Oriunde eşti tu, trebuie să fiu şi eu.

— Nu, maestre.

— Ba da, fiule!

Şi Cimourdain rămase alături de Gauvain.

Morţii se îngrămădeau pe lespezile sălii de jos.

Cu toate că baricada nu fusese cucerită încă, numărul nu se putea să nu biruie până la urmă. Agresorii erau descoperiţi, iar cei atacaţi la adăpost; cădeau câte zece asediatori la un singur

asediat, în schimb asediatorii se primeneau necontenit. Numărul lor sporea pe măsură ce numărul asediaţilor scădea.

Cei nouăsprezece asediaţi se aflau cu toţii în spatele retranşamentului împotriva căruia era îndreptat atacul.

Aveau morţi şi răniţi printre ei. Cincisprezece, cel mult, mai erau încă pe baricadă. Unul dintre cei mai înverşunaţi, Cântă-Iarnă, fusese crâncen schilodit. Era un breton bondoc şi cu părul cârlionţat, din soiul acela de oameni îndesaţi la trup şi sprinteni. Avea un ochi plesnit şi falca sfărâmată. Mai era totuşi în stare să meargă. Târându-se pe scara în spirală, se urcă în camera de la primul etaj, cu gândul că acolo va putea să se roage şi să-şi dea obştescul sfârşit.

Stătea rezemat de perete, lângă mortieră, încercând să-şi tragă suflarea.

Jos, masacrul de la picioarele baricadei era din ce în ce mai crâncen. În intervalul dintre două salve de puşti, Cimourdain ridică glasul:

— Asediaţi! strigă el. La ce bun atâta vărsare de sânge? Sunteţi încolţiţi. Predaţi-vă. Gândiţi-vă că suntem patru mii cinci sute de oameni, iar voi nouăsprezece, adică două sute şi mai bine contra unu. Predaţi-vă.

— Să lăsăm fandoselile, răspunse Lantenac.

Şi cuvintele lui Cimourdain fură întâmpinate cu douăzeci de gloanţe.

Retranşamentul nu atingea bolta încăperii; faptul acesta le îngăduia asediaţilor să tragă pe deasupra lui, dar în acelaşi timp le lăsa asediatorilor posibilitatea să-l escaladeze.

— Asalt la baricadă! strigă Gauvain. Vrea cineva să se urce de bunăvoie pe baricadă?

— Eu, spuse sergentul Radoub.

X – Radoub

În momentul acela se întâmpla un lucru care-i uimi pe asediatori. Radoub intrase în spărtură în fruntea coloanei de atac, fiind al şaselea la rând, iar dintre cei şase oameni ai batalionului parizian, patru căzuseră între timp. După ce strigase în gura mare: „Eu!”, în loc să înainteze, cei din faţă îl văzură retrăgându-se şi, aplecat, îndoit, aproape pe brânci, strecurându-se printre picioarele combatanţilor spre gura spărturii şi ieşind afară. Dăduse cumva bir

cu fugiţii? Un om ca el era în stare să fugă? Ce putea să însemne asta?

Ieşind din spărtură, încă orbit de fum, Radoub se frecă la ochi ca şi cum ar fi vrut să alunge din ei întunericul şi oroarea şi, la lumina stelelor, măsura cu privirea zidul turnului. Dădu apoi din cap mulţumit ca şi cum ar fi spus: Nu m-am înşelat.

Crăpătura adâncă produsă de explozie, după cum observase Radoub, urca mai sus de spărtură, până în dreptul mortierei de la primul etaj, ale cărei zăbrele de fier fuseseră rupte şi dezgrădinate de o ghiulea. Grilajul atârna pe jumătate smuls, aşa încât un om se putea foarte bine strecura înăuntru.

Un om se putea strecura într-adevăr înăuntru, dar se şi putea căţăra până acolo? Prin crăpătură, da, dar numai dacă ar fi fost o pisică.

Şi Radoub era într-adevăr ca o pisică. Sergentul făcea parte din acel neam de oameni pe care Pindar îi numeşte „atleţii sprinteni”. Poţi fi un ostaş bătrân şi în acelaşi timp un om în floarea vârstei; Radoub, care fusese mai înainte înrolat în gărzile franceze, nu avea nici patruzeci de ani. Era un Hercule suplu.

Radoub lăsă jos sâneaţa, îşi scoase curelăria, lepădă mondirul şi vesta, păstrând numai două pistoale pe care le vârî în cureaua pantalonilor şi sabia goală pe care o apucă între dinţi. Mânerele celor două pistoale ieşeau la iveală din curea.

Despovărat astfel de tot ce era de prisos şi urmărit cu privirile în întuneric de ostaşii din coloana de atac, care nu apucaseră încă să pătrundă în spărtură, începu să se urce pe pietrele crăpăturii din zid ca pe nişte trepte. Faptul că umbla desculţ dovedi a-i fi de folos; nimic nu te ajută mai mult la căţărat ca piciorul gol; îşi încleşta degetele de la picioare în găurile dintre pietre. Se opintea în pumni şi se proptea în genunchi. Urcuşul era peste măsură de anevoios. Ca o ascensiune de-a lungul dinţilor unui ferăstrău.

„Noroc că nu e nimeni în camera de la etajul întâi, se gândea el, altminteri nu-mi vine să cred că m-ar lăsa să mă caţăr aşa pe zid.”

Trebuia să se urce în felul acesta până la o înălţime de cel puţin patruzeci de picioare. Pe măsură ce se suia, întrucâtva stânjenit de mânerele proeminente ale pistoalelor, crăpătura se strâmta şi ascensiunea devenea din ce în ce mai dificilă. Riscurile căderii sporeau odată cu adâncimea golului de sub el.

În sfârşit ajunse la pervazul mortierei; dădu la o parte vergelele răsucite şi dezgrădinate ale grilajului, în aşa fel încât să aibă cu

prisosinţă loc să treacă, se săltă în sus opintindu-se din răsputeri, îşi sprijini genunchiul de cornişa pervazului, se prinse cu mâna dreaptă de un ciot de zăbrea, cu mâna cealaltă de un alt ciot, se ridică până la brâu în dreptul mortierei, cu sabia între dinţi şi mâinile încleştate pe gratii, stând aşa atârnat deasupra hăului.

Nu mai trebuia decât să pună piciorul pe pervaz ca să poată sări în camera de la primul etaj.

În momentul acela însă în deschizătura mortierei se ivi un chip omenesc.

Radoub văzu răsărind deodată în faţa lui o arătare cumplită: un ochi plesnit, o falcă zdrobită, o mască însângerată.

Masca îl privea cu singurul ochi teafăr ce-i mai rămăsese.

Masca avea două mâini; şi cele două mâini ieşiră din beznă şi se îndreptară spre Radoub; una îi înşfăcă, dintr-o mişcare, cele două pistoale vârâte în curea, cealaltă îi smulse sabia dintre dinţi.

Radoub era dezarmat. Genunchiul îi aluneca pe planul înclinat al cornişei, mâinile încleştate pe cioturile grilajului abia dacă reuşeau să-l ţină suspendat, iar în spatele lui se deschidea un adânc de patruzeci de picioare.

Masca şi cele două mâini erau ale lui Cântă-Iarnă.

Sufocat de fumul ce năvălea din sala de jos, Cântă-Iarnă izbutise să se urce în ambrazura mortierei; aerul de afară îl înviorase, închegându-i sângele de pe faţă şi astfel mai prinsese un pic de putere; deodată, văzuse răsărind în dreptul deschizăturii bustul lui Radoub; şi cum Radoub, fiind cu mâinile încleştate pe gratii, nu avea altă alternativă decât să-şi dea drumul în gol ori să se lase dezarmat, Cântă-Iarnă, fioros şi cu sânge rece, îi confiscase pistoalele din cingătoare şi sabia dintre dinţi.

Se încinse o luptă nemaipomenită. Lupta omului dezarmat cu rănitul.

Bineînţeles, muribundul era cel mai tare. Un singur glonte ar fi fost de ajuns pentru a-l azvârli pe Radoub în abisul ce se căsca sub picioarele lui.

Spre norocul lui Radoub, Cântă-Iarnă, care ţinea amândouă pistoalele într-o mână, nu putu să tragă niciun foc, fiind silit să se slujească numai de sabie. Reuşi totuşi să-l lovească pe Radoub cu vârful lamei în umăr. Rănindu-l, în acelaşi timp lovitura de sabie îl scăpă pe Radoub de la moarte.

Lipsit de arme dar în deplinătatea forţelor sale, Radoub, fără a se sinchisi câtuşi de puţin de rana ce nu ajunsese să-i vatăme osul, îşi

făcu vânt şi, desprinzându-şi mâinile de zăbrele, sări în ambrazura mortierei.

Acolo se trezi faţă-n faţă eu Cântă-Iarnă, care aruncase sabia în spate şi ţinea acum în fiecare mână câte un pistol.

Stând în genunchi pe ambrazură Cântă-Iarnă îl ochi pe Radoub de la o distanţă de o palmă dar, cum îi tremura braţul sleit de puteri, nu apucă să tragă numaidecât.

Radoub se folosi de răgaz ca să-l ia peste picior.

— Ce crezi mă, Muma-Pădurii, îl înfruntă el, ce crezi că mă sperii cu mutra ta de bou ferchezuit? Fie, că rău ţi-au mai pocit botişorul!

Cântă-Iarnă ţinea pistolul îndreptat spre el.

Radoub nu se lăsa:

— Nu că mi-ar plăcea să trăncănesc, dar mitraliile ţi-au stricat binişor de tot râtul. Bietul băiat, Belona i-a făcut terci fizionomia. Hai, hai, nenişorule, scuipă o dată plumbul ăla din pistol.

Pistolul se descărcă şi glontele zbură pe lângă capul sergentului, atât de aproape încât îi reteză pe jumătate urechea. Cântă-Iarnă ridică celălalt braţ înarmat de asemenea cu un pistol, dar Radoub nu-i mai dădu pas să ochească.

— Mi-ajunge c-am rămas într-o ureche, protestă el. M-ai rănit de două ori. E rândul meu acum, păpuşico!

Se năpusti asupra lui Cântă-Iarnă, îi răsuci braţul, făcând să se descarce pistolul la întâmplare şi-i apucă falca ruptă, frământându-i-o cu mâna.

Cântă-Iarnă scoase un răcnet şi leşină.

Radoub păşi peste trupul lui, lăsându-l în ambrazură.

— Şi acum că ţi-am spus ultimul meu cuvânt, rosti el, să nu te mai prind că te mişti de acolo. Rămâi unde eşti, târâtură. Îţi închipui, cred, că n-o să-mi pierd acum vremea cu tine, ciopârţindu-te. Târăşte-te pe jos cât pofteşti, concetăţeanul sfârloagelor mele. Mori, că altceva mai bun tot n-ai de făcut. Peste puţin ai să-ţi dai seama că popa spunea moşi-pe-groşi. Ia-ţi valea în marele necunoscut, ţărane.

Şi sări în camera de la primul etaj.

— Nu se vede nimic, bombăni el.

Cântă-Iarnă se zvârcolea şi urla, zbătându-se între viaţă şi moarte. Radoub se întoarse.

— Gura! Fă-mi plăcerea şi ţine-ţi fleanca, cetăţene fără-să-ai-habar. Noi doi nu mai avem nimic de împărţit. N-am chef să-ţi dau la cap. Lasă-mă-n pace.

Şi îşi vârî mâna în păr îngrijorat, continuând să-l privească pe Cântă-Iarnă.

— Acum ce mă fac? Toate-s bune şi frumoase, dar am rămas dezarmat. Aveam de tras două focuri. Mi le-ai prăpădit fără rost, dobitocule! Şi pe lângă toate celelalte e un fum aici că te usturā ochii de te seacă!

Şi dând cu mâna de urechea ruptă:

— Au! se strâmbă el.

Continuând apoi:

— Ce mare brânză ai făcut că mi-ai sfeterisit urechea? La urma-urmei însă, mai bine fără ureche decât fără altceva, fiindcă orice s-ar zice, nu-i decât o podoabă. M-ai zgâriat niţeluş şi la umăr dar nu-i nimic. Poţi da ortul popii, ţărane, că te-am iertat.

Ciuli urechea. În sala de la parter era un tărăboi nemaipomenit. Lupta părea mai înverşunată ca oricând.

— Merge strună jos. Orice ar fi, ei tot urlă trăiască regele. Crapă cu demnitate.

Lovi cu piciorul sabia căzută pe podea. O ridică de jos şi-i spuse lui Cântă-Iarnă, care nu mai mişca deloc, poate chiar şi murise:

— Vezi tu, pădureţule, pentru ce voiam eu să fac, sabia asta sau cotul e cam acelaşi lucru. O iau ca să nu zici că-s băiat rău. Dar îmi trebuiau pistoalele. Naiba să te-nghită, sălbaticule! Şi, acum ce fac? Nu mai am niciun rost aici.

Înaintă câţiva paşi în sală încercând să desluşească ceva şi să se orienteze. Deodată în negura din încăpere, îndărătul stâlpului din mijloc, zări o masă lungă, iar deasupra ei ceva ce lucea stins. Bâjbâi cu mâinile. Erau flinte, pistoale, carabine, un şir întreg de arme de foc, aşezate una lângă alta ca şi când n-ar fi aşteptat decât mâinile care să le apuce; era rezerva de armament pregătită de asediaţi pentru cea de-a doua etapă a bătăliei; un adevărat arsenal.

— Ce ospăţ! strigă Radoub.

Şi tăbărî asupra mesei, năuc de bucurie.

Din clipa aceea făcu adevărate minuni.

Uşa dinspre scara ce lega etajele între ele se vedea stând larg deschisă, lângă masa încărcată cu arme. Radoub aruncă sabia şi, luând în fiecare mână câte un pistol cu două focuri, descărcă amândouă pistoalele în acelaşi timp, trăgând cu ele la întâmplare, prin uşă spre scara în spirală, apucă apoi o durdă şi o descărcă, pe urmă o flintă ticsită cu zburături şi o descărcă de asemenea. Flinta,

împroşcând cu cincisprezece plumbi deodată, detună ca o ghiulea plină cu mitralii. Atunci Radoub, umflându-şi pieptul cu aer, trâmbiţă cu o voce răsunătoare în golul scării:

— Trăiască Parisul!

Şi punând mâna pe o a doua flintă, mai mare decât prima, o aţinti sub bolta întortocheată a scării în spirală şi se aşeză la pândă.

În sala de jos se stârni o harababură nemaipomenită. Asemenea surprize neprevăzute reuşesc să destrame rezistenţa.

Două dintre gloanţele celor trei arme descărcate de Radoub nimeriseră în plin; unul îl omorâse pe cel mai mare dintre fraţii Suliţă-de-Lemn, celălalt îl răpusese pe Husar, adică pe domnul de Quélen.

— Sunt sus, strigă marchizul.

Strigătul lui îi făcu să părăsească baricada – niciun stol de păsări nu s-ar fi risipit atât de năprasnic – năpustindu-se care mai de care pe treptele scării. Marchizul însuşi îi îndemna să fugă.

— Hai, repede, îi zorea el. Eroismul nostru este să scăpăm. Să ne urcăm cu toţii la etajul al doilea. Şi acolo o luăm de la început.

Marchizul părăsi ultimul baricada.

Vitejia asta îl făcu să-şi cruţe viaţa.

Radoub, care şedea la pândă pe scară la primul etaj cu degetul pe trăgaciul flintei, aştepta debandada. Primii care ieşiră la iveală la cotitura scării primiră drept în faţă încărcătura armei, căzând ca fulgeraţi. Dacă marchizul s-ar fi aflat printre ei, ar fi fost ucis. Înainte ca Radoub să fi apucat a lua în mână o nouă armă, ceilalţi trecuseră mai departe, urmaţi de marchizul care rămăsese ultimul şi părea cel mai puţin grăbit dintre toţi. Crezând că încăperea de la primul etaj era ocupată de agresori, nu se opriră decât în sala de la etajul al doilea, aşa-numita cameră cu oglinzi. Acolo se afla poarta de fier, acolo se afla şi fitilul cu pucioasă, acolo trebuiau să capituleze ori să moară.

Gauvain, tot atât de surprins ca şi ei de detunăturile de pe scară, neputându-se dumeri de unde-i venea acest ajutor neaşteptat, se folosise de prilej fără a mai încerca să înţeleagă, şi sărise împreună cu oamenii săi peste baricadă, mânându-i pe asediaţi de la spate cu spada în mână până la primul etaj.

Acolo dădu peste Radoub.

Sergentul luă poziţie de drepţi şi raportă:

— O clipă, căpitane. Eu am făcut isprava asta. Mi-am adus aminte de Dol şi am urmat întocmai exemplul dumneavoastră. Am

prins inamicul între două focuri.

— Eşti un elev bun, spuse Gauvain zâmbind.

După ce ai stat câtva timp în beznă, ochii încep să se deprindă cu întunericul ca şi ochii păsărilor de noapte; Gauvain observă că Radoub era plin de sânge.

— Dar eşti rănit, camarade!

— Nu-i niciun bai, căpitane! Mare pagubă, o ureche mai mult sau mai puţin! Am căpătat şi o lovitură de sabie, dar nu-mi pasă. Când spargi un geam, nu se poate să nu te tai puţintel. De altminteri, nu e numai sângele meu.

Făcură un scurt popas în sala de la primul etaj cucerită de Radoub. Cineva aduse un felinar. Cimourdain se apropie de Gauvain şi începură a discuta împreună. Aveau, într-adevăr, motive temeinice să chibzuiască lucrurile. Asediatorii nu cunoşteau toate secretele asediaţilor: nu ştiau bunăoară ce lipsă duceau de muniţii; după cum tot aşa nu ştiau că apărătorii fortăreţei rămăseseră fără pulbere de puşcă; cel de-al doilea etaj era ultimul punct de rezistenţă; agresorii puteau foarte bine să-şi închipuie că scara fusese minată.

Un lucru era sigur şi anume că inamicul nu mai avea cum să scape. Cei care nu fuseseră încă ucişi se aflau închişi acolo ca într-o temniţă. Lantenac intrase în capcană.

Având această certitudine îşi puteau îngădui un răgaz pentru a căuta cel mai prielnic deznodământ cu putinţă. Şi aşa căzuseră destui dintre ei. Trebuiau să facă tot ce se putea ca să sufere cât mai puţine pierderi în cursul supremului atac.

Ultimul asalt era şi cel mai primejdios. Primul foc al asediaţilor avea să-i pună desigur la grea încercare.

Bătălia fusese întreruptă. Stăpâni pe parter şi pe primul etaj, asediatorii aşteptau ordinul comandantului pentru a continua lupta. Gauvain şi Cimourdain ţineau sfat. Radoub asista tăcut la discuţie. Sergentul salută din nou ostăşeşte, de astă dată cu timiditate.

— Căpitane?

— Ce este, Radoub?

— Am şi eu dreptul la o mică răsplată?

— Fireşte. Spune ce vrei?

— Să mă lăsaţi să mă urc eu cel dintâi.

Nu se putea să nu-i împlinească dorinţa. De altminteri ar fi făcut-o şi fără încuviinţare.

XI – Disperaţii

În timp ce la primul etaj asediatorii ţineau sfat, la etajul al doilea asediaţii se baricadau. Succesul este o furie, iar înfrângerea o turbare. Cele două etaje aveau să se ciocnească într-o luptă pe viaţă şi pe moarte. A fi la un pas de victorie e o adevărată beţie. Jos domnea speranţa, care ar putea fi cea mai covârşitoare forţă omenească, dacă n-ar exista disperarea.

Sus domnea disperarea.

O disperare liniştită, rece, sinistră.

Sosind în sala în care se refugiaseră şi dincolo de care nu mai exista nimic pentru ei, prima grijă a asediaţilor fu să baricadeze uşa. S-o încuie ar fi fost de prisos, era mult mai bine să provoace o înghesuială pe scară. În asemenea cazuri, un obstacol prin care se poate privi şi trage e mai prielnic decât o uşă încuiată.

Torţa înfiptă de Imânus în suportul din perete lângă fitilul de pucioasă îi lumina.

În sala de la etajul al doilea se afla un sipet, unul din acele sipete mari şi grele de stejar în care se ţinea îmbrăcămintea şi rufăria înainte de a se fi inventat mobilele cu sertar. Traseră sipetul până în dreptul uşii dinspre scară şi-l ridicară în picioare. Era exact pe măsura uşii, astupând intrarea. Rămânea doar o deschizătură îngustă sub boltă, cât să se poată strecura un om, tocmai bună pentru ca agresorii să poată fi răpuşi rând pe rând. Era greu de crezut că s-ar fi încumetat cineva să pătrundă pe acolo.

Faptul că baricadaseră intrarea le lăsa un răgaz.

Făcură numărătoarea celor rămaşi.

Din nouăsprezece oameni rămăseseră numai şapte printre care şi Imânus. Cu excepţia lui Imânus şi a marchizului, toţi erau răniţi.

Cei cinci răniţi, dar încă plini de însufleţire, fiindcă, în fierbinţeala unei bătălii, orice rană, dacă nu e mortală, îţi lasă încă destulă putere ca să te mişti, erau Chatenay zis şi Robi, Guinoiseau, Hoisnard Creangă-de-Aur, Pui-de-Dragoste şi Inimă-Vitează. Ceilalţi muriseră.

Nu mai aveau muniţii. Cartuşierele se goliseră. Numărară cartuşele. Câte focuri mai puteau să tragă fiecare dintre cei şapte? Patru.

Sosise clipa în care nu le mai rămăsese nimic de făcut decât să se prăbuşească. Erau încolţiţi în buza prăpastiei ce se căsca înfricoşătoare. Nimeni nu putea fi atât de aproape de marginea ei.

Între timp însă atacul reîncepuse; mai domol ca înainte dar cu

atât mai sigur. Îi auzeau pe asediatori cercetând cu patul puştii scara, treaptă cu treaptă.

Nu aveau pe unde să fugă. Prin bibliotecă? Pe tăpşan se aflau şase tunuri cu gurile îndreptate spre castel şi cu fitilul aprins. Prin încăperile de sus? La ce bun? Toate duceau pe terasă. Acolo nu mai aveau decât o singură posibilitate, aceea de a se azvârli jos din vârful turnului.

Cei şapte supravieţuitori ai acestei legendare cete se vedeau prinşi şi sechestraţi fără putinţă de scăpare de zidul gros care, ocrotindu-i, în acelaşi timp îi punea la discreţia duşmanului; nu încăpuseră încă în mâinile lui, dar erau de pe acum prizonieri.

— Dragii mei, totul s-a sfârşit, rosti marchizul ridicând glasul.

Apoi, după ce tăcu câteva clipe:

— Inimă-Vitează e din nou acum abatele Turmeau, adăugă el.

Toţi îngenunchează cu mătăniile în mână. Bocăniturile asediatorilor se auzeau din ce în ce mai aproape.

Cu faţa scăldată în sânge din pricina unui glonte care-i zdrelise capul smulgându-i o fâşie de piele din creştet, abatele ridică mâna dreaptă în care ţinea crucifixul. Deşi sceptic în adâncul sufletului, marchizul puse un genunchi în pământ.

— Fiecare să-şi spovedească păcatele cu voce tare, spuse Inimă-Vitează. Începeţi, monseniore.

Marchizul mărturisi:

— Am ucis.

— Am ucis, spuse Hoisnard.

— Am ucis, spuse Guinoiseau.

— Am ucis, spuse Pui-de-Dragoste.

— Am ucis, spuse Chatenay.

— Am ucis, spuse Imânus.

Şi Inimă-Vitează rosti:

— În numele Preasfintei Treimi vă dezleg de păcate. Slobozeşte, Doamne, în pace sufletele lor.

— Amin, răspunseră toţi într-un glas.

Marchizul se ridică.

— Şi acum, spuse el, să murim.

— Şi să ucidem, adăugă Imânus.

Paturile puştilor începură să zgâlţâie sipetul ce astupa uşa.

— Înălţaţi-vă gândurile spre Domnul, îi povăţui preotul. Lumea pământească nu mai există pentru voi.

— Da, întări marchizul, suntem în mormânt.

Aplecară capetele cu toţii, lovindu-se cu pumnul în piept. Numai preotul şi marchizul rămăseseră în picioare. Toţi ochii erau pironiţi în pământ, preotul se ruga, ţăranii se rugau, marchizul visa. Sipetul suna lugubru, ca sub loviturile unor ciocane.

În momentul acela, izbucnind pe neaşteptate în spatele lor, un glas puternic şi plin de însufleţire strigă:

— Nu v-am spus eu, monseniore? întoarseră capetele cu toţii uluiţi.

O gaură se căsca în perete.

O piatră perfect îmbinată cu celelalte, dar necimentată având un pivot sus şi unul jos, se răsucise pe loc ca o cruce de barieră şi, răsucindu-se, lăsase un gol în perete. Dat fiind că piatra se învârtise în jurul propriei sale axe, se făcuseră două goluri, unul în dreapta, altul în stânga, destul de largi ca să se poată strecura un om. Îndărătul acestei nebănuite ieşiri se zăreau primele trepte ale unei scări în spirală. Un chip de om se ivi în deschizătură. Marchizul îl recunoscu pe Halmalo.

XII – Salvatorul

— Tu eşti, Halmalo?

— Eu, monseniore. Vedeţi dar că există pietre care se învârtesc şi că se poate ieşi de aici. Am sosit tocmai la ţânc, dar grăbiţi-vă. Peste zece minute veţi fi în adâncul pădurii.

— Puterea Domnului e mare, spuse preotul.

— Plecaţi monseniore, strigară cu toţii.

— Voi mai întâi, se împotrivi marchizul.

— Întâi domnia voastră, monseniore, spuse abatele Turmeau.

— Nu, eu cel din urmă.

Şi marchizul adăugă înăsprindu-şi vocea:

— N-o să ne întrecem acum în mărinimie. N-avem timp să fim generoşi. Sunteţi răniţi. Vă ordon să vă salvaţi viaţa şi să plecaţi de aici. Hai, repede! Folosiţi-vă de prilej. Mulţumesc, Halmalo.

— Domnule marchiz, întrebă abatele Turmeau, trebuie să ne despărţim?

— Jos, bineînţeles. Nu putem fugi decât unul câte unul.

— Monseniorul porunceşte să ne întâlnim undeva?

— Da. Într-un luminiş din pădure. La Piatra-Gauvaine. Cunoaşteţi locul?

— Îl cunoaştem cu toţii.

— Voi fi acolo mâine la amiază. Cine este în stare să umble, să vină.

— Venim.

— Şi vom reîncepe lupta, spuse marchizul.

Între timp Halmalo, căznindu-se să împingă piatra turnantă, constatase că nu se mai urnea. Deschizătura nu mai putea fi acoperită.

— Monseniore, spuse el, trebuie să ne grăbim. De deschis am putut să deschid gârliciul, dar acum nu mai pot să-l închid.

Piatra care, într-adevăr, de atâta vreme nu mai fusese mişcată din loc, părea să aibă ţâţânile înţepenite. Cu neputinţă s-o mai clintească cineva.

— Monseniore, spuse din nou Halmalo, nădăjduiam c-am să pot închide gârliciul, că atunci când au să dea buzna înăuntru albaştrii n-au să mai găsească pe nimeni şi, neputându-se dumeri ce s-a întâmplat, au să-şi închipuie că v-aţi risipit ca fumul în văzduh. Dar, cum vedeţi, piatra nu vrea să se urnească din loc. Inamicul o să găsească ieşirea deschisă şi o să se poată lua după noi.

— Dacă-i aşa, nu trebuie să pierdem nicio clipă. Repede, toţi jos pe scară.

Imânus puse mâna pe umărul lui Halmalo:

— Camarade, cât timp vă trebuie ca să ieşiţi din subterană şi să vă puneţi la adăpost în pădure?

— E cineva rănit mai greu? întrebă Halmalo.

Răspunseră:

— Nimeni.

— În cazul ăsta, un sfert de oră cred că ajunge.

— Atunci, continuă Imânus, dacă inamicul n-ar izbuti să pătrundă aici decât peste un sfert de oră…

— Ar putea să se ia după noi, dar de ajuns, n-o să ne poată ajunge.

— Peste cinci minute însă o să intre înăuntru, spuse marchizul, vechitura asta de cufăr n-o să le mai stea multă vreme în cale; încă vreo câteva lovituri cu patul puştii şi o dau gata. Un sfert de oră! Cine ar putea să-i ţină pe loc un sfert de oră?

— Eu, spuse Imânus.

— Tu, Gouge-le-Bruant?

— Da, monseniore. Ascultaţi. Din şase, cinci sunteţi răniţi. Eu n-am nici măcar o zgârietură.

— Nici eu, adăugă marchizul.

— Domnia-voastră sunteţi comandantul, monseniore. Eu nu sunt decât soldat. Una e să fii comandant şi alta soldat.

— Ştiu, fiecare dintre noi are alte datorii.

— Nu, monseniore, domnia-voastră şi cu mine avem aceeaşi datorie şi anume să vă salvăm.

Imânus se întoarse către camarazii săi.

— Camarazi, trebuie să ţinem în şah inamicul şi să-l împiedicăm cât se poate să vă urmărească. Ascultaţi. Mă simt în toată puterea, n-am pierdut nicio picătură de sânge; nefiind rănit, voi putea rezista mai multă vreme decât oricare din voi. Plecaţi cu toţii. Lăsaţi-mi însă armele. Am să ştiu cum să le folosesc. Voi avea grijă să ţin inamicul în loc o jumătate de oră încheiată. Câte pistoale încărcate mai aveţi?

— Patru.

— Puneţi-le jos.

Îi făcură pe voie.

— Bine. Rămân. Am să le dau de furcă. Şi acum, hai repede, luaţi-o din loc.

Când eşti la mare ananghie nu mai ai vreme să mulţumeşti. Abia dacă mai apucară să-i strângă mâna.

— Pe curând, îi spuse marchizul.

— Nu, monseniore. Sper că nu pe curând, fiindcă am să mor.

Rând pe rând ieşiră cu toţii, începând cu răniţii, pe scara îngustă. În timp ce oamenii coborau, marchizul scoase creionul din carnetul său de buzunar şi scrise câteva cuvinte pe piatra care înţepenise lăsând gârliciul căscat.

— Veniţi, monseniore, n-aţi mai rămas decât dumneavoastră, îi spuse Halmalo.

Şi Halmalo începu să coboare.

Marchizul îl urmă.

Imânus rămase singur.

XIII – Călăul

Cele patru pistoale fuseseră puse pe lespezi, fiindcă sala nu avea pardoseală de scânduri. Imânus luă de jos două dintre ele, câte unul în fiecare mână.

Se apropie pieziş de uşa dinspre scară pe care sipetul o astupa, acoperind-o.

Agresorii se temeau cu siguranţă de cine ştie ce surpriză, de una

dintre acele explozii ce pecetluiesc sfârşitul şi care aduc în acelaşi timp pieirea învingătorilor ca şi a învinşilor. Pe cât de aprig fusese primul atac, pe atât de ticăit şi de prudent era ultimul. Asediatorii nu reuşiseră sau poate nu voiseră să năvălească în sală răsturnând sipetul; se mulţumiseră doar să-i spargă fundul izbindu-l cu patul puştii şi să găurească apoi capacul cu lovituri de baionetă, şi prin aceste găuri încercau acum să desluşească ceva înainte de a pătrunde în încăpere.

Licărul felinarelor cu care luminau scara se cernea prin sfredelituri.

Imânus zări un ochi ce privea printr-o gaură înăuntru. Potrivi la iuţeală în dreptul ei ţeava unuia dintre pistoale şi apăsă pe trăgaci. Pistolul se descărcă şi Imânus, bucuros, auzi un strigăt înfiorător. Glonţul crăpase ochiul şi străpunsese ţeasta soldatului care privea şi care căzuse pe spate în curmezişul treptelor.

Asediatorii tăiaseră capacul în partea de jos în două locuri făcând două găuri destul de largi ca să poată fi folosite ca mortiere. Imânus nu scăpă prilejul şi scoţând braţul printr-una din deschizături slobozi la întâmplare în gloata celor ce se îmbulzeau pe scară al doilea foc de pistol. Glontele ricoşă probabil fiindcă se auziră mai multe ţipete ca şi când trei sau patru dintre ei fuseseră ucişi sau răniţi, şi în acelaşi timp se stârni o zarvă mare de oameni care, trăgându-se înapoi, încearcă să fugă.

Imânus lepădă cele două pistoale descărcate, ca să le ia în schimb pe celelalte două rămase, şi ţinând un pistol în fiecare mână se uită prin găurile sipetului.

Putu astfel să-şi dea seama de efectul primelor lovituri.

Asediatorii coborâseră scara. Pe trepte se zvârcoleau nişte muribunzi; nu se vedeau decât trei-patru trepte până în dreptul cotiturii.

Imânus aşteptă.

— Tot am câştigat ceva timp, se gândi el.

Văzu totuşi un om care urca treptele târându-se pe burtă şi în aceeaşi clipă puţin mai jos se ivi de după stâlpul din mijloc al scării capul unui soldat. Imânus ochi capul şi trase. Se auzi un ţipăt, soldatul se prăvăli şi Imânus mută din mâna stângă în cea dreaptă ultimul pistol încărcat care-i mai rămăsese.

În momentul acela simţi o durere năprasnică şi de astă dată fu rândul lui să răcnească. O sabie îi scormonea măruntaiele. O mână, mâna omului care se târa pe trepte, se strecurase prin cea de-a

doua mortieră din partea de jos a capacului şi mâna aceasta împlântase o sabie în pântecele lui Imânus.

Rana era înfiorătoare. Sabia îi străpunsese pântecele ieşind prin spate.

Imânus nu se prăbuşi. Scrâşni din dinţi şi spuse:

— Bine!

Pe urmă, abia ţinându-se pe picioare, se dădu înapoi mai mult târându-se până în dreptul torţei ce ardea lângă poarta de fier, lăsă jos pistolul ca să poată apuca torţa şi, ţinându-şi cu mâna stângă măruntaiele ce-i ieşeau afară, cu dreapta aplecă torţa şi dădu foc fitilului cu pucioasă.

Fitilul se aprinse iscând o flacără. Imânus aruncă torţa care continuă să ardă pe jos, luă din nou pistolul şi, prăbuşit pe lespezi, dar sprijinindu-se încă în mâini, aţâţă fitilul cu firava suflare pe care o mai avea în piept.

Flacăra se înteţi prelingându-se pe sub poarta de fier şi pătrunse în castelul de pe pod.

Atunci, în faţa acestei odioase isprăvi, mai încântat poate de crima pe care o săvârşea decât de vitejia lui, omul acesta care se dovedise puţin mai înainte un erou şi care acum nu mai era decât un asasin în pragul morţii, zâmbi.

— Au să ţină minte, bolborosi el. Copiii lor vor plăti cu viaţa pentru copilul nostru, regele care se află închis la Temple.

XIV – Imânus evadează la rândul său

În momentul acela se auzi un zgomot puternic, sipetul împins cu străşnicie se prăbuşi, lăsând calea deschisă unui om care dădu buzna în sală, cu sabia în mână.

— Sunt eu, Radoub; cine pofteşte să dea piept cu mine? Mi s-a urât să tot aştept. Fie ce-o fi. Oricum, tot am spintecat unul. Şi acum sunt gata să mă bat cu toţi. C-o veni sau că n-o mai veni nimeni după mine, iată-mă-s aici. Cine sunteţi?

Era într-adevăr Radoub şi era singur. După prăpădul pe care-l făcuse Imânus pe scară, temându-se să nu fie ascunsă vreo mină pe undeva, Gauvain ordonase oamenilor săi să se retragă şi acum se consulta cu Cimourdain.

Stând în prag cu sabia în mână, în mijlocul întunecimii în care torţa aproape stinsă abia dacă mai arunca o slabă licărire de lumină, Radoub întrebă din nou:

— Eu sunt unul. Voi câţi sunteţi?

Neprimind niciun răspuns, făcu câţiva paşi. În clipa aceea, o rază scânteietoare de lumină, aşa cum uneori focul ce moare în vatră slobozeşte o văpaie vie ca un suspin luminos, ţâşni din torţă învăluind toată sala.

Radoub ochi una dintre oglinjoarele atârnate pe perete, se apropie de ea, îşi privi faţa însângerată şi urechea clăpăugă şi spuse:

— Urât mi-a mai paradit mutra.

Apoi se întoarse, pentru a constata cu uimire că sala era pustie.

— Nu e nimeni! exclamă el. Efectivul trupei: zero.

Zări apoi piatra răsucită în loc, gârliciul şi scara.

— Aha, asta era vasăzică. Şi-au luat tălpăşiţa. Veniţi încoace, camarazi, veniţi cu toţii! Au fugit. Au şters-o, s-au dus ca din puşcă, au tulit-o, au spălat putina. Vechitura asta de ulcior era spartă. Uite gaura pe unde au întins-o, mişeii! Păi, cum vreţi să le venim de hac lui alde Pitt şi Cobourg cu asemenea bazaconii! Se vede că tartorul dracilor le-a venit în ajutor! Nu mai e ţipenie de om!

Un foc de pistol detună, un glonte fulgeră pe lângă cotul lui şi se strivi de zid.

— Ba nu! Mai e cineva. Cine binevoieşte să-mi facă această cinste?

— Eu, se auzi un glas.

Radoub lungi gâtul şi întrezări prin negura din încăpere o mogâldeaţă care era Imânus.

— Aha! strigă el. Am înhăţat unul. Ceilalţi au luat-o din loc, dar tu n-o să scapi.

— Crezi? răspunse Imânus.

Radoub făcu un pas şi se opri.

— Hei, cine eşti tu ăsta care zaci pe jos?

— Sunt cel ce zace pe jos şi-şi râde de cei ce stau în picioare.

— Ce-ai în mâna dreaptă?

— Un pistol.

— Şi-n stânga?

— Maţele mele.

— Te iau prizonier.

— Numai să poţi.

Şi, aplecându-se asupra fitilului ce ardea, dându-şi ultima suflare pentru a înteţi focul, Imânus se stinse.

După câteva clipe, Gauvain împreună cu Cimourdain şi cu toţi

ceilalţi se aflau în sală. Văzură cu toţii deschizătura. Scotociră prin colţuri, cercetară scara; avea o ieşire jos în râpă. Fără doar şi poate asediaţii evadaseră, îl zgâlţâiră pe Imânus, era mort. Gauvain, cu un felinar în mână, examină piatra ce le îngăduise celor dinăuntru să fugă; auzise şi el despre piatra turnantă, dar era convins că nu poate fi decât o legendă lipsită de orice temei, în timp ce o privea zări ceva scris cu creionul; apropie felinarul şi citi aceste cuvinte:

„La revedere, domnule viconte!
LANTENAC”

Guéchamp venise şi el lângă Gauvain. Fireşte, nu avea niciun rost să-i urmărească pe fugari, evadarea era un lucru înfăptuit şi depăşit, evadaţii aveau de partea lor tot ţinutul, tufişurile, râpa, crângul, locuitorii; ajunseseră probabil departe; cu niciun chip n-ar fi putut să dea de urma lor; iar pădurea Fougères era toată o imensă ascunzătoare. Ce să facă? Erau nevoiţi să ia totul de la început. Gauvain şi Guéchamp îşi împărtăşeau unul altuia dezamăgirile şi presupunerile.

Cimourdain asculta, serios, fără să scoată o vorbă.

— Ia spune, Guéchamp, îşi aminti deodată Gauvain, ce-i cu scara?

— N-a sosit, căpitane.

— Totuşi am văzut venind o căruţă escortată de jandarmi.

— N-a adus scara, răspunse Guéchamp.

— Dar ce-a adus?

— Ghilotina, spuse Cimourdain.

XV – Nu e bine să ţii în acelaşi buzunar un ceas şi o cheie

Marchizul nu ajunsese chiar atât de departe cum îşi închipuiau ei.

Ceea ce nu înseamnă că nu se afla totuşi în deplină siguranţă, ferit de orice primejdie din partea lor.

Îl urmase pe Halmalo.

Scara pe care coborâse împreună cu Halmalo în urma celorlalţi fugari dădea într-o galerie îngustă, boltită, foarte aproape de râpă şi de arcadele podului. Galeria se deschidea într-o ruptură naturală a terenului, care într-o parte dădea spre râpă iar în cealaltă în pădure. Ruptura, ascunsă cu totul privirilor, şerpuia pe sub un desiş încâlcit de verdeaţă. Cu neputinţă să dai de urma unui om. În

momentul în care ar fi ajuns acolo, un evadat nu trebuia decât să se strecoare ca o năpârcă în ruptură şi în veci n-ar mai fi fost descoperit. Intrarea galeriei secrete, spre care ducea scara, era atât de bine astupată de mărăcinişuri încât cei ce zidiseră subterana socotiseră de prisos s-o mai acopere.

Marchizul nu mai avea altceva de făcut acum decât să plece mai departe. Nici măcar nu trebuia să se deghizeze. De când sosise în Bretania umblase tot timpul îmbrăcat ţărăneşte, considerându-se un şi mai nobil senior sub această înfăţişare.

Se mulţumise doar să-şi scoată spada, descingându-se şi lepădând centironul.

În clipa în care Halmalo şi marchizul ieşiră din galerie în ruptură, ceilalţi cinci, Guinoiseau, Hoisnard Creangă de-Aur, Pui-de-Dragoste, Chatenay şi abatele Turmeau nu mai erau acolo.

— Repede şi-au mai luat zborul, spuse Halmalo.

— Fă ca ei, îl îndemnă marchizul.

— Monseniorul doreşte să-l părăsesc?

— Bineînţeles. Ţi-am spus doar: ca să poţi evada trebuie să fii singur. Acolo unde se poate strecura un om, doi nu mai pot să treacă neobservaţi. Împreună am bate la ochi. Din cauza ta s-ar putea să fiu prins şi s-ar putea să te prindă din cauza mea.

— Monseniorul cunoaşte ţinutul?

— Da.

— Rămâne deci cum a hotărât monseniorul, să ne întâlnim la Piatra-Gauvaine?

— Mâine. La amiază.

— Voi fi acolo negreşit. Vom fi cu toţii.

Halmalo se întrerupse.

— Monseniore, când mă gândesc c-am fost împreună în largul mării, că eram singuri, c-am vrut să vă omor, fără să ştiu că sunteţi seniorul meu, că aţi fi putut să mi-o spuneţi şi totuşi nu mi-aţi spus-o! Ce om sunteţi!

— Anglia, spuse marchizul. E singura noastră scăpare. Trebuie neapărat ca până-n două săptămâni englezii să debarce în Franţa.

— Am unele socoteli de dat monseniorului. Am îndeplinit toate însărcinările pe care mi le-aţi încredinţat.

— Vorbim despre asta mâine.

— Pe mâine, monseniore.

— Ia spune-mi, nu ţi-e foame?

— Poate, monseniore. Eram atât de grăbit să ajung aici, încât nu

mai ştiu dacă am mâncat ceva azi.

Marchizul scoase din buzunar o bucată de ciocolată, o rupse în două, îi dădu jumătate lui Halmalo şi începu să mănânce jumătatea cealaltă.

— Monseniore, spuse Halmalo, în dreapta domniei voastre e râpa; în stânga, pădurea.

— Bine. Du-te acum. Vezi-ţi de drumul tău.

Halmalo se supuse, afundându-se în beznă. Se auzi un foşnet de mărăcinişuri călcate în picioare, apoi nimic. După câteva clipe nimeni n-ar mai fi fost în stare să dea de urma lui. Întinsurile Crângului, dese ca peria şi încâlcite, erau providenţa fugarilor. Nu te pierdeai în adâncul lui, te mistuiai. Uşurinţa şi iuţeala cu care se dispersau era pricina pentru care armatele noastre şovăiau în faţa răscoalei din Vendée ce era în continuă retragere şi în faţa unor combatanţi neîntrecuţi de nimeni la fugă.

Marchizul rămase locului. Făcea parte din speţa oamenilor care se străduiesc să-şi stăpânească simţămintele; nu se putu împotrivi totuşi emoţiei pe care o încerca respirând aer curat, după ce respirase atâta sânge şi atâta cruzime. Să te simţi definitiv la adăpost, după ce ai fost definitiv pierdut; să fii convins că te afli în deplină siguranţă după ce ai fost la un pas de mormânt; să scapi din ghearele morţii pentru a te reîntoarce la viaţă erau tot atâtea lucruri făcute a răscoli chiar şi pe un om ca Lantenac; astfel că, deşi mai trecuse prin asemenea momente, nu reuşi să stăvilească tulburarea ce puse câteva clipe stăpânire pe sufletul său invulnerabil. Trebui să recunoască în sinea lui că era mulţumit. Îşi înfrână însă repede un sentiment ce semăna aproape cu bucuria. Scoase ceasul din buzunar şi-l puse să sune. Ce oră putea să fie?

Spre marea sa mirare descoperi că nu era decât zece. Când ţi-a fost dat să treci printr-una din acele împrejurări ale vieţii omeneşti în care totul e pus în cumpănă, încerci întotdeauna o adâncă mirare văzând că nişte clipe trăite cu atâta intensitate n-au fost mai lungi decât celelalte. Lovitura de tun ce constituia un ultim avertisment dat asediaţilor fusese trasă înainte de asfinţitul soarelui, iar fortăreaţa fusese atacată de coloana de asalt o jumătate de oră mai târziu, între şapte şi opt, pe înserat. Astfel că această titanică încrâncenare începuse la ora opt seara pentru a se sfârşi la zece. Întreaga epopee ţinuse o sută douăzeci de minute. Uneori urgiile cele mai cumplite se abat cu iuţeala fulgerului. Evenimentele au câteodată asemenea surprinzătoare conciziuni.

Chibzuind bine, ar fi fost de mirare dacă lucrurile s-ar fi petrecut altfel; o rezistenţă de două ceasuri a unui număr atât de mic de oameni, împotriva unui număr atât de mare era ceva într-adevăr extraordinar, şi fără îndoială bătălia celor nouăsprezece împotriva celor patru mii nu fusese de scurtă durată, nici nu luase sfârşit chiar atât de curând.

Era totuşi timpul să plece, Halmalo ajunsese probabil departe, şi marchizul socoti că nu avea niciun rost să mai zăbovească. Îşi puse la loc ceasul în vestă, dar nu în acelaşi buzunar, deoarece observase că tot acolo se afla şi cheia de la poarta de fier pe care i-o dăduse Imânus şi se temea că, lovindu-se de cheie, geamul ceasornicului s-ar fi putut sparge; se hotărî deci să intre la rândul său în pădure. În momentul în care tocmai se pregătea s-o apuce la stânga i se păru că o licărire slabă de lumină se prefira în jurul lui.

Se întoarse şi, printre mărăcinişurile ce se conturau lămurit pe un fundal sângeriu şi care ieşiseră deodată la iveală în cele mai mici amănunte, văzu o lumină puternică în râpă. Îl despărţeau doar câţiva paşi de râpă. O porni într-acolo, pe urmă îşi luă seama gândindu-se că n-avea nicio noimă să se arate aşa, în plină lumină; orice s-ar fi întâmplat, la urma urmei, nu era treaba lui; se îndreptă aşadar în direcţia indicată de Halmalo, făcând câţiva paşi spre pădure.

Deodată, cum mergea aşa, îngropat şi ascuns sub mărăcinişuri, auzi deasupra capului său un ţipăt sfâşietor; ţipătul părea să vină chiar din marginea tăpşanului ce străjuia râpa. Marchizul ridică ochii şi se opri locului.

Cartea a cincea – IN DAEMONE DEUS[31]

I – Regăsiţi, dar pierduţi

În clipa în care zărise turnul învăpăiat de razele asfinţitului, Michelle Fléchard se afla la o depărtare de mai bine de o leghe. Şi cu toate că abia mai putea să-şi târască picioarele, nu pregetase în faţa distanţei pe care o avea de străbătut. Femeile sunt îndeobşte plăpânde, dar mamele sunt puternice. Şi o pornise la drum.

Soarele scăpătase; se lăsase amurgul, apoi un întuneric adânc; în timp ce mergea aşa, auzise bătând în depărtare ornicul unei clopotniţe ce nu se zărea, orele opt, apoi nouă. Era probabil clopotniţa din Parigné. Din când în când se oprea ca să tragă cu urechea la nişte bubuituri înfundate, ce nu erau poate decât o părere, unul din vuietele nedesluşite ale nopţii.

Mergea drept înainte, strivind sub tălpile însângerate drobiţe şi ciulini ghimpoşi. Se călăuzea după o lumină slabă pe care o răspândea donjonul din depărtare şi care înconjura turnul cu o misterioasă aureolă, făcându-l să iasă în relief din negura nopţii. Lumina devenea mai puternică atunci când bubuiturile se înteţeau, apoi pălea din nou.

Pe tot întinsul tăpşanului acoperit cu iarbă neagră şi buruienişuri pe care-l străbătea Michelle Fléchard nu se vedea o casă sau măcar un copac; podişul se înălţa pe nesimţite, cât vedeai cu ochii, brăzdând orizontul întunecos şi înstelat cu o linie lungă, dreaptă şi nestrămutată. Ceea ce o îmbărbăta în timpul urcuşului era faptul că avea necontenit înaintea ochilor turnul.

Îl vedea crescând încetul cu încetul.

Detunăturile înăbuşite şi palidele licăriri pe care părea să le răspândească donjonul erau, aşa cum am spus, intermitente; se întrerupeau în răstimpuri, apoi se iscau din nou, înfăţişându-i bietei mame năpăstuite nu ştiu ce tulburătoare enigmă.

La un moment dat însă încetară brusc; şi zgomotele, şi lumina se stinseră; câteva clipe stărui o tăcere deplină, un fel de încremenire lugubră.

În momentul acela Michelle Fléchard ajunse la marginea

---

[31] În diavol (sălăşluieşte) un Dumnezeu (lat.).

tăpşanului.

Zări la picioarele ei o râpă al cărei fund se pierdea în pâclele livide ale nopţii; la oarecare depărtare, în punctul cel mai înalt al tăpşanului, o învălmăşeală de roţi, de parapete şi de ambrazuri care alcătuiau o baterie de tunuri, iar în faţa ei, ca prin ceaţă, luminată de fitilurile aprinse ale bateriei, un edificiu imens, ce părea plăsmuit din neguri mai întunecate decât negurile înconjurătoare.

Edificiul era alcătuit dintr-un pod ale cărui arcade se afundau în râpă şi dintr-un fel de castel ce se înălţa deasupra podului, castelul şi podul fiind străjuite de un colos rotund şi întunecat, turnul spre care mama se îndreptase, bătând atâta drum.

Se vedeau nişte luminiţe forfotind prin dreptul lucarnelor turnului şi, după freamătul de glasuri ce răzbăteau până la ea, se părea că înăuntru erau o mulţime de oameni ale căror umbre începeau să se ivească până şi pe terasa din vârf.

Lângă baterie se afla o tabără militară; Michelle Fléchard putea deosebi siluetele santinelelor călări, dar ascunsă cum era în beznă, printre mărăcinişuri, nimeni nu o zărise.

Ajunsese la marginea tăpşanului, atât de aproape de pod, încât avea impresia că ar putea să-l atingă cu mâna. O despărţea însă de el adâncul râpei. Desluşea în întuneric celei trei etaje ale castelului de pe pod.

Rămase aşa cine ştie cât timp, deoarece începuse să piardă măsura timpului, tăcută şi copleşită de gânduri, în faţa râpei adânci, căscate la picioarele ei şi a clădirii întunecoase. Ce putea oare să fie? Ce se întâmpla acolo? Asta să fi fost într-adevăr Tourgue? Simţea ameţeala unei aşteptări fără scop, ca atunci când soseşti undeva sau când pleci. Se întreba ce caută acolo.

Privea, asculta.

Deodată nu mai văzu nimic.

O perdea de fum se aşezase între ea şi priveliştea din faţă. O usturime înecăcioasă o sili să închidă ochii. Abia apucase să-i închidă şi pleoapele i se împurpurară, luminându-se. Îi deschise din nou.

Noaptea ce i se înfăţişase până atunci privirilor se făcuse zi; o zi cu lumină sinistră, ziua pe care o revarsă focul. Avea acum înaintea ochilor un început de incendiu.

Din negru fumul se făcu stacojiu şi în mijlocul lui se înălţa o flacără uriaşă; flacăra când ieşea la iveală, când se ascundea,

învolburându-se cu zvârcoliri sălbatice, ca fulgerele şi ca şerpii.

Flacăra ieşea ca o limbă dintr-o deschizătură ce semăna cu o gură căscată şi care era o fereastră năpădită de foc. Zăbrelită cu gratii de fier încinse de văpaie, fereastra se afla la parterul castelului de pe pod. Era singura care se vedea din toată clădirea. Fumul cotropise totul, chiar şi tăpşanul, şi nu se mai putea desluşi nimic altceva decât marginea râpei, neagră în bătaia flăcării rubinii.

Michelle Fléchard privea uimită. Fumul e un nor, iar norul e vis; nu mai înţelegea ce vedea. Trebuia să fugă? Trebuia să rămână? Se simţea ca şi cum ar fi trecut dincolo de hotarele realităţii.

O adiere de vânt se stârni sfâşiind perdeaua de fum şi prin sfâşietură, dezvăluită fără veste, tragica fortăreaţă se ivi în toată măreţia, cu tot ceea ce o alcătuia, donjon, pod, castel, scăldată într-o strălucire orbitoare, fioroasă şi în acelaşi timp somptuos poleită de incendiul a cărui văpaie o învăluia de sus până jos. Michelle Fléchard putu acum să observe totul în lumina sinistră a incendiului.

Parterul clădirii de pe pod ardea.

Deasupra se vedeau celelalte două etaje cruţate încă de foc, dar care păreau să plutească într-un cuib de flăcări. De pe marginea tăpşanului unde se afla Michelle Fléchard, prin stăvilarele de fum şi de flăcări, se zărea ca prin ceaţă interiorul castelului. Toate ferestrele erau deschise.

Prin ferestrele de la etajul al doilea, care erau foarte mari, Michelle desluşea de-a lungul pereţilor nişte dulapuri ce i se păreau ticsite cu cărţi, iar în dreptul unuia dintre geamuri pe jos, în semiobscuritate, un mic grup vag conturat, ceva nelămurit şi învălmăşit ca un cuibar ori ca nişte puişori abia ieşiţi din găoace şi care îi făcea impresia că se mişcă în răstimpuri.

Rămase cu ochii aţintiţi într-acolo.

Ce putea să fie vălmăşagul acela de umbre?

Uneori i se părea că ar semăna cu nişte făpturi însufleţite; se simţea dogorită de febră, nu mâncase din zori, umblase toată ziua fără întrerupere, era istovită, avea impresia că totul nu era decât o nălucire de care se îndoia instinctiv; cu toate astea privirile sale din ce în ce mai stăruitoare nu puteau să se desprindă de grămada aceea nedesluşită de lucruri indiferente, neînsufleţite probabil şi în aparenţă inerte, ce zăceau pe parchetul sălii dedesubtul căreia izbucnise incendiul.

Deodată focul, ca şi când ar fi fost înzestrat cu voinţă, făcu să se

înalţe o văpaie spre iedera bătrână şi uscată ce îmbrăca faţada pe care tocmai a privea Michelle Fléchard. S-ar fi zis că abia în momentul acela flacăra descoperise reţeaua de curpeni seci; o scânteie se agăţă lacomă de ea, şi începu să urce de-a lungul curmeielor cu o agilitate înspăimântătoare, ca şi cum ar fi fost nişte dâre de pulbere. Într-o clipită flacăra ajunse la etajul al doilea. Şi de acolo, de sus, lumină încăperea de la primul etaj. O strălucire vie scoase brusc la iveală trei gingaşe făpturi adormite.

Era un grup fermecător, cu braţele şi picioarele învălmăşite, ochii închişi, surâzătoare căpşoare blonde.

Mama îşi recunoscu copiii.

Şi scoase un ţipăt cutremurător.

Un asemenea ţipăt, plin de o nemăsurată spaimă, nu poate ieşi decât din pieptul unei femei. Nimic mai sălbatic şi nimic mai tulburător. Când e o femeie cea care ţipă, ţi se pare că auzi o lupoaică urlând, iar când e o lupoaică, urletul ei seamănă cu un ţipăt de femeie.

Ţipătul lui Michelle Fléchard semăna cu un urlet. Hecuba lătră, spune Homer.

Era ţipătul ce izbise urechea marchizului de Lantenac.

După cum am văzut, marchizul se întorsese din drum.

Se afla acum între gura galeriei, prin care cu ajutorul lui Halmalo reuşise să fugă, şi râpă. Printre mărăcinişurile ce se împleteau în dreptul lui, văzu podul cuprins de flăcări şi fortăreaţa împurpurată de reflexele focului, iar prin intervalul dintre două crengi, zări deasupra capului său, la marginea tăpşanului, în faţa castelului ce ardea şi în lumina vie a incendiului, un chip rătăcit şi dureros, chipul unei femei ce stătea aplecată asupra râpei.

Era femeia care ţipase.

Chipul nu mai avea nicio asemănare cu Michelle Fléchard, era un chip de Gorgonă. Oropsiţii sunt în stare de cele mai extraordinare lucruri. Ţăranca se preschimbase într-o Eumenidă. Săteanca aceasta neînsemnată, vulgară, ignorantă, inconştientă căpătase pe negândite proporţiile fabuloase ale disperării. Marile suferinţe sunt ca o dilatare colosală a sufletului; mama aceasta era însuşi simbolul maternităţii; tot ceea ce rezumă omenirea este supraomenesc. Se înălţa acolo, la marginea râpei, în faţa vâlvătăilor, în faţa nelegiuirii, ca o putere de dincolo de mormânt; urletul era de fiară, iar gestul de zeiţă; chipul, din gura căruia curgeau blestemele, părea o mască de văpaie. Nimic nu putea

întrece în măreţie fulgerele ce ţâşneau din ochii săi înecaţi în lacrimi; privirea ei străfulgera incendiul.

Marchizul asculta. Sunetele se revărsau peste capul său; auzea ceva nedesluşit şi sfâşietor, ceva ce părea a fi mai curând nişte hohote de plâns decât nişte cuvinte.

— Ah, Doamne! Copiii mei! Ei sunt copilaşii mei! Ajutor! Foc! Foc! Foc! Sunteţi nişte criminali! Nu e nimeni acolo? Vreţi să ardă copiii? E nemaipomenit! Georgette! Copiii mei! Alain-Bufleiul, René-Jean! Dar ce înseamnă asta? Cine i-a băgat acolo pe copilaşii mei? Dorm mititeii! Mi-am pierdut minţile! Nu, nu se poate! Ajutor!

Între timp în fortăreaţă şi pe tăpşan se stârnise o agitaţie neobişnuită. Toată tabăra se strângea în jurul focului ce izbucnise. După ce avuseseră de înfruntat mitraliile, asediatorii trebuiau să înfrunte un incendiu. Gauvain, Cimourdain, Guéchamp dădeau ordine. Ce era de făcut? Abia dacă puteau aduce câteva găleţi cu apă din pârâiaşul ce curgea pe fundul râpei. Neliniştea sporea cu fiece clipă. Pe marginea tăpşanului se înşiruiau chipuri înspăimântate ce priveau.

Ceea ce li se înfăţişa înaintea ochilor era într-adevăr cumplit.

Priveau fără să poată face nimic.

Prin mijlocirea curpenilor de iederă ce luaseră foc, incendiul se întinsese până la ultimul etaj. Acolo găsise podul plin cu paie şi se năpustise asupra lui. Tot podul era numai o flacără acum. Flacăra zburda, lugubra voioşie a flăcărilor. Se părea că o adiere criminală aţâţa rugul. Ca şi când fiorosul Imânus s-ar fi transformat pe de-a-ntregul într-o învolburare de scântei trăind existenţa pustiitoare a focului, şi sufletul său monstruos se prefăcuse în vâlvătaie. Etajul în care se afla biblioteca fusese deocamdată cruţat, înălţimea tavanului şi grosimea pereţilor întârziind momentul în care avea să se aprindă ia rândul său, dar clipa fatală se apropia; era lins de flăcările de la primul etaj şi dezmierdat de cele de la ultimul. Necruţătorul sărut al morţii îi dădea târcoale. Dedesubt un beci cu lavă încinsă, deasupra o boltă de jeratic; era destul să se surpe podeaua şi s-ar fi prăbuşit într-un morman de cenuşă incandescentă; era destul să se surpe tavanul şi ar fi fost îngropat sub un morman de cărbuni aprinşi. René-Jean, Alain-Bufleiul şi Georgette nu se treziseră încă, dormeau somnul adânc şi curat al copilăriei şi de afară se zăreau printre trâmbele de foc şi de fum ce, rând pe rând, acopereau şi descopereau ferestrele, în adâncul peşterii de văpaie, învăluiţi într-o lumină meteorică, cuminţi,

nemişcaţi, gingaşi, ca trei prunci Iisus dormind încrezători în mijlocul unui infern; şi o fiară ar fi lăcrimat văzând cei trei trandafiri în cuptorul acela încins şi cele trei leagăne în fundul unui mormânt.

Între timp mama îşi frângea mâinile:

— Foc! Nu se aude? Foc! Sunt surzi de nu vine nimeni? Ard copilaşii mei! Veniţi o dată, voi ăia de acolo. De atâtea zile bat drumurile într-una şi ia uite cum mi-a fost dat să-i găsesc! Foc! Ajutor! Nişte îngeraşi! Când te gândeşti că sunt nişte îngeraşi! Ce păcate or fi săvârşit pruncii ăştia nevinovaţi? Pe mine m-au împuşcat, lor le-au dat foc! Cine a avut inima să facă una ca asta? Ajutor! Scăpaţi-mi copiii! N-auziţi ce vă spun? O căţea, şi de-o căţea încă ţi-e milă! Copiii mei! Copilaşii mei! Ah! Georgette! Îi văd burticică, îngeraşul mamei! René-Jean! Alain-Bufleiul! Aşa-i cheamă. Vedeţi doar că sunt mama lor. Doamne, ce blestemăţii se mai întâmplă în vremurile noastre! Am tot umblat zile şi nopţi de-a rândul. Azi dimineaţă chiar am stat de vorbă cu o femeie. Ajutor! Ajutor! Foc! Sunteţi nişte fiare, nu oameni! Ce grozăvie! Ăl mare n-a împlinit încă cinci ani, iar a mai mică n-are nici doi anişori. Le văd picioruşele goale. Dorm, sfântă şi milostivă Fecioară! Cerul mi i-a dat şi iadul mi-i ia acum. Înapoi. Când mă gândesc cât drum am bătut! Copilaşii mei pe care i-am hrănit cu laptele meu! Şi eu care mă socoteam urgisită fiindcă nu-i găseam! Fie-vă milă de mine! Daţi-mi copiii, vreau copilaşii mei! Dacă vă spun că sunt acolo, înăuntru, zău sunt! Uitaţi-vă la picioarele mele cum sângerează, sărmanele. Ajutor! Dacă mai sunt oameni pe faţa pământului nu se poate să-i lase pe bieţii micuţi să se prăpădească aşa! Ajutor! Ucigaşii! Unde s-a mai pomenit aşa ceva? Ah, tâlharii! Ce casă-i asta, urgisită? Mi i-au furat ca să mi-i omoare! Doamne Isuse, îndură-te de mine! Vreau copilaşii mei! O, nu ştiu ce-aş fi în stare să fac! Nu vreau să moară! Ajutor! Ajutor! Ajutor! O, dacă s-ar întâmpla să moară, am să-i ucid pe Dumnezeu!

Odată cu rugăminţile sfâşietoare ale mamei se auzeau răsunând glasuri pe tăpşan şi în râpă:

— O scară!

— N-avem scară!

— Apă!

— N-avem apă!

— Sus, în turn, la etajul al doilea, e o poartă!

— E de fier!

— Spargeţi-o!

— Nu se poate!
Iar mama striga cu şi mai multă disperare:
— Foc! Ajutor! Haideţi, mai repede, ce staţi? Atunci omorâţi-mă şi pe mine! Copilaşii mei! Puii mamei! Ah, focul ăsta blestemat! Scoateţi-i de acolo sau azvârliţi-mă şi pe mine!
Printre răcnetele ei se auzeau pârâiturile focului ce ardea liniştit.
Marchizul îşi pipăi buzunarul şi simţi sub degete cheia de la poarta de fier. Atunci, aplecându-se că să poată trece pe sub bolta prin care evadase din turn, intră din nou în galeria pe care abia o părăsise.

II – De la poarta de piatră la poarta de fier

O armată întreagă ce se frământa disperată încercând o salvare imposibilă; patru mii de oameni care nu puteau sări în ajutorul a trei copii: asta era realitatea.
Nu aveau nicio scară la îndemână; cea trimisă din Javené nu mai apucase să sosească; vâlvoarea se revărsa în jur ca un crater în erupţie; a încerca s-o stingi cu apa pârâiaşului aproape secat din râpă era ridicol; ca şi cum ar fi azvârlit un pahar cu apă peste un vulcan.
Cimourdain, Guéchamp şi Radoub coborâseră în râpă. Gauvain se înapoiase în Tourgue, în sala de la etajul al doilea, unde se afla piatra turnantă, ieşirea secretă şi poarta de fier a bibliotecii. Acolo fusese şi fitilul cu pucioasă pe care-l aprinsese Imânus; acolo se iscase focul.
Gauvain adusese cu el cinci pionieri. Singurul lucru pe care-l mai puteau face era să spargă poarta de fier. Poarta era straşnic de bine ferecată.
Încercară mai întâi s-o spargă cu securile. Securile se fărâmară.
— Oţelul e ca sticla pe lângă fierul ăsta, spuse un pionier.
Poarta era într-adevăr de fier bătut cu ciocanul, făcută din două plăci groase de câte trei degete, încheiate cu buloane.
Luară atunci nişte drugi de fier şi-i petrecură pe sub poartă, silindu-se s-o urnească din loc. Drugii se frânseră.
— Ca nişte chibrituri, spuse pionierul.
Gauvain murmură preocupat.
— Numai o ghiulea ar putea să-i vină de hac. Dac-am putea aduce aici un tun…
— Şi chiar şi atunci… spuse pionierul.

Rămaseră un timp abătuţi. Toate braţele se lăsară în jos, neputincioase. Tăcuţi, învinşi, consternaţi, oamenii priveau înfricoşătoarea poartă ce părea înţepenită pe veci. O lumină roşie se prelingea pe dedesubt. În spatele ei focul se înteţea.

Fiorosul cadavru al lui Imânus asista la toate astea lugubru, învingător.

Peste câteva minute totul avea să se năruiască.

Ce era de făcut? Nu se mai întrezărea nicio speranţă.

Cu privirile pironite asupra pietrei turnante şi a gârliciului deschis prin care se strecuraseră evadaţii, Gauvain izbucni exasperat:

— Totuşi pe acolo a ieşit marchizul de Lantenac!

— Şi s-a întors, rosti un glas.

Şi un chip cărunt se ivi în chenarul de piatră al ieşirii secrete.

Era marchizul.

Gauvain, care de ani de zile nu-l mai văzuse atât de aproape, se trase înapoi.

Toţi cei de faţă rămaseră împietriţi, în poziţia în care se aflau.

Marchizul ţinea o cheie mare în mână; cu o privire trufaşă îi sili pe câţiva dintre pionierii ce-i stăteau în cale să se dea la o parte, se îndreptă apoi spre poarta de fier, se aplecă sub boltă şi vârî cheia în broască. Broasca scrâşni, poarta se deschise dând la iveală o vâltoare de flăcări, şi marchizul păşi peste prag.

Păşi fără nicio şovăială, cu fruntea sus.

Toţi îl urmăreau cu privirea, înfioraţi.

Abia apucă să pătrundă în sala cuprinsă de flăcări şi parchetul pe jumătate mistuit de foc şi zdruncinat de paşi se prăbuşi în spatele său, făcând să se caşte între el şi poartă o văgăună. Marchizul îşi continuă drumul fără să se învrednicească măcar a întoarce capul. Şi dispăru înghiţit de fum.

Nu se mai văzu nimic.

Reuşise să meargă mai departe? Nu se căscase oare o nouă vâltoare de foc sub paşii săi? Să-şi fi găsit, la rândul său, mormântul? Cine putea să ştie? În faţa lor se înălţa un zăgaz de fum şi de flăcări. Marchizul se afla dincolo de ei, viu sau mort.

III – Unde-i vedem trezindu-se pe copii după ce i-am văzut adormind

Până la urmă copiii se treziseră totuşi.

Incendiul, care nu cuprinsese încă biblioteca, aşternea pe tavan

o lumină trandafirie. Copiii nu văzuseră până atunci un asemenea revărsat de zori. Priviră lumina. Georgette o cercetă îndelung.

Toate minunăţiile incendiului se desfăşurau sub ochii lor; hidra neagră şi dragonul stacojiu se iveau laolaltă în fumul monstruos, întunecat şi rubiniu în acelaşi timp, de o rară splendoare. Flăcărui zvelte îşi luau zborul în depărtare, fulgerând întunericul ca nişte războinice comete ce alergau unele după altele. Focul este o adevărată risipă; jariştele sunt încărcate cu sipeturi de bijuterii pe care le risipesc în vânt; nu degeaba cărbunele este făcut din aceeaşi substanţă ca şi diamantul. Peretele celui de-al treilea etaj crăpase şi, prin crăpături, jeraticul se revărsa ca o cascadă de nestemate; grămezile de paie şi de ovăz care ardeau în pod curgeau pe ferestre, valuri-valuri de pulbere aurie, grăunţele de ovăz preschimbate în ametiste, iar firele de paie în granate.

— Gigea! spuse Georgette.

Se ridicară câteşitrei în capul oaselor.

— Ah! strigă mama, s-au trezit!

René-Jean se sculă din aşternut, după el se sculă şi Alain-Bufleiul, pe urmă se sculă şi Georgette.

René-Jean se întinse, se îndreptă spre fereastră şi spuse:

— Mi-e cald.

— Cald, îl îngână Georgette.

Mama îi chemă:

— Copii! René! Alain! Georgette!

Copiii se uitau în jur încercând să se dumerească. Atunci când oamenii în toată firea sunt înspăimântaţi, copiii sunt doar curioşi. Cei ce se miră cu uşurinţă, anevoie se sperie; ignoranţa e plină de curaj. Copiii merită atât de puţin să se ducă în iad încât dacă l-ar vedea în faţa ochilor, l-ar privi cu încântare.

Mama îi strigă din nou:

— René! Alain! Georgette!

René-Jean întoarse capul; glasul ei îl smulse din uimire; copiii au memoria scurtă, în schimb îşi amintesc repede; tot ce-a fost în trecut pentru ei s-a întâmplat ieri; René-Jean o văzu pe maică-sa, i se păru foarte firesc şi, înconjurat cum era de atâtea ciudăţenii, simţind nelămurit nevoia unui sprijin, strigă:

— Mămico!

— Mămico! spuse şi Alain-Bufleiul.

— Mico! îngână Georgette.

Şi întinse mânuţele.

Mama începu să urle:

— Copiii mei!

Câteşitrei se apropiară de marginea ferestrei; din fericire, văpaia nu se întinsese încă în partea aceea.

— Mi-e tare cald, spuse René-Jean.

Apoi:

— Frige.

Şi o căută din ochi pe maică-sa.

— De ce nu vii, mămico?

— Vii, mico, repetă Georgette.

Despletită, cu hainele rupte, sângerând, mama îşi dăduse drumul la vale, din mărăcine în mărăcine, în râpă. Cimourdain se afla acolo împreună cu Guéchamp, la fel de neputincioşi amândoi ca şi Gauvain sus, în turn. Soldaţii forfoteau în jurul lor disperaţi că nu sunt în stare de nimic. Dogoarea focului era cumplită, dar nimeni nu o simţea. Măsurau din ochi înălţimea podului, stâlpii arcadelor, nivelurile etajelor, ferestrele inaccesibile, şi îşi spuneau că trebuie să acţioneze cât mai repede. Trei etaje de urcat. Şi niciun mijloc ca să poată ajunge acolo. Rănit de sabie la umăr, cu o ureche ruptă, scăldat în sudoare şi-n sânge, Radoub venise şi el la faţa locului; o văzu pe Michelle Fléchard.

— Ia te uită, se miră el, împuşcata! Cum se face c-ai înviat?

— Copiii mei! se tângui mama.

— Ai dreptate, răspunse Radoub, n-avem timp de pierdut cu strigoii. Şi încercă să escaladeze podul, încercare inutilă, îşi înfipse unghiile în piatră şi reuşi astfel să se caţăre câteva clipe; dar zidăria era netedă, nicio crăpătură nicăieri, nicio muchie ieşită în afară, pietrele erau perfect îmbinate, ca şi când construcţia abia ar fi fost ridicată; Radoub căzu înapoi pe pământ. Focul bântuia mai departe, înfricoşător; se zăreau în cadrul ferestrei împurpurate cele trei căpşoare blonde. Radoub atunci ridică pumnul spre cer şi căutând parcă din ochi pe cineva, spuse:

— Frumos te mai porţi, Doamne Sfinte! Mama, îngenuncheată, strângea în braţe unul dintre stâlpi, strigând:

— Fie-vă milă!

Pârâituri înfundate se amestecau cu trosnetele incendiului. Geamurile dulapurilor din bibliotecă începură să crape, căzând cu zgomot. Nu mai încăpea nicio îndoială că în scurtă vreme schelăria avea să se surpe. Nicio putere omenească nu mai era în măsură să facă ceva. Câteva clipe încă şi totul avea să se prăbuşească. Nu

mai aşteptau decât dezastrul. Se auzeau glăscioarele copiilor chemând:

— Mămico! Mămico!

Toată lumea era îngrozită la culme.

Deodată, în cadrul ferestrei învecinate cu cea la care şedeau copiii, pe fondul purpuriu al flăcărilor, se contură o siluetă înaltă.

Toate capetele se ridicară, toate privirile se aţintiră. Era un bărbat acolo, sus, era un bărbat în bibliotecă, un bărbat înfruntând vâlvătăile. Chipul său se profila în negru pe lumina de văpaie, dar părul îi era argintiu. Privitorii îl recunoscură pe marchizul de Lantenac.

Marchizul dispăru câteva clipe, apoi ieşi din nou la iveală.

Cumplitul bătrân apăru la fereastră ţinând o scară în mâini. Era scara de salvare păstrată în bibliotecă, pe care o luase de lângă perete unde fusese aşezată, şi o târâse până în dreptul ferestrei. Apucând-o apoi de unul dintre capete, cu neîntrecuta îndemânare a unui atlet, o scoase afară pe geam şi o lăsă să lunece pe marginea pervazului până în fundul râpei. Nebun de fericire, Radoub întinse de jos mâinile, prinse scara şi o strânse la piept strigând:

— Trăiască Republica!

— Trăiască Regele! răspunse marchizul.

Radoub bombăni:

— N-ai decât să strigi ce pofteşti şi să spui şi prostii dacă vrei, eu ştiu că eşti bunul Dumnezeu.

Scara fusese rezemată de zid, legătura dintre biblioteca incendiată şi pământ fusese statornicită; douăzeci de oameni alergară, în frunte cu Radoub, înşirându-se pe trepte, de sus, din capul scării şi până jos, la picioarele ei, cu spatele rezemat de fuscele, ca salahorii când urcă sau coboară pietrele. Scara de lemn se transformă într-o scară însufleţită. Radoub în capul scării se afla chiar în dreptul ferestrei, întors însă cu faţa spre incendiu.

Mica armată, risipită pe câmpul de mărăciniş şi pe povârnişuri se înghesuia, răscolită de cele mai felurite emoţii, pe tăpşan, în râpă, pe terasa turnului.

Marchizul se făcu nevăzut, apoi se ivi din nou cu un copil în braţe.

O furtună de aplauze se dezlănţui în râpă.

Era primul copil pe care marchizul îl luase la întâmplare, Alain-Bufleiul.

— Mi-e frică! striga Alain-Bufleiul.

Marchizul i-l dădu lui Radoub care îl încredinţa soldatului din spatele său, aşezat cu o treaptă mai jos; acesta îl încredinţa la rândul lui altui soldat şi în timp ce Alain-Bufleiul, care ţipa ca din gură de şarpe, petrecut aşa din braţe în braţe, ajungea la picioarele scării, marchizul, care dispăruse, iar pentru câteva clipe, se întoarse la fereastră în braţe cu René-Jean; băieţaşul, care se zbătea şi plângea, începu a-l lovi cu pumnii pe Radoub în momentul când marchizul îl dădu în seama sergentului.

Marchizul se înapoie în sala cuprinsă de flăcări. Georgette rămăsese singură. Se apropie de ea. Fetiţa-i zâmbi. Omul acesta de piatră simţi umezindu-i-se ochii.

— Cum te cheamă? o întrebă.

— Olgette, răspunse ea.

O luă în braţe, fetiţa continua să zâmbească şi, în clipa în care o încredinţă lui Radoub, sufletul acesta atât de mândru şi de nepătruns avu deodată revelaţia nevinovăţiei, şi bătrânul o sărută pe copilă.

— Uite-o pe puştoaică! o întâmpinară soldaţii; şi Georgette coborî la rândul său, trecând din braţe în braţe, în mijlocul strigătelor de duioasă admiraţie. Toţi băteau din palme, tropăiau; bătrânii grenadieri bufneau în plâns, iar fetiţa le zâmbea tuturor.

Mama stătea la picioarele scării gâfâind, năucită, beată de toate aceste întâmplări neaşteptate, care o înălţaseră atât de năprasnic din iad în paradis. O bucurie prea mare poate frânge şi ea inima în felul său. Întinse mâinile, primindu-l în braţe mai întâi pe Alain-Bufleiul, pe urmă pe René-Jean, în sfârşit pe Georgette, sărutându-i în neştire pe toţi, apoi izbucni într-un hohot de râs şi căzu leşinată.

Un strigăt clocotitor răsună:

— Au scăpat toţi!

Scăpaseră într-adevăr toţi, afară de bătrân.

Nimeni însă nu părea să se sinchisească de asta, poate nici chiar el.

Rămase câteva clipe gânditor la marginea ferestrei ca şi cum ar fi vrut să lase răgaz noianului de flăcări să se hotărască într-un fel. Pe urmă, fără a se grăbi, tacticos, falnic, încălecă pervazul şi fără a mai întoarce capul înapoi, drept, în picioare, având în spate vâlvătaia şi în faţă adâncul râpei, începu să coboare scara în tăcere, cu măreţia unui spectru. Soldaţii care se mai aflau încă pe scară se dădură repede jos, toţi cei de faţă se înfiorară şi se traseră înapoi, cuprinşi de o spaimă sacră, lăsând un gol în jurul lui ca în

jurul unei vedenii. Între timp marchizul se cufunda cu solemnitate în întunericul ce se deschidea la picioarele lui; se apropia încetul cu încetul, pe măsură ce ei se depărtau; pe chipul său de marmură nu se zărea nicio cută, în ochii de strigoi nicio scăpărare; cu fiecare pas pe care-l făcea spre oamenii aceia ale căror priviri înspăimântate erau aţintite asupra lui părea din ce în ce mai înalt, scara, se înfiora, scoţând un sunet lugubru sub picioarele sale, şi aveai impresia că vezi statuia comandorului scoborând în criptă.

În momentul când marchizul ajunse jos, pe ultima treaptă, şi puse piciorul pe pământ, o mână se lăsă pe umărul lui. Se întoarse.

— Te arestez, spuse Cimourdain.

— Ai dreptate, răspunse Lantenac.

CARTEA A ŞASEA – ABIA DUPĂ VICTORIE SE DĂ LUPTA

I – Lantenac capturat

Marchizul coborâse într-adevăr în mormânt.

Îl luară cu ei.

Cripta-închisoare de sub turn fu deschisă imediat sub privirea încruntată a lui Cimourdain; aduseră o lampă, un urcior cu apă şi o pâine cazonă, aruncară pe jos un braţ de paie şi, la mai puţin de un sfert de oră după ce preotul îl arestase pe marchiz, uşa celulei se închidea în urma lui Lantenac.

Terminând cu Lantenac, Cimourdain se duse să-l caute pe Gauvain; în momentul acela, în depărtare, ornicul bisericii din Parigné bătea orele unsprezece seara. Cimourdain îl înştiinţă pe Gauvain:

— Am să convoc curtea marţială, dar fără tine. Eşti un Gauvain, la fel ca şi Lantenac şi deci prea de-aproape înrudit cu el ca să poţi fi judecător. După părerea mea Égalité a făcut rău acceptând să-l judece pe Capet. Curtea marţială urmează să fie alcătuită din trei judecători, un ofiţer, căpitanul Guéchamp, un subofiţer, sergentul Radoub şi eu, ca preşedinte. Asta însă nu te mai priveşte pe tine. Ne vom conforma întru totul decretului Convenţiunii; ne vom mulţumi să constatăm identitatea fostului marchiz de Lantenac. Aşadar, mâine curtea marţială, iar poimâine ghilotina. Răscoala din Vendée a murit.

Gauvain nu răspunse nimic, iar Cimourdain preocupat de ultimul şi cel mai important lucru pe care-l avea de adus la îndeplinire se îndepărtă. Cimourdain trebuia să stabilească anumite ore, să aleagă locul potrivit. Ca şi Lequinio la Granville ca şi Tallien la Bordeaux, ca şi Châlier la Lyon ca şi Saint-Just la Strasbourg, îşi însuşise obiceiul, considerat drept un exemplu bun de urmat de a asista personal la execuţii; judecătorul venea să vadă în ce fel călăul îşi îndeplinea datoria; obicei împrumutat de Teroare de la parlamentele din Franţa şi de la inchiziţia spaniolă.

Gauvain era de asemenea preocupat.

Un vânt rece adia dinspre pădure. Lăsându-l pe Guéchamp să dea ordinele necesare, Gauvain intră în cortul său, care era instalat

pe pajiştea de la marginea pădurii, la picioarele turnului, şi îşi luă pelerina cu glugă în care se înfăşură. Pelerina era tivită după moda republicană atât de cumpătată în privinţa podoabelor, cu un simplu galon care era semnul distinctiv al comandantului. Începu să se plimbe pe pajiştea însângerată de unde pornise atacul. Era singur. Focul bântuia mai departe, dar nimeni nu se mai sinchisea acum de el; Radoub rămăsese cu copiii şi cu mama, aproape tot atât de grijuliu ca şi ea. Castelul de pe pod continua să ardă, pionierii se străduiau să localizeze incendiul, se săpau morminte, morţii erau îngropaţi, răniţii bandajaţi, baricada fusese dărâmată, se ridicau cadavrele din încăperi şi de pe scări, se curăţa locul măcelului, se măturau cumplitele grămezi de gunoaie rămase de pe urma victoriei; cu o promptitudine cazonă soldaţii dereticau, ca să zicem aşa, în urma bătăliei ce se sfârşise. Gauvain însă nu vedea nimic din toate astea.

Dus pe gânduri cum era, abia dacă arunca din când în când câte o privire spre postul de pază din dreptul spărturii, ce fusese întărit din ordinul lui Cimourdain.

Desluşea în întuneric spărtura, la vreo două sute de paşi de locul unde se retrăsese la capătul pajiştii, ca şi cum ar fi căutat să se pună la adăpost. Vedea căscându-se gura ei neagră. De acolo începuse atacul în urmă cu trei ore, pe acolo, el, Gauvain, pătrunsese în turn; acolo era sala în care fusese construit retranşamentul; şi tot acolo, în sală, se afla uşa celulei în care era închis marchizul. Iar santinelele din dreptul spărturii fuseseră puse acolo anume pentru a păzi celula.

În timp ce privirea lui întrezărea ca prin ceaţă spărtura, urechea sa auzea ca prin vis, răsunând ca un clopot de alarmă, aceste cuvinte: „Mâine curtea marţială, iar poimâine ghilotina”.

Deşi fusese localizat şi pionierii încercau să-l stingă azvârlind peste el toată apa pe care o aveau la îndemână, focul dădea încă semne de împotrivire făcând să răbufnească uneori câte o flacără; se auzeau în răstimpuri trosnind tavanele şi prăbuşindu-se unele peste altele etajele ce abia mai stăteau în picioare; volburi de scântei îşi luau atunci zborul ca dintr-o torţă fluturată, o lumină ca de fulger scotea la iveală întreg cuprinsul până în cea mai îndepărtată zare, şi umbra fortăreţei Tourgue, căpătând dintr-odată proporţii gigantice, se lungea până la marginea codrului.

Gauvain se plimba încolo şi încoace în întuneric prin dreptul spărturii de unde începuse asaltul. Când şi când îşi încrucişa

mâinile pe după capul acoperit cu gluga militară. Se gândea.

II – Gauvain pe gânduri

Gândurile sale erau de nepătruns.

În felul său de a privi lucrurile se petrecuse o schimbare extraordinară.

Marchizul se transfigurase.

Gauvain văzuse cu ochii lui această transfigurare.

Niciodată nu şi-ar fi putut închipui că aşa ceva poate fi consecinţa unui concurs de împrejurări, oricare ar fi fost aceste împrejurări. Niciodată nu i-ar fi trecut prin minte, nici chiar în vis, c-ar putea să se întâmple aşa ceva.

Neprevăzutul, acel arogant nu ştiu ce în mâinile căruia omul este o jucărie, pusese stăpânire asupra lui Gauvain şi nu mai voia să-i dea drumul.

Sub ochii lui imposibilul devenise real, vizibil, palpabil, inevitabil, implacabil.

Ce părere avea despre asta Gauvain?

Nu mai putea fi vorba să amâne; trebuia să tragă o concluzie.

Avea de răspuns la o întrebare; nu mai era cu putinţă s-o ocolească.

O întrebare pusă de cine?

De evenimente.

Şi nu numai de evenimente.

Fiindcă atunci când evenimentele, care sunt schimbătoare, ne pun o întrebare, dreptatea care este nestrămutată ne somează să răspundem.

În spatele norului care îşi aşterne umbra peste noi se află astrul care ne scaldă în lumina sa.

Nu ne putem feri de lumină, aşa cum nu ne putem feri nici de umbră.

Gauvain era supus unui interogatoriu.

Trebuia să dea socoteală cuiva.

Cuiva de temut.

Conştiinţa sa.

Gauvain simţea cum totul se clătina în jurul său. Hotărârile sale cele mai dârze, legămintele sale cele mai temeinice, deciziile sale cele mai inflexibile, toate începuseră să oscileze în adâncul voinţei lui.

Există răsturnări sufleteşti la fel de puternice ca şi cutremurele.

Cu cât se gândea mai stăruitor la ceea ce se petrecuse sub ochii lui, cu atât se simţea mai răvăşit.

Gauvain credea că este republican şi era într-adevăr, în absolut. Un absolut superior i se dezvăluise însă acum.

Mai presus de absolutul revoluţionar, există absolutul omenesc.

Ceea ce se întâmpla nu mai putea fi evitat; faptul era grav şi Gauvain făcea parte acum din el, intra în alcătuirea lui, nu putea să se desprindă şi, cu toate că Cimourdain îi spusese: „Asta nu te mai priveşte pe tine”, simţea în el ceva ce nu se putea compara decât cu ceea ce trebuie să simtă un copac în momentul în care e smuls din rădăcini.

Orice om are un temei; ori de câte ori acest temei e zdruncinat se produce o tulburare în adâncul său; Gauvain simţea această tulburare.

Îşi strângea capul în palme ca şi cum ar fi sperat că în cele din urmă va face să ţâşnească din el adevărul. Nu era prea uşor să limpezească o asemenea situaţie; dimpotrivă, era un lucru cât se poate de dificil; avea în faţă nişte cifre înfricoşătoare pe care trebuia să le adune; să faci calculul destinului, ce operaţie ameţitoare! Încerca s-o înfăptuiască; se străduia să-şi dea seama; se căznea să-şi adune gândurile, să mlădieze rezistenţele pe care le bănuia înăuntrul lui, să recapituleze evenimentele.

Şi le înfăţişa lui însuşi.

Cui nu i s-a întâmplat să facă o dare de seamă pentru sine însuşi şi să se întrebe, într-o împrejurare decisivă, ce cale trebuie să urmeze, fie pentru a înainta, fie pentru a se retrage?

Gauvain asistase cu puţin înainte la un miracol.

Odată cu bătălia terestră, avusese loc o bătălie cerească.

Bătălia binelui împotriva răului.

O inimă crâncenă fusese învinsă.

Cunoscând tot ceea ce există dăunător în om, violenţa, rătăcirea, orbirea, îndărătnicia primejdioasă, trufia, egoismul, Gauvain asistase într-adevăr la un miracol.

Biruinţa omeniei asupra omului.

Omenia învinsese neomenia.

Cu ce mijloace? În ce fel? Cum reuşise să îngenuncheze un asemenea colos de ură şi de înverşunare? Ce arme folosise? Ce maşină de război? Un simplu leagăn de copil.

O lumină orbitoare se revărsase asupra lui Gauvain. În plin

război civil, în plină conflagraţie a tuturor vrăjmăşiilor şi a tuturor răzbunărilor, în momentul cel mai confuz şi mai aprig al învălmăşelii, la ceasul când crima îşi revărsa toată văpaia şi ura toată bezna, în acea clipă în care, orice lucru poate deveni un proiectil în focul bătăliei, în care încleştarea este atât de sinistră încât nu-ţi mai poţi da seama de partea cui e dreptatea, de partea cui e cinstea, de partea cui adevărul; dintr-odată, Necunoscutul, acest tainic vestitor al sufletelor, făcuse să strălucească mai presus de limpezişurile şi de întunecimile omeneşti orbitoarea lumină veşnică.

Mai presus de lupta încrâncenată dintre minciună şi relativitate, chipul adevărului ieşise deodată la iveală în adâncuri.

Puterea celor slabi intervenise fără veste.

Se văzuse cum trei biete făpturi abia venite pe lume, inconştiente, părăsite, orfane, stinghere, gângave, surâzătoare, având de înfruntat războiul civil, legea talionului, cumplita logică a represaliilor, asasinatul, măcelul, fratricidul, furia turbată, duşmănia, toate gorgonele, reuşiseră să le biruie pe toate; se văzuse cum un incendiu scelerat ce trebuia să săvârşească o crimă fusese înfrânt şi sugrumat; se văzuse cum nişte crâncene urzeli fuseseră date peste cap şi zădărnicite; se văzuse cum străvechea ferocitate feudală, cerbicia unui dispreţ străbun, pretinsa experienţă a necesităţilor războiului, raţiunea de stat, toate arogantele prejudecăţi ale bătrâneţii neînduplecate, se risipiseră sub privirea senină a celor ce nu apucaseră încă să trăiască; şi e foarte firesc, fiindcă cel ce n-a apucat încă să trăiască n-a putut înfăptui nimic rău, el este dreptatea, el este adevărul, el este nevinovăţia, şi giganticii îngeri din cer sălăşluiesc în făptura plăpândă a copiilor.

Spectacol util; pilduitor; plin de învăţăminte; aprigii combatanţi ce purtau un război pe viaţă şi pe moarte văzuseră înălţându-se în faţa tuturor nelegiuirilor, a tuturor atentatelor, a tuturor fanatismelor, a asasinatului, a răzbunării ce se silea să înteţească focul rugurilor, a morţii ce sosea cu o torţă în mână, mai presus de uriaşa legiune a crimelor, atotputernica inocenţă.

Şi inocenţa biruise.

Se putea spune cu drept cuvânt: Nu, războiul civil nu există, barbaria nu există, ura nu există, crima nu există, întunericul nu există; pentru ca toate aceste vedenii să se risipească e de ajuns să răsară aceste zori, copilăria.

Niciodată în nicio altă luptă ce se dăduse pe faţa pământului Satana nu ieşise atât de bine în vileag, nici Dumnezeu.

Iar arena în care se desfăşurase această luptă fusese o conştiinţă.

Conştiinţa lui Lantenac.

Pentru ca să reînceapă acum şi mai înverşunată şi mai hotărâtoare poate, într-o altă conştiinţă.

Conştiinţa lui Gauvain.

Ce câmp de bătălie, sufletul omului!

Suntem la cheremul acestor zei, acestor monştri, acestor giganţi: gândurile noastre.

Adeseori aceşti aprigi beligeranţi ne calcă sufletul în picioare.

Gauvain cugeta.

Încercuit, imobilizat, condamnat, scos de sub scutul legii, încolţit ca o fiară în arenă, strâns ca un cui în cleşte, înconjurat din toate părţile de un zid de fier şi de foc, marchizul de Lantenac reuşise să scape. Fuga lui era un miracol. Izbutise să realizeze acea capodoperă, cea mai dificilă dintre toate într-un asemenea război, care este o evadare. Pusese din nou stăpânire asupra codrului în care se putea întări, asupra ţinutului în care putea continua bătălia, asupra umbrei în care i se pierdea urma. Redevenise cumplitul vântură-ţară, sinistrul rătăcitor, comandantul unor luptători invizibili, căpetenia oamenilor de sub pământ, craiul codrilor. Gauvain câştigase biruinţa, dar Lantenac câştigase libertatea. Din momentul acela Lantenac se afla în deplină siguranţă, avea în faţa lui nelimitate posibilităţi de mişcare şi un număr infinit de adăposturi între care putea să aleagă. Era insesizabil, inaccesibil, invulnerabil. Leul căzuse în capcană şi reuşise să scape.

Şi uite că se întorsese îndărăt.

De bună voie, spontan, din proprie iniţiativă, marchizul de Lantenac părăsise codrul, umbra, securitatea, libertatea, pentru a înfrunta cele mai cumplite primejdii; Gauvain îl văzuse mai întâi avântându-se în mijlocul flăcărilor cu riscul de a rămâne acolo pe veci îngropat, iar mai apoi coborând scara care îl punea la discreţia inamicului şi care, scară de salvare pentru alţii, pentru el era o scară de pierzanie.

Şi pentru ce făcuse toate astea?

Pentru a scăpa de la moarte trei copii.

Şi care era soarta ce i se hărăzise?

Avea să fie ghilotinat.

Aşadar, omul acesta, pentru trei copii – ai săi? nu; din sângele lui? nu; din casta sa? nu; pentru trei mici sărmani, primii veniţi, nişte copii găsiţi, nişte necunoscuţi, nişte bieţi calici, nişte golani, gentilomul acesta din os domnesc, bătrânul acesta, salvat, eliberat, învingător, fiindcă evadarea este fără îndoială o victorie, pusese totul la bătaie, pusese totul în joc, pusese totul în discuţie şi, cu semeţie, înapoindu-le copiii, adusese în acelaşi timp şi capul său, până atunci înfricoşător, acum măreţ, pe care li-l oferise.

Şi ei ce aveau de gând să facă?

Să-l accepte.

Marchizul de Lantenac avusese de ales între viaţa aproapelui şi a sa; şi în faţa acestei splendide opţiuni, alesese propria sa moarte.

Iar ei se pregăteau să consfinţească alegerea lui.

Se pregăteau să-l omoare.

Asta era răsplata eroismului!

Să recompensezi o faptă mărinimoasă printr-o barbarie!

Să pui revoluţia în inferioritate!

Ce discreditare pentru republică!

În timp ce omul prejudecăţilor şi al servituţilor, transformat pe neaşteptate, se întorcea în sânul umanităţii, ei, oamenii libertăţii şi ai dezrobirii, să rămână mai departe pe făgaşul războiului civil, pe făgaşul vărsării de sânge şi al fratricidului!

Măreaţa lege a iertării, a abnegaţiei, a răscumpărării, a sacrificiului să existe pentru cei ce luptau în numele unei rătăciri şi să nu existe pentru ostaşii adevărului!

Cum se poate? Să nu caute a-şi întrece inamicul în mărinimie, să accepte această înfrângere, fiind cei mai puternici să se arate cei mai slabi, fiind învingători să fie şi ucigaşi, să dea ocazie să se spună că sub steagul monarhiei se află cei ce salvează copiii de la moarte, iar sub steagul republicii cei ce ucid bătrânii!

Soldatul acesta falnic, octogenarul acesta robust, războinicul acesta dezarmat, răpit mai curând decât capturat, luat prizonier în timp ce săvârşea o faptă bună, legat fedeleş cu consimţământul lui, cu fruntea încă îmbrobonată de sudoarea unui nobil devotament, să fie văzut urcând treptele eşafodului ca şi cum ar urca treptele unei apoteoze! Să fie pus sub cuţitul ghilotinei acest cap în jurul căruia sufletele celor trei îngeraşi salvaţi de la moarte vor zbura rugătoare! Şi, în faţa unei osânde înjositoare pentru călău, să se vadă obrazul acestui om luminat de un zâmbet, iar obrazul republicii acoperit de roşeaţă!

Şi toate astea să se petreacă sub ochii lui Gauvain, comandantul!

Şi fiind în măsură să împiedice acest lucru, să nu mişte niciun deget! Să se mulţumească doar cu această arogantă dispensă „Asta nu te mai priveşte pe tine!” Şi să nu se gândească, oare, că în asemenea împrejurări abdicarea înseamnă complicitate? Să nu-şi dea seama că în cazul unei acţiuni atât de nemaipomenite, între cel ce o săvârşeşte şi cel ce îngăduie a fi săvârşită, cel din urmă e cel mai vinovat, fiind laş!

Dar moartea asta nu avusese încuviinţarea lui? El, Gauvain, îndurătorul, nu declarase că pentru Lantenac nu încăpea nicio îndurare şi că-l va preda pe Lantenac lui Cimourdain?

Era dator aşadar viaţa acestui om. Ei bine, îşi plătea acum datoria. Atâta tot.

Dar oare era acelaşi om?

Până atunci Gauvain nu văzuse în Lantenac decât un luptător barbar, un fanatic al regalităţii şi al feudalismului, călăul prizonierilor, asasinul dezlănţuit de război, vărsătorul de sânge. De omul acela nu se temea; pe surghiunitorul acela era oricând gata să-l scoată de sub scutul legilor; faţă de cel ce nu înţelegea să cruţe pe nimeni, s-ar fi arătat la fel de necruţător. Nimic mai simplu, drumul era dinainte trasat şi pe cât de sinistru, pe atât de lesnicios, totul era prevăzut, nu trebuia decât să urmeze linia dreaptă a atrocităţii. Pe neaşteptate însă linia dreaptă se frânsese, o cotitură neprevăzută îi deschisese alte zări în faţă, se produsese o metamorfoză. Un Lantenac nebănuit intra în scenă. Din pielea monstrului ieşea un erou; mai mult decât un erou, un om. Mai mult decât un suflet, o inimă. Gauvain nu mai avea în faţa lui un ucigaş, ci un izbăvitor. Gauvain fusese biruit de o revărsare de lumină cerească. Lantenac îl săgetase cu fulgerul bunătăţii.

Şi acest Lantenac transfigurat să nu-l poată transfigura la rândul său pe Gauvain? Cum? Fulgerarea aceasta de lumină să nu aibă nicio urmare? Omul trecutului să păşească înainte, iar omul viitorului să dea înapoi? Omul barbariilor şi al superstiţiilor să deschidă nebănuitele aripi şi să plutească în văzduh, privind din înalt cum omul idealului se târăşte în beznă şi în noroi! Gauvain să meargă pe brânci mai departe, pe vechiul făgaş al ferocităţii, în timp ce Lantenac şi-ar fi luat zborul spre culmile sublimului în căutare de noi aventuri!

Şi apoi încă ceva.

Familia.

Sângele acesta pe care se pregătea să-l verse – fiindcă a îngădui să fie vărsat, era ca şi cum l-ar fi vărsat el însuşi – nu era oare sângele său, al lui Gauvain? Bunicul lui murise, dar fratele bunicului trăia încă; şi acest frate era marchizul de Lantenac. Fratele care se afla în mormânt nu s-ar ridica oare din groapă ca să-l împiedice pe celălalt să coboare alături de el? Nu i-ar porunci oare nepotului să cinstească această cunună de păr alb, soră cu propria sa aureolă? Între Gauvain şi Lantenac nu scăpăra privirea indignată a unui spectru?

Scopul revoluţiei să fie oare acela de a-l denatura pe om? Fusese făcută cumva ca să distrugă familia, să sugrume omenia? Nicidecum. 89 se născuse tocmai ca să afirme aceste adevăruri supreme, nu ca să le tăgăduiască. A dărâma Bastiliile înseamnă a dezrobi omenirea; a aboli feudalitatea, înseamnă a pune temeiurile familiei. Autorul fiind punctul de plecare al autorităţii şi autoritatea fiind cuprinsă în autor, paternitatea este singura autoritate existentă; de aici şi legitimitatea albinei-regine care îşi zămisleşte propriul său popor; de aici şi absurditatea regelui-bărbat care, nefiind zămislitor, nu poate fi nici stăpân; de aici şi înlăturarea regelui; de aici, în fine, republica. Ce reprezintă toate astea? Reprezintă familia, umanitatea, revoluţia. Revoluţia înseamnă întronarea popoarelor; iar Poporul, în fond, înseamnă Omul.

Rămânea de văzut dacă acum, când Lantenac se întorsese în sânul umanităţii, Gauvain avea să se întoarcă la rândul său în sânul familiei.

Rămânea de văzut dacă unchiul şi nepotul aveau să se întâlnească în acea luminoasă zonă superioară sau dacă progresul unchiului va fi însoţit de un regres din partea nepotului.

Aceasta era întrebarea ce se punea în ultimă instanţă în patetica deliberare a lui Gauvain cu propria sa conştiinţă, şi răspunsul părea să se desprindă de la sine: să-l salveze pe Lantenac.

Da, dar Franţa?

Aici, ameţitoarea problemă lua dintr-odată cu totul alt aspect.

Cum! Franţa era încolţită! Franţa era la cheremul tuturor, cu graniţele deschise, lipsită de apărare! Nu mai avea şanţuri. Germania trecea Rinul; nu mai avea ziduri, Italia trecea Alpii iar Spania Pirineii. Îi mai rămăsese doar nesfârşitul noian al Oceanului. Singurul ei sprijin era abisul. Putea să se reazeme de el şi, uriaşă, având în spate tot întinsul mării, să ţină piept întregului pământ. În

această situaţie, Franţa devenea inexpugnabilă. Şi iată că nu se mai putea bizui pe ea. Oceanul nu-i mai aparţinea. Pe ocean se afla Anglia. Ce-i drept, Anglia nu ştia cum să treacă pe malul celălalt. Ei bine, un om era gata să-i arunce o punte, un om era gata să-i întindă mâna, un om era gata să le spună lui Pitt, lui Craig, lui Cornwallis, lui Dundas, piraţilor: „veniţi!” Un om era gata să strige: „Anglie, pune mâna pe Franţa!” Şi omul acesta era marchizul de Lantenac.

Omul acesta se afla acum în puterea lor. După ce trei luni de zile îl hăituiseră, îl fugăriseră, se înverşunaseră împotriva lui, reuşiseră în fine să-l prindă. Mâna revoluţiei se abătuse asupra nelegiuitului; pumnul încleştat al lui 93 îl înşfăcase de guler pe ucigaşul regalist; printr-una din acele tainice sorociri ce intervin de sus în treburile omeneşti, paricidul îşi aştepta acum pedeapsa în închisoarea propriei sale familii; feudalul se afla în temniţa feudală; zidurile castelului său se ridicau împotriva lui însuşi împresurându-l, şi cel ce se pregătea să-şi trădeze ţara era trădat de propriul său locaş. În toate astea se vedea lămurit lucrarea lui Dumnezeu; ceasul dreptăţii bătuse; inamicul public fusese făcut prizonier de revoluţie; nu mai putea să se împotrivească, nu mai putea să lupte, nu mai putea pricinui niciun rău; în Vendée, unde existau nenumărate braţe, el era singurul creier; când va fi răpus, va lua sfârşit şi războiul civil; se afla acum în mâinile lor; tragic şi fericit deznodământ; după atâtea măceluri şi atâta vărsare de sânge, omul care săvârşise crimele fusese prins şi-i venise rândul să moară.

Şi era cu putinţă oare să se găsească cineva care să-l salveze?

Cimourdain, adică 93, îl avea în mână pe Lantenac, adică monarhia, şi să se găsească cineva care să smulgă asemenea pradă din gheara asta de bronz! Lantenac, care înmănunchea în persoana lui toate acele flageluri ce reprezintă trecutul, marchizul de Lantenac coborâse în mormânt, greaua poartă a eternităţii se închisese în urma lui şi tocmai acum să vină cineva din afară să tragă zăvorul! Pericolul acesta social murise şi moartea lui pusese capăt rebeliunii, luptelor fratricide, războiului bestial şi era cu putinţă oare să se gândească cineva să-l reînvie!

O, cum ar rânji tigva asta de mort!

Cu ce satisfacţie ar spune: „ei, uitaţi-vă că trăiesc, dobitocilor!”

Cu ce râvnă s-ar apuca iar de îndeletnicirile sale odioase! Cu câtă bucurie s-ar cufunda Lantenac, încrâncenat şi voios, în

viitoarea urii şi a războiului! Şi cât de repede, a doua zi chiar, le-ar fi fost dat să vadă din nou case mistuite de foc, prizonieri măcelăriţi, răniţi ucişi, femei împuşcate!

La urma urmei, Gauvain nu exagera cumva gestul de care se simţea atât de fascinat?

Trei copii erau gata să piară; Lantenac îi scăpase de la moarte.

Dar cine pusese la cale pieirea lor?

Nu chiar Lantenac?

Cine aşezase leagănele în mijlocul flăcărilor?

Nu oare Imânus?

Cine era Imânus?

Aghiotantul marchizului.

Răspunderea o poartă, fireşte, comandantul.

Aşadar incendiatorul şi asasinul era Lantenac.

În definitiv ce faptă atât de grozavă săvârşise pentru a fi vrednic de asemenea admiraţie?

Nu se înverşunase, atâta tot.

După ce pusese la cale crima, pregetase s-o aducă la îndeplinire. Se cutremurase el însuşi de ceea ce voia să facă. Strigătul mamei trezise în el străvechiul fond de milă omenească, acel tezaur al vieţii universale care există în adâncul oricărui suflet, chiar şi al celor mai sângeroase. Strigătul acela îl făcuse să se întoarcă din drum. Din întunericul în care se pregătea să se afunde îşi îndreptase din nou paşii spre lumină. După ce urzise crima, destrămase urzeala. Singurul său merit era acela de a nu fi fost un monstru până la capăt.

Şi pentru atât de puţin să-i dăruieşti în schimb totul! Să-i dăruieşti zările larg deschise, plaiurile, câmpiile, aerul, lumina zilei, să-i dăruieşti codrul de care s-ar folosi pentru tâlhării, să-i dăruieşti libertatea de care s-ar folosi pentru a-i înrobi pe alţii, să-i dăruieşti viaţa de care s-ar folosi ca să răspândească în jur moartea!

Iar ca să caute a ajunge la o înţelegere cu el, ca să încerce a îndupleca un caracter atât de semeţ, ca să-i propună eliberarea în schimbul anumitor condiţii, ca să-l întrebe dacă ar consimţi, în cazul când i s-ar cruţa viaţa, să renunţe la orice luptă şi la orice rebeliune; ce greşeală ar fi fost din partea lui Gauvain o asemenea propunere, ce superioritate i-ar fi acordat asupra sa, cu ce dispreţ ar fi fost întâmpinat, ce răspuns biciuitor ar fi primit oferta sa! Cu ce ton i-ar fi spus: păstraţi-vă ruşinea pentru voi, luaţi-mi viaţa!

Nu era într-adevăr nimic de făcut cu omul acesta, decât fie să-l

ucidă, fie să-l elibereze. Omul acesta era pururi neclintit. Gata în orice clipă să-şi ia zborul sau să se jertfească; era propriul său vultur şi propriul său abis. Un suflet ciudat.

Să-l ucidă? Ce zbucium! Să-l scape? Ce răspundere.

Din momentul în care Lantenac ar fi fost eliberat, Vendée le-ar fi dat iar de furcă, la fel ca la început, întocmai ca balaurul din poveste câtă vreme capul încă n-a fost retezat. Într-o clipită, cu iuţeala fulgerului, toate făcliile stinse odată cu dispariţia lui s-ar fi aprins din nou. Lantenac nu s-ar fi astâmpărat până ce nu şi-ar fi adus la îndeplinire planul său odios, aşternând ca o lespede de mormânt monarhia asupra republicii şi Anglia asupra Franţei. Salvându-l pe Lantenac ar fi însemnat să jertfească Franţa; viaţa lui Lantenac însemna moartea a sumedenie de fiinţe nevinovate, bărbaţi, femei, copii, târâţi din nou de vârtejul războiului civil; însemna debarcarea englezilor, regresul revoluţiei, oraşe pustiite, poporul sfârtecat. Bretania scăldată în sânge, prada din nou prinsă în gheare. Şi în mijlocul tuturor acestor lumini şovăielnice şi idei contradictorii, Gauvain vedea mijind nedesluşit în adâncul gândurilor sale şi ridicându-se înaintea lui întrebarea: putea ori nu să pună tigrul în libertate?

Puţin mai apoi însă problema lua iar aspectul iniţial; piatra lui Sisif, care simbolizează de fapt disputa omului cu sine însuşi, se rostogolea din nou: Lantenac era oare tigru?

Va fi fost, poate, mai înainte; dar mai era încă? În cugetul lui Gauvain se desfăşurau ameţitoarele spirale ale gândirii ce se întoarce mereu la punctul de plecare, răsucindu-se în jurul ei însăşi ca năpârca. Hotărât, chiar după o îndelungată cercetare, putea oare cineva să nu recunoască devotamentul lui Lantenac, abnegaţia lui stoică, admirabila lui dezinteresare? Cum! În faţa urletelor războiului civil să mărturiseşti credinţa în umanitate! Cum, în ciocnirea unor adevăruri subalterne să aduci lumina adevărului superior! Cum, să dovedeşti că mai presus de monarhii, mai presus de problemele pământeşti, există neistovita duioşie a sufletului omenesc, ocrotirea pe care cei puternici o datorează celor slabi, salvarea pe care o datorează celor sortiţi pieirii cei ce s-au salvat, grija părintească pe care cei vârstnici o datorează tuturor copiilor! Să dovedeşti aceste lucruri măreţe şi pentru a le dovedi să jertfeşti propria ta viaţă! Cum, să fii un comandant de oşti şi să renunţi la strategie, la luptă, la posibilitatea de a-ţi lua revanşa? Cum, să fii regalist, să iei o balanţă, să pui într-un talger pe regele Franţei, o

monarhie ce dăinuie de cincisprezece secole, bătrânele legi cărora vrei să le redai puterea pierdută, străvechea societate pe care năzuieşti s-o restaurezi, iar în celălalt talger, trei pui de ţăran anonimi, şi să descoperi că regele, tronul, sceptrul şi cele cincisprezece secole de monarhie trag mai puţin la cântar decât cele trei făpturi nevinovate! Şi toate astea să nu însemne nimic? Cum, cel ce a săvârşit asemenea isprăvi să rămână mai departe un tigru şi să fie hăituit ca o fiară sălbatică? Nu, nu şi nu! Omul care a răspândit lumina unei fapte dumnezeieşti în genunea războaielor civile nu putea fi un monstru! Purtătorul de spadă se preschimbase într-un purtător de lumină. Diabolicul Satan luase din nou chipul cerescului Lucifer. Lantenac îşi răscumpărase toate cruzimile prin jertfa sa; pierzându-se trupeşte, se izbăvise moraliceşte; sufletul lui era iar neprihănit; semnase propria sa graţiere. Să nu aibă oamenii dreptul de a se absolvi singuri de păcate? De aici înainte era vrednic de tot respectul.

Lantenac înfăptuise un lucru extraordinar. Venise acum rândul lui Gauvain.

Gauvain era dator să-i dea replica.

Lupta dintre pasiunile nobile şi pasiunile dăunătoare în momentul acela făcea să bântuie haosul în întreaga lume; ridicându-se deasupra haosului, Lantenac reuşise să smulgă din haos umanitatea; era acum rândul lui Gauvain să smulgă familia.

Ce avea de gând să facă?

Gauvain voia cumva să înşele încrederea lui Dumnezeu?

Nu. Şi murmura în sinea lui: Trebuie salvat Lantenac.

Foarte bine, atunci. Fă cum vrei, slujeşte interesele englezilor. Dezertează. Treci de partea duşmanilor. Scapă-l pe Lantenac şi trădează Franţa.

Se înfiora.

Răspunsul pe care l-ai găsit nu este totuşi cel adevărat, o gânditorule! Şi Gauvain întrezărea în întuneric zâmbetul sinistru al sfinxului.

Situaţia în care afla era ca o cumplită răspântie unde adevărurile în luptă se întâlneau pentru a se măsura între ele şi unde cele trei supreme idealuri ale omului – umanitatea, familia patria – se priveau neclintit ochi în ochi.

Fiecare dintre ele lua la rândul său cuvântul şi fiecare pe rând spunea adevărul. Cum să aleagă? Fiecare părea să fi descoperit cumpăna dintre înţelepciune şi dreptate, îndemnându-l: Fă aşa.

Oare aşa trebuia într-adevăr să procedeze? Da. Nu. Raţionamentul îi spunea un lucru; sentimentul îi spunea cu totul altceva; cele două îndemnuri se băteau cap în cap. Raţionamentul nu este altceva decât oglinda raţiunii; sentimentul e adesea conştiinţa; unul izvorăşte dinlăuntrul omului, celălalt de mai sus.

Din cauza aceasta sentimentul e mai puţin lucid şi în acelaşi timp mai puternic.

Şi totuşi ce forţă sălăşluieşte în inflexibila raţiune!

Gauvain şovăia.

Chinuitoare nedumeriri.

Două abisuri se căscau în faţa lui Gauvain. Să-l lase pe marchiz să piară? Ori să-l salveze? Trebuia să se azvârle într-unul din ele.

Care dintre aceste două abisuri era datoria?

III – Gluga comandantului

Într-adevăr, era vorba de datorie.

Datoria se înălţa sinistră în faţa lui Cimourdain şi copleşitoare în faţa lui Gauvain.

Simplă în faţa unuia; multiplă, diversă, întortocheată, în faţa celuilalt.

Bătu miezul nopţii, apoi ora unu.

Încetul cu încetul, Gauvain se apropiase fără să-şi dea seama de gura spărturii.

Focul răspândea când şi când o lumină pâcloasă şi se stingea.

Văpaia se răsfrângea din plin în partea cealaltă a fortăreţei, asupra tăpşanului care ieşea la iveală în răstimpuri pentru a se cufunda iar în noapte atunci când flăcările erau perdeluite de fum. Înviorată de zvâcniri bruşte întretăiate de întunecări năprasnice, vâlvoarea schimba proporţiile lucrurilor dând santinelor din tabără înfăţişarea unor larve. Cufundat în gândurile sale, Gauvain privea absent învăluirile fumului de către flăcări şi ale flăcărilor de către fum. Lumina aceea ce se ivea şi pierea rând pe rând din faţa ochilor săi avea nu ştiu ce asemănare cu adevărul ce se ivea şi pierea, rând pe rând, în cugetul său.

Deodată, între două învălătuciri de fum, luându-şi zborul din jariştea ce sta să se stingă, o flăcăruie lumină puternic capătul cel mai înalt al tăpşanului dând în vileag imaginea purpurie a unei căruţe. Gauvain îşi aţinti privirea asupra ei; era înconjurată de nişte călăreţi care păreau să fie jandarmi după pălării. Avu impresia că e

aceeaşi căruţă pe care o văzuse în zare cu ocheanul lui Guéchamp, cu câteva ore mai înainte, la asfinţitul soarelui. Nişte oameni urcaţi în căruţă păreau că se pregătesc s-o descarce. Ceea ce se căzneau să dea jos părea să atârne greu, lăsând să se audă când şi când un zăngănit de fiare: nu-şi dădea seama ce anume putea să fie; semăna cumva cu o schelă; doi dintre oameni coborâră şi puseră jos pe pământ o ladă în care, judecând după formă, trebuia să fie un obiect triunghiular. Flăcăruia se stinse şi totul se cufundă iar în beznă; privind în gol, Gauvain continuă să se gândească la ceea ce se afla acolo ascuns în întuneric.

Fuseseră aprinse nişte felinare, oamenii forfoteau pe tăpşan, dar mogâldeţele ce se foiau în noapte se zăreau ca prin ceaţă şi, de altminteri, Gauvain care stătea mai jos, de partea cealaltă a râpei, nu putea să vadă decât ceea ce se petrecea la marginea tăpşanului.

Se auzeau glasuri, dar nu se puteau desluşi cuvintele. Când şi când răsunau nişte bocănituri ca în lemn. Şi un scrâşnet metalic, ca şi când cineva ar fi ascuţit o coasă.

Băteau orele două din noapte.

Agale, ca un om care mai curând ar face doi paşi înainte şi trei înapoi, Gauvain se îndreptă spre spărtură. Văzându-l că se apropie şi recunoscând în negura nopţii pelerina comandantului şi gluga lui galonată, santinela prezentă arma. Gauvain pătrunse în sala de la parter transformată în corp de gardă. Un felinar spânzura de boltă, răspândind în jur doar atâta lumină cât trebuia ca să nu calce peste oamenii din gardă ce stăteau lungiţi pe paiele aşternute pe jos, cei mai mulţi dormind.

Se culcaseră acolo, în sala în care cu câteva ceasuri mai înainte luptaseră. Mitraliile, risipite ca nişte grăunţi de fier şi de plumb pe podeaua care nu fusese măturată cum trebuie, îi cam stinghereau la dormit, dar erau obosiţi şi trebuiau să se odihnească. Acolo, în sala aceea, se dezlănţuise urgia; acolo începuse atacul; acolo oamenii răcniseră, scrâşniseră din dinţi, loviseră, uciseseră, îşi dăduseră sfârşitul; mulţi dintre ai lor se prăbuşiseră morţi pe lespezile pe care se culcaseră acum, toropiţi; paiele pe care se întinseseră să doarmă sorbeau sângele camarazilor lor; acum totul se sfârşise, sângele fusese stăvilit, săbiile curăţate, morţii erau morţi; ei dormeau liniştiţi. Aşa e războiul. Şi pe urmă, mâine, vor dormi cu toţii acelaşi somn.

În momentul în care Gauvain intră înăuntru, câţiva dintre cei ce

aţipiseră se ridicară în picioare, printre alţii şi ofiţerul ce avea comanda postului. Gauvain îi arătă uşa celulei:

— Deschide, îi spuse el.

Zăvoarele fură trase şi uşa se deschise.

Gauvain intră în celulă.

Uşa se închise în urma lui.

CARTEA A ŞAPTEA – FEUDALITATE ŞI REVOLUŢIE

I – Străbunul

O lampă era aşezată jos, pe lespezile criptei, lângă răsuflătoarea pătrată a ocniţei.

Pe lespezi se mai zărea un urcior plin cu apă, pâinea cazonă şi aşternutul de paie. Celula era săpată în piatră, şi deţinutul căruia i-ar fi trecut prin cap să dea foc paielor s-ar fi ostenit în zadar; închisoarea nu putea fi cu niciun chip incendiată, în schimb deţinutul cu siguranţă s-ar fi sufocat.

În momentul în care uşa scârţâi din balamale, marchizul se plimba încolo şi încoace prin celulă; nevoia inconştientă de a se mişca pe care o au toate fiarele închise în cuşcă.

Auzind scârţâitul uşii deschise apoi închise din nou, ridică fruntea şi lampa care se afla pe jos între Gauvain şi marchiz lumină din plin chipurile amândurora.

Se uitară unul la altul cu o asemenea privire încât rămaseră locului pironiţi.

Marchizul izbucni în râs şi spuse:

— Bun venit, domnul meu. E atâta timp de când n-am mai avut norocul să te întâlnesc. Îmi faci o deosebită cinste venind să mă vezi. Îţi mulţumesc. Chiar doream să schimb câteva cuvinte cu cineva. Începuse să mi se urască. Prietenii dumitale îşi pierd vremea degeaba; constatarea identităţii, curtea marţială, toate formalităţile astea tărăgănează prea mult. Eu aş fi mult mai expeditiv. Sunt acasă la mine, aici. Fii bun, te rog, şi pofteşte înăuntru. Ei, ce zici de tot ce se întâmpla? E ceva cu totul neobişnuit, nu-i aşa? A fost o dată un rege şi o regină; regele era regele; regina era Franţa. Regelui i s-a tăiat capul iar regina a fost măritată cu Robespierre; domniile lor au avut o fată care se numeşte Ghilotina şi pe care pare-mi-se voi avea ocazia s-o cunosc mâine dimineaţă. Voi fi încântat. Aşa cum sunt că te văd. Pentru asta ai venit? Ai avansat? Nu cumva dumneata eşti călăul? Dacă e numai o vizită de prietenie mă simt mişcat. Domnule viconte, poate că nu mai ştii ce înseamnă un gentilom. Ei bine, iată unul în faţa dumitale. Priveşte-l. E într-adevăr curios; un ins care crede în Dumnezeu, crede în tradiţie, crede în familie, crede în strămoşi,

crede la fel ca şi tatăl său în fidelitate, în lealitate, în datoria sa faţă de monarh, în cinstirea legilor străbune, a virtuţii, a dreptăţii; un ins care cu dragă inimă ar porunci să fii împuşcat. Fii bun, te rog, şi ia loc. Pe lespezi, ce-i drept, fiindcă nu există niciun fotoliu în salonul acesta; dar cine trăieşte în noroi poate foarte bine să se aşeze pe jos. N-am spus-o ca să te jignesc, fiindcă ceea ce noi numim noroi, dumneavoastră numiţi naţiune. Cred că n-ai să-mi ceri acum să strig Libertate, Egalitate, Fraternitate? Asta e una din încăperile fostei mele case; odinioară seniorii îi închideau aici pe mojici; acum mojicii îi închid pe seniori. Şi neroziile astea se cheamă revoluţie. Pe cât se pare peste treizeci şi şase de ore o să mi se taie capul. N-am nimic împotrivă. Puteau fi însă atât de politicoşi ca să-mi trimită tabachera care a rămas sus, în camera cu oglinzi, unde te-ai jucat în copilărie şi unde te-am săltat pe genunchi. Domnule, aş vrea să-ţi aduc la cunoştinţă un lucru şi anume, că te numeşti Gauvain şi că, ceea ce pare destul de ciudat, în vinele dumitale curge sânge nobil, zău, acelaşi sânge care curge şi în vinele mele şi care dacă din mine face un om de onoare, din dumneata a făcut un netrebnic. Asta e deosebirea dintre noi. Ai să-mi spui că nu e vina dumitale. Nici a mea. Bineînţeles, poţi fi un răufăcător fără să ştii. Depinde de atmosfera pe care o respiri; într-o vreme ca a noastră nu eşti răspunzător de ceea ce faci, revoluţia e vicleană cu toată lumea; şi toţi marii voştri criminali sunt în realitate nişte mari naivi. Ce nătăfleţi! Începând cu dumneata. Dă-mi voie să te admir. Da, admir un băiat ca dumneata care, fiind de neam mare, cu o situaţie bună în stat, având un sânge nobil pe care ar putea să-l verse pentru o cauză măreaţă, viconte de Tour-Gauvain, prinţ de Bretania, putând fi duce de drept şi pair al Franţei cu titlu de moştenitor, fiind aşadar ceea ce este, se mulţumeşte să fie ceea ce eşti, aşa încât în ochii duşmanilor trece drept un ticălos, iar în cei ai prietenilor drept un imbecil. Şi fiindcă veni vorba, transmite-i te rog omagiile mele domnului abate Cimourdain.

Marchizul vorbea degajat, liniştit, fără să apese pe vreun cuvânt, cu tonul unui om de lume, cu o privire limpede şi calmă, cu mâinile în buzunarele vestei. Se opri o clipă, respiră adânc şi continuă:

— Nu vreau să-ţi ascund c-am făcut tot ce mi-a stat în putinţă ca să te ucid. Aşa cum mă vezi, de trei ori eu însumi, cu mâna mea, am îndreptat tunul asupra dumitale. Gest cât se poate de nepoliticos, recunosc; ar însemna să dăm însă crezare unei păreri greşite, închipuindu-ne că în război inamicul n-ar avea altă grijă

decât să ne fie pe plac. Fiindcă suntem în război, stimate nepoate. Totul e trecut prin foc şi sabie. Orice s-ar spune, totuşi e adevărat că regele a fost omorât. Minunat secol.

Făcu din nou o pauză după care urmă:

— Când te gândeşti că nimic din toate astea nu s-ar îi petrecut dacă Voltaire ar fi fost spânzurat şi Rousseau condamnat la galere! Ah, oamenii inteligenţi, ce calamitate! La urma urmei ce-ai să-i reproşezi monarhiei? E adevărat că abatele Pucelle era trimis la urma lui la mânăstirea Corbigny, îngăduindu-i-se să-şi aleagă singur vehiculul şi lăsându-i-se tot răgazul de care socotea că ar avea nevoie ca să se întoarcă la mânăstire, iar cât priveşte pe onorabilul domn Titon, care fusese, cu voia dumitale, un desfrânat fără pereche şi care se ducea la femei înainte de a se duce să vadă minunile diaconului Pâris, era strămutat din castelul Vincennes în castelul Ham din Picardie, care e, recunosc, un loc destul de neplăcut. Iată pricinile de supărare; mi-aduc aminte; am protestat şi eu la vremea mea; am fost tot atât de stupid ca şi dumneata.

Marchizul îşi pipăi buzunarul ca şi cum şi-ar fi căutat tabachera şi continuă:

— Dar nu atât de rău. Vorbeam doar aşa ca să ne aflăm în treabă. Mai era apoi opoziţia manifestată pe calea reclamaţiilor şi anchetelor, pe urmă au venit domnii filozofi, scrierile lor au fost arse în loc să fie arşi autorii, s-au amestecat apoi şi intrigile de la curte; au răsărit tot felul de zevzeci, Turgot, Quesnay, Malesherbes, fiziocraţii, etcetera şi a început tămbălăul. Totul a fost pus la cale de nişte scriitoraşi şi de nişte versificatori de duzină. Enciclopedia! Diderot! d'Alembert! Nişte neisprăviţi de condeieri! Când te gândeşti că un om de neam, ca regele Prusiei, a putut să cadă în cursă! Eu i-aş fi suprimat pe toţi mâzgălitorii de hârtie. Noi ăştilalţi ştiam să facem dreptate. Se mai văd încă şi acum aici, în perete, urmele roţilor pe care erau traşi condamnaţii. Cu noi nu era de glumit. Nu, nu, n-avem nevoie de scribi! Atâta timp cât vor exista indivizi ca Arouet, vor fi şi inşi de teapa lui Marat. Atâta timp cât vor exista scriptomani care zgârie hârtia, vor fi şi netrebnici care să ucidă; atâta timp cât va exista cerneală, va fi şi răutate pe lume; atâta timp cât laba omului va ţine pana de gâscă, neroziile frivole vor da naştere neroziilor sângeroase. Cărţile sunt cele ce zămislesc crimele. Cuvântul himeră are două înţelesuri diferite, înseamnă nălucire şi înseamnă în acelaşi timp şi monstru. Cum se poate îmbăta lumea cu asemenea bazaconii! Ce ne tot împuiaţi urechile

cu drepturile voastre? Drepturile omului! Drepturile poporului! Ce noţiuni găunoase şi ce stupide, ce fanteziste şi lipsite de sens! Eu când spun: Havoise, sora lui Conan al II-lea, i-a adus zestre comitatul Bretaniei lui Hoel, conte de Nantes şi de Cornouailles, care a lăsat tronul lui Alain Fergant, unchiul Berthei, care s-a căsătorit cu Alain cel Negru, stăpânul domeniului Roche-sur-Yon şi a avut cu el un copil, pe Conan cel Mic, bunicul lui Guy sau Gauvain de Thouars, strămoşul nostru, spun un lucru lămurit şi afirm un drept. Dar ce înţeleg pramatiile astea ale voastre, haimanalele, secăturile, prin drepturile lor? Blasfemia şi regicidul. Ce poate fi mai odios? Ah, mocofanii! Îmi pare rău pentru dumneata, domnule; dar te tragi din această nobilă stirpe bretonă; Gauvain de Thouars a fost străbunul meu şi al dumitale; şi tot printre strămoşii noştri se numără şi marele duce de Montbazon, pair al Franţei, onorat cu colierul mai multor ordine, care a atacat marginile oraşului Tours şi a fost rănit în bătălia de la Arques, şi care a murit ca staroste al vânătorilor regale în conacul lui de la Couzières din Touraine, la vârsta de optzeci şi şase de ani. Aş putea să-ţi mai pomenesc de ducele de Laudunois, fiul doamnei de la Garnache, de Claude de Lorraine, duce de Chevreuse şi de Henri de Lenoncourt, şi de Françoise de Laval-Boisdauphin. Dar la ce bun? Domnul are cinstea de a fi un zevzec şi ţine cu tot dinadinsul să fie egal cu grăjdarul său. Să ştii un lucru, eram un om destul de vârstnic atunci când dumneata abia umblai pe picioare. Te-am şters la nas când erai un mucos şi aş putea să te şterg şi acum. Crescând, ai găsit de cuviinţă să te micşorezi. De când nu ne-am văzut fiecare dintre noi am mers pe o altă cale, eu pe calea cinstei, dumneata pe cea opusă. Ah, nu ştiu cum au să se sfârşească toate astea, dar preacinstiţii dumitale prieteni sunt nişte nemernici fără pereche. A, da, e frumos, nici vorbă, sunt gata să recunosc, s-au făcut progrese uimitoare, bunăoară s-a desfiinţat în armată pedeapsa cu stacana cu apă pe care soldaţii beţivi erau obligaţi s-o bea trei zile în şir; avem preţurile maximale, Convenţiunea, îl avem pe episcopul Gobel, pe domnul Chaumette şi pe domnul Hébert, şi se distruge în masă tot trecutul, începând cu Bastilia şi sfârşind cu calendarul. Sfinţii sunt înlocuiţi cu legume. Prea bine, domnilor cetăţeni, n-aveţi decât să fiţi stăpâni, domniţi, lăfăiţi-vă, faceţi-vă de cap, nu vă sfiiţi. Toate astea nu vor putea împiedica totuşi religia să rămână religie, regalitatea să reprezinte cincisprezece secole din istoria noastră, străvechea nobilime franceză, chiar decapitată, să fie mai presus

decât domniile voastre. Cât priveşte chichiţele pe care le căutaţi dreptului istoric al dinastiilor regale, singurul lucru pe care-l putem face e să ridicăm din umeri. Chilperic, în fond, nu era decât un simplu călugăr, anume Daniel; Rainfroy a fost cel care l-a inventat pe Chilperic ca să-i facă sânge rău lui Carol Martel; ştim toate astea la fel de bine ca şi dumneavoastră. Nu asta e important. Important este să fim un regat puternic, să fim Franţa de odinioară, să fim acea ţară atât de minunat orânduită, în care mai presus de orice se află persoana sacră a monarhilor, stăpânii absoluţi ai statului, pe urmă vin prinţii, pe urmă înalţii dregători ai coroanei, pentru armatele de uscat şi cele de pe mare, pentru artilerie, pentru conducerea şi administrarea finanţelor. După aceea vine justiţia supremă şi cea subalternă, urmată de administraţia veniturilor şi a dărilor către stat, în fine poliţia regatului cu cele trei trepte ale ei. O orânduire cât se poate de nobilă şi de frumoasă şi pe care aţi distrus-o. Aţi distrus provinciile, ca nişte ignoranţi şi nişte capete seci ce sunteţi, fără să aveţi habar de ceea ce însemnau provinciile pentru noi. Geniul Franţei însumează geniul întregului continent, şi fiecare dintre provinciile Franţei întruchipa o virtute europeană; lealitatea Germaniei sălăşluia în Picardia, mărinimia Suediei în Champagne, iscusinţa Olandei în Burgundia, hărnicia Poloniei în Languedoc, seriozitatea Spaniei în Gasconia, înţelepciunea Italiei în Provence, subtilitatea Greciei în Normandia, fidelitatea Elveţiei în Dauphine. Habar n-aveaţi de nimic din toate astea; aţi sfărâmat, aţi distrus, aţi năruit, aţi spulberat, v-aţi purtat ca nişte brute mărginite, fără să vă pese de nimic, vasăzică nu mai vreţi să aveţi nobili! Foarte bine, n-o să mai aveţi. Le puteţi pune cruce. N-o să mai aveţi paladini, n-o să mai aveţi. Rămas bun măreţiei de odinioară! Găsiţi-mi acum un d’Assas[32], dacă puteţi! Vă păziţi pielea cu toţii. S-au dus pe veci cavalerii de la Fontenoy care salutau înainte de a ucide, s-au dus pe veci combatanţii cu ciorapi de mătase de la asediul oraşului Lerida; s-au dus pe veci falnicele zile de bătălie în care panaşurile săgetau aerul ca nişte meteori; sunteţi un popor sfârşit; veţi suferi silnicia cotropirii străine; dacă Alaric al II-lea ar veni din nou, n-ar mai fi Clovis să-i iasă în cale; dacă Abderam ar veni din nou, n-ar mai fi Carol Martel să-i iasă în cale; dacă saxonii ar veni din nou, n-ar mai fi Pepin să le iasă în cale; nu

[32] Chevalier Nicolas d’Assas (1733–1760), ofiţer francez, faimos datorită eroismului său. A pierit în lupta de la Clostercamp, după ce a dat alarma strigând: „Trageţi, iată duşmanii”.

veţi mai avea parte de victorii ca acelea de la Agnadel, Rocroy, Lens, Staffarde, Neervinde, Steinkerque, la Marsaille, Raucoux, Lawfeld, Mahon; nu veţi mai avea o bătălie ca la Marignan cu Francisc I; nu veţi mai avea o bătălie ca la Bouvines cu Philippe-Auguste, luându-i prizonieri cu o mână pe Renaud, conte de Boulogne, cu cealaltă pe Ferrand, conte de Flandra. Veţi mai avea un Azincourt, dar nu şi un senior de Bacqueville, falnicul portdrapel care să întâmpine moartea înfăşurat în flamura lui! N-aveţi decât! Faceţi cum ştiţi! Fiţi oamenii noi! Micşoraţi-vă!

Marchizul tăcu o clipă, după care spuse:

— Dar lăsaţi-ne pe noi să rămânem mari. Ucideţi regii, ucideţi nobilii, ucideţi preoţii, culcaţi la pământ, dărâmaţi. Măcelăriţi, călcaţi totul în picioare; puneţi sub călcâiul cizmelor voastre preceptele strămoşeşti, călcaţi în picioare tronul, sfărâmaţi altarele, striviţi-l pe Dumnezeu, dansaţi peste vestigiilor lor! Treaba voastră. Sunteţi nişte trădători şi nişte mişei, incapabili de devotament şi de sacrificiu. Şi cu asta, basta. Dă ordin acum să fiu ghilotinat, domnule viconte. Am cinstea să fiu sluga dumitale plecată.

Adăugând:

— Ţi-am spus adevărul în faţă. Ce-are a face? Şi-aşa sunt un om mort.

— Eşti liber, rosti Gauvain.

Şi apropiindu-se de marchiz, Gauvain îşi scoase pelerina de comandant, i-o puse pe umeri şi-i trase gluga peste ochi. Aveau amândoi aceeaşi statură.

— Stai, ce faci? se miră marchizul.

— Locotenente, deschide! spuse Gauvain ridicând glasul.

Uşa se deschise.

Gauvain strigă din nou:

— Ai grijă şi închide uşa după mine.

Şi-l împinse afară pe marchizul năucit.

Sala de jos, transformată în corp de gardă, era luminată aşa cum am spus de un felinar de corn în zarea căruia totul se vedea ca prin ceaţă, mai mult îngroşând întunericul decât risipindu-l. La lumina aceea chioară, soldaţii care nu apucaseră încă să adoarmă văzură mergând printre ei şi îndreptându-se spre ieşire un om înalt de stat, îmbrăcat cu pelerina şi cu gluga tivită cu galon a comandantului; luară poziţie de drepţi şi omul trecu mai departe.

Marchizul străbătu cu paşi măsuraţi corpul de gardă, pe urmă spărtura, nu fără a se izbi de câteva ori cu capul de boltă, şi ieşi.

Luându-l drept Gauvain, santinela îi prezentă arma.

Când se văzu în fine afară, având la picioare iarba câmpului, la două sute de paşi codrul, şi în faţa lui imensitatea, noaptea, libertatea, viaţa, se opri locului un moment, ca un om care, luat pe nepregătite, s-a lăsat mânat fără să se împotrivească folosindu-se de o uşă deschisă, şi care încearcă să-şi dea seama acum dacă a făcut bine ori rău şi pregetă să meargă mai departe, dând ascultare unui ultim gând. După câteva clipe de atentă chibzuinţă, ridicând mâna dreaptă, trosni degetul mijlociu de policar şi spuse:

— Asta e!

Şi plecă.

Uşa celulei se închise la loc. Înăuntru se afla Gauvain.

II – Curtea marţială

Pe vremea aceea activitatea curţilor marţiale era discreţionară. Dumas prezentase Adunării legislative un proiect sumar de legislaţie militară, prelucrat mai apoi de Talot la consiliul celor Cinci-Sute, dar regulamentul tribunalelor militare, în forma sa definitivă, n-a fost redactat decât în timpul imperiului. În paranteză fie spus, de atunci datează obligaţia impusă tribunalelor militare de a strânge voturile începând cu gradele inferioare. În timpul revoluţiei nu exista un asemenea regulament.

În 1793, preşedintele unui tribunal militar deţinea aproape întreaga autoritate a tribunalului; el alegea membrii, stabilea ierarhia gradelor, reglementa modul de votare; el era stăpânul şi în acelaşi timp judecătorul.

Cimourdain hotărâse ca pretoriul curţii marţiale să fie însăşi sala de la parter în care fusese construit retranşamentul şi în care se afla acum corpul de gardă.

Ţinea să scurteze atât drumul de la închisoare la tribunal cât şi cel de la tribunal la eşafod.

La ora prânzului, în conformitate cu dispoziţiile lui, curtea ţinea şedinţă în cadrul următor: trei scaune de paie, o masă de brad, două lumânări aprinse, un taburet în faţa mesei.

Scaunele erau pentru judecători, iar taburetul pentru acuzat. La cele două capete ale mesei fuseseră aşezate alte două taburete, unul pentru comisarul-adjunct, care era un furier, celălalt pentru grefier, care era un caporal.

Pe masă se aflau un baton de ceară roşie, sigiliul de aramă al

Republicii, două călimări, dosare de hârtie albă şi două afişe tipărite, larg desfăşurate, unul cuprinzând scoaterea lui Lantenac de sub scutul legii, celălalt decretul Convenţiunii.

În spatele scaunului din mijloc era un mănunchi de drapele tricolore; pe vremurile acelea de riguroasă simplitate, un decor era numaidecât aşezat şi nu trebuia decât foarte puţin timp pentru a preschimba un corp de gardă într-o sală de judecată.

Scaunul din mijloc, destinat preşedintelui, era aşezat cu faţa spre uşa celulei.

Publicul era alcătuit din soldaţi.

Doi jandarmi păzeau banca acuzaţilor.

Cimourdain şedea pe scaunul din mijloc, având la dreapta sa pe căpitanul Guéchamp, primul judecător, iar la stânga pe sergentul Radoub, al doilea judecător.

Purta pe cap pălăria cu panaş tricolor, la şold sabia şi cele două pistoale vârâte în centiron. Cicatricea de un roşu aprins ce-i brăzda obrazul îi dădea o înfăţişare şi mai aprigă.

Radoub, până la urmă, se lăsase bandajat. Era legat la cap cu o năframă pe care se întindea încetul cu încetul o pată de sânge.

La ora prânzului, şedinţa încă nu fusese deschisă, o ştafetă, al cărei cal se auzea bătând din copită afară, aştepta în picioare lângă masa tribunalului.

Cimourdain scria ceva. Iată ce anume:

„Cetăţeni membri ai Comitetului salvării publice.

Lantenac a fost prins. Mâine va fi executat.”

Puse data, semnă, împături depeşa, o sigila şi o înmână ştafetei care plecă imediat.

Terminând de scris, Cimourdain rosti cu glas tare:

— Deschideţi celula.

Cei doi jandarmi traseră zăvoarele, deschiseră uşa şi intrară în celulă.

Cimourdain ridică fruntea, încrucişă braţele, privind spre uşă şi strigă:

— Aduce-ţi prizonierul.

Un om se ivi între cei doi jandarmi, sub bolta uşii deschise.

Era Gauvain.

Cimourdain tresări.

— Gauvain! exclamă el.

După care adăugă:

— Am cerut să fie adus prizonierul.
— Eu sunt, spuse Gauvain.
— Tu?
— Eu.
— Şi Lantenac?
— E liber.
— Liber?
— Da.
— Evadat?
— Evadat.
Cimourdain bolborosi cu un tremur în glas:
— Într-adevăr, castelul e al lui, cunoaşte toate ieşirile, ocniţa probabil are vreo deschizătură care răspundă în afară, ar fi trebuit să mă gândesc la asta, a găsit desigur un mijloc să fugă, fără să aibă nevoie de ajutorul nimănui.
— A fost ajutat, spuse Gauvain.
— Să evadeze?
— Să evadeze.
— Cine l-a ajutat?
— Eu.
— Tu?
— Eu.
— Aiurezi!
— Am intrat în celulă, eram singur cu prizonierul, mi-am scos pelerina, i-am pus-o pe spate, i-am tras gluga peste faţă, apoi a ieşit în locul meu, iar eu am rămas în locul lui. Iată-mă.
— Nu se poate să fi făcut aşa ceva!
— Ba am făcut-o.
— E imposibil.
— E adevărat.
— Aduceţi-l pe Lantenac!
— Nu mai e aici. Soldaţii, văzându-l îmbrăcat cu pelerina comandantului, au crezut că sunt eu şi l-au lăsat să treacă. Era încă întuneric.
— Eşti nebun.
— Am spus adevărul.
Urmă o pauză. Cimourdain îngână:
— Ştii ce meriţi…
— Moartea, spuse Gauvain.
Cimourdain era palid ca un cap retezat. Încremenise ca lovit de

trăsnet. Părea că nici nu mai respiră. O picătură mare de sudoare i se ivi pe frunte, îşi întări glasul şi spuse:

— Jandarmi, lăsaţi-l pe acuzat să şadă.

Gauvain se aşeză pe taburet.

Cimourdain continuă:

— Jandarmi, trageţi săbiile.

Era formula uzuală în cazurile în care se cerea pedeapsa capitală pentru acuzat.

Jandarmii traseră săbiile din teacă.

Glasul lui Cimourdain îşi recăpătase tonul obişnuit.

— Acuzat, spuse el, ridică-te.

Nu-i mai spunea pe nume lui Gauvain.

III – Voturile

Gauvain se ridică în picioare.

— Cum te numeşti? întrebă Cimourdain.

Acuzatul răspunse:

— Gauvain.

Cimourdain continuă interogatoriul.

— Cine eşti?

— Sunt comandantul armatei expediţionare din Côtes-du-Nord.

— Eşti rudă apropiată sau prin alianţă cu evadatul?

— Sunt nepotul său.

— Cunoşti decretul Convenţiunii?

— Se află pe masa dumneavoastră, aşa cum a fost afişat.

— Ce ai de spus în privinţa acestui decret?

— Că l-am contrasemnat, că am dat ordin să fie executat şi că eu am pus să fie tipărit afişul acesta, în josul căruia se află numele meu.

— Alege-ţi un apărător.

— Mă apăr singur.

— Ai cuvântul.

Cimourdain avea din nou o figură nepăsătoare. Dar nepăsarea lui semăna mai curând cu liniştea unei stânci decât cu stăpânirea de sine a unui om.

Gauvain rămase câteva clipe tăcut, ca şi cum ar fi căutat să-şi adune gândurile.

Cimourdain îl întrebă din nou:

— Ce ai de spus în apărarea dumitale?

Gauvain ridică încet capul fără să privească pe nimeni şi răspunse:

— Iată: un lucru m-a împiedicat să-i văd pe celălalt; o faptă bună, văzută prea de aproape, mi-a ascuns o sută de fapte nelegiuite; un bătrân, pe de o parte, pe de altă parte nişte copii s-au aşezat între mine şi datorie. Am uitat satele pârjolite, ogoarele pustiite, prizonierii măcelăriţi, răniţii ucişi, femeile împuşcate, am uitat că Franţa a fost vândută Angliei; am pus în libertate pe ucigaşul patriei. Sunt vinovat. Spunând acestea, s-ar părea că vorbesc împotriva mea însămi; e o eroare. Vorbesc spre binele meu. Când un vinovat îşi recunoaşte greşeala, salvează singurul lucru care merită să fie salvat, onoarea.

— E tot ce ai de spus în apărarea dumitale? întrebă din nou Cimourdain.

— Ţin să adaug că fiind comandant, eram dator să dau un exemplu şi că dumneavoastră, fiind judecători, sunteţi datori s-o faceţi la rândul dumneavoastră.

— Ce exemplu ai vrea să dăm?

— Moartea mea.

— Crezi că e îndreptăţită?

— Şi necesară.

— Stai jos.

Furierul care era comisar-adjunct se ridică şi dădu citire mai întâi ordonanţei, prin care fostul marchiz de Lantenac era scos de sub scutul legii, pe urmă, decretului Convenţiunii, ce legifera condamnarea la pedeapsa capitală a tuturor celor care ar fi înlesnit evadarea rebelului capturat. Încheie cu rândurile tipărite în partea de jos a afişului, prin care era interzis cu desăvârşire „sub pedeapsa cu moartea” să se dea „sprijin şi ajutor” sus-numitului rebel şi care erau semnate: comandantul armatei expediţionare, GAUVAIN.

Terminând de citit, comisarul-adjunct se aşeză la loc.

Cimourdain încrucişă braţele şi spuse:

— Acuzat, ia aminte. Voi cei de faţă ascultaţi, priviţi şi păstraţi liniştea. Aveţi în faţa voastră legea. Vom trece la vot. Sentinţa va fi pronunţată cu majoritate simplă. Fiecare judecător îşi va rosti părerea, la rândul său, cu glas tare, în prezenţa acuzatului, deoarece justiţia nu are nimic de ascuns.

Apoi continuă:

— Primul judecător are cuvântul. Vorbeşte căpitane Guéchamp.

Căpitanul Guéchamp nu părea să-l vadă nici pe Cimourdain, nici pe Gauvain. Pleoapele lăsate îi ascundeau ochii aţintiţi asupra decretului, privindu-l ca şi cum ar fi privit în adâncul unei prăpăstii.

— Legea e categorică, rosti el. Un judecător este ceva mai mult şi în acelaşi timp mai puţin decât un om; mai puţin decât un om fiindcă n-are inimă; mai mult decât un om, fiindcă ţine în mână spada. În anul 414 de la întemeierea Romei, Manlius l-a condamnat la moarte pe fiul său pentru crima de a fi câştigat o victorie fără încuviinţarea sa. Încălcarea disciplinei trebuia ispăşită. De astă dată e vorba de o încălcare a legii; şi legea e mai presus decât disciplina. Din pricina unei fapte săvârşite sub imboldul milei, patria se află acum din nou în primejdie. Mila poate lua uneori proporţiile unei crime. Comandantul Gauvain l-a ajutat să evadeze pe rebelul Lantenac. Gauvain este vinovat. Votez moartea.

— Scrie, grefier, spuse Cimourdain.

Şi grefierul scrise:

„Căpitanul Guéchamp: moartea”.

Gauvain ridică glasul:

— Guéchamp, spuse el, ai votat cum trebuia şi-ţi mulţumesc.

Cimourdain rosti:

— Al doilea judecător are cuvântul. Vorbeşte, sergent Radoub.

Radoub se ridică şi întorcându-se către Gauvain îl salută ostăşeşte pe acuzat. Apoi răbufni:

— Dacă-i aşa, atunci tăiaţi-mi mie capul, fiindcă pe cuvântul meu de cinste şi pe tot ce am mai sfânt, să fiu al dracului dacă vă mint, aş fi vrut să fac ce-a făcut mai întâi bătrânul şi după aia ce-a făcut comandantul nostru. Când l-am văzut pe moşneagul ăla de optzeci de ani aruncându-se în foc să scape ăi trei năpârstoci, am zis: „Moşulică, eşti un om de ispravă!” Şi acum când aflu că dumnealui, căpitanul nostru, l-a scăpat pe bătrân de sărăcia aia de ghilotină, să mă ia naiba dacă nu zic: Căpitane, ar trebui să fii general, fiindcă eşti un om adevărat şi, fir-ar să fie, ţi-aş da crucea Sfântului-Ludovic, dacă ar mai fi cruci, dacă ar mai fi sfinţi şi dacă ar mai fi ludovici! Ei, asta-i bună, că doar nu ne-om fi prostit tocmai acum? Dac-am câştigat bătălia de la Jemmapes, bătălia de la Valmy, bătălia de la Fleurus şi bătălia de la Wattignies pentru ca să ajungem aici, e mai bine s-o spuneţi lămurit. Cum aşa? Iată-l aici pe comandantul Gauvain, care de patru luni de zile îi zvântă-n bătaie pe gogomanii ăia de regalişti şi scapă republica de năpastă, croind

cu sabia în jur; când aveţi, zic, un om ca Gauvain, în stare să facă o ispravă ca aia de la Dol, pe care numai o minte foc de isteaţă putea s-o facă, dumneavoastră vreţi să vă descotorosiţi de el! Şi-n loc să-l faceţi general, v-a căşunat să-i tăiaţi gâtul. Păi, să nu-ţi vină să te-arunci cu capul înainte peste parapetul de la Pont-Neuf? Iar dumitale, cetăţene Gauvain, dacă în loc să-mi fii comandant ai fi fost un căprar de-al meu, mi-aş fi îngăduit să-ţi spun că ai scos din gură nişte prostii cât dumneata de mari adineauri. Bătrânul a făcut bine că i-a scăpat pe copii, dumneata ai făcut bine că l-ai scăpat pe bătrân, şi dacă oamenii trebuie ghilotinaţi fiindcă au făcut o faptă bună, atunci să mă umfle toţi dracii dacă mai pricep ceva. Dacă aşa merge, înseamnă că tot aşa o s-o ţinem într-una. Nu-i nimic adevărat, din toate astea, nu-i aşa? Uite, mă ciupesc ca să-mi dau seama dacă sunt, ori nu, treaz. Nu înţeleg. Vasăzică bătrânul trebuia să-i lase pe puşti să ardă de vii, iar comandantul trebuia să lase să i se taie capul bătrânului. Dacă vreţi, n-a veţi decât să-mi tăiaţi mie capul. Mai bine aşa. De pildă, să zicem că prichindeii s-ar fi prăpădit, iar batalionul Bonetei-Roşii şi-ar fi terfelit cinstea pe veci. Asta aţi fi vrut? Atunci foarte bine, să ne mâncăm unii pe alţii. Mă pricep şi eu la politică tot aşa de bine ca şi dumneavoastră, că doar am făcut parte din clubul secţiei Lănciilor. Ei, fir-ar să fie, mi se pare c-am început să ne prostim! Scurt şi cuprinzător, uite părerea mea. Nu-mi plac lucrurile care te fac, din păcate, să nu mai ştii pe ce lume trăieşti. Pentru ce naiba dăm piept cu moartea mereu? Pentru ca până la urmă căpitanul nostru să fie omorât! Ei, stai, că nu merge aşa, nenişorule! Îl vreau pe căpitanul meu! Îl vreau şi pace, am nevoie de el! Mi-e şi mai drag azi decât ieri. Auzi colo, să-l trimiteţi la ghilotină, păi, să nu mori de râs? Nici să nu vă gândiţi! V-am ascultat. Puteţi spune ce vreţi. În primul rând, nu se poate.

Radoub se aşeză la loc. Rana i se redeschisese. Un firicel de sânge se strecura pe sub legătură, din locul unde fusese urechea, i se prelingea pe gât în jos.

Cimourdain se întoarse către Radoub:

— Votezi pentru achitarea acuzatului?

— Votez, răspunse Radoub, să fie făcut general.

— Te-am întrebat dacă votezi pentru achitare.

— Votez să ajungă cel mai mare om din republică.

— Sergent Radoub, votezi pentru achitarea comandantului Gauvain, da sau nu?

— Votez să mi se taie capul în locul lui.
— Achitarea, spuse Cimourdain. Scrie, grefier.
Şi grefierul scrise:
„Sergentul Radoub: achitarea”.

Pe urmă spuse:
— Un vot pentru condamnare. Un vot pentru achitare. Voturile sunt egale.
Era rândul lui Cimourdain să voteze.
Se ridică în picioare. Îşi scoase pălăria şi o puse pe masă.
Nu era nici palid, nici vânăt la faţă. Avea obrazul pământiu.
Dacă toţi cei ce se aflau acolo ar fi fost întinşi pe jos înfăşuraţi în giulgiuri, tăcerea nu era mai adâncă.
Cimourdain rosti cu o voce gravă, rar şi răspicat:
— Acuzat Gauvain, procesul s-a încheiat. În numele republicii, curtea marţială, cu o majoritate de două voturi contra unu…
Se întrerupse şi câteva clipe nu mai spuse nimic; şovăia cumva în faţa morţii? Şovăia în faţa vieţii? Toate răsuflările erau gâfâite.
Cimourdain continuă:
— …te condamnă la pedeapsa cu moartea.
Pe chipul său se zugrăveau chinurile unei crâncene victorii. Atunci când Iacob în beznă i-a cerut îngerului pe care-l doborâse la pământ să-l binecuvânteze, avea probabil acelaşi zâmbet înfricoşător.
Fu numai o străfulgerare, care se stinse îndată. Cimourdain, al cărui chip înmărmurise din nou, se aşeză la loc. Îşi puse pălăria pe cap şi adăugă:
— Gauvain, vei fi executat mâine dimineaţă, la răsăritul soarelui.
Gauvain se sculă în picioare, salută şi spuse:
— Mulţumesc tribunalului.
— Luaţi-l pe condamnat, spuse Cimourdain.
La un semn al lui Cimourdain, uşa celulei se deschise, Gauvain intră înăuntru, uşa se închise la loc. Cei doi jandarmi rămaseră de gardă de o parte şi de alta a ei, cu sabia trasă din teacă.
Îl ridicară apoi pe Radoub, care căzuse în nesimţire.

IV – După ce a fost judecător, Cimourdain devine stăpân

O tabără e ca un viespar. Mai cu seamă în plină revoluţie. Ghimpele civic, care există în fiecare soldat, e gata oricând şi fără

zăbavă să se facă simţit şi nu se sfieşte să-l împungă pe comandant după ce-a alungat duşmanul. Viteaza trupă ce cucerise fortăreaţa Tourgue începuse a zumzăi, bodogănind în fel şi chip mai întâi împotriva comandantului Gauvain, când se auzi despre evadarea lui Lantenac. În momentul când Gauvain fu văzut ieşind din temniţa în care toată lumea era convinsă că se afla închis Lantenac, se produse o adevărată comoţie electrică şi în mai puţin de un minut întreg detaşamentul era informat despre cele întâmplate. Un murmur se răspândi fulgerător în rândurile micii armate:

— Se pregătesc să-l judece pe Gauvain, vorbeau la început unii şi alţii. Asta numai aşa, de ochii lumii. Să mai ai încredere în foşti şi în popime! Am avut ocazia să vedem un viconte scăpând un marchiz de la moarte, acum o să vedem un popă scoţând basma curată un nobil!

Când se află mai apoi despre condamnarea lui Gauvain toată lumea prinse iar să murmure:

— Asta-i prea de tot! Căpitanul nostru, viteazul nostru căpitan, tânărul nostru comandant, un erou! Şi ce dacă-i viconte, cu atât mai frumos din partea lui că e republican! Cum se poate! El care a smuls din mâinile duşmanilor Pontorson, Villedieu, Pont-au-Beau! Învingătorul de la Dol şi de la Tourgue! Numai datorită lui suntem acum nebiruiţi! El, spada republicii în Vendée! Omul care de cinci luni ţine piept rebelilor şi drege ce-au stricat Léchelle şi toţi ceilalţi! Cum îndrăzneşte Cimourdain să-l condamne la moarte? Pentru ce? Pentru că a lăsat să scape un bătrân, care a scăpat de la moarte, la rândul lui, trei copii! Auzi, un preot să omoare un militar!

Aşa murmura tabăra victorioasă şi nemulţumită. O mânie întunecată mocnea în jurul lui Cimourdain. Patru mii de oameni împotriva unuia singur, s-ar fi părut că reprezintă o forţă; dar lucrurile nu stăteau aşa. Cei patru mii de oameni erau o gloată, iar Cimourdain era o voinţă. Se ştia că Cimourdain se încrunta pentru cel mai mic lucru şi asta era de ajuns pentru a ţine armata la respect. În vremurile acelea aspre, era de ajuns ca în spatele unui om să se întrezărească umbra Comitetului salvării publice pentru că toată lumea să se teamă de el şi invectiva să se prefacă în şoaptă, iar şoapta în tăcere. Înainte ca şi după ce oamenii începuseră a murmura, soarta lui Gauvain ca şi soarta tuturor celorlalţi se afla în mâinile lui Cimourdain. Se ştia că nu i se poate cere nimic şi că nu-şi va pleca urechea decât la glasul conştiinţei

sale, glas supraomenesc pe care numai el îl auzea. Totul depindea de el. Hotărârea pe care o luase ca judecător marţial numai el putea s-o revoce ca delegat civil. Era singurul în măsură să graţieze. Avea depline puteri; cu un semn ar fi putut să-l pună în libertate pe Gauvain; era stăpân pe viaţă şi pe moarte; ghilotina se afla sub comanda lui. În acea tragică împrejurare, era omul suprem.

Nu le rămânea altceva de făcut decât să aştepte.

Se lăsă noaptea.

V – Celula

Sala de judecată se transformase iar în corp de gardă; postul era întărit ca şi în ajun; două santinele păzeau uşa zăvorâtă a celulei.

Pe la miezul nopţii, un om ţinând un felinar în mână străbătu corpul de gardă, îşi spuse numele şi ceru să i se deschidă uşa celulei. Era Cimourdain.

Intră înăuntru şi uşa rămase întredeschisă în urma lui.

Celula era cufundată în beznă şi tăcere. Cimourdain făcu un pas în întunecimea dinăuntru, puse felinarul jos şi se opri. Se auzea în umbră răsuflarea liniştită a unui om adormit. Cimourdain ascultă, îngândurat, freamătul acela paşnic.

Gauvain era culcat în fundul celulei, pe aşternutul de paie. Răsuflarea ce se auzea fremătând era a lui. Dormea adânc.

Cimourdain păşi cât putu mai încet, se apropie de Gauvain şi rămase locului să-l privească; o mamă ce-şi priveşte pruncul dormind n-ar fi avut o privire mai duioasă şi mai inefabilă. Privirea aceasta era, poate, mai puternică decât el; Cimourdain îşi apăsă ochii cu pumnii, aşa cum fac uneori copiii, şi stătu un timp nemişcat. Pe urmă îngenunche, ridică binişor mâna lui Gauvain şi îşi lipi buzele de ea.

Gauvain făcu o mişcare. Deschise ochii, cu aerul uşor nedumerit al omului trezit brusc din somn. Felinarul abia lumina văgăuna. Îl recunoscu pe Cimourdain.

— Dumneata erai, maestre, spuse el.

Şi adăugă:

— Tocmai visam că moartea îmi sărută mâna.

Cimourdain se cutremură aşa cum te cutremuri de câte ori un puhoi de gânduri se abate pe neaşteptate asupra ta; uneori puhoiul este atât de năprasnic şi de copleşitor încât ai impresia că e gata

să-ţi înăbuşe sufletul. Nimic din ceea că se petrecea în adâncul inimii lui Cimourdain nu se arătă pe faţa lui. Reuşi totuşi să îngaime:

— Gauvain!

Se uitară unul la altul; Cimourdain cu nişte ochi dogoriţi de o văpaie ce-i zvânta lacrimile, Gauvain cu zâmbetul său cel mai blând.

Gauvain se ridică de jos sprijinindu-se într-un cot şi spuse:

— Semnul ce-ţi brăzdează obrazul e urma loviturii de sabie pe care ai primit-o în locul meu. Nu mai departe decât ieri, erai în toiul bătăliei alături de mine şi din cauza mea. Dacă providenţa nu te-ar fi adus lângă leagănul meu, ce s-ar fi ales astăzi de mine? Aş fi orbecăit în întuneric. Dacă am acum noţiunea de datorie, mulţumită dumitale o am. M-am născut legat de mâini şi de picioare. Prejudecăţile sunt tot atâtea legături, dumneata mi-ai desfăcut feşele şi m-ai lăsat să cresc în libertate şi din ceea ce nu era decât o mumie ai reuşit să faci un copil. În cel ce era sortit să rămână o stârpitură, ai sădit o conştiinţă. Fără dumneata aş fi crescut pipernicit. Exist numai prin dumneata. Nu eram decât un senior, ai făcut din mine un cetăţean; nu eram decât un cetăţean, ai făcut din mine o conştiinţă; m-ai făcut apt, ca om, pentru viaţa pământească şi, ca suflet, pentru viaţa cerească. Mi-ai dăruit cheia adevărului pentru a pătrunde în realitatea omenească, iar pentru a trece dincolo de ea, cheia luminii. Îţi mulţumesc, maestre. Dumneata m-ai creat.

Cimourdain se aşeză jos, pe paie, alături de Gauvain şi spuse:

— Am venit să cinăm împreună.

Gauvain frânse pâinea neagră şi i-o întinse. Cimourdain luă o bucată; pe urmă Gauvain îi oferi urciorul cu apă.

— Bea tu întâi, îl îmbie Cimourdain.

Gauvain bău şi-i dădu apoi urciorul lui Cimourdain care bău la rândul său. Gauvain nu luase decât o înghiţitură.

Cimourdain bău cu sorbituri lungi.

În timpul cinei, Gauvain mânca iar Cimourdain se mulţumea doar să bea, semn de pace sufletească la unul şi de înfrigurare la celălalt.

În celulă domnea nu ştiu ce cumplită seninătate. Cei doi oameni vorbeau.

— Marile înfăptuiri încep să se înfiripe, spunea Gauvain. Ceea ce face revoluţia în momentul de faţă rămâne încă învăluit în mister.

În spatele realizărilor vizibile există realizările invizibile. Unele sunt ascunse de celelalte. Realizările vizibile sunt crâncene, cele invizibile sunt sublime. În momentul acesta văd totul cât se poate de lămurit. E ciudat şi frumos. Oamenii au trebuit să folosească materialele trecutului. Aşa se explică acest uluitor 93. Sub un eşafodaj de barbarie se construieşte un templu al civilizaţiei.

— Da, încuviinţă Cimourdain. Din acest provizorat va lua naştere definitivul. Iar definitivul înseamnă paralelismul drepturilor şi datoriilor, impozitul proporţional şi progresiv, serviciul militar obligatoriu, nivelarea, niciun fel de abatere şi, mai presus de toate, linia dreaptă a legii. Republica absolutului.

— Prefer, spuse Gauvain, republica idealului.

Tăcu o clipă, apoi continuă:

— Maestre, în tot ce-ai spus adineauri, care este locul hărăzit devotamentului, sacrificiului, abnegaţiei, generoasei reciprocităţi, a îngăduinţei, a dragostei? E foarte bine să cauţi a echilibra totul; e mai bine să armonizezi totul. Mai presus de cumpănă se află lira. Republica dumitale drămuieşte, măsoară şi organizează omul; a mea îl înalţă în slăvile cerului; asta este deosebirea dintre o teoremă şi un vultur.

— Te pierzi în nori.

— Şi dumneata în calcule.

— Armonia are ceva himeric.

— Ca şi algebra.

— Idealul meu e un om aşa cum l-ar fi plăsmuit Euclid.

— Eu l-aş prefera plăsmuit de Homer, răspunse Gauvain.

Privirea zâmbitoare şi severă a lui Cimourdain se opri asupra lui Gauvain ca şi cum ar fi vrut să-i stăvilească avântul.

— Poezie. Să nu te încrezi în poeţi.

— Da, am mai auzit asta. Să nu te încrezi în adierile de vânt, să nu te încrezi în razele de soare, să nu te încrezi în miresme, să nu te încrezi în flori, să nu te încrezi în constelaţii.

— Nimic din toate astea nu-ţi dă de mâncare.

— De unde ştii? Ideea este şi ea o hrană. A gândi înseamnă a te hrăni.

— Lasă speculaţiile. Republica înseamnă doi şi cu doi fac patru. Din moment ce i-am dat fiecăruia ceea ce i se cuvine…

— Îţi mai rămâne de dat ceea ce depăşeşte ce i se cuvine.

— Ce înţelegi prin asta?

— Înţeleg acea imensă îngăduinţă reciprocă pe care fiece om o

datorează tuturor şi toţi o datorează fiecăruia şi care reprezintă însăşi viaţa socială.

— În afara drepturilor stricte nu mai există nimic.

— Există totul.

— Pentru mine nu contează decât dreptatea.

— Eu privesc ceva mai sus.

— Şi ce poate fi mai presus decât dreptatea?

— Omenia.

Când şi când se întrerupeau, ca şi cum ar fi trecut un fulger printre ei.

Cimourdain reluă discuţia:

— Precizează, să vedem dacă poţi.

— Fie. Dumneata doreşti serviciul militar obligatoriu. Împotriva cui? Împotriva altor oameni. Eu mă dispensez de serviciul militar Eu doresc pacea. Dumneata vrei să vii în ajutorul oamenilor săraci; eu vreau să suprim sărăcia. Dumneata vrei impozitul proporţional. Eu vreau să nu mai existe deloc impozite. După mine cheltuielile comune ar trebui reduse la cea mai simplă expresie a lor şi acoperite cu plusvaloarea socială.

— Cum adică?

— Iată cum: în primul rând, suprimaţi parazitismul; parazitismul preotului, parazitismul judecătorului, parazitismul soldatului. După aceea, căutaţi să trageţi foloase de pe urma bogăţiilor de care dispuneţi; îngrăşămintele sunt aruncate la canal, aruncaţi-le mai bine pe ogoare. Trei pătrimi din pământul arabil e lăsat în paragină, desţeleniţi Franţa, desfiinţaţi păşunile de prisos; împărţiţi pământurile comunale. Fiecare om să aibă bucata lui de pământ şi fiecare bucată de pământ omul ei. În felul acesta beneficiile societăţii vor fi însutite. Franţa, în momentul de faţă, nu le poate da carne ţăranilor decât patru zile pe an; cultivată cu chibzuinţă ar putea hrăni sute de milioane de oameni, întreaga Europă. Folosiţi natura, această imensă forţă nesocotită. Puneţi să lucreze în locul vostru toţi curenţii de aer, toate căderile de apă, toate fluviile magnetice. Globul pământesc e străbătut de o întreagă reţea de vine subterane; în reţeaua asta circulă o cantitate colosală de apă, de ţiţei, de foc. Crestaţi vinele globului şi lăsaţi să ţâşnească apa pentru fântânile voastre, ţiţeiul pentru lămpile voastre, focul pentru vetrele voastre. Gândiţi-vă la mişcarea valurilor, la flux şi reflux, la acea tălăzuire neîncetată a mareelor. Ce este oceanul? O imensă forţă ce se iroseşte în van. Ce stupid e uscatul! Să nu caute a se

folosi de ocean!

— Visezi cu ochii deschişi.

— Vrei să spui că privesc realitatea în faţă.

Gauvain continuă:

— Dar femeia? Ce rost i-aţi hărăzit?

— Acela pe care-l are. Să-l slujească pe bărbat, răspunse Cimourdain.

— Da. Dar cu o condiţie.

— Care?

— Ca şi bărbatul s-o slujească la rândul său pe femeie.

— Cum îţi închipui? protestă Cimourdain. Bărbatul slujitor? Cu niciun preţ. Bărbatul e stăpân. Singura monarhie pe care o admit este aceea a căminului. Bărbatul e rege la el acasă.

— Da. Doar cu o condiţie.

— Care?

— Femeia să fie şi ea regină.

— Vrei să spui că între bărbat şi femeie trebuie să existe…

— Egalitate.

— Egalitate? Cum îţi închipui? Între două fiinţe atât de diferite.

— Am spus egalitate. N-am spus identitate.

Urmă o nouă pauză, un fel de armistiţiu între cele două inteligenţe ce schimbau între cele fulgere în loc de cuvinte. Cimourdain rupse în fine tăcerea.

— Dar copilul? În seama cui îl laşi?

— În primul rând în seama tatălui care-l zămisleşte, pe urmă a mamei care-l aduce pe lume, pe urmă a învăţătorului care-l creşte, pe urmă a cetăţii care face din el un bărbat, pe urmă a patriei care este mama tuturor, în fine în seama omenirii care este străbunica.

— Pe Dumnezeu l-ai uitat.

— Fiecare dintre aceste praguri, tată, mamă, învăţător, cetate, patrie, omenire, este o treaptă a scării ce urcă spre Dumnezeu.

Şi cum Cimourdain nu spunea nimic, Gauvain continuă:

— Când ajungi în vârful scării înseamnă ca ai ajuns la Dumnezeu. Dumnezeu ţi se dezvăluie; nu mai rămâne decât să păşeşti spre el.

Cimourdain făcu gestul unui om care cheamă pe cineva.

— Gauvain, întoarce-te înapoi pe pământ. Noi vrem să realizăm posibilul.

— Începeţi prin a nu-l face imposibil.

— Posibilul se realizează întotdeauna.

— Nu chiar totdeauna. Atunci când brutalizezi utopia se poate

întâmpla s-o omori. Nimic nu e atât de fragil ca oul.

— Trebuie totuşi să stăpâneşti utopia, să-i pui jugul realităţii, s-o integrezi în fapte. Ideea abstractă trebuie să se transforme în idee concretă; dacă pierde ceva din frumuseţea ei, câştigă în schimb ca utilitate; e mai puţin arătoasă, dar mai folositoare. Trebuie ca dreptul să se încadreze în lege şi din momentul în care dreptul a devenit lege, e absolut. Iată ce înseamnă pentru mine posibilul.

— Posibilul e mai mult decât atât.

— Ah, iar visezi cu ochii deschişi.

— Posibilul este o pasăre misterioasă ce pluteşte pururea deasupra omului.

— Trebuie s-o prindem.

— Vie.

Şi Gauvain continuă:

— Năzuinţa mea este: Tot înainte. Dacă Dumnezeu ar fi vrut ca omul să dea înapoi i-ar fi pus un ochi la ceafă. Să avem privirile necontenit îndreptate spre zorii zilei, spre tot ce înfloreşte, spre tot ce se naşte. Ceea ce se prăbuşeşte e un îndemn pentru ceea ce se ridică. Trosnetul copacului bătrân e o chemare pentru tânărul vlăstar. Fiecare secol îşi va îndeplini opera lui, astăzi civică, mâine umană. Astăzi problema drepturilor, mâine problema salariului. Salariu şi drept, în fond e unul şi acelaşi cuvânt. Omul nu poate trăi dacă nu e plătit; dându-i viaţa, Dumnezeu s-a îndatorat faţă de el; dreptul este salariul dobândit prin naştere; salariul este un drept câştigat.

Gauvain vorbea cu liniştea meditativă a unui profet. Cimourdain asculta. Rolurile erau schimbate; acum ucenicul părea a fi maestrul.

— Prea o iei repede, murmură Cimourdain.

— Poate fiindcă sunt cam grăbit, răspunse zâmbind Gauvain.

Apoi continuând:

— O, maestre, iată deosebirea dintre utopiile noastre. Dumneata te gândeşti la o cazarmă obligatorie, iar eu la o şcoală. Dumneata visezi omul soldat, eu visez omul cetăţean. Dumneata ai dori să fie înfricoşător, eu aş dori să gândească. Dumneata vrei să întemeiezi o republică a spadelor, iar eu vreau să întemeiez…

Se întrerupse:

— …aş fi vrut să întemeiez o republică a spiritelor.

Cimourdain privi pardoseala de piatră a celulei şi spuse:

— Şi până atunci cum ai vrea să fie?

— Aşa cum e acum.

— Înseamnă că găseşti o justificare momentului de faţă?

— Da.

— De ce?

— Pentru că e furtună. O furtună ştie totdeauna ce face. În schimbul unui stejar doborât de trăsnet, câte păduri asanate! Civilizaţia avea o racilă de care vijelia o scapă. Poate că nu stă prea mult să aleagă. Dar ce poate să facă? Are atâtea gunoaie de măturat şi asta nu e o treabă prea uşoară! În faţa duhorii ce te îngreţoşează, înţeleg furia vântului.

Gauvain spuse în continuare:

— De altminteri, ce-mi pasă de furtună, din moment ce am o busolă cu mine, ce-mi pasă de evenimente, din moment ce am conştiinţa mea!

Şi adăugă cu o voce scăzută, vocea cu care se rostesc cuvintele solemne:

— Există cineva a cărui voinţă trebuie s-o lăsăm întotdeauna să se îndeplinească.

— Cine? întrebă Cimourdain.

Gauvain ridică un deget deasupra capului. Cimourdain urmări cu privirea ţinta spre care se îndrepta degelul ridicat şi, prin bolta încăperii, i se păru că vede cerul spuzit de stele.

Tăcură iarăşi un timp.

Cimourdain reluă discuţia:

— O societate ce depăşeşte limitele naturii. Ţi-am spus, nu e posibil, e doar un vis.

— Acesta trebuie să fie ţelul. Altminteri ce rost ar mai avea societatea? Rămâneţi în limitele naturii. Trăiţi ca nişte sălbatici. Tahiti e un paradis. Numai că în acest paradis nimeni nu gândeşte. În cazul acesta prefer un infern inteligent, unui paradis stupid. Dar nu, infernul nu trebuie să existe. Să fim o societate omenească. Care să depăşească natura. Da. Dar dacă nu adăugaţi nimic naturii, ce sens mai are să ieşiţi din graniţele ei? Mulţumiţi-vă atunci cu munca, aidoma furnicii, sau cu mierea, ca albina. Rămâneţi la condiţia unei gângănii lucrătoare în loc să fiţi inteligenta regină. Adăugând însă ceva în plus naturii, în mod necesar veţi fi mai presus decât ea; a adăuga înseamnă a spori, a spori înseamnă a înălţa. Societatea este natura sublimată. Doresc să am tot ceea ce le lipseşte stupilor, tot ceea ce le lipseşte furnicarelor, monumentele, artele, poezia, eroii, geniile. Menirea omului nu este

să poarte o veşnicie poveri. Nu, nu şi nu, nu mai trebuie să existe nici paria, nici sclavi, nici ocnaşi, nici damnaţi! Doresc ca fiecare dintre atributele omului să devină un simbol al civilizaţiei şi o egidă a progresului; vreau libertatea spiritului, egalitatea inimilor, fraternitatea sufletelor. Nu, să nu mai existe niciun jug! Omul e făcut nu ca să târască după el lanţuri ci să-şi deschidă aripile. Să nu mai existe niciun om reptilă. Vreau ca larva să se metamorfozeze în lepidopter; vreau ca râma să se transforme într-o floare vie şi să-şi ia zborul. Vreau…

Se opri. O lumină îi scăpără în ochi.

Buzele lui continuau să se mişte. Nu mai rostea însă niciun cuvânt.

Uşa rămăsese deschisă. De afară răzbăteau în celulă zvonuri nedesluşite. Se auzea în depărtare un glas de trompete sunând probabil deşteptarea; apoi paturi de puşti lovind pământul, semn că se schimbau santinelele; în sfârşit, destul de aproape de turn, pe cât îţi puteai da seama în întuneric, o forfotă ca şi cum nişte oameni ar fi mutat din loc scânduri şi blăni de lemn şi nişte zgomote ce semănau cu nişte lovituri de ciocan.

Cimourdain asculta, palid la faţă. Gauvain nu auzea nimic.

Era din ce în ce mai adâncit în gânduri. Părea că nici nu respiră, atât era de atent la ceea ce vedea sub bolta bântuită de vedenii a creierului său. Când şi când avea o uşoară tresărire. Lumina ce-i răsărise în ochi ca un revărsat de zori devenea tot mai strălucitoare.

Trecu aşa o bucată de vreme. Într-un târziu Cimourdain îl întrebă:

— La ce te gândeşti?

— La viitor, răspunse Gauvain.

Şi se cufundă din nou în gândurile lui. Cimourdain se ridică de pe aşternutul de paie pe care şedeau amândoi. Gauvain nici nu-l observă măcar. Sorbindu-l din ochi pe tânărul ce rămăsese gânditor, Cimourdain se dădu înapoi pas cu pas până la uşă şi ieşi afară. Uşa se închise la loc.

VI – Între timp soarele răsare

Lumina zorilor începea să mijească în zare.

Odată cu revărsatul zilei un lucru bizar, încremenit, surprinzător şi pe care păsările cerului nu-l mai văzuseră până atunci, se ivi pe

tăpşanul de lângă Tourgue, deasupra codrului Fougères.

Fusese adus acolo peste noapte. Părea făcut dintr-o bucată şi nu înjghebat pe loc. De departe, se zărea profilându-se pe cer ca o construcţie de linii drepte şi severe semănând cu o literă ebraică sau cu una din acele hieroglife egiptene ce alcătuiau alfabetul enigmaticului tărâm din antichitate.

Impresia pe care ţi-o făcea la prima vedere era aceea a unui lucru inutil. Îl vedeai înălţându-se din mijlocul mărăcinişurilor înflorite. Şi te întrebai la ce putea să slujească. Pe urmă simţeai încercându-te un fior. Era un fel de estradă sprijinită pe patru bulumaci. La unul din capetele estradei, două grinzi înalte aşezate în picioare şi perfect perpendiculare, unite sus printr-o traversă, ţineau suspendat un triunghi ce părea negru pe fondul azuriu al cerului matinal. La celălalt capăt al estradei se afla o scară. Între cele două grinzi, în partea de jos, se zărea un fel de tăblie alcătuită din două bucăţi mobile care, atunci când erau lipite una de alta, lăsau să se vadă o gaură rotundă de dimensiunile unui grumaz omenesc. Jumătatea superioară a tăbliei aluneca de-a lungul unui silit, în aşa fel încât putea fi ridicată sau coborâtă. Deocamdată cele două semilune care, împreunându-se, alcătuiau o zgardă, erau îndepărtate. La picioarele celor doi stâlpi de care era atârnat triunghiul se zărea o scândură, care se putea învârti în jurul unui suport şi care semăna cu o basculă. Alături de această scândură se afla un paner lung, iar între cei doi stâlpi, în partea anterioară şi la capătul estradei, un alt paner de formă pătrată. Totul vopsit în roşu. Întreaga construcţie era din lemn, cu excepţia triunghiului care era din fier. Era atât de urâtă, de meschină şi de scundă, încât îţi dădeai seama că fusese făcută de mâna omului; puterea ei era atât de grozavă, încât te-ai fi aşteptat să fi fost adusă acolo de nişte duhuri.

Construcţia aceea monstruoasă era ghilotina.

În faţa ei, la câţiva paşi, în râpă, se afla un alt monstru, fortăreaţa Tourgue. Un monstru de piatră ce părea să fie o replică a monstrului de lemn. Şi, se cuvine s-o spunem, din clipa în care au fost atinse de mâna omului, lemnul şi piatra încetează de a mai fi lemn şi piatră, dobândind însuşiri omeneşti. Un edificiu este o dogmă, o maşină este o idee.

Fortăreaţa Tourgue era rezultantă fatală a unui trecut reprezentat de Bastilia la Paris, de turnul din Londra în Anglia, de Spielberg în Germania, de Escurial în Spania şi de castelul Sant-

Angelo la Roma.

În Tourgue se aflau sedimentate cincisprezece secole, evul mediu, vasalitatea, iobăgia, feudalitatea; în ghilotină un singur an, 93; şi aceste douăsprezece luni ţineau în cumpănă cincisprezece veacuri.

Tourgue era monarhia; ghilotina era revoluţia.

Confruntare tragică.

De o parte datoria; de cealaltă scadenţa. De o parte încâlcită urzeală gotică, şerbul, seniorul, sclavul, stăpânul, plebea, nobilimea, codurile diverse cu multiplele ramificaţii ale cutumelor, coaliţia judecătorului cu preotul, nenumăratele cătuşe, fiscul, dările, bunurile de mână-moartă, birul pe cap de om, scutirile, prerogativele, prejudecăţile, fanatismele, privilegiul regal de bancrută, sceptrul, tronul, samavolnicia, dreptul divin; de cealaltă parte un simplu cuţit.

De o parte nodul; de cealaltă securea.

Tourgue fusese multă vreme singură în mijlocul acestei pustietăţi. Se înălţa acolo, cu meterezele ei prin care se revărsaseră şiroaie de ulei clocotit, de smoală aprinsă şi de plumb topit, cu temniţele sale pardosite cu oseminte, cu încăperea în care osândiţii erau traşi pe roată, cu uriaşa tragedie de care era înţesată; străjuise cu chipul său lugubru codrul; se bucurase, în acest ascunziş, de cincisprezece secole de crâncenă tihnă, fusese unica putere în ţinut, unica autoritate şi unica teroare; stăpânise; fusese barbaria însăşi, fără restricţii; şi deodată, vedea ridicându-se în faţa ei, împotriva ei, ceva – mai mult decât ceva – cineva tot atât de fioros ca şi ea, ghilotina.

Piatra pare să aibă uneori o privire stranie. O statuie iscodeşte, un turn pândeşte, faţada unei clădiri contemplă. Tourgue făcea impresia că cercetează ghilotina.

Avea un aer nedumerit.

Oare ce putea să fie asta?

Părea că răsărise din pământ.

Şi într-adevăr chiar aşa era.

Într-un pământ urgisit încolţise sinistrul copac. Din pământul acesta stropit cu atâta sudoare, cu atâtea lacrimi, cu atâta sânge, din pământul acesta în care fuseseră săpate atâtea gropi, atâtea morminte, atâtea hrube, atâtea capcane, din pământul acesta în care putreziseră morţii de toate soiurile, victime a tot felul de tiranii, din pământul acesta ce acoperea atâtea abisuri şi în care

fuseseră îngropate atâtea crime, ca tot atâtea cumplite seminţe, din adâncurile acestui pământ răsărise în ziua sorocită această necunoscută, această răzbunătoare, această feroce maşină purtătoare de spadă, şi 93 îi dăduse de ştire lumii vechi:

— Am sosit.

Astfel că ghilotina putea pe bună dreptate să-i spună donjonului:

— Sunt fiica ta.

Şi în acelaşi timp donjonul, fiindcă toate aceste lucruri fatale au o voinţă a lor misterioasă, se simţea ucis de ea.

În faţa acestei arătări fioroase Tourgue avea un aer speriat. S-ar fi zis că-i era frică. Monstruosul colos de granit era măreţ şi mârşav, scândura aceea cu triunghiul de fier era şi mai cumplită. Atotputernica detronată se cutremura în faţa proaspăt întronatei atotputernicii. Istoria împovărată de crime cerceta cu privirea istoria făcătoare de dreptate. Violenţa de odinioară se măsura cu violenţa prezentă; străvechea fortăreaţă, străvechea închisoare, străvechiul locaş feudal, în care răsunaseră urletele osândiţilor sfârtecaţi, clădirea hărăzită războiului şi crimei, scoasă acum din uz şi scoasă din luptă, cotropită, ruinată, înjosită, un morman de pietre ce nu preţuia mai mult decât un morman de cenuşă, hâdă, măreaţă şi moartă, plină încă de vuietul ameţitor al unor veacuri încrâncenate, privea trecând înfricoşătorul chip al prezentului viu. Ieri tremura în faţa lui. Azi, străbuna cruzime vedea şi simţea spaima cea nouă, ceea ce nu mai era decât neant deschidea nişte ochi de strigoi în faţa a ceea ce înfăţişa teroarea, fantoma privea spectrul.

Natura este necruţătoare; ea nu înţelege să-şi ascundă florile, cântecele, miresmele şi razele de soare în faţa atrocităţii omeneşti; omul este copleşit de contrastul dintre frumuseţea divină şi urâţenia pe care o poate crea societatea; nu e scutit nici măcar de o aripă de fluture, nici măcar de un viers de pasăre. Trebuie ca în toiul crimei, în toiul răzbunării, în toiul barbariei, să suporte priveliştea lucrurilor sfinte; nu poate scăpa de covârşitoarea mustrare a duioşiei universale şi a neînduplecatei seninătăţi a cerului. Trebuie ca monstruozitatea legilor omeneşti să se arate în toată goliciunea în mijlocul strălucirii eterne. Omul sfărâmă şi zdrobeşte, omul pustieşte, omul ucide; vara rămâne vară, crinul rămâne crin, astrul rămâne astru.

Niciodată prospeţimea cerului în zorii zilei nu fusese atât de încântătoare ca în dimineaţa aceea. O adiere călduţă înfiora câmpul

de iarbă neagră, aburii se strecurau alene printre rămurişuri, codrul Fougères, împânzit de boarea izvoarelor, fumega în faptul zilei ca o imensă căţuie plină cu mirodenii; albastrul tăriilor, albeaţa norilor, luminoasa transparenţă a apelor, verdeaţa cu armonioasa ei gamă, începând cu nuanţa acvamarinului şi sfârşind cu verdele smaraldului, pâlcurile de copaci înfrăţiţi, covoarele de iarbă, şesurile nesfârşite, totul respira acea puritate pe care natura o înfăţişează pururea omului ca pe o statornică povaţă. În mijlocul acestor minunăţii se lăfăia crunta neruşinare omenească; în mijlocul acestor minunăţii ieşeau în vileag fortăreaţa şi eşafodul, războiul şi schingiuirea, imaginea vârstei sângeroase şi cea a prezentului, scăldate în sânge; cucuveaua nopţii trecutului şi liliacul zorilor viitorului. În faţa creaţiei înflorite, înmiresmate, duioase şi desfătătoare, cerul fastuos scălda în lumina revărsatului zilei fortăreaţa Tourgue şi ghilotina, părând a spune oamenilor:

— Priviţi ce fac eu şi ce faceţi voi.

Iată ce extraordinară e generozitatea cu care soarele înţelege să-şi folosească lumina.

Spectacolul acesta avea spectatori.

Cei patru mii de oameni, ce alcătuiau mica armată expediţionară, erau aşezaţi pe tăpşan în ordine de bătaie. Ostaşii înconjurau ghilotina din trei părţi, desenând în jurul ei, în plan geometric, un E; bateria instalată în mijlocul laturii celei mai lungi închipuia trăsătura mediană a literei E. Maşina vopsită în roşu era împresurată de cele trei fronturi ca de un zid de soldaţi repliat la cele două capete până la marginea povârnişului abrupt al tăpşanului; cea de-a patra latură, care rămăsese deschisă, era completată de râpă şi se afla în dreptul fortăreţei Tourgue.

În felul acesta se formase un dreptunghi în mijlocul căruia se înălţa eşafodul. Pe măsură ce se lumina de ziuă, umbra aşternută de ghilotină pe iarbă descreştea.

Artileriştii şedeau în dreptul tunurilor cu fitilul aprins.

Un fum albastru, subţire, se ridica din râpă: incendiul ce mistuise castelul de pe pod era pe cale să se stingă.

Fumul estompa, fără să acopere cu totul, turnul a cărui terasă înaltă domina cele patru zări. Între terasă şi ghilotină nu era decât distanţa pe care o aşeza între ele râpa. Glasul omenesc se putea auzi dintr-o parte într-alta.

Pe terasă fuseseră aduse masa tribunalului şi scaunul umbrit de drapelele tricolore. În spatele turnului cerul se lumina făcând să se

profileze în negru fortăreaţa masivă şi în vârful ei, pe scaunul prezidenţial, sub drapelele înmănuncheate, chipul unui om ce şedea nemişcat şi cu braţele la piept.

Omul acela era Cimourdain. Purta, ca şi în ajun, costumul de delegat civil, pălăria cu panaş tricolor pe cap, sabia la şold şi pistoalele vârâte în centiron.

Cimourdain tăcea. Toată lumea amuţise. Soldaţii ţineau arma la picior şi ochii în pământ. Stăteau aliniaţi cot la cot, fără să-şi vorbească. Gânduri învălmăşite li se depănau prin minte; se gândeau la război, la atâtea bătălii purtate, la împuşcăturile din hăţişuri înfruntate cu atâta bărbăţie, la puzderiile de ţărani furioşi risipite de iureşul lor, la citadelele cucerite, la luptele câştigate, la victorii, şi li se părea acum că toată gloria dobândită se preschimba în ruşine. Îşi simţeau inima apăsată de o dureroasă aşteptare. Se vedea călăul plimbându-se încolo şi încoace pe estrada ghilotinei. Lumina tot mai vie a dimineţii umplea de măreţie cerul.

Deodată se auzi zgomotul înăbuşit al tobelor acoperite cu o bucată de pânză cernită. Răpăitul funebru se apropia; ostaşii rupseră rândurile şi cortegiul intra în careu îndreptându-se spre eşafod.

În frunte se aflau tobele îndoliate, pe urmă venea o companie de grenadieri cu arma în cumpănire, pe urmă un pluton de jandarmi cu sabia trasă din teacă şi, în sfârşit, condamnatul, Gauvain.

Gauvain înainta liber. Nu era legat nici de mâini, nici de picioare. Era îmbrăcat în ţinută de campanie; păstrase spada.

În urma lui venea un alt pluton de jandarmi.

Gauvain mai purta încă pe faţă bucuria meditativă ce-i luminase chipul în momentul în care îi spusese lui Cimourdain: „Mă gândesc la viitor”. Nimic mai inefabil şi mai sublim ca zâmbetul ce stăruia de atâta timp pe obrazul său!

De îndată ce sosi la locul osândei, Gauvain îşi aţinti privirea spre vârful turnului. Nici nu se învrednici măcar să se uite la ghilotină.

Ştia că Cimourdain se socotea dator să asiste la execuţie. Îl căută din ochi pe terasă. Şi-l găsi.

Cimourdain era alb ca varul şi îngheţat. Cei din preajma lui nici măcar nu-l auzeau respirând.

Nu avu nici cea mai mică tresărire când îl zări pe Gauvain.

Între timp Gauvain înainta spre eşafod.

Mergând, se uita la Cimourdain şi Cimourdain se uita la el. S-ar fi zis că Cimourdain căuta un sprijin în privirea lui.

Gauvain ajunse la picioarele eşafodului. Se urcă pe estradă. Ofiţerul care comanda compania de grenadieri îl urmă. Îşi descinse sabia şi o înmână ofiţerului, îşi desfăcu cravata şi o înmână călăului.

Ai fi putut să crezi că e o nălucire. Niciodată nu păruse atât de frumos. Pletele-i negre fluturau în vânt; pe vremea aceea bărbaţii nu-şi tundeau părul. Gâtul alb era ca de femeie, privirea măreaţă şi cutezătoare ca de arhanghel. Stătea pe eşafod visător. Eşafodul e şi el o culme. Stătea în picioare, falnic şi liniştit. Învăluindu-l, soarele părea să-l înconjoare cu o aureolă.

Osânditul trebuia totuşi legat. Călăul veni spre el cu o funie în mână.

În momentul acela, văzând că tânărul lor comandant era gata să-şi plece grumazul sub cuţit, soldaţii nu se mai putură stăpâni; inima războinicilor se revărsă brusc. Se petrecu atunci un lucru nemaiauzit, o armată întreagă izbucni în plâns. Un vuiet clocotitor se înălţă:

— Iertare! Iertare!

Unii căzură în genunchi; alţii aruncau puştile şi ridicau braţele spre terasa pe care se afla Cimourdain.

Un grenadier strigă arătând spre ghilotină:

— Se primesc înlocuitori aici? Sunt gata.

Toţi repetau cu frenezie „— Iertare! Iertare!” încât până şi leii dacă i-ar fi auzit ar fi fost înduioşaţi ori s-ar fi speriat, căci lacrimile soldaţilor sunt cumplite.

Călăul rămăsese locului neştiind ce să facă.

Atunci o voce răspicată şi joasă, pe care toată lumea o auzi, atât era de sinistră, rosti din vârful turnului:

— Legea trebuie împlinită!

Cunoşteau cu toţii glasul acela neînduplecat. Cel ce vorbise era Cimourdain. Ostaşii se înfiorară.

Călăul nu se mai codi. Se apropie cu funia în mână.

— Stai puţin, spuse Gauvain.

Se întoarse cu faţa spre Cimourdain şi-i făcu un semn cu mâna dreaptă încă liberă, apoi se lăsă legat.

După ce fu legat, îi spuse din nou călăului.

— Iartă-mă. Încă o clipă.

Şi strigă:

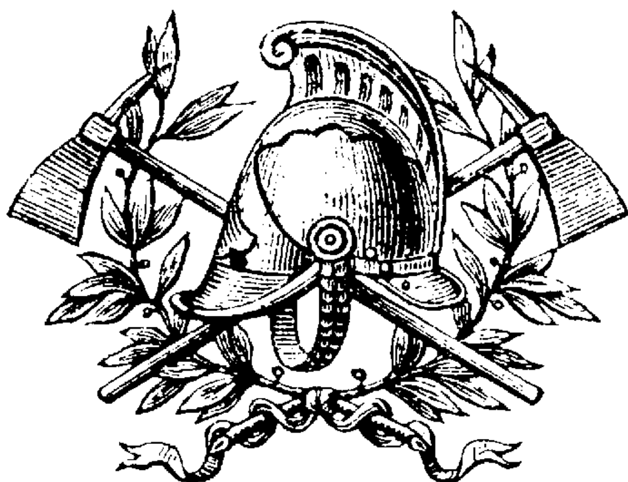
— Trăiască Republica!

Fu întins pe basculă. Capul fermecător şi mândru fu prins în

zgarda mârşavă. Călăul îi ridică pletele cu un gest delicat, apoi apăsă pe resort; triunghiul se desprinse şi alunecă în jos, întâi încet, apoi repede; se auzi o bufnitură hidoasă…

În aceeaşi clipă răsună o nouă bufnitură. Un foc de pistol însoţi ca un ecou căderea cuţitului. Cimourdain apucase unul din pistoalele pe care le purta la centiron şi, în momentul în care capul lui Gauvain se rostogolea în paner, îşi trăsese un glonte în inimă. Un şuvoi de sânge îl podidi pe gură şi se prăbuşi mort.

Şi cele două suflete, ca două nefericite surori, îşi luară zborul împreună, umbra unuia îngemănată cu lumina celuilalt.

CUPRINS

PARTEA ÎNTÂI – PE MARE

CARTEA ÎNTÂI – PĂDUREA SAUDRAIE....................................10

CARTEA A DOUA – CORVETA CLAYMORE..............................22
I – Anglia în devălmăşire cu Franţa....................................22
II – Noaptea se lasă asupra corăbiei şi călătorului..................25
III – Nobilimea în devălmăşie cu plebea................................26
IV – Tormentum belii..32
V – Vis et vir..35
VI – Cele două talere ale balanţei.......................................39
VII – Orice călătorie pe mare este o loterie...........................42
VIII – 9 = 380..45
IX – Cineva scapă cu viaţă..49
X – Va scăpa oare?...51

CARTEA A TREIA – HALMALO...54
I – Şi Dumnezeu era Cuvântul..54
II – Memoria unui ţăran face cât iscusinţa unui căpitan..........58

CARTEA A PATRA – TELLMARCH...68
I – Pe creasta dunei...68
II – Aures habet, et non audiet...70
III – La ce folosesc literele de-o şchioapă.............................72
IV – Hârbarul...74
V – Semnat Gauvain...80
VI – Peripeţiile războiului civil..83
VII – Fără îndurare (cuvântul de ordine al Comunei). Fără cruţare (cuvântul de ordine al principilor).................................87

PARTEA A DOUA – LA PARIS

CARTEA ÎNTÂI – CIMOURDAIN...92

I – Cum arătau străzile Parisului pe vremea aceea..................92
II – Cimourdain...98
III – Un colţişor care nu era scăldat de apele Stixului.............104

CARTEA A DOUA – CABARETUL DIN STRADA PAON...................107
I – Minos, Eac şi Radamant...107
II – Magna testantur voce per umbras....................................109
III – Tresărirea celor mai adânci fibre.....................................122

CARTEA A TREIA – CONVENŢIUNEA..131
I – Convenţiunea...131
II – Marat în culise..152

PARTEA A TREIA – ÎN VENDÉE

CARTEA ÎNTÂI – VENDÉE...158
I – Codrii..158
II – Oamenii...159
III – Complicitatea codrilor cu oamenii....................................161
IV – Viaţa pe care o duceau sub pământ..................................163
V – Cum trăiau în război..165
VI – Duhul pământului pătrunde în oameni...............................169
VII – Războiul din Vendée a însemnat sfârşitul Bretaniei.......172

CARTEA A DOUA – CEI TREI COPII..174
I – Plus quam civilia bella..174
II – Dol..180
III – Armate mici, bătălii mari...186
IV – Pentru a doua oară..192
V – Picătura de apă rece...195
VI – Sân tămăduit, inimă rănită..197
VII – Cei doi poli ai adevărului...202
VIII – Dolorosa..208
IX – O Bastilie provincială...210
X – Ostaticii...218
XI – Cumplit ca tragedia antică..222
XII – Se întrezăreşte un mijloc de salvare................................225
XIII – Ce face marchizul..227
XIV – Ce face Imânus..229

CARTEA A TREIA – MASACRUL SFÂNTULUI BARTOLOMEU.........232

CARTEA A PATRA – MAMA...246
I – Trece moartea..246
II – Moartea vorbeşte...248
III – Ţăranii sporovăiesc..251
IV – O încurcătură..254
V – Vox în deserto!..257
VI – Situaţie...258
VII – Preliminarii..261
VIII – Cuvântul rostit şi răcnetul..264
IX – Titanii împotriva giganţilor..267
X – Radoub...270
XI – Disperaţii..276
XII – Salvatorul..279
XIII – Călăul...281
XIV – Imânus evadează la rândul său..283
XV – Nu e bine să ţii în acelaşi buzunar un ceas şi o cheie....285

Cartea a cincea – IN DAEMONE DEUS..289
I – Regăsiţi, dar pierduţi..289
II – De la poarta de piatră la poarta de fier.....................................294
III – Unde-i vedem trezindu-se pe copii după ce i-am văzut adormind...296

CARTEA A ŞASEA – ABIA DUPĂ VICTORIE SE DĂ LUPTA............301
I – Lantenac capturat..301
II – Gauvain pe gânduri..302
III – Gluga comandantului..313

CARTEA A ŞAPTEA – FEUDALITATE ŞI REVOLUŢIE....................316
I – Străbunul..316
II – Curtea marţială...322
III – Voturile..325
IV – După ce a fost judecător, Cimourdain devine stăpân......329
V – Celula...330
VI – Între timp soarele răsare..337